

BIBLIOTEKA EPISTEME

Urednici
GORAN GRETIĆ
BRANKO DESPOT
ZVONKO POSAVEC
VERA ČIČIN-ŠAIN

Recenzenti
MISLAV JEŽIĆ
FRANJO ŽENKO

Aristotel

Politika

Prijevod s izvornika i sedmojezični
tumač temeljnih pojmova
*(grčki, latinski, engleski, francuski,
njemački, ruski, novogrčki)*

TOMISLAV LADAN

GLOBUS/ZAGREB
SVEUČILIŠNA NAKLADA LIBER / ZAGREB

Naslov izvornika
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΑ ΟΚΤΩ

Predložak grčkog teksta prema izdanju
ARISTOTELIS
POLITICA

Recognovit brevique adnotatione critica instruxit W. D. ROSS

MCMLXXIII, Οχονῦ

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 172.1:321.15

ARISTOTELES

Politika / Aristotel ; prijevod s izvornika i sedmojezični tumač temeljnih pojmova (grčki, latinski, engleski, francuski, njemački, ruski, novogrčki) Tomislav Ladan ; - Zagreb : Globus, 1988. - XXVIII, 295 str. ; 22 cm. - (Biblioteka Episteme)

Prijevod djela: Aristotelous politikon biblia okto / Aristoteles, prema izd. Aristotelis Politica, Oxford, 1973. - Str. V-XXVIII: Značenje Aristotelove Politike / Zvonko Posavec. - Pogovor prevoditelja: str. 287-288. - Kazala. - Bilješke uz tekst.

ISBN 86-343-0412-4

Objavljivanje ove knjige sufinancirala je Republička samoupravna interesna zajednica kulture-SR Hrvatske

ZNAČENJE ARISTOTELOVE POLITIKE

O PRIRODI POLITIČKOG ZNANJA

U suprotnosti prema Platonu, koji je principe teoretske spoznaje primijenio u spoznaji kako područja vječnih biti tako i u području ljudskih stvari, Aristotel je prvi izradio specifične principe etičko-političkog područja i time je prvi ocrtao prirodu političkog znanja uopće. Diferenciranje znanja na teoretsko i političko počiva kod Aristotela na diferenciranju područja u kojima se odvija ljudski opstanak. Jedno je stvarstveno područje koje ne može biti drugačije nego što jest. To područje možemo samo spoznati i interpretirati, ali ga ne možemo promijeniti. U njega spadaju zvijezde, božanski poređak kozmosa, božansko uopće, matematičko; to je područje teoretske znanosti i filozofije uopće. U područje praktične filozofije, koja obuhvaća etiku i politiku, spadaju ljudska djelovanja »ćudoredno, lijepo i pravedno, praksa vođenja života, razlikovanje i vrednovanja formi života, dobro i najbolje, tj. najviše dobro koje čovjek može realizirati svojim djelovanjem, ljudska sreća, ćudoredno djelovanje i njegovo izvršenje, ljudska krepost u njezinim različitim formama realizacije, duša - ukoliko je njezina spoznaja relevantna za teoriju prakse - ljudski afekti i dispozicije djelovanja, slobodna volja i namjera, razmjena roba i funkcija novca, odnos prava i poštenja, umjerenost i nesuzdržanost, razlikovanje i procjena formi i dosega različitih vrsti radosti, prijateljstva i samoljublja; razmatra se, nadalje, u izvjesnom smislu nadljudski-božanski rang i uvjeti izvršenja svrhovito slobodne teorije kao i, napokon, predmeti političke filozofije kao znanosti o državi u užem smislu (politike).«¹ Jednom riječju predmet praktične i političke filozofije je cjelina ljudskog djelovanja i odlučivanja kao i institucije koje su prilikom djelovanja uspostavljene. Zanim-

¹ G. Bien, *Einleitung Bemerkungen zum Aristotelischen Staatsphilosophie und zu den Grundsätzen der Aristotelischen Staatsphilosophie*, u: *Politik*, Felix Meier, Hamburg 1981, str. XVIII.

ljivo je da Aristotel nema stručni izraz za »etiku« kao posebnu znanost. Predmete »etike« naziva on TA ETIKA, ali znanost u cjelini POLITIKE, i to u svim trim *Etikama*. Metodu, koju on primjenjuje u etici, naziva političkom (METHODOS ... POLITIKE: NE 1094 b11).²

Kakav je karakter političke znanosti (POLITIKE) koja nije izvedena ni iz znanja bitka, a nije ni samo neko praktično snalaženje u situaciji? Kakav je *vlastiti karakter političkog znanja* - kad se Aristotel sam dvoumi, s jedne strane, između programa *znanstvene politike* u kojem je teorija neodvojiva od prakse (zakonodavac-filozof konstituira idealnu državu uzimajući za normu djelovanja nepromijenjeni *fysis*, kao što kormilar ima oči uperene u vječnu realnost) i *jednostavnog empirijskog sabiranja materijala* ustava s druge strane, napuštajući svaku transcendentnu formu i zaboravljajući savjet iz *Protreptika*, gdje kaže: »Na isti način kao što nije dobar arhitekt onaj koji ne upotrebljava pravilo (KANON), ni bilo koji instrument ove vrste, nego uzima samo model na drugim postojećim građevinama, isto kao i onaj koji, kad daje zakone državi ili se bavi politikom, smatra da bi imitirao druge akcije i druge ljudske ustave, bilo da su lakedemonski ili kretske, ili bilo kog drugog naroda, te ne bi bio dobar zakonodavac; jer nemoguće je da bi imitacija neke stvari koja nije dobra bila lijepa i da bi imitacija neke stvari koja nije u svojoj prirodi ni božanska ni trajna bila sama besmrtna i trajna«.

Između ta dva pola smješteni su i sami dijelovi *Politike*. Tako jedan pol predstavlja teorija idealne države koja izvodi praksu iz teorije (knjige II, III, VII i VIII), a drugi se oslanja na empirijske opservacije i klasifikacije praktičnih savjeta, da bi se sačuvala postojeća država (IV-VI).

U ovom dvoumljenju oko konzistentnosti Aristotelovog mišljenja formirala su se dva pravca pristupa i tumačenja njegova djela, koji se ponekad potpuno isključuju, ali se najčešće upotpunjuju. U jednom pravcu dominira *genetska egzegeza*, a u drugom *sistemska*.

Genetska egzegeza rođena je 1923. s pojavom knjige W. Jaegera, *Aristoteles (Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung)*. Svoja otkrića najavljuje W. Jaeger već u radu *Studien zur Entstehungsgeschichte der Metaphysik des Aristoteles*, 1912. Do toga vremena smatralo se da *Corpus Aristotelicum* tvori u sebi zatvoreni jedinstveni sistem, koji se dijeli na

logiku, fiziku, metafiziku, politiku i poetiku. Ovu idiličnu sliku razorio je u potpunosti W. Jaeger (1888-1961) tezom da je *Corpus Aristotelicum* skrivao dug, raznolik i zamršen razvoj Aristotelovog mišljenja, a da je taj razvoj bio neprestano u toku, pa stoga svako tumačenje Aristotela mora to uvažiti.

Osnovne postavke od kojih polazi W. Jaeger su slijedeće:

1. - najraniji Aristotelovi spisi odlučno zastupaju Platonovu filozofiju

2. - najranija djela nesumnjivo su autentična

3. - očiti platonizam ranih spisa stoji u suprotnosti prema 'aristotelizmu' kasnih spisa

4. - kasne Aristotelove rasprave neosporno su autentične

5. - jedini mogući način da se dovedu u vezu rani 'platonovski' s kasnim 'aristotelovskim' spisima, a da se autentičnost obiju zadrži, sastoji se u tome da se prihvati teza kako je Aristotel svoj filozofski razvitak počeo kao »platoničar« a završio kao aristotelovac.⁴

Ova jednostavna pravila imala su dalekosežan utjecaj na tumačenje Aristotelovih djela. Čitav *Corpus Aristotelicum* doveden je u pitanje. Djela koja su do sada smatrana jedinstvenim sistemom razlazu se u dijelove koji pokazuju različito doba nastanka i nude različita mišljenja. U konkretnoj analizi pojedinih djela vidi se da su neki dijelovi nastali ranije, a drugi kasnije. Tako su, npr., neki dijelovi *Metafizike* nastali ranije nego drugi. U ovisnosti prema vremenu njihova nastanka, različita je i njihova misaona težina, u ranijim spisima, tako je smatrao Jaeger, osjeća se jače utjecaj Platona, a u kasnijim slabije. Knjige *Metafizike* koje su nastale ranije naziva Jaeger *Urmetaphysik*; tu spadaju knjige A, B, K poglavlje 1-8, L 6, (s izuzetkom pogl. 8), M (poglavlje 9 od 1086 a 21 i 10) te N *Metafizike*. Vremenski slojevi očituju se i u *Etici*. Postoji također i *Uretika*, koja sadrži *Eudemovu etiku* i *Urpolitiku*, koja se sastoji od II, III, VII i VIII knjige sadašnje *Politike*. U to rano doba Aristotelove djelatnosti mogu se ubrojiti također spisi *De Caelo* kao i *De Generatione et Corruptione*, a i dio *Fizike*.

Aristotel prema tome nije bio uvijek Aristotel, nego je postepeno gradio svoju vlastitu filozofiju. On je najprije bio platoničar, zatim se postepeno distancirao od platonizma i konačno postavlja temelje svoje realističke filozofije, koja ga sve više vodi prema empiriji. Tako su u zadnje vrijeme njegove

² Usp. H. Flashar, *Ethik und Politik in der Philosophie des Aristoteles*, Gymnasium, Bd., 78, Heft 1/2, 1971, str. 279.

³ Aristoteles, *Protreptikos*, X, 55, 14.

⁴ Usp. A.H. Chroust, *Die ersten 30 Jahre moderner Aristoteles - Forschung 1912-1942*, u knjizi: *Aristoteles in der neueren Forschung*, Darrastadt 1968, str. 100.

djelatnosti, dakle između 335. i 322. pr. n. e., nastali spisi koji nose u sebi jedan drukčiji ton nego oni rani. Tako su napisane ostale knjige *Metafizike* u to doba, naime Z, H, O, I, L (pogl. 8), M (pogl. 1-9) (do 1086 a 21), *Fizika* knjiga VIII, *Politika* knjige IV, V, i VI, *Nikomahova etika* i niz radova iz područja prirodnih znanosti, biologije, psihologije, povijesti filozofije, povijesti ustava, povijesti mimetičkih umjetnosti itd.

Ova kasna 'majstorska djela' bila su namijenjena lektiri i diskusiji uskog kruga posvećenih učenika. Ona su imala isključivo ezoterički karakter. U tim kasnim godinama Aristotel se sve više orijentira prema istraživanju činjenica, empirije, on postaje sve više 'pozitivist', znanstvenik. Iz toga razdoblja nastaje o njemu slika utemeljivača i začetnika organiziranog i sistematskog znanstvenog istraživanja.

Dakle, ako stvar malo pojednostavimo, tada moramo - po Jaegerovu mišljenju - Aristotela i njegove spise tumačiti u toku njegova intelektualnog razvitka, a on se odvijao u tri osnovna smjera: prvo razdoblje (367-347) karakterizira jak utjecaj Platona; u drugom razdoblju (347-322), razdoblju 'lutanja' po Maloj Aziji i Makedoniji, gdje je bio učitelj Aleksandra Velikog, postavio je temelj svoga vlastitog sistema; treće razdoblje (322-323) pripada njegovom drugom boravku u Ateni i u tom razdoblju izvršio je znatnu reviziju ranih djela i na kraju se potpuno odao empiriji.

Unatoč netočnostima u pojedinostima i bez obzira na kasnije korekcije mjesta nastanka pojedinih knjiga i na dovršenost geneze svih njegovih spisa, Jaegerovo djelo otvorilo je epohu plodotvornog istraživanja Aristotela. Od tada Aristotelovo mišljenje ne razmatramo kao jednom za svagda fiksirani sistem, nego ga shvaćamo u toku njegovog *duhovno povijesnog razvitka*.

Pod utjecajem W. Jaegera nastala su brojna istraživanja, među koja treba posebno ubrojiti djelo Fr. Nuyensa, *L'évolution de la psychologie d'Aristote*, koje se pojavilo prvi puta na flamanskom jeziku 1938, a prevedeno je na francuski 1948. u Louvainu. Neki autori smatraju da je ovo djelo istoga ranga s Jaegerovim.⁵ U njemu je autor pokazao evoluciju Aristotelove psihologije i općenito evoluciju njegove antropologije. U toj evoluciji otkrio je tri perioda: platonski idealizam, mehanički instrumentalizam i napokon hvlemorfizam.

Među vodeće istraživače koji slijede ovaj metodski stav, s više ili manje dosljednosti, treba ubrojiti takva imena kao što su A. Mansion, D. Ross, H. J. Drossart-Lulofs, R. A. Gaut-

⁵ Usp. R.-A. Gauthier, *La morale d'Aristote*, Pariš 1973, str. 9.

hier, J. Y. Jolif. Oni su nastavili genetsko tumačenje Aristotela i pokazali plodnost ovog pristupa njegovom djelu, precizirajući i ispravljajući neke tvrdnje njegovih osnivača.

Sistematsko tumačenje je u stvari tradicionalno tumačenje Aristotela, koje nije imalo nikakvog interesa za genetsko istraživanje. Takvo tumačenje nalazimo prisutno već u II stoljeću n. e. kod Aspazija; ono nalazi svoj najbolji izraz u djelu Alberta Velikog i Tome Akvinskog, te nalazi svoje zastupnike i braniocima među brojnim modernim znanstvenicima, među kojima su svakako najpoznatiji Franz Dierlmeier i Ingemar During.

Osnovna teza ovog načina tumačenja počiva na pretpostavci da je Aristotelova filozofija koherentni sistem koji sadrži sve spoznaje svoga vremena, a *Corpus Aristotelicum* sadrži izlaganje tog sistema. Stoga je potpuno ispravno - smatraju oni - da se jedan dio sistema tumači drugim, jer je svaki dio ove cjeline. Tako, da bi se izložio, npr., moral pozivalo se na psihologiju, fiziku i metafiziku. S velikom učenošću to su radili srednjovjekovni interpreti, ali oni ipak nisu uspjeli izbjeći ili nadići pojedine neskladnosti između raznih Aristotelovih spisa, međutim, taj nesklad nije ih ometao u nastojanju da sve dijelove povezuju u jedan sistem. Naprotiv, oni su od toga napravili metodu, i od Abelardova »tako je i nije tako« (sic et non) nastala je teološka metoda kojom se htjelo izbjeći kontradikcije u Aristotelovom djelu, uvodeći neprekidno nove i nove distinkcije. Smatralo se da je Aristotelova filozofija koherentna ne samo u spajanju dijelova u veliki sistem, nego da je koherentan i svaki dio za sebe. Kako bi se uopće moglo pretpostaviti da bi pisac *Organona* mogao postaviti principe logičkog mišljenja a da ne bi iz njih izvukao određene zaključke?

S velikom misaonom energijom i učenošću preveo je i komentirao Aristotelove *'Etike'*, naime - *Eudemovu*, *Nikomahovu* i *Veliku etiku* F. Dierlmeier. On smatra da su sve rasprave o moralu, uključivši i *Protreptiku*, autentični Aristotelovi spisi. Prema njegovu mišljenju Aristotel je bio uvijek Aristotel, a to znači da je on već u samom početku imao svoju vlastitu filozofsku poziciju. Zato je on vrlo skeptičan, a djelomično i potpuno otklanja vrijednost i mjerodavnost Jaegerove povijesno razvojne metode. On smatra da se tom metodom antički čovjek podvrgava modernom povijesnom razvojnom mišljenju, a to znači jednoj formi mišljenja koja se pojavila tek u 19. i 20. stoljeću. Ova tradicija dolazi do izražaja naročito kod Herdera i romantičara, koji nastoje nadvladati »statiku

racionalističkog doba dinamičkim pozivom natrag k izvorima»,⁶

Doba romantizma je na posve novi način oblikovalo gledanje, jer se od tada sve promatra u načinu njegova povijesnog nastanka. Tako Schleiermacher Platonove dijaloge vidi u razvoju njihova nastanka, u kojem prvobitni plan (Urplan) postepeno dolazi do svojeg lika; to je put od elementarnog obzora do sve potpunijeg prikaza same stvari. Takav način mišljenja prevladava u literarno-povijesnom načinu razmatranja (Herder), u literaturi (Goethe), filozofiji (Hegel), da spomenemo samo najveće.

F. Dierlmeier smatra da je i Jaegerova interpretacija Aristotela izrasla na tom tlu, i ona ima prvenstveni zadatak da približi, kritičkim usvajanjem i interpretacijom, Aristotela modernoj svijesti, a to znači da je sagleda u nacrtu njezina povijesnog razvitka. Dierlmeier strastveno opovrgava Jaegerovu shemu o tri stadija Aristotelove filozofije - platonska, početna izgradnja vlastitog sistema i kasno, zrelo razdoblje. On smatra daje potpuno opravdano da kod Aristotela pretpostavimo 'izvorno jedinstvo', 'jedinstvo genijalno' vlastitog uvida koje se održava od samog početka pa sve do kraja. Ovu općenitu tvrdnju potkrepljuje on analizom tri primjera iz svakog razdoblja. Iz te analize je vidljivo da u početku, npr. u dijalogu *Eudem* ili razgovor o duši (354 godina), dakle pred Platonovim očima, postavlja Aristotel određena pitanja koja su potpuno izvan horizonta Platonovog mišljenja, kao što i u posljednjem razdoblju, premda okrenut empiriji, ostaje više nego ikad 'platoničar'. Tome je dokaz III djela knjiga *De anima*, u kojoj govori o nus-u. Ovaj *nus*, naime, opstoji prije svega tjelesnoga, ulazi izvana u tijelo i sam je nešto božansko i besmrtno. Dakle, jedno izrazito spekulativno razdoblje u kasno doba.

Prema tome, zaključuje F. Dierlmeier, nije potpuno prihvatljiva Jaegerova razvojno povijesna teza, jer: »prvo, Aristotel je empiričar na početku i na kraju. On je isti u dijalogu *Eudem* i u fenomenologiji *Nikomahove etike*. Drugo, Aristotel je platoničar na početku i na kraju: nauka o besmrtnosti *Endema* i težnja prema božanskom, autonomnom životu u završnom dijelu *Nikomahove etike* stoje na podjednakom stupnju». U ocrtu ovih dilema osvrnut ćemo se detaljnije samo na *Politiku* koja je ovdje predmet našeg bavljenja i poku-

sati ove aporije ne preskočiti nego prikazati kao inherentne teškoće konstitucije političkog znanja.

Corpus Aristotelicum (Bekker, Berlin 1831) sadrži samo jednu verziju *Politike*, koja sadrži osam knjiga iz različitih razdoblja. Ovo mišljenje do sada nije bilo revidirano. Razdoblje nastanka pojedinih knjiga smješta se u različita razdoblja. Tako se nastanak III knjige *Politike*, s obzirom na sadržajnu bliskost s Platonovim *Državnikom*, postavlja u razdoblje Aristotelove djelatnosti u Platonovoj Akademiji ili na početak njegove djelatnosti u Assosu. Knjige VII i VIII stoje u tijesnoj povezanosti s predodžbama Platonove 'idealne države', osjeća se bliska povezanost s *Protreptikom* i *Eudemovom etikom*. Dakle, one pripadaju prvom nacrtu politike, pa ih možemo smjestiti na početak njegove djelatnosti u Assosu. Knjige IV, V i VI razlikuju se temeljito od III, VII i VIII. One sadrže detaljne opise i propise posebnih ustava, analizu naravi, funkcije i koristi specifičnih političkih problema, pitanje ekskurze o načinu kako pojedine političke institucije ili politički događaji pridonose održanju ili propasti postojećih država. Ovakve analize, po Jaegerovu mišljenju, pretpostavljaju razvijene empirijske studije o historijski postojećim državama i političkim institucijama. Stoga su knjige IV, V i VI nastale, po njegovu mišljenju, u kasno doba. Preostale knjige su od manjeg interesa.

Hans Arnim priznaje jedinstvo VII i VIII knjige, ali je smatrao da ove knjige predstavljaju kasnije napisane dijelove *Politike*. Tako su po njegovu mišljenju najranije III i I knjiga, nakon njih slijede IV, V i VI, koje pripadaju u srednje razdoblje, a u kasnom razdoblju nastale su VII i VIII knjiga.⁸

Dakle, barem u pogledu grupiranja knjiga istraživači su prilično jedinstveni, ali u pitanju datiranja knjiga postoje znatne razlike u njihovim ocjenama. U pokušaju vremenskog situiranja knjiga znanstvenici se služe raznim metodama. Jedni promatraju utjecaj određenih historijskih događaja ili osobnog iskustva Aristotelovog u kompoziciji *Politike*, drugi uzimaju kao princip vremenskog situiranja pojedinih knjiga njegov odnos prema Platonu, ali neosporno je da većina njih promatra Aristotela u sklopu, kako je to formulirao Jaeger, »povijesno-idejnog razvitka«. Moguće je također da je Aristotel sam sabrao i objavio svoje političke spise koji su nastali u različito doba. I napokon, pristaše sistematske egzegeze

⁸ Usp. H. Arnim, *Zur Entstehung Geschichte der aristotelischen Politik*, Wien 1924.

⁹ Usp. R. Stark, *Der Gesamtaufbau der aristotelischen Politik*, u knjizi: *La 'Politique' d'Aristote*, Geneve 1965, str. 1-36.

⁶ F-Dierlmeier, *Aristoteles*, str. 144. Vidi bilj. 4.

⁷ Ibid., str. 157.

smatraju da je teško pronaći neosporne dokaze o promjenama koje bi govorele o tome da je neka knjiga nastala prije a druga kasnije.

Kao što to vidimo, Aristotelova *Politika* sadrži u sebi dva ekstremna pola. S jedne strane, ona bi htjela biti znanost o normama i Aristotel je brani protiv svakog empirizma, a s druge strane, brani on empirizam protiv prazne erudicije. Nadalje, očito je prisutno odvajanje političkog umijeća koje se ne može naučiti i političkog podučavanja koje ne može naučiti nekog da postane dobar političar. Stoga se u razmatranjima *Politike* nastoji postići dvostruka sinteza: sinteza znanosti i iskustva, kao i teoretske politike i političke akcije, ili jednostavno - sinteza između univerzalnosti znanosti ili zakona i singularnosti individua i konkretnih slučajeva koji su materija politike.

P. Aubenque je postavio tezu da ta aporija univerzalnog i posebnog, koja se češće pojavljuje u *Politici*, nije ostvarena. On ovu aporiju rješava na sljedeći način: »Politika ima pred sobom široko polje, teoretsko i političko. Međutim, ona može samo definirati najbolji okvir, najbolju politeju, tj. postaviti sve šanse na stranu pravednosti i najveće moguće sreće. U tom smislu postoji politička znanost, ali ne postoji znanost o političkoj akciji; postoji samo znanost o uvjetima koji čine to da politička akcija ima više šansi da bude istovremeno legitimna i efikasna, ostalo je stvar ljudi i bogova. Bogova: Aristotel međutim ne računa mnogo s molitvama. Ljudi: ne možemo odlučiti na njihovu mjestu i više se mora nastojati da se oni pripreme, odgojem, da budu što je moguće više korisni.«¹¹

M. Riedel je točno uvidio ovu bitnu crtu Aristotelovog mišljenja, kad kaže da politika nije u prvom redu, kod Platona i Aristotela, nauka o vladanju nego: »*znanost o uvjetima mogućnosti umne prakse*...¹² Umnost prakse definira se sjedne strane svojim odnosom prema konstelaciji uvjeta 'dobara' i 'svrha', koja se otvara jedino u umnom promišljanju i isključuje svako čisto nasilno djelovanje, a s druge strane onim *zajedništvom* koje čovjek kao govoreći i djelujući u odnosu na konstelaciju uvjeta dobara i svrha dijeli s drugima. Zajedništvo koje je konstitutivno za umnu praksu nalazi svoj govorni izraz u temeljnoj riječi *koinonia*, 'društvo' ili 'zajednica'.«

Status političke znanosti u *Corpusu Aristotelicum* nije

¹⁰ Ibid., str. 109.

¹¹¹ Ibid., str. 113-114.

¹² M. Riedel, *Metaphysik und Metapolitik*, Frankfurt a. Main 1975, str. 30-31.

prijeporan zato što su neki dijelovi nastali prije - pod utjecajem Platona, a neki kasnije više orijentirani empiriji, nego zato što to znanje nema svoj cilj u spoznaji, nego u djelovanju. Ono bi trebalo voditi praktično djelovanje, a ipak ne može voditi direktno političku akciju. Politička filozofija, odnosno znanost, već je u svojem začetku kod Aristotela bila izjednačena s praktičnom filozofijom. Ova veza ukazuje na jedan principijelni nedostatak. Da se nije sagledao *politički*¹³ modalitet fenomena prakse, ona se uopće ne bi mogla uspostaviti, a ipak ovaj uvjet njezine konstitucije nije bio reflektiran.¹⁴ Ovo izjednačenje političke i praktične filozofije izvršio je Aristotel, i na taj je način isto toliko zakrčio uvid u političko arhaičkog i klasičnog doba koliko ga je i otvorio. Christian Meier smatra da je apercipcija političkog kod Grka omogućila ne samo podjelu na teoriju i praksu nego je cjelokupna područja otvorilo jednom potpuno novom iskustvu i gledanju.¹⁵

Osnovno iskustvo političkog sastoji se u mogućnosti ljudskog djelovanja da prekine automatski proces koji se sam od sebe nameće i koji želi u obliku rituala ovladati cjelokupnim ljudskim opstankom. Primjer političkog djelovanja navodi Meier iz Aristotelova *Atenskog ustava*, u kojem on opisuje kako Solon kudi građane da bi neki od njih voljeli da se stvari same od sebe zbivaju (*agapein to automaton*), a on je, nasuprot tome, tražio sudjelovanje svih građana u zbivanju cjeline. Upravo tim otkrićem umne mogućnosti i moći činjenja čovjeka nastaje političko. Ono znači prekid lanca nužnog događanja i ono je rezultat vijećanja i odluke ljudi. Sve ljudske kulture tumačile su ljudski svijet kao dio od boga postavljenog kozmičkog poretka u kojem se isti redosljed događanja uvijek ponavlja. Grčka je kultura apercipcijom političkog otvorila mogućnost početka koji ovisi od odluke i promišljanja ljudi. Upravo to je karakteristika grčkog života, i to je onda imalo neizreciv utjecaj na cjelokupnu percepciju života. C. Meier je postavio i izložio nastanak političkog kod Grka upravo u prijelazu od nomističkog prema kratističkom modelu ustava.

Koncept podjele filozofije na praktičnu i teoretsku proizlazi iz *političkog* modaliteta fenomena prakse. Uvjet konstitucije ove podjele pao je u zaborav, pa se školski naprosto počinje s podjelom filozofije na praktičnu i teoretsku, a da se ne

¹³ C. Meier, *Političko u Grka*, »Politička misao«, 1/2, 1984, str. 58-71.

¹⁴ Usp. E. Vollrath, *Grundlegung einer philosophischen Theorie des Politischen*, Würzburg 1987, str. 75.

¹⁵ C. Meier, *Die Entstehung des Politischen bei den Griechen*, Frankfurt a. Main 1980, str. 10.

reflektira porijeklo ovog razlikovanja. Središnja tema postaje praksa, a politička praksa uzima se kao derivat prakse. Najčešće se pod političkom praksom razumijeva djelatnost koja se odnosi na strukturiranje cjeline.

Pri konstituciji podjele filozofije na teoretsku i praktičnu našao se Aristotel pred teškoćom kako izraditi nasuprot Platonu vlastiti status znanja o polis. Platon je naime bio mišljenja da se zbiljski polis mora odmjeravati na mjeri koju ispostavlja filozofsko mišljenje od principa konstitucije samoga mišljenja. Platonova paradigma polazi od izmišljanja POLIS EN LOGOIS KEIMENE (Politeia, 592 a f), polazi dakle od polisa koji je postavljen filozofskim logosom. Aristotel, nasuprot ovoj tendenciji, želi spasiti političko i, naravno, uspostaviti principe kojima to političko možemo spoznati, kako ono ne bi propalo. S druge strane, međutim, to on radi uvijek tako da potvrđuje primat filozofskih principa, tako da i znanje o polis, mora nastupiti kao filozofsko znanje, te i ono ima, premda manji, ali ipak isto tako status teorije. Aristotelovo razvijanje koncepcije samostalnosti znanja političkog nije išlo u smjeru istraživanja vlastitog tipa racionalnosti koje nosi iskustvo političkog, nego je ta razlika uspostavljena kao razlika dvaju područja bitka. Teorija se odnosi na nešto stalno, nepromijenjeno i vječno, a praksa na promjenljivo, slučajno i od djelatnika ovisno. Ono što je bitno sastoji se u tome da su oba ova područja postavljena u odnos tako da područje teorije može neosporno imati primat. Posljedice toga odnosa su po mišljenju E. Vollratha sljedeće: »Područje slučajnosti - a to je način na koji Aristotel razumije opcionalnost - dopijeva ipak pod teoriju i karakter područja slučajnosti, razumije se kao derivat takvih pojmova koji se u svojem punom liku pokazuju u području teorije.«¹⁶

U samom početku otkrivanja i nastanka političkog, koje dolazi do izražaja u podjeli znanja na teoretsko i praktično, skriva se ujedno i zaborav političkog i ne pronalaze se pravi principi konstitucije ovog područja. To je imalo nesagledive posljedice u daljnjem razvitku ne samo ove znanosti nego i cjelokupne povijesti.

DVA TEMELJNA PODRUČJA »POLITIKE«

Na početku Aristotelove *Politike* stoji striktno razlikovanje područja na domaćinstvo i državu (*oikos i polis*) (Pol. I, 1-2).

¹⁶ E. Vollrath, str. 77. Vidi bilj. 14.

To su dva osnovna područja ispitivanja u Aristotelovoj *Politici* oko kojih bi se mogli smjestiti gotovo svi problemi razmatrani u ovom djelu. Osnovna Aristotelova teza glasi: politička zajednica i njoj odgovarajući oblici vladanja bitno se razlikuju od domaćinske zajednice i načina vladanja koji se u njoj vrši. Ernst Barker je zbog toga u engleskom prijevodu dao prvoj knjizi Aristotelove *Politike* naslov *The theory of the household*. Dolf Sternberger ispravno navodi dva razloga zbog kojih Aristotel počinje svoju raspravu o politici s izlaganjem teorije domaćinstva. »Prvo, zato jer je ono konstituirajući element, i drugo jer je ono - s obzirom na svoja svojstva - suprotnost prema polis.«¹⁷ U suprotnosti prema novovjekovnim političkim teorijama koje počinju s pojedincem, Aristotel uzima domaćinstvo kao konstituirajući i najjednostavniji oblik društvenog jedinstva. Grčka politička teorija ne poznaje izoliranog pojedinca, osobu koja bi bila nosilac prava, nego pojedinac nastupa neposredno kao gospodar (*despotes*) svojega domaćinstva. Ovo svojstvo ga ne napušta ni onda kad vrši neku službu u skupštini. Ipak Hannah Arendt govori o »jazu koji je čovjek klasične starine morao dnevno prekoračiti da bi prešao usko područje domaćinstva i da bi dospio u područje političkog.«

Čini se da strogo i principijelno, odvajanje domaćinstva i države (*oikos-a i polis-a*) nije refleks neposredne navodne podjele između kućanske i političke sfere, nego je ona više rezultat Aristotelove teorije. Naime, ova podjela ne može se nikako otčitati u socijalnoj zbilji klasičnog polisa.¹⁹ M. Riedel je ukazao na »metapolitički« karakter oba prva poglavlja *Politike*. On je naime pokazao da su osnovni stavovi ovih poglavlja usidreni u Aristotelovoj *Metafizici*, a nisu rezultat socijalne analize. Pogotovo je to jasno ako se ima u vidu veza središnjih političkih kategorija s pojmom prirode (*fysis*). Među osnovne stavove spada i određenje čovjeka kao od prirode političkog bića, i u toj svezi valja razumjeti specifično Aristotelovo razlikovanje između domaćinstva i države. Dakle, to razlikovanje nije neposredno zadobiveno iz empirije, nego je rezultat refleksivnog postupka koji proizlazi iz Aristotelovih osnovnih filozofskih stavova. Zanimljivo je

¹⁷ D. Sternberger, *Drei Wurzeln der Politik* - 1, Frankfurt a. Main 1978, str. 89.

¹⁸ H. Arendt, *Vita activa*, Stuttgart 1960, str. 35.

¹⁹ Usp. P. Špan, *Oikos und Polis*, Beobachtungen zum Prozeß der Polisbildung bei Hesiod, Solon und Aischylos, Historische Zeitschrift, Bd. 231, Heft 3, str. 529-565.

također da se historijski prikaz odnosa domaćinstva i države (Pol. 1253 a 19) odvija iz »metafizičke« ravnji i može se ispravno razumjeti samo pomoću »*Metafizike*«.²⁰ Iz ovog teoretskog nacrtu proizlazi teza da država (*polis*) prema prirodi i pojmu opstoji prije nego domaćinstvo ali prema historijskom nastanku i empiriji ona je nastala kasnije. Ovaj stav moguće je razumjeti samo iz tijesne povezanosti *Politike* i *Metafizike*. Misao o prioritetu polisa i striktnu podjelu na domaćinstvo i državu, zadobivenu na kategorijalnom sklopu *Metafizike*, Aristotel oštro suprostavlja Platonu i Ksenofonu, koji ne prave razlike između velikog domaćinstva i male države (Pol. 1252 a 12 i dalje). Platon je naime izvršio izjednačavanje domaćinstva i države (*Politeia* 259 b) i smatra da postoji jedna jedinstvena tehnika vladanja u oba područja, tako da se vlast kralja ili političara i gospodara domaćinstva ili upravitelja u principu ne razlikuju. Istu tu analogiju između domaćinstva i države nalazimo kod Ksenofona. Njegov Sokrat daje često primjere, uspoređujući privatno-ekonomsko i javno-političko područje. Aristotel se u ovoj točki jasno odvaja od Platona i Ksenofona i u toj suprotnosti razvija svoju vlastitu političku teoriju. Osnovna razlika između tih područja sastoji se u tome što u području domaćinstva ne vlada jednakost. Stoga odnosi u domaćinstvu nisu politički, nego despotski. Nasuprot tome, područje polisa počiva na jednakosti slobodnih građana. Aristotel kratko kaže: »Polis je zajednica jednakih« (*He de polis koinonia tis esti ton homoion* — 1328 a 35). S obzirom na to da su ovi građani ujedno i predstavnici svojih domaćinstava i rodova, može Aristotel odrediti polis kao »zajednicu domaćinstava i rodova« (1280 b 33), kao zajednicu građana (1276 b 1). Dakle, despoti u privatnom području preobražavaju se u javnom u jednake i jednako slobodne članove političke zajednice. *Politika koinonia* u strogom smislu je uvijek zajednica jednakih. Polis se stoga razlikuje od domaćinstva - u njemu postoje samo jednaki - domaćinstvo opstoji na nejednakosti.

Iz te stroge podjele na domaćinstvo i državu, koju Aristotel vrši u suprotnosti prema Platonu, proizlaze najdublji motivi Aristotelovog političkog mišljenja. Ova podjela omogućuje razumijevanje i konstituiranje specifično političkog znanja uopće.

Aristotel ne samo što se u pogledu razlikovanja područja

²⁰ Usp. *Metaf.* I. 8 (989 a 15), V. 11 (1018), IX. 8 (1049 b 4); *Fizika* VIII 7 (261 a 14)

²¹ Usp. Ksenofon, *Mem.* III, 4, 6 i dalje.

konstitucije domaćinstva i države razlikuje od Platona, nego on ujedno polemizira s Platonom protiv njegovog ideala »što je moguće većeg jedinstva cjelokupnog polisa« (Pol. 1261 a). Njegova teza - naizgled protuslovi tezi o polisu kao principijelnoj svezi jednakih građana - glasi da polis nije sastavljen jedino iz mnoštva pojedinaca, nego također iz množine različitih vrsta pojedinaca. On kaže: »Jer iz potpuno jednakih ljudi ne nastaje država« (1261 a 24). Barker prevodi istu rečenicu ovako: »similars can not bring it into existence«.²² Na zahtjev Platona »o što većem mogućem jedinstvu polisa« Aristotel odgovara: »Jasno je da će polis, napredujući ka tom jedinstvu i postajući jedinstven, prestati da bude polis. Jer polis je po svojoj prirodi mnoštvo i postajući sve više jedinstven postat će od polisa porodica, a od porodice čovjek« (1261 a). Tezu o polisu kao zajednici različitih vrsta ljudi nalazimo u raznim varijacijama u povijesti političkih ideja. Kod Tome Akvinskog ova teza glasi: »Polis, quod est pluralitas«. Dakle, kad bi polis postao potpuno jedinstven, on bi prestao biti polis. Stoga Aristotel upozorava: »Stoga ako bi tko i bio u stanju (da učini polis potpuno jedinstvenim) to da učini, ne bi trebalo jer će razoriti polis« (1261 a 21).

Stoga valja uvijek voditi računa da se polis ne poistovjeti s 'modernom' državom koja je umjetni proizvod novoga vijeka.²³ Polis nije nikakva 'pravna osoba' (Jellinek)²⁴ koja izdignuta iz društva suvereno vlada i garantira, ostajući sebi jednaka bez obzira na okolnosti, ljudska prava. Polis je identičan s građanstvom; polis, naime, to su građani. O kvaliteti građana ovisi ustav (*politeia*), pa je polis onakav kakvi su građani. S karakterom građanstva mijenja se i karakter polisa. Neposredno u samim građanima a ne u nekoj izdignutoj državnosti korijeni se politička zajednica. O tome D. Sternberger piše: »Mnoštvo građana, građanstvo u cjelini, tvori i sačinjava tu Aristotelovu državu, taj polis sam. *Per definitonem* ne postoji ovdje nikakva država s onu stranu i izvan građanstva, upravo stoga u njezinu mnoštvu i različitosti je temelj svake državnosti. Aristotelovi građani su sami djelatni, oni koji vladaju i onima kojima se vlada, činovnici i suci, savjetnici i podanici«.²⁵

U cjelokupnoj povijesti političke teorije Aristotelova para-

²² D. Sternberger, *Drei Wurzeln der Politik*, str. 105. Vidi bilj. 17.

²³ Usp. H. Quaritsch, *Staat und Souveranitat*, Berlin 1970; *Souveranitat*, Berlin 1986.

²⁴ Usp. G. Jellinek, *Die allgemeine Staatslehre*, Berlin, 3. izd. 1959.

²⁵ D. Sternberger, *Drei Wurzeln...* str. 108. Usp. bilj. 17.

digma o polisu kao mnoštvu različitih i jedinstvu različitih zauzima jedinstveno mjesto. Ona tvori paradigmu političkog, samu jezgru »politologije«, koju svaka politika mora uzeti kao svoju polaznu točku.

Osnovna podjela u Aristotelovoj *Politici* odvija se između *polisa*, političke zajednice u kojoj postoje jednaki i *kućanstva* koje sačinjava područje nejednakosti. Sagledajmo pobliže strukture tih dvaju područja.

PODRUČJE DOMAĆINSTVA

Aristotelova nauka o državi polazi od domaćinstva koje je ne samo najjednostavnije društveno jedinstvo nego i izvorno konstituirajući element polisa. Domaćinstvom dominiraju tri vrste odnosa: *muškarac-žena* (Pol., I, 12, 1259 b 1), *otac-dijete* (1259 b 1.10; I, 7, 1255 b 19) i *gospodar-rob* (1278 b 33). Odnos muža i žene - obrađen pod naslovom *gamike* - odgovara političkim odnosima među slobodnima i jednakim građanima. Odnos oca i djeteta (patrike, teknopoietike) je kraljevske prirode. U oba odnosa vladanje se vrši kao nad slobodnima (I, 1259 b 1). Obje forme vladanja opstojе, prema prirodi, radi dobrobiti onih kojima se vlada i, naravno, povratno - radi onih koji vladaju. Od tih oblika odnosa i vladanja radikalno se razlikuje odnos vladavine gospodara domaćinstva (oikodespotes) nad domaćom družinom (doiioi - robovi i sluge). Tu se vrši despotska i tiranska vlast (despoteia, despotie, he tvrannike arhe) nad po prirodi neslobodnima i ovisnima u jednostranom interesu onih koji vladaju, a samo »slučajno« (kata svmbebekos) u korist onih kojima se vlada (1278 b 33 i dalje).

Ti razvijeni i diferencirani odnosi važe samo u okviru grčkog polisa, tj. pod uvjetima »građanskog društva« kao zajednice slobodnih i jednakih. To treba posebno istaknuti nasuprot barbarskim i tiranskim carstvima: naime, kod njih je također vlast oca nad sinom (EN 1160 b 27), kao i vlast muža nad ženom, (Pol. 1252 b 5) despotska. U barbarskim odnosima izjednačena je žena i rob, a sin je također rob oca (EN VIII, 12, 1160 b 26), jer je i sam muž, odnosno otac, neslobodan, odnosno on je rob u odnosu na kralja. Dakle, razgranati odnos u okviru domaćinstva (*oikos*, *oikia*) moguć je samo u okviru slobodnih grčkih republika.

U okviru tih odnosa treba spomenuti i četvrtu prirodnu zajednicu, a to je selo (kome), koje je »prvo zajedništvo od

više domova«, a »koje nije poradi dnevne potrebe« (Pol. I, 2, 1252 b 15 i dalje).

Među tim odnosima najveću pažnju zaslužuje odnos između gospodara i roba. Vlat gospodara nad robom - rekli smo - je despotska. Općenito u primjeni grčkog pojma *despotes* treba imati u vidu ove odnose: »Despotes je gospodar u odnosu prema robu (npr. Eshil: *Penijanci* 169, Platon: *Parmenid* 133 e/d; *Zakoni* 357 a), duša u odnosu prema svome tijelu (Platon: *Fedon* 80 a; *Timej* 34 c; Aristotel: *Politika* 1254 b 4), i obrnuto: vladavina osjetila nad duhom (Philo: *De op. mundi* 165); vlasnika u odnosu na vlasništvo (Ksenofan: *Mem.* 2, 7, 13; Sofoklo: *Fil.* 292)... bogovi su *despotai* ljudi... jer oni nemaju nikakav zakon iznad sebe».²⁶

Navedimo neke karakteristične razlike između gospodara i roba. Gospodar i rob povezani su radi održanja (soteria), i u tom smislu gospodar je onaj koji planira, a rob je onaj koji s obzirom na svoju prirodu planirano samo izvršava (1252 a 26-34). Riječ je o dva tipa ljudi, od kojih je jedan potpuno određen razumom (*dianoia*), a drugi tjelesnošću (*soma*). Nije-dan partner zasebno ne bi se mogao održati, gospodar treba roba da bi se njegovoplan ozbiljio, a rob treba gospodara koji mu kaže što treba činiti. Svaki od njih u zajedničkom radu nalazi neke koristi (I, 1252 a 26-34).

U okviru domaćinstva ropstvo je nužno, »jer bez neophodnih stvari se ne može živjeti, a pogotovo ne dobro živjeti« (*eu zen*). Za stvaranje ovih 'neophodnih stvari' potrebna je vještina vođenja kućanstva, a za to su potrebna oruđa, a od tih »oruđa jedna su živa a druga neživa«. Dakle rob, kao i svaki *hypertes*, može se nazvati »i/im oruđem« (1253 b 33 - 1254 a 1). Robovi ne bi bili potrebni »kad bi tako /Mački čunci tkali sami i trzalice citarale« (1254 a 1). Ova se teza teško može spj/ti s tvrdnjom da postoji od prirode antropološki tip roba (1252 a 26-34).

U daljnjem razmatranju odnosa gospodara i roba Aristotel polazi od teze da nijedna zajednica nije moguća, ako nije obilježena podjelom vladanja i pokoravanja (*arhein kai arhesthai*). Nijedan poredak ne bi mogao opstati, ako ne bi imao ovu strukturu, stoga je ona »ne samo nužna nego i korisna« (1254 a 20). Nakon toga slijedi sistematska izgradnja odnosa gospodara i roba. Ponajprije, svako živo biće sastoji se od duše i tijela (1254 a 34). 'Po prirodi' normalno je da duša vlada tijelom, pa prema tome i gospodar robom. Svi oni koji »za rad

²⁶ G. Bien, *Despotie, Despotismus*, u: Historisches Worterbuch der Philosophie, Bd.6, str. 134.

koriste samo tijelo, po prirodi su robovi«. Isto tako, u drugoj relaciji, između razuma (*nous-a*, *logos-a*) i nagona (*orexis*, *pathetikon*) 'po prirodi' je da razum vlada nagonom, dakle gospodar robom; »obrnut odnos ovih elemenata štetan je za sve« (1254 b i dalje).

Treća relacija čovjek i životinja (1254 b 10-13) pokazuje da pitome životinje »više vrijede od divljih«, jer »za sve njih je bolje da se pokoravaju, jer tako stječu zaštitu«. Isto vrijedi i za roba.

Nakon izlaganja ovih relacija Aristotel dolazi do zaključka da postoje ljudi koji za rad koriste samo tijelo (*somatos hresis*). Kako je to kod njih najbolje što mogu dati, oni su 'po prirodi' robovi. Ova reduciranost roba na tjelesnost izjednačava ga sa životinjom. Iz toga se nameće problem: kako je moguće da u okviru eidosa čovjeka postoje ljudi koji se od drugih razlikuju kao *psyche somatos kai anthropos theriou*, a da se na taj način ne dovede u pitanje sam eidos čovjeka.²⁷ Kakav je položaj ovih ljudi s obzirom na temeljnu definiciju čovjeka kao *zoon logikon-al*

Rob se s jedne strane ubraja u ljude, ali s druge strane oduzimaju mu se sva bitna obilježja koja čine čovjeka, tj. umnost i političnost (*zoon logon* i *zoon politikon*). U svakom slučaju, rob u staroj Grčkoj nije bio građanin; da li je pored toga bio čovjek, ne razmatra se dalje.²⁸

Ipak, Aristotel smatra da u izjednačavanju životinja i ljudi treba praviti razliku. Naime, dok se životinji potpuno odriče *logos*, pretpostavlja se da rob, premda sam nema *logosa*, ipak raspolaže određenim odnosom prema *logosu* (1254 b 22-24). Rob shvaća, dok životinja samo osjeća. To međutim ni u kojem slučaju ne govori o principijelnoj razlici roba i životinje.

U skladu sa specifičnim zadatkom roba i gospodara formiraju se različito i njihova tijela: »Tijela robova su snažna za obavljanje svakodnevnih poslova, a tijela slobodnih ljudi su uspravna i nesposobna za takve poslove« (1254 b 27-34).

Aristotelova cjelokupna 'antropologija' počiva dakle na dva različita 'tipa' ljudi: jedni pripadaju području rada neophodnog za dobar život; oni pripadaju tjelesnosti, ne posjeduju dokolicu (*shole*) i imaju samo pasivni um. Drugi, da bi ispunili dobar život (*eu zen*) i da bi mogli participirati i potvrđivati božansko, moraju imati dokolicu (*shole*), i tek oni mogu u punoj mjeri ostvariti određenje čovjeka. Misao o ljudskoj

jednakosti i o općim ljudskim pravima, koju Grci nisu poznavali, rezultat je novovjekovnog demokratskog razvitka i revolucija koje su ovu jednakost izvojevale. Ono što su Grci otkrili bio je humanitet bez jednakosti, a to je prilično prijeporno u modernom razumijevanju života.

PODRUČJE POLISA

Nasuprot domaćinstvu, koje se sastoji od nejednakih, stoji polis koji se sastoji od principijelno jednakih. Aristotel je bio prvi koji je formulirao što je uopće polis (*politike koinonia*). Od tada je polis temeljni termin politike uopće i ima takvo značenje, kao što u *Metafizici* ima značenje riječ *ousia*.

Izraz *koinonia politike* (polis) odnosi se, ne samo kod predsokratovaca nego i kod Platona, prvenstveno na određena djelovanja i situaciju djelovanja. Instituciju polisa kao shemu djelovanja neovisno od određene situacije Platon ne poznaje. Platonovo pitanje koncentrira se na osobnost vladara. Ono glasi: tko je vladar? (*ti estin ho politikos*). Aristotelovo pitanje: što je polis (*ti estin he polis*) ne odnosi se na određenu situaciju djelovanja, nego na pojam koji je zadobiven na mnogim zakonodavnim činima i ustavima. »Empirijsku mnogostrukost ustava - polisa, u situaciji njihovog povijesnog proizlaženja, ispituje Aristotel ne više prema mogućnosti jednog zakonodavca za ovaj ili onaj polis ili prema znanosti ili umijeću *političara*, nego prema tome, što polis uopće jest: *ti pote estin he polis*... Put prema političkom vodi preko političke znanosti.«²⁹

Odgovor na ovo pitanje izgrađuje Aristotel u paralelizmu s *Nikomahovom etikom* i *Metafizikom*. Prva knjiga *Metafizike* počinje stavom da *svi ljudi od prirode teže ka znanju* (980 a 21). Prva knjiga *Nikomahove etike* počinje tvrdnjom da *svako djelovanje - tehničko -poietičko, znanstveno i praktično* — teži dobru (cilju kao svrsi). *Politika* počinje stavom: »kako je svaka država neko zajedništvo i da je svako zajedništvo složeno poradi nekog dobra« (1252 a). S izrazom »svaki« snažno je naglašen upravo univerzalni način ispitivanja. Kao što se u *Metafizici* izlaganje različitih vrsta znanja završava u temeljnoj znanosti, tako se u *Etici* ispunjavaju različite vrste djelovanja u najvišem djelovanju koje je samom sebi dovoljno. U *Politici* različite vrste udruživanja dobivaju svoju svrhu od onog udruživanja koje sadrži u sebi najviše dobro. Najviše

²⁷ Usp. O. Gigon, *Die Sklaverei bei Aristoteles*, str. 257. Vidi bilj. 9.

²⁸ Usp. D. Sternberger, *Drei Wurzeln...* str. 96. Vidi bilj. 17

²⁹ M. Riedel, *Metaphysic und Politik*, str. 35-36. Vidi bilj. 12.

koriste samo tijelo, po prirodi su robovi«. Isto tako, u drugoj relaciji, između razuma (*nous-a*, *logos-a*) i nagona (*orexis*, *pathetikon*) 'po prirodi' je da razum vlada nagonom, dakle gospodar robom; »obrnuto odnos ovih elemenata štetan je za sve« (1254 b i dalje).

Treća relacija čovjek i životinja (1254 b 10-13) pokazuje da pitome životinje »više vrijede od divljih«, jer »za sve njih je bolje da se pokoravaju, jer tako stječu zaštitu«. Isto vrijedi i za roba.

Nakon izlaganja ovih relacija Aristotel dolazi do zaključka da postoje ljudi koji za rad koriste samo tijelo (*somatos hresis*). Kako je to kod njih najbolje što mogu dati, oni su 'po prirodi' robovi. Ova reduciranost roba na tjelesnost izjednačava ga sa životinjom. Iz toga se nameće problem: kako je moguće da u okviru eidosa čovjeka postoje ljudi koji se od drugih razlikuju kao *psyche somatos kai anthropos theriou*, a da se na taj način ne dovede u pitanje sam eidos čovjeka.²⁷ Kakav je položaj ovih ljudi s obzirom na temeljnu definiciju čovjeka kao *zoon logikon-a*?

Rob se s jedne strane ubraja u ljude, ali s druge strane oduzimaju mu se sva bitna obilježja koja čine čovjeka, tj. umnost i političnost (*zoon logon* i *zoon politikon*). U svakom slučaju, rob u staroj Grčkoj nije bio građanin; da li je pored toga bio čovjek, ne razmatra se dalje.²⁸

Ipak, Aristotel smatra da u izjednačavanju životinja i ljudi treba praviti razliku. Naime, dok se životinji potpuno odriče *logos*, pretpostavlja se da rob, premda sam nema *logosa*, ipak raspolaže određenim odnosom prema *logosu* (1254 b 22-24). Rob shvaća, dok životinja samo osjeća. To međutim ni u kojem slučaju ne govori o principijelnoj razlici roba i životinje.

U skladu sa specifičnim zadatkom roba i gospodara formiraju se različito i njihova tijela: »Tijela robova su snažna za obavljanje svakodnevnih poslova, a tijela slobodnih ljudi su uspravna i nesposobna za takve poslove« (1254 b 27-34).

Aristotelova cjelokupna 'antropologija' počiva dakle na dva različita 'tipa' ljudi: jedni pripadaju području rada neophodnog za dobar život; oni pripadaju tjelesnosti, ne posjeduju dokolicu (*shole*) i imaju samo pasivni um. Drugi, da bi ispunili dobar život (*eu zen*) i da bi mogli participirati i potvrđivati božansko, moraju imati dokolicu (*shole*), i tek oni mogu u punoj mjeri ostvariti određenje čovjeka. Misao o ljudskoj

jednakosti i o općim ljudskim pravima, koju Grci nisu poznavali, rezultat je novovjekovnog demokratskog razvitka i revolucija koje su ovu jednakost izvojevale. Ono što su Grci otkrili bio je humanitet bez jednakosti, a to je prilično prijetopno u modernom razumijevanju života.

PODRUČJE POLISA

Nasuprot domaćinstvu, koje se sastoji od nejednakih, stoji polis koji se sastoji od principijelno jednakih. Aristotel je bio prvi koji je formuirao što je uopće polis (*politike koinonia*). Od tada je polis temeljni termin politike uopće i ima takvo značenje, kao što u *Metafizici* ima značenje riječ *ousia*.

Izraz *koinonia politike* (polis) odnosi se, ne samo kod predskratovaca nego i kod Platona, prvenstveno na određena djelovanja i situaciju djelovanja. Instituciju polisa kao shemu djelovanja neovisno od određene situacije Platon ne poznaje. Platonovo pitanje koncentrira se na osobnost vladara. Ono glasi: tko je vladar? (*ti estin ho politikos*). Aristotelovo pitanje: što je polis (*ti estin he polis*) ne odnosi se na određenu situaciju djelovanja, nego na pojam koji je zadobiven na mnogim zakonodavnim činima i ustavima. »Empirijsku mnogostrukost ustava - polisa, u situaciji njihovog povijesnog proizlaženja, ispituje Aristotel ne više prema mogućnosti jednog zakonodavca za ovaj ili onaj polis ili prema znanosti ili umijeću *političara*, nego prema tome, što polis uopće jest: *ti pote estin he polis*... Put prema političkom vodi preko političke znanosti.«²⁹

Odgovor na ovo pitanje izgrađuje Aristotel u paralelizmu s *Nikomahovom etikom* i *Metafizikom*. Prva knjiga *Metafizike* počinje stavom da *svi ljudi od prirode teže ka znanju* (980 a 21). Prva knjiga *Nikomahove etike* počinje tvrdnjom da *svako djelovanje — tehničko-poietičko, znanstveno i praktično* - teži dobru (cilju kao svrsi). *Politika* počinje stavom: »kako je svaka država neko zajedništvo i da je svako zajedništvo složeno poradi nekog dobra« (1252 a). S izrazom »svaki« snažno je naglašen upravo univerzalni način ispitivanja. Kao što se u *Metafizici* izlaganje različitih vrsta znanja završava u temeljnoj znanosti, tako se u *Etici* ispunjavaju različite vrste djelovanja u najvišem djelovanju koje je samom sebi dovoljno. U *Politici* različite vrste udruživanja dobivaju svoju svrhu od onog udruživanja koje sadrži u sebi najviše dobro. Najviše

²⁷ Usp. O. Gigon, *Die Sklaverei bei Aristoteles*, str. 257. Vidi bilj. 9.

²⁸ Usp. D. Sternberger, *Drei Wurzeln...* str. 96. Vidi bilj. 17.

²⁹ M. Riedel, *Metaphysic und Politik*, str. 35-36. Vidi bilj. 12.

dobro je ono u kojemu lanac svrha dolazi svojem kraju, jer je ono samo svrha i ne može biti više sredstvo za nešto drugo.

U okviru *Politike* način ispitivanja prema principu sredstvo-svrha pretpostavlja jednu ljudsku zajednicu djelovanja, *koinonia*, *societas*, 'društvo', koja omogućuje ostvarenje najvišeg dobra i savršenog života, života u skladu sa samoodređenjem, ostvarenje egzistencije u dokolici i samodostatnosti. Svaka zajednica nastaje radi nekog dobra, a »ljudi se nisu udružili samo poradi življenja nego prije poradi dobra življenja« (Pol. 1280 a 32). Odatle se nameće specifični zadatak političkoj zajednici. »Država je zajedništvo dobra življenja« (1280 b 34). Ili, kako malo dalje zaključuje: »Svrha je dakle države dobro življenje a sve su stvari poradi te svrhe... Država je zajedništvo gradova i sela u savršenom i samodostatnom životu. To je pak, kako kazasmo, blaženo i lijepo življenje u moralnim zakonima, a ne naprosto radi zajedničkog života« (1280 b - 40 - 1280 a 2). Polis mora ispuniti određene zadaće, i iz te njegove zadaće određuje se njegova bit. Aristotelovo normativno određenje biti i svrhe države nošeno je metapolitičkim karakterom Aristotelovih osnovnih političkih kategorija, ili, drugačije rečeno, osnovne političke kategorije utemeljene su u metafizici. S krizom metafizike nastupa i kriza osnovnih političkih kategorija, a normativne političke teorije ustupaju pred dijalektičko-kritičkim i analitičko-empirijskim političkim teorijama.

Što je onda polis?

»Država je *koinonia teleios*, *societas perfecta et finalis*, tj. rangom najviša (*kyriotate*, *principalissima*) i sve druge zajednice/društva obuhvaćajuća forma ljudske zajednice, jer ona smjera na realizaciju najvišeg i sveobuhvatnog dobra, na ispunjenje ljudske biti; tj. autarhičnog dobra kojem ništa ne nedostaje od poželjnosti i ispunjenja.³⁰

Polis kao zajednica jednakih u doslovnom smislu sačinjavaju građani: od vrste i karaktera građana ovisi karakter države. Aristotelova država nije neka birokratska institucija, neko jedinstvo i moć izvan i iznad građana, nego je ona potpuno identična sa samim građanstvom. Ova definicija države radikalno je različita od novovjekovne države kao »jurističke persone« (G. Jellinek) koja sadrži uvijek jedan apsolutistički element vladavine involviran u pojmu suverenosti. Dakle, za Grke ne postoji neka izdvojena državnost koja kao neko posebno područje čuva opće preduvjete politič-

kog života i pravo pojedinca. Stoga nije ni postojalo neko jamstvo prava, nego je sloboda jednakih bila na djelu samo u njihovom stvarnom angažmanu. Aristotel »ne pripisuje državi nikakvu vlastitu egzistenciju izvan njega (mnoštva), bilo da je ona dobra ili loša, spasonosna ili pokvarena, sveta ili demonska, tehnička ili estetska ili metafizička. Jer sve ove varijante pojma države - i to je pojmovni model političkog uopće - slažu se u jednom, da one državu konstituiraju ili poimaju, logički govoreno, kao jedinstvo«.³¹ Za Aristotela »građanstvo« je središnja figura politike i iz njegovog karaktera mnoštva i različitosti proizlazi država. U smislu građanstva kao središnje figure, političko stoji kod Aristotela prilično usamljeno u povijesti političkih ideja.

Da bi istražio što je država, Aristotel predlaže sljedeći put: »Jer kao što u ostalim stvarima složevinu treba razdijeliti sve do nesloževina (budući da su one najmanji djelići cjeline), tako i o državi, razmatrajući iz kojih je djelova složena, uvidjet ćemo i o time bolje u čemu se razlikuju jedni od drugih, i ako se štogod znanstveno može postaviti o svakom pojedinome od rečenoga. Ako tako tkogod razmotri kako se stvari od samog početka razvijaju, onako kao i u drugim slučajevima, i u ovima će najljepše tako znanstveno razvidjeti« (1252 a18-26).

Aristotel smatra da ne postoji nijedna zajednica koja ne bi bila označena odnosom vladanja i pokoravanja (*arhein kai arhesthai*). Ipak, politička vladavina potpuno se razlikuje od vladavine koja se odvija u kućanstvu. Aristotel izvodi ovu tezu genetski i sistematski. Genetski pokazuje razvitak različitih vrsta udruživanja koje polazi od kućanstva sela sve do polisa. Odnosi koji postoje u kućanstvu su asimetrični: neki uvijek vladaju, a drugi se uvijek pokoravaju. U političkoj zajednici dijelom se vlada, a dijelom pokorava. Politička zajednica može imati različite ustave, a sistematsko izlaganje različitih ustavnih oblika započinje on u trećoj knjizi.

Ako slijedimo osnovni Aristotelov metodski stav, da se prije cjeline moraju istražiti dijelovi, tada moramo izlaganje države započeti s građaninom (*polites*), jer polis je mnoštvo građana. Aristotel traži opću definiciju građana koja bi odgovarala svim ustavima. On dolazi do zaključka, s obzirom na demokraciju, da je građanin jedne države »onaj tko ima moć sudjelovati u savjetodavnoj i sudskoj vlasti..., a državu nazivamo mnoštvo takvih sposobno za samodostatan život, jednostavno rečeno« (1275 b 18-21).

Što se tiče države, s obzirom na to da je ona cjelina

³⁰ G. Bien, *Einleitung*, u: Aristoteles: *Politik*, Felix Meiner Verlag, Hamburg 1981, str. 26.

³¹ D. Sternberger, *Drei Wurzeln...* str. 109. Vidi bilj. 17.

sastavljena od dijelova, ona ostaje tako dugo ista dok se ne primijeni način njezine povezanosti. »Jer ako je neko zajedništvo država, zajedništvo država je neka zajednica, i to zajednica je građana vezanih ustavom, i ako *ustav* postane drukčiji i različit od prethodnog i država nužno postaje drugo« (1276 b i) (*eidōs heteron e tes syntheseos*). »Bjelodano je kako najčešće treba reći da je država ista obzirom na ustav« (1276 b 11). Država i građanin tvore nerazdvojno jedinstvo, a krepost građana mora odgovarati u prvoj liniji ustavu države. Zajednička zadaća (*ergon*) za sve članove države mora se pokazati u nastojanju da se zajednica održi. »Iako su oni različiti, posao im je spas zajedništva (*he soteria tes koinonias*), a zajedništvo je državni poredak« (1276 b 30). »Dobro zajednice posao je i dužnost svih građana« (*Ten areten anankaion einai... pro ten politeian*); »Krepost građana mora da bude krepost u odnosu na oblik državnog uređenja« (1276 b 25).

Kako glasi onda definicija građanina? »Kao građane određujemo one koji sudjeluju u vlasti« (1275 a 32). Ta »politička« definicija ne ulazi u stvarni društveni kontekst podjele društva na siromašne i bogate, nego proklamira političku jednakost bogatih i siromašnih. Potencijalno svi slobodni građani mogu sudjelovati u vlasti, ali ipak ne na jednak način i ne u istoj mjeri. Pored normativnog modela nalazimo opširne empirijske opise ograničavanja istoga modela. Tako u 5. poglavlju 3. knjige Aristotel smatra da u »oligarhijskim državama najamni radnik ne može da bude građanin zato što se učešće u vlasti određuje vrlo visokim cenzom, ali zanatlija može jer su mnogi bogati«. Međutim, u najboljoj državi ne mogu radnici (*bano-usoi*) biti građani, »jer nitko se neće moći trsiti oko kreposti živeći životom rukotvorca ili najamnika« (*ou gar oion f epite-deusai ta tes aretes zonta bion banauson e thetikon* - 1278 a 20). Isti princip zastupa Platon u *Državi* i *Državniku*, naime najniži stalež mora ispuniti neophodne poslove za održanje života, jer vrline mogu ostvariti samo oni koji stoje iznad prostog održanja života.

Dakle, zanatlije i nadničari su s jedne strane slobodni i građani, barem u demokratskim ustavima, ali s druge strane moraju izvršavati tjelesne poslove, i time liče robovima. Aristotel dijeli one koji se bave nižim poslovima u dvije klase: »Oni koji obavljaju nužne poslove služeći jednom su robovi; koji rade za zajednicu ti su rukotvorci i najamnici« (1278 a 11). Prema tome, postoje »političke« razlike među građanima, a one očito proizlaze iz »društvenih« razlika i podjele rada. Ovu razliku tumači Aristotel ne kao društvenu nego kao

razliku između onih koji imaju *dokolicu* (*sholi*) i oni koji je nemaju (*asholia*).

Aristotelovo mišljenje, s malim razlikama, zadržalo se sve do kraja 18. st., dakle 22 stoljeća. Kant je smatrao da kućna služinčad, posluga, nadničari, čak frizeri, »nisu kvalificirani da budu članovi države, a time isto tako da budu građani«.³² Kantovo obrazloženje je jednostavno: da bi netko bio građanin, mora biti sam svoj gospodar (*sui iuris*), a da bi to mogao biti, mora imati neko vlasništvo. Građanin ne može služiti nikome osim zajednici. Ovaj bitni uvjet građanstva, nazvao je Kant »građanska samodostatnost« (*sibisufficiencia*). Ona je ostvarena tada kad netko svoju egzistenciju i održanje ne duguje samovolji drugoga, nego svojem vlastitom pravu i snazi kao član jedne zajednice. Tek tada dobiva on status građanske osobe.³³ Kao što vidimo, Kant slijedi Aristotelovo određenje građanina.

Nakon što je ocrtao bit, vrste i vrline građana, Aristotel razvija teoriju ustava koja tvori središnji dio cjelokupne političke filozofije i ona se održala sve do konca 18. stoljeća.

NAUKA O USTAVU

Istraživanje ustava zauzima središnje mjesto u Aristotelovoj *Politici*. Ovu temu kao i njezin sadržaj najavljuje on na kraju *Nikomahove etike* slijedećim riječima: »Budući su dakle prvašnji mislioci ostavili neistraženim ono što se tiče zakonodavstva, možda je bolje da te stvari sami promotrimo, i općenito o državnom poretku, kako bismo koliko je moguće upotpunili znanstveno istraživanje o ljudskim stvarima« (NE 1181 b 12-15). Aristotel analitičkom metodom želi najprije istražiti što su (1) 'rekli prethodnici' o naznačenoj temi, zatim (2) iz »prikupljenih ustava pojedinih država« nastoji (3) »proučiti koje stvari održavaju a koje razaraju države«. Nakon toga (4) mogli bi tek »uvidjeti koji je državni poredak najbolji« (NE 1181 b 15-22). Ove teme preuzima Aristotel i opširno obrađuje u *Politici*. Temu (1) u *Pol.* II, temu (2) u *Pol.* V i VI,

³² I. Kant, *Ober den Gemeinspruch: »Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis«*, Ak.-Ausg. VIII, str. 295; usp. također: *Met. d. Sitten*, I: *Met. Anfangsgründe der Rechtslehre* § 46, Ak. Ausg. VI, str. 314 i dalje.

³³ Usp. G. Bien, *Revolution, Bürgerbegriff und Freiheit*. Über die Transformation der alteuropaischen Verfassungstheorie in politische Geschichtsphilosophie, u: *Phil.Jb.* 79 (1972), 1-18.

razlikovanje ustavnih formi (3) razmatra u *Pol.* III i IV, a u *Pol.* VII i VIII (4) daje prikaz idealne države.

Najpoznatiju shemu razdiobe ustava dao je Aristotel u III knjizi *Politike*. Odmah na početku upozorava na slijedeće: »Onomu tko o državnom poretku hoće istraživati, i koji je svaki pojedini i kakav, prvo je nužno razvidjeti o državi: što je napokon država? ... a ustav je nekakav poredak stanovništva države. Kako je država jedna složevina... bjelodano je da prvo treba istražiti o građaninu. Jer država je neko mnoštvo građana. Valja dakle razmotriti koga treba nazvati građaninom i tko je građanin.«

Na pitanje: »Što je država uopće?« Aristotel najprije navodi pretpostavke »poradi čega je država nastala i koliko je oblika vlasti« (1278 b 15). On navodi tri razloga nastanka države: (1) uzajamna pomoć, (2) čovjek je od prirode političko biće (*zoon politikon*) i (3) zajednički probitak. Ovaj 'zajednički probitak' znači i to »koliko svakog pojedinog zapada udio u dobrom življenju«, a dobro življenje je upravo najviša svrha kojoj svi teže. Iz toga Aristotel zaključuje da se »ljudi združuju i poradi samoga življenja, i održavaju državno zajedništvo. Jer postoji nekakav djelić lijepoga u samome življenju, ukoliko odviše ne pritegnu životne tegobe« (1278 b 24-27).

S obzirom na to da je svaka zajednica obilježena parom vladanja i pokoravanja, to Aristotel iz određenja svrhe zajednice dobiva kriterij podjele vlasti i ustava. Ako je država zajednica slobodnih ljudi, ako je njezin cilj suživljenje kao ostvarenje sretnoga života, tada su dobri ustavi oni koji koriste zajednici, a loši oni koji koriste samo vladajućima. »Bjelodano je dakle kako oni državni poreci koji uzimaju u obzir zajednički probitak ti su i ispravni, budući prema onome što je naprosto pravedno; oni pak koji s obzirom samo na (probitak) voditelja pogrešni su i zastrane su ispravnih državnih poredata, i ti su naime tiranski, a država je zajednica slobodnih ljudi« (1279 a 20).

Nakon ovih općih načela Aristotel definira ustav kao »raspored u državi svih ostalih vlasti, a najviše one glavne« (*esti de politeia poleos taxis ton te allon arhon kai malista tes kurias pantdn* — 1278 b 8). S obzirom da je vrsta ustava ovisna o vladajućem staležu, o upravi (*politeuma*) i s obzirom da je »državna uprava ono glavno u državi« (1279 a 26), mora vlast voditi ili jedan ili manjina ili većina. Ovom podjelom stvara Aristotel shemu o šest ustava. Ustavi su razvrstani prema dva principa, jednom prema broju (kvantitetu) vladajućih, a drugi put prema svrsi (kvaliteti) vladanja. Primjenom ova dva kriterija možemo dobiti sljedeću shemu:

Kriterij političkog kvaliteta

Kriterij	broj vladajućih	zajednička svrha	posebna svrha
političkog	jedan	monarhija	tiranija
kvantiteta	manjina	aristokracija	oligarhija
	većina	politie/timokratija	demokracija

Prema tome ustav (*politeia*) označava način na koji se međusobno odnose vladanje i pokoravanje (*arhein kai arhesthai*). Osim toga, »politeia... označava državu i samu zajednicu građana ili cjelinu građana, pravo građana u sudjelovanju na javno političkom životu, djelatnost ovih *politeuesthai* i za to potrebnu specifičnu kvalitetu građana, moć u državi i najviše službe (*politeuma*), podjelu političkih funkcija i ujedno jezgro značenja samog državnog poretka, u kojem građani žive i obnašaju svoja politička prava i funkcije, ustav države i formu vlasti, dakle (*politeia* = *polis*; *civitas*; *universitas civium*; *civitatis ordo et forma*; *partes institutorum publicorum*; *ius civitatis*; *administratio reipublicae*; *potestas et regimen civitatis*)«.³⁴

U podjeli ustava prema čistom kvantitativnom principu iskrsavaju određene teškoće koje zahtijevaju određene dopune i korekcije čisto kvantitativnog principa podjele ustava.

Prva teškoća odnosi se na oligarhiju i demokraciju. Oligarhija je vladavina manjine, a demokracija vladavina većine. Kako je većina obično siromašna, a manjina bogata, to je demokracija vladavina siromašnih a oligarhija vladavina bogatih. Međutim, moguće je da u državi bogataši predstavljaju većinu, siromašni manjinu. Kako bi se onda nazvali ovi ustavni oblici i kako bi se izvršilo onda razgraničenje pojedinih državnih oblika?

Zato Aristotel vrši korekciju kvantitativnog principa podjele ustava i dodaje »stvar je slučaja to što malobrojni ili mnogobrojni vladaju... Otuda proizlazi da mjerila za razlikovanje oligarhije i demokracije nisu ona koja smo spomenuli. Ono čime se oligarhija i demokracija međusobno razlikuju, to su siromaštvo i bogatstvo« (1279 b 34-1280 a 4).

Kao što vidimo, u principe razdiobe ustava Aristotel uvodi i socijalni aspekt i u njemu vidi pravi razlog različitih državnih formi. Uzrok postojanja više državnih poredata leži u tome što od »mnoštva jedni su nužno imućni, drugi siromašni, treći opet srednji« (1289b31-32). Za Aristotela trajan ustav je onaj

³⁴ G. Bien, *Die Grundlegung der politischen Philosophie bei Aristoteles*, Freiburg/Munchen 1973, str. 287-288.

koji uvažava sve elemente jedne političke cjeline. Takav ustav naziva on miješanim.³⁵

Drugo, Aristotel uvažava u formiranju ustava društvene i političke funkcije koje su neophodne za državni život. S obzirom na to da se svaka država sastoji iz više dijelova (1289 b 27 i dalje), to on razlikuje proizvođači stalež: 1. seljaci, 2. rukotvorci, 3. trgovci, 4. najamnici, 5. ratnici, zatim one koji predstavljaju politički um, 6. suci i savjetnici, 7. imućnici koji sa svojim bogatstvom nose teret države, 8. »upravljajući državnim poslovima i koji služe kao činovnici vlastima, jer bez vladatelja ne može bivati država« (1291 a 34-36). - Svi ti dijelovi moraju politički naći svoje zadovoljenje.

Treće, Aristotel izuzetnu važnost u formiranju ustava pridaje podjeli i razlikovanju centralnih političkih funkcija. »Postoji u svih državnih poredaka tri dijela o kojima valjan zakonodavac treba razvidjeti: što je kojemu korisno. Kad su ti usklađeni, nužno je i poredak usklađen, i državni se poreci uzajamno razlikuju kako se razlikuju pojedini od tih sastojaka. Od ta tri sastojka jedan je onaj koji savjetuje o zajedničkim stvarima (savjetodavna vlast), drugi je o upravnim položajima (izvršna vlast), treće je o sudstvu (sudska vlast)« (1297b 37 - 1298 a 3). Dakle, državni se poreci međusobno razlikuju s obzirom na međusobnu uvjetovanost i raspored vlasti. Ovo državno-pravno gledište u odredbi ustava imalo je daleko-sežne posljedice u konstituiranju ustava.

Aristotelova nauka o ustavu održala se sve do kraja 18. stoljeća. Ona predstavlja središnji i nezaobilazni uvod u nauku o politici. Njezino značenje kao i postepenu transformaciju opisao je s velikom preciznošću J. A. Eberhard. »Razdioba formi vlasti u demokratsku, aristokratsku i monarhijsku je tako stara kao i sama politika. Ona se odmah pojavila u zgradi nauke, u koju je Aristotel prvi uveo politiku kao znanost, i ona se je u njoj zadržala skoro sve do naših dana bez velikog proširenja i razbistravanja. Ipak, već i čisto promatranje novijih država ... (pokazuje) nastanak potpuno novih formi vlasti.«³⁶ Prava kriza Aristotelove paradigme zbila se između 1790. i 1830. U tom razdoblju stvorenje rascjep između stare i nove epohe koji Tocqueville ovako opisuje: »Premda nam je stari ustav još sasvim blizu, budući da dnevno susrećemo ljude koji su rođeni pod njegovim zakonima, on je ipak zastrt

tamnom noći vremena. Nečuvena promjena koja nas dijeli od nje - francuska revolucija - imala je djelovanje dugih stoljeća. Ona je zastrla sve što nije ugasila.« Razvijena subjektivnost koja je nastala u toku novije evropske povijesti tražila je drugačije oblikovanje društvenih poredaka i ono je doista i izvršeno. Premda je Aristotelova »paradigma« izgubila na važnosti, njezino iskustvo predstavlja temelj svake političke teorije.

ZAKLJUČAK

U cjelokupnoj povijesti političkih ideja poznajemo samo dvije jasno razgraničene koncepcije koje se odnose na prirodu društva: jedna smatra da je čovjek od prirode društveno biće, a druga smatra da je društvo umjetno djelo čovjeka. Treća koncepcija ne postoji, i sve teorije koje do sada poznajemo mogu se svesti na jednu od ovih koncepcija.³⁷

Prvu teoriju sistematski je izradio Aristotel. On smatra da je »čovjek od prirode društveno biće, a onaj tko zbog svoje prirode, a ne slučajno, stoji izvan društvene zajednice ili je rđav ili je bolji od ljudi« (Pol. 1253 a 3-5). Ili kako dalje kaže: »Tko ne može da živi u zajednici ili kome ništa nije potrebno jer je sam sebi dovoljan, nije dio države, te je zvijer ili bog« (ibid., 1253 a 26-27). To ne znači da Aristotel izjednačuje prirodu i društvo, nego on samo naznačuje bitnu dimenziju čovjekova života, a ta se sastoji u tome da on ne može izbjeći uvjete života u grupi. Čovjek ne samo da se ne može biološki reproducirati bez drugog čovjeka, nego on nije sam sebi kao čovjek dovoljan. On ne može u svojoj individualnoj autarhiji ispuniti svoju ljudskost. Ta recipročna potreba koju iskušavaju ljudi u odnosu jedni spram drugih je uvjet mogućnosti konstitucije političke zajednice.

Druga teorija potječe od Hobbesa. On smatra daje društvo nastalo ugovorom među bićima koja su prije živjela u konfliktu. Ustanovljujući društvo kao umjetno biće, čovjek je stvorio čudovište, Leviathana, koji ne postoji u prirodi. »Jer veštačkim putem stvoren je onaj veliki Levijatan, nazvan zajednicom ili državom, latinski civitas, što nije ništa drugo do veštački čovek, iako većeg stasa i veće snage no prirodni čovek, čijoj je zaštiti i obrani namenjen.«³⁸ Taj artifičijelni, umjetni, vještački prijelaz je neophodan i na njemu se tek

³⁵ Usp. G. J. D. Aalders, *Die Mischverfassung und ihre historische Dokumentation in den Politika des Aristoteles*; vidi bilj. 9.

³⁶ *Über die Freiheit des Bürgers und die Prinzipien der Regierungsformen*, u: Verm. Schriften, 1, Theil (Halle) 1874, str. 3.

³⁷ Usp. J. Freund, *Sociologie du conflit*, Pariš 1987, str. 25.

³⁸ T. Hobbes, *Levijatan*, Beograd 1961, str. 3.

temelji civilizirano društvo. Politika je prema tom postulatu stvar volje i konvencije. Ova teorija naglo se proširila u toku 18. stoljeća. Postoje različite recepcije ove teorije, ali nijedna ne postavlja u pitanje artifičijelni karakter društva. Na temelju te teorije razvile su se mnoge utopije. Naime, ako je društvo nastalo umjetnom konstrukcijom, tada se može smatrati da mu možemo dati uvijek novu i vjerojatno bolju formu. To isto vrijedi i za samoga čovjeka. Iz toga proizlazi stalna potreba stvaranja idealnog društva, idealnog čovjeka koji postepeno ali sigurno postiže svoju perfekciju. U današnjoj krizi suvremenog društva i čovjeka Aristotelova koncepcija, koja naglašava prirodne granice čovjeka, i koja naglašava određene uvjete koje čovjek ne smije prestopiti ako hoće ostati čovjek, djeluje izvanredno aktualno i upozoravajuće.

Zvonko Posavec

POLITIKA

A. I.

1 Budući vidimo kako je svaki grad¹ neko zajedništvo i da je svako zajedništvo složeno poradi nekog dobra (jer radi onoga što im se čini dobro² svi čine sve), bjelodano je da sva [zajedništva] teže nekomu dobru, a najviše pak, i onomu koje je najpoglavitije od svih [dobara], *ono* zajedništvo³ koje je od svih najpoglavitije i u sebi sadržava sva ostala. A to je ono nazvano država i državno zajedništvo. 1252

Svi dakle oni koji mniju kako je državnik, kralj, kućeupravitelj i gospodar *jedno te isto*, ne kazuju ispravno (jer mnogoćom i maloćom misle da se razlikuju, ali ne vrstom svaki pojedini od tih, kao: onaj tko je nad malo njih, taj je gospodar; ako je nad više, onda je kućeupravitelj; ako [vlada] nad još više njih, onda je državnik ili kralj, kao da se ništa ne razlikuju velika kuća i malen grad. A što se pak tiče državnika i kralja: kad on sam osobno vlada, onda je kralj; kad je prema razlozima⁴ dotične znanosti naizmjenice i 'vladajući' i 'vladan', onda je državnik. Nu te stvari nisu istinite). I ovo rečeno jasno će biti onima koji razmotre prema ovdje navedenom načinu istraživa- 10 15

¹ Grč. *πόλις*; lat. *civitas*; engl. *state*; franc. *la cite*; njem. *der Staat*; rus. *зоцyдaпcмeо*; novogrč. *πόλις*. Posrijedi je antički grad ili grad-država, te su otuda i mogući hrvatski prijevodi *grad*, *gradodriava*, *država*.

² Grč. *τό ἀγαθόν*; lat. *bonum*; engl. *good*; franc. *un bien*; njem. *das Gut*; rus. *ΘΛΟΖΟ*; novogrč. *τό ἀγαθόν*. Riječ je o *dobru*, bilo ono zbiljsko ili prividno.

³ Oni nazivci koji se često javljaju (a imaju u oba slučaja isto značenje) obrađeni su u prijevodu *Nikomahove etike*.

⁴ Ili 'prema pravilima'; grč. *κατά τους λόγους*; lat. *ex rationibus*; engl. *according to the rules*; franc. *conformement aux regles*; njem. *nach den Regeln*; rus. *на оцuoеах* novogrč. *κατά τās αρχάς*.

nj a⁵. Jer kao što u ostalim stvarima složje vinu treba razdijeliti sve do nesložjivina (budući da su one najmanji djelići cjeline), tako i o gradu⁶, razmatrajući iz kojih je dijelova složen, uvidjet ćemo i o tima bolje u Čemu se razlikuju jedni od drugih, i ako se štogod znanstveno⁷ može postaviti o svakom pojedinome od rečenoga.

Ako tako tkogod razmotri stvari kako se od samoga početka razvijaju, onako kao i u drugim slučajevima, i u ovima će najljepše tako znanstveno razvidjeti. Nužno je stoga prvo da bivaju udvoje⁸ oni koji jedno bez drugoga ne mogu biti, kao žensko i muško poradi rađanja (i to ne po izboru, nego zbog toga što im je, kao i u ostalih životinja i biljaka, naravna težnja ostaviti iza sebe štogod drugo poput sebe samoga) te po naravi i 'vladajuće' i 'vladano' poradi opstanka⁹. Jer ono [biće] koje je uzmožno umom predviđati, po naravi je *vladajuće* i po naravi je *gospodareće*; ono pak koje je uzmožno [to predviđeno] svojim tijelom izvršiti, *vladano* je i po naravi *robujuće*. Zbog toga gospodaru i robu ista je korist. Po naravi dakle razlikuju se žensko i rob (jer narav ne čini ništa onako kao nožari delfijski nož¹⁰, štedljivo, nego jedno za jedno; jer tako će najljepše izvršiti svoju namjenu svako pojedino od oruđa, služeći ne mnogim poslovima, nego jednome). Među barbarima pak žensko i rob u istome su poretku. Uzrok je u tomu što u njih ne postoji po naravi *vladajuće*, nego se njihovo zajedništvo sastoji od robinje i roba. Zbog

⁵ Usp. *Eth. Nic.* I, 2, 1095 a 30.

⁶ Ili ó državi.

⁷ Grč. *τι τεχνικόν*; lat. *arte tractari atque explicari* eng. *any scientific residt*; franc. *quelque resultat positif*; njem. *etwas wissenschaftlich Brauchbares*; rus. *uajHHoe o&bHCHenue*; novogrč. *τι κατ' ἐπιστήμην*. Smisao je 'ono što potpada pod umijeće ili znanost.'

⁸ Usp. *Eth. Nic.* 1162a 15-20.

⁹ Grč. *δια την σωτηρίαν*; lat. *propter salutem*; engl. *that both may be preserved*; franc. *en vue de leur conservation commune*; njem. *um der Lebenserhaltung vvillen*; rus. *β μβαΗΧ 83auMHozo caMocoxpaHeHim*; novogrč. *δια την ἀμοιβαίαν προς διασφάλισιν της υπάρξεως*. Značenje je dakle: poradi održavanja uzajamna života ili opstanka.

To jest: onakav nož koji služi mnogim namjenama.

toga kažu pjesnici »što barbarima Heleni vladaju pravo je«¹¹, kao da je po naravi jedno te isto biti barbar i rob. Dakle, iz ta dva zajedništva prvo nastaje dom, te ispravno Heziod reče postaviv »dom pak najprije, ženu i vola plužnjaka«,¹² jer vol je mjesto kućnog roba siromasima. Stoga poradi [životne] svakodnevice nastalo zajedništvo već prema naravi je dom; njegove [članove] Haronda naziva *istostolnicima*, a Epimenid Krećanin *istonaćvarima*¹³. Prvo zajedništvo od više domova, koje nije poradi dnevne potrebe, je selo. Najviše se prema naravi čini da je ono selo koje je naselina¹⁴ [potekla od jednog] doma, sastavljena od djece i unuka, koje neki nazivaju *istomliječnicima*. Zbog toga se prvotno kralj evalo gradovima, a još je i sada tako u [barbarskih] naroda. Jer su se sakupili od onih nad kojima se kraljevalo.¹⁵ Naime, nad svakim domom kraljuje najstariji, kao i u naselinama, na temelju srodnštva. I to je ono što kaže Homer: »Postavlja zakon pak svaki djeci i ženama.«¹⁶ Jer bijahu raspršeni i tako se u drevnini stanovalo. I o bogovima zbog toga svi govore kako njima vlada kralj, jer i oni sami, što još i sada što pak u drevno doba, bijahu pod kraljem; kao što im, naime, obličja pridaju prema sebi samima, tako [predočuju] i živote bogova.

A iz više sela sastavljeno savršeno zajedništvo je

¹¹ Euripid, *Ifigenija u Aulidi*, 1400. Dosl. prijevod.

¹² Heziod, *Djela i dani*, 405. Dosl. prijevod.

¹³ Izrazi *ὁμοσίτῃνοι* i *ὁμόκαποι* znače 'oni koji dijele zajednički stol ili naćve, jasje'. Otuda lat. *ex eodem panario victum sumentes*; uno et communi praesepe vel mensa utenles; engl. *companions of the cupboard*; *companions of the manger*; franc. *companions de huche*; *companions de table*; njem. *Tischgenossen*; *Troggenossen*; rus. *ednm U3 oduozo Aapn*; *numaiomuMucn U3 OOHUX sicneu*; novogrč. *»συσσίτωνς«*; *»ομοτράπεζους«*.

¹⁴ Posrijedi je 'naseobina' ili 'kolonija' potekla od jedne kuće ili obitelji; grč. *αποικία οικίας*; lat. *domus colonia*; engl. *a colony from the family*; franc. *une colonie*; *une extension de la famille*; njem. *eine Verzweigung des Hauses*; rus. *KOAOHUX ceMbu*; novogrč. *αποικία τις της οικίας*.

¹⁵ Smisao je ovaj: Heleni (Grci) bijahu pod kraljevskom vlašću prije nego li su se okupili (u gradove-države).

¹⁶ Homer, *Odiseja*, IX, 114. Dosl. prijevod. Riječ je o ciklopima. A isto se mjesto navodi i u *Nikomahovoj etici*, 1180 a 28.

grad, koji je takoreći dosegaio granicu potpune samodostatnosti¹⁷, nastavši pak poradi pukog življenja, i opstojeći poradi dobra življenja. Zbog toga svaki grad biva po naravi, ako tako bivaju i prvotne zajedniče. Jer on¹⁸ je njihova svrha, a narav je svrha. Naime, ono što je svako pojedinačno kad mu se postanak završi¹⁹, to nazivamo naravlju²⁰ svake pojedine stvari, kao čovjeka, konja, kuće. Uz to, 'poradi čega je što' i svrha ono su najbolje. A samodostatnost je i svrha i ono najbolje. Iz tih je stvari dakle bjelodano kako je grad jedna od naravnina i da je čovjek po naravi društvena životinja²¹, i onaj koji je bez grada - zbog naravi a ne zbog slučaja - ili je nevaljao ili je bolji od čovjeka; poput onoga kojega Homer pogrdi kao »bez plemena, bez zakona, bez ognjišta.«²² jer dotičnik je istodobno po naravi takav i požudan je rata, te je nalik 'nevezanu potezu' u igri kockom²³. Zbog toga, daje čovjek društvozna životinja, više od svake pčele i bilo koje krdne životinje, posve je jasno. Jer ništa, kao što kažemo, uzalud narav ne čini. A govor²⁴ jedino čovjek ima među

¹⁷ Podrazumijeva se 'gospodarska samodostatnost' ili 'samostalnost' kako sadržava i lat. prijevod: *omnis copiae culmen pervasit, sibi plane sufficiens*.

¹⁸ To jest: *grad, grad-driava*.

¹⁹ Ili 'usavrši', to jest: 'kad pojedina stvar dostigne stupanj potpunog razvitka'.

²⁰ Grč. φύσις; lat. *natura*; engl. *nature*; franc. *nature*; njem. *Natur*; rus. *npupoda*; novogrč. φύσις. U hrvatskom je *narav* ili *priroda*. A u Aristotela φύσις znači i *oblik* neke pojedinačnosti, te *bit* i *oblikovni uzrok*, pa *svrhu*, koja je dobro dotične stvari i njezino savršenstvo, budući da je svrha 'oblik koji još nije ozbiljen'. (J. Tricot).

²¹ To jest: čovjek je *društvozna* ili *gradska* ili *građanska* ili *državna* ili *politička* životinja. Grč. πολιτικὸν ζῷον; lat. *civile animal*; engl. *a political animal*; franc. *un animal politique*; njem. *ein staatenbildendes Lebewesen*; rus. *cyw,ecmeo o6uu>cmeeHHoel cymecmeo nonumunecKoe*; novogrč. νά διαβιοι ἐν τῇ πολιτειακῶς οργανωμένῃ κοινωνία (da živi u društvožno ustrojenom zajedništvu).

²² Homer, *Ilijada*, IX, 63. Dosl. prijevod.

²³ Samo ovo mjesto nije posve jasno, pa je u lat. prijevodu: 'kao usamljen orao na vrhuncima.'

²⁴ Grč. λόγος; lat. *sermo*; engl. *gift of speech*; franc. *la parole*; njem. *Sprache*; rus. *cnocolpenb*; novogrč. ρον ἑναρ&ρον λόγον (razgovijetan/artikuliran/govor).

[svim] životinjama. Jer dok je glas znak bola ili užitaka, te je stoga prisutan i u ostalih životinja (do toga je, naime, njihova narav stigla, da imaju osjet bola i užitaka i da te mogu označiti jedni drugima), govor pak priopćuje korisno i štetno, pa tako i pravedno i nepravedno. Jer to je, nasuprot ostalim životinjama, ljudima svojstveno, da jedino oni imaju sjetilnu zamjedbnu dobra i zla, pravednog i nepravednog i slično. A zajedništvo takvih²⁵ tvori dom i grad. Po naravi je pak prvotniji grad negoli dom i svaki pojedini od nas. Jer cjelina je nužno prvotnija od dijela. Naime, uništi li se cjelina [tijela], neće biti noge ni ruke, osim možda istoimeno²⁶, kao kad bi tkogod rekao kamena ruka (jer uništena, ona će biti takva)²⁷. Nu sve se stvari određuju učinkom i možnošću, tako te kad više nisu takve, ne može se više ni reći kako su iste, nego samo istoimene. Bjelodano je dakle i da grad biva po naravi i da je prvotniji negoli pojedinac. Jer ako pojedinac, izdvojen, nije samodostatan, slično ostalim dijelovima on će se odnositi prema cjelini. Onaj pak tko se ne može združivati²⁸ ili mu ništa ne treba zbog samodostatnosti, taj i nije nikakav dio grada, te je ili zvijer ili bog.

Po naravi dakle postoji poriv u svima za takvim zajedništvom. Onaj pak tko ga je prvi zasnovao uzročnik je najvećih dobara. Jer kao što je - kad je

²⁵ To jest: 'Zajednica živih stvorova koji poimaju, razlikuju dobro i zlo i si.' ili - kako je u Tricota - 'zajedništvo takvih čuvstava' (*la communauté de ces sentiments*).

²⁶ To jest: 'samo po imenu' ili 'prema pukom zajedništvu imena' (grč. ὁμόνυμος; lat. *ex communione nominis*, a u skolastici *univocum* (jednoznačno, istoznačno)).

²⁷ Izričaj nije jasan, i prevodi se različito. Gr. διαφθαρείσα γὰρ ἔσται τοιαύτη; lat. *corrupta enim manus, tali erit*; engl. *for when destroyed the hand will be no better than that*; franc. *une main de ce genre sera une main morte*; njem. *nur in diesem Sinn wird eine tote Hand noch eine Hand sein*; rus. *pγκα, omdeneunaH om mena, bydem UMeuno maKou KOMeHHoii pyKou*; novogrč. ἡ καταστροφή εἶσα δε ἀληθῆς τοιαύτη εἶναι.

²⁸ Ili 'udružiti se' ili 'živjeti u društvu.' Grč. κοινωνεῖν; lat. *res suas communicare seu societatem contrahere cum aliis*; engl. *to live in society*; franc. *etre membre d'une communauté*; njem. *in Gemeinschaft leben*; rus. *ecmynumb e o6w,enuē*; novogrč. ἀποτελεῖ μέρος πολιτειακῆς κοινωνίας.

savršen - čovjek najbolja od životinja, tako je i - odvojen od zakona i pravde - najgori od svih. Jer najteža je oboruzana nepravda. A čovjek od naravi pak ima oružje poradi razboritosti i kreposti, kojim se još ponajviše može poslužiti i u oprečne svrhe. Stoga je najbezbožniji i najdivljačniji kad je bez kreposti, te najgori u požudi spola i jela. Pravednost je dočim društvena²⁹. Jer pravda je poredak državnog zajedništva, a pravednost je prosudba pravednoga.

- 3 Budući je pak jasno od kojih je dijelova grad nastao, mora se prvo govoriti o gospodarstvu³¹. Jer se svaki grad sastoji od domaćinstava. Dijelovi gospodarstva su oni opet od kojih je sastavljeno domaćinstvo. A savršeno domaćinstvo se sastoji od robova i slobodnjaka³³. Budući svaku pojedinost treba prvo istražiti u najmanjim sastojcima - a prvi su i najmanji dijelovi domaćinstva gospodar i rob, te suprug i supruga, pa otac i djeca - o tome trojem moralo bi se razvidjeti što je svako pojedino i kakvo treba biti. Posrijedi su dakle znanost o odnosu gospodara i roba, o bračnome odnošaju (jer inače je bezimeno spajanje žene i muža) i o trećemu, o rađanju djece³⁴ (jer se ni to ne naziva vlastitim imenom). Neka su to

²⁹ Ili 'gradanska' ili 'zajednička' ili 'državna'. Grč. *πολιτικός*; lat. *civilis res*; engl. *the bond of men in states*; franc. *est de l'essence de la société civile*; njem. *ist der staatlichen Gemeinschaft eigen*; rus. *ceH3auo c npeđcmaenueM o zocydapmee*; novogrč. *στοιχείον της πολιτείας*. Siri bi smisao dakle bio: pravednost pripada biti državnog zajedništva.

³⁰ Usp. *Nikomahova etika*, 1134a 31.

³¹ Grč. *οικονομία*; lat. *domus administrandae ratio*; engl. *management of the household*; franc. *economie domestique*; njem. *die Hausverwaltung*; rus. *ceMbH*; novogrč. *περί της διασυννύσεως και διοικήσεως τον οίκον*.

³² Grč. *οἶκος* (dom, kuća; domaćinstvo, kućanstvo); lat. *domus et familia*; engl. *household*; franc. *famille*; njem. *das Haus*; rus. *ceMbn*; novogrč. *οἶκος*.

³³ Grč. *ἐλευθέριος* (slobodnjak, slobodnik, slobodan čovjek); lat. *liber*; engl. *freeman*; franc. *homme libre*; njem. *der Freie*; rus. *ceo6odubiu*; novogrč. *ἐλεύθερος*.

³⁴ Grč. *τεκνοποιητική*; lat. *quae ad imperium patris in liberos a se procreatos pertinet*; engl. *the procreative relation*; franc. *la relation de pere a enfant*; njem. *vom vaterlichen Verhältnis*; rus. *demopoMdenue* (a ovdje: *omupeceKoelomHouieueue*); novogrč. *«τεκνοποιητική»*.

ta tri odnosa kako rekosmo. Postoji još i dio koji se jednim čini da je gospodarstvo, a jednim pak kao najveći njegov dio. Kako pak s time stoji, valja razmotriti. Govorim naime o takozvanome umijeću zaradbe.³⁵

A prvo govorimo o gospodaru i robu, kako bismo uvidjeli stvari od nužne koristi, te ako bismo o spoznaji tih stvari uz mogli doseći što god bolje od sadašnjih pretpostavki. Jer nekima se čini kako je odnos gospodara i roba nekakva znanost, te kako su isto i umijeće gospodarstva, pa ono vladara, državnika i kralja, kao što rekosmo u početku. Nekima je pak usuprot naravi gospodarenje nad drugim čovjekom (jer samo je po zakonu jedan rob a drugi slobodnjak, dok se po naravi³⁶ ništa ne razlikuju). Stoga ono nije ni pravedno, jer je nasilno.

- 4 Budući je imovina³⁷ dio doma i nauk o imovini³⁸ dio gospodarstva (jer se bez potrepština ne može ni živjeti ni dobro živjeti), i kao što bi u određenim umijećima morala biti prisutna pripadna oruđa - ako se hoće obaviti posao - tako je i u gospodara domaćinstva. A od oruđa jedna su neživa dok su druga živa³⁹ (kao što je kormilaru kormilo neživo oruđe, a potkormilar živo; jer u umijećima poslužnik je vrsta oruđa); tako je i imovina oruđe koje služi životu.

³⁵ Ili 'umijeće stjecanja bogatstva ili novca'. Grč. *χρηματιστική* (*τέχνη*); lat. *rei numerariae (nummariae) parandae ratio*; engl. *art of getting v/ealth*; franc. *l'art d'acquerir des richesses*; njem. *die Erwerbskunst*; rus. *ucnyccmeo HaKonneHun*; novogrč. *χρηματιστική*;

³⁶ Aristotel ovdje misli na sofiste (kao što su Antifon, Trazimah, Likofron) koji su se često pozivali na razliku i oporbu između zakona (ili običaja) te same naravi (prirode).

³⁷ Grč. *κτησις*; lat. *rerum partarum possessio*; engl. *property*; franc. *propriete*; njem. *Besitz*; rus. *co6cmeeHHOcmi>*; novogrč. *περιουσία*. Sam pojam znači i imovina, vlasništvo, posjed, imetak i stjecanje, pribava.

³⁸ Grč. *ἡ κτητική*; lat. *ratio rei auaerendae*; engl. *the art of acquiring property*; franc. *l'art de l'acquérir*; njem. *die Lehre vom Besitz*; rus. *npuo6pemenue*; novogrč. *ἡ τέχνη της κτήσεως περιουσίας*. Posrijedi je, dakle, umijeće stjecanja ili nauk o imovini ili posjedu.

³⁹ Doslovno: jedna su oruđa 'neproduševljena' ili bez duše, a druga su 'produševljena' ili s dušom (grč. *ἀψυχα; ἐμψυχα*).

Imovina se sastoji od mnoštva oruđa; i rob je neka živa imovina, a svaki je poslužnik oruđe koje je mjesto oruđa⁴⁰. Jer kada bi uzmoglo svako pojedino oruđe, onako kako mu se naredi ili predosjećajući nalog, obaviti svoj posao, kakvi kažu da su Dedalovi kipovi ili Hefestovi tronošci, o kojima reče pjesnik⁴¹, da 'sami od sebe dođoše na božansko zborište', te kad bi tako tkalački čunci tkali sami i trzalice citarale, onda ne bi trebalo ni graditeljima pomoćnika ni gospodarima robova.

Dakle, ono što se obično zove oruđima zapravo su tvorben⁴² oruđa, dok je imovina činidbeno oruđe. Jer od tkalačkoga čunka nastaje nešto mimo same njegove upotrebe, dok od haljine ili ležaja postoji samo upotreba. Uz to, budući se razlikuje vrstom tvorba i činidba, te objema treba oruđa, moraju i ona imati takvu razliku. A život je činidba, a ne tvorba⁴⁴. Zbog toga je rob poslužnik u onome što služi činidbi. O imovini pak se govori kao o dijelu. Jer dio nije samo dio nečega drugoga, nego i u cijelosti pripada drugome. Isto tako i imovina. Zbog toga je gospodar samo gospodar roba, i ne pripada mu; rob dočim nije samo rob gospodarev, nego mu i u cijelosti pripada.

⁴⁰ Ili: 'oruđe koje ima prvenstvo nad ostalim oruđima', jer su oruđa bez njega neupotrebljiva.

⁴¹ Homer, *Ilijada*, XVIII, 376.

⁴² Grč. ποιητικόν ὄργανον; lat. *ad efficiendum valens*; engl. *instrument of production*; franc. *un instrument de production*; njem. *produzierende Werkzeuge*; rus. *opyoua.. . umejom npodyK-mueHyio denmeAbHOcmb*; novogrč. ὄργανα εἶναι μέσα, παραγωγῆς ἄλλων πραγμάτων. Riječ je o oruđima koja sama nešto tvore ili proizvode.

⁴³ Grč. το πρακτικόν; lat. *ad agendum valet*; engl. *an instrument of action*; franc. *un instrument de action*; njem. *was dient dem Handeln*; rus. *opydue deameubuocmu aKrnueuou*; novogrč. εἶναι ὄργανον ἀμεσου πρακτικῆς χρησιμοποίησεως. Riječ je o oruđu koje nema ništa drugo osim vlastite uporabe, službe ili djelovanja, ili činidbe.

⁴⁴ Aristotelu su tvorba (ποίησις) i činidba (πράξις) u oporbi. Činidba (πράξις) je djelatnost, koja ne proizvodi nikakvo drugo djelo koje se razlikuje od samog činitelja, i nema nikakve druge svrhe osim dobre činidbe (εὐπραξία). Tvorba (ποίησις) djelovanje koje se razlikuje od djelovatelja, i ostvaruje se u djelu koje je izvan tvoritelja (prema J. Tricotu).

Iz tih je stvari dakle jasno što je narav roba i koja mu je mogućnost. Jer onaj koji po naravi ne pripada sebi nego drugomu čovjeku, taj je po naravi rob; a drugomu pripada čovjek koji, budući čovjekom, također je i imovina. Imovina je pak oruđe činidbeno i izdvojivo⁴⁵.

A je li pak tkogod naravlju takav ili nije, i je li bolje i pravednije robovati komu ili ne, nego je cjelokupno ropstvo usuprot naravi, nakon toga valja razvidjeti. A to nije teško ni po razlogu znanstveno promotriti, niti iz činjenica razaznati. Jer 'vladati' i 'biti vladan', ne pripada samo nužnostima, nego i probitačnostima, i već odmah od rođenja neki se tako odvajaju: jedni da se njima vlada, drugi pak da vladaju. I postoje mnoge vrste vladatelja i vladanih (i uvijek je bolja vladavina nad boljim vladanicima, kao što je ona nad čovjekom bolja nego nad zvijeri; jer rad obavljen od boljih je bolji, a gdje jedno vlada, dok je drugo vladano, nastaje neki njihov rad;⁴⁶) jer sve one stvari koje su od više sastojaka složene i postaju štogod jedno zajedničko, bilo od neprekidnih bilo od razdvojenih [dijelova], u svima se takvima pokazuje 'vladajuće' i 'vladano', i to je po cjelokupnoj njihovoj naravi prisutno u živim bićima, ali i u onih što ne sudjeluju u životu postoji nekakva vladavina, kao ona glazbenog sklada. Ali to je možda izvan ovoga istraživanja.

Živo biće⁴⁷ se prvotno sastoji od duše i tijela, od kojih je jedno po naravi vladajuće a drugo vladano. A treba razvidjeti u bića što se ponašaju prema naravi radije po onome što biva po naravi negoli po onima što su iskvarena. Zbog toga se mora znanstveno promatrati onaj čovjek koji je najboljeg stanja i tije-

⁴⁵ Podrazumijeva se 'izdvojivo od posjedovatelja' (prema B. Jo-wettu).

⁴⁶ Grč. τό ἔργον; lat. *opus*; engl. *a work*; franc. *oeuvre (le travail)*; njem. *Leistung*; rus. *paaoma*; novogrč. τό ἔργον. Sama grčka riječ znači i *rad* i *djelo* i *čin*, i *učinak* i *posao*.

⁴⁷ Doslovno 'životinja' ili 'živi stvor'. Grč. τό ζῷον; lat. *animal*; engl. *the living creature*; franc. *l'etre vivant*; njem. *das Lebewesen*; rus. *Mueoe cyui,ecmeo*; novogrč. τό ζῷον.

lom i dušom, u kojemu je to bjelodano. Jer u izopačenika, ili onih koji se opako ponašaju, činilo bi se često kako vlada tijelo dušom, zbog toga što im je stanje nevaljalo i usuprot naravi. 1254^b
2

Može se dakle, kao što rekosmo, u živoga bića prvo znanstveno promatrati i gospodareva i državnička vladavina. Jer duša vlada tijelom vlašću gospodara, dok um nad žudnjom ima državničku ili kraljevsku vlast. Po tima je stvarima bjelodano kako je i prema naravi i probitačna vladavina duše nad tijelom, te uma i razumnog dijela nad čuvstvenim dijelom, dočim njihova jednaka ili obrnuta vladavina štetna je svima. A isto je tako i s čovjekom i ostalim životinjama. Jer one pitome od divljih su bolje po naravi, i tima je svima bolje da čovjek njima vlada. Tako se naime, održavaju na životu. Uz to, i muško naprama žensku, po naravi je jedno bolje a drugo gore, i jedno vladajuće a drugo vladano. A nužno je da istim načinom biva i u svih ostalih ljudi. Oni dakle koji se toliko razlikuju koliko duša od tijela i čovjek od zvijeri (a takvim načinom bivaju oni kojima se rad sastoji od upotrebe tijela, i to je ono od njih najbolje), ti su po naravi robovi, i tima je bolje da bivaju vladani takvom vlašću, kao i onima već spomenutim. Jer po naravi je rob onaj koji je uzmožan pripadati drugomu (i stoga i pripada drugomu), i koji je dionik razuma onoliko koliko ga osjeća, ali ga i ne posjeduje. Ostale, naime, životinje služe ne time što osjećaju razum, nego nagnane porivima. Nu upotreba se njihova malo razlikuje; jer pomaganje tijelom, a poradi životnih potreba, nalazi se u obojih, kako u robova tako i u pitomih životinja. 2
5
10
15
20
25

Narav, dakle, želi učiniti različitim i tjelesa slobodnjaka i robova, jedna snažnima za nužnu uporabu, druga uspravnim i nekorisnim za takve radnje, ali korisna za državni život (koji se dijeli na potrebe rata i one mira), a događa se često i suprotno, da jedni imaju tjelesa slobodnjaka, a drugi duše. Ovo je pak jasno: da se ljudi rađaju toliko izvrsniji jedni od drugih samo tijelom koliko likovi bogova, za one koji zaostaju svi bi rekli kako su zaslužili robovati boljima. Ako je to pak istinito o tijelu, onda je još 30
35

pravednije odrediti tako o duši. Samo što nije jednako lako uvidjeti ljepotu duše kao onu tijela. Bjelodano je dakle da su jedni po naravi slobodni a drugi robovi, kojima je robovanje i probitačno i pravedno. 1255

Ali i da oni koji govore oprečno tome na neki način govore ispravno, nije teško vidjeti. Jer u dva se značenja kazuje 'robovanje' i 'rob'. Postoje nekako i prema zakonu 'rob' i 'robovanje'. Jer taj je zakon nekakva nagodba⁴⁸, po kojoj kažu da ono što je u ratu svladano pripada svladateljima. Nu tomu se pravu opiru mnogi od onih koji se bave zakonima, kao govorniku koji traži štogod protuzakonito⁴⁹, kao da bi bilo strašno, ako bi onomu tko je uzmožan izvršiti nasilje i po sili je bolji, svladanik bio rob i podložnik. I jednima se čini tako, drugima pak onako, i među mudracima. Uzrok te raspre, koji čini da se dokazi razlikuju, u tome je što na neki način krepost, opskrbljena potporom, i uzmaže najviše izvršiti nasilje, i uvijek je *ono svladavajuće* u suvišku nekoga dobra, tako te se čini kako nasilje⁵⁰ ne biva bez kreposti⁵¹, pa raspra biva samo o tome što je pravedno (zbog toga što je jednima dobrohotnost ono pravedno, dok je drugima pravedno vladavina jačega).⁵² Jer ako se ti razlozi odvoje jedni od drugih, onda nemaju nikakve ni snage ni vjerojatnosti drugi dokazi, kako ne treba ono koje je prema kreposti bolje ni vladati ni gospodariti. U cijelosti, jedni opet držeći se, kako oni mniju, nečega što je pravedno (jer je zakon nešto pravedno) ono ropstvo koje je po ratu postavljaju kao nešto pravedno, ali ga istodobno 5
10
15
20

⁴⁸ Ili 'pogodba', 'ugovor', 'sporazum', 'priznanje'; grč. *ομολογία*; lat. *pactum conventum*; engl. *convention*; franc. *accord general*; njem. *eine Vereinbarung*; rus. *soznaiuenue*; novogrč. *συμβαπχως*;

⁴⁹ Riječ je o tome što je svaki atenski građanin imao pravo u skupštini uložiti žalbu zbog 'protuzakonitosti' a protiv govornika koji bi predlagao štogod suprotno postojećim zakonima (prema J. Tricotu).

⁵⁰ Ili 'sila', 'moć', 'vlast'. Grč. *ή βία*; lat. *vis*; engl. *power*; franc. *la force*; njem. *die Gewalt*; rus. *HacuAue*; novogrč. *ή βία*.

⁵¹ To jest: bez vrline ili vrsnoće (*αρεπης*).

⁵² Cijela rečenica nije posve jasna, i zadaje poprilično muke i tumačiteljima i prevoditeljima.

i niječu. Jer počelo⁵³ ratova može biti i nepravедno, i onoga koji nije zaslužio robovati, nitko ne bi ni nazvao robom. Jer kad ne bi bilo tako, dogodilo bi se i da oni koji su priznato najplemenitijega podrijetla budu robovi i rođeni od robova, ako bi se zbilo da ih zarobe i prodaju. Zbog toga dotičnici tē i ne žele nazivati robovima, nego samo barbare⁵⁴. Pa ipak, kada tako govore, ništa drugo ne traže nego ono što je ropstvo po naravi, čemu na početku rekosmo⁵⁵. Jer mora se reći kako jedni bivaju svugdje robovi, drugi pak nigdje. A istim načinom i plemenitosti⁵⁶. Jer [Grci] sebe ne smatraju samo doma plemenitima nego i svugdje drugdje, dok barbare smatraju takvima samo kod njih doma, kao da postoji nešto koje je naprosto plemenito i slobodno, i ono koje to nije naprosto kao kad Teodektova⁵⁷ Helena kaže:

»Mene koja sam s obje strane
odvjetak loze božanske,
tko bi se odvažio nazvati sluškinjom?«⁵⁸

Kada pak to govore, onda ne čine ništa drugo nego po kreposti i nevaljalosti određuju roba i slobodnjaka, te plemenite i neplemenite. Jer mniju da kao što se od čovjeka rađa čovjek i od zvijeri zvijer, tako i od dobrih ljudi dobar čovjek. Narav pak često želi tako tvoriti, ali i ne uzmaže.

Dakle, da nekakva razloga ima toj raspri, te da nisu uvijek jedni naravljju robovi a drugi slobodnjaci, jasno je, ali i da to isto u nekim [slučajevima] određeno postoji: pa koristi i pravedno je jednomu robovati a drugomu gospodariti, i mora jedno biti vladano

⁵³ Ili 'uzrok' ili 'polazište' ili 'početak'.

⁵⁴ Prema Jowettu smisao bi bio: 'Stoga Heleni ne vole nazivati Helene robovima, nego tako nazivaju barbare.'

⁵⁵ Usp. 5 pogl.

⁵⁶ Ili 'O plemenitu podrijetlu', naime u Grkâ nije bilo velike razlike između plemenita i slobodna čovjeka. Grč. *ευγένεια*; lat. *nobilitas*; engl. *nobility*; franc. *la noblesse de naissance*; njem. *Adeligkeit*; rus. ; novogrč. *ευγένεια*.

⁵⁷ Teodekt (iz prve polovice IV st. pr. Kr.), govornik i pisac tragedija, učenik Aristotelov.

⁵⁸ Helena, fr. 3. (Doslovan prijevod).

a drugo vladati onom vlašću kojom je po naravi vladati, te tako i gospodariti, dočim loša provedba toga na štetu je oboma (jer isto je probitačno i dijelu i cjelini, i tijelu i duši, i rob je nekakav dio gospodara, kao živi ali i odvojivi dio njegova tijela. Zbog toga i postoji nešto probitačno i prijateljstvo između roba i gospodara, kada se tako odnose po naravi; onima pak kojima ne biva takvim načinom, nego je prema zakonu i po sili, događa se oprečno tome).

A bjelodano je i iz tih stvari, kako nisu isto vlast gospodara⁵⁹ i državnička vlast,⁶⁰ niti su pak takve uzajamno sve druge vladavine, kao što neki govore.⁶¹ Jer jedna je nad onima koji su naravljju slobodnjaci, druga nad onima koji su naravljju robovi. Vlast nad domaćinstvom je jednovlada⁶² (jer svakim domom vlada samo jedan), dok je državnička vlast ona nad slobodnima i jednakima.

Gospodar se dakle ne naziva prema znanosti,⁶³ nego zbog toga što je takav, a isto i rob i slobodnjak. Pa ipak bi mogla postojati i znanost gospodara i znanost roba, i to ova druga poput one kakva se naučavaše u Sirakuzi. Ondje je naime neki za plaću poučavao ropčad služinskim poslovima. A mogla bi se ta poduka proširiti, te uključiti začinarstvo⁶⁴ i ostale takve vrste službe. Jer neki su poslovi časniji od drugih, a neki opet nužniji, i prema poslovcici, »i nad robom ima rob, i nad gospodarem gospodar.«⁶⁵ Sve su tē dakle znanosti za robove.⁶⁶ Dočim znanost

⁵⁹ Grč. *δεσποτεία*; lat. *dominium seu herile Imperium*; engl. *the rule of a master*; franc. *pouvoir du maître*; njem. *das Herrenverhältnis*; rus. ; novogrč. *δεσποτική αρχή*.

⁶⁰ Grč. *πολιτική*; lat. *civilis principatus*; engl. *a constitutional rule*; franc. *pouvoir du chef politique*; njem. *das staatsmännische Verhältnis*; rus. ; novogrč. *πολιτική αρχή*.

⁶¹ Usp. 1254 a 8.

⁶² Ili 'samovlada' ili 'monarhija' (grč. *ή μοναρχία*).

⁶³ Prema nekim komentarima: 'Zbog toga što posjeduje znanost'.

⁶⁴ Ili 'kuharsko umijeće'.

⁶⁵ Navod iz djela *Pancretastes*, fr. 2, od Filemona, pjesnika nove komedije (rod. 365. pr. Kr.)

⁶⁶ Ili 'robovske znanosti'.

samodostatan, kao što jedni [spajaju] pastirski i raz- 5
bojnički, drugi ratarski i lovački. A slično je i s osta-
lima; onako kako potrebitost prisili takvim načinom
i žive.

Takva dakle imovina čini se da je od same naravi 10
dana svima, kako odmah pri rođenju tako i kad
odrastu. Jer već od početka pri samome porodu
jedne od životinja donose toliko hrane koliko dostaje
sve dok je potomstvo ne uzmogne samo priskrbli-
vati, kao npr. životinje koje legu crve ili koje nesu 15
jaja. Dočim one koje su živorodne, imaju u sebi
samima hranu za mlade do stanovite dobi, onu zvanu
mlijeko. Tako te se bjelodano može postaviti, pošto
se one rode, kako su biljke poradi životinja, i sve
druge životinje poradi čovjeka, one pitome i za upo-
rabu i zbog hrane, dočim one divlje - ako već ne sve
- a ono barem većina - i zbog hrane i drukčije koristi, 20
da bi se od njih izrađivala odjeća i različita oruđa.
Ako dakle narav ništa ne čini ni nesavršeno ni uza-
lud, onda je nužno narav sve to načinila poradi
ljudi. Stoga će i ratno umijeće biti naravljju neko
umijeće stjecanja (jer lovno je umijeće njegov dio),
kojim se mora služiti protiv zvijeri i onih ljudi kojima
se po naravi ima vladati a oni to neće, tako te je 25
naravljju i pravedan takav rat.⁷⁵ 26

Jedna je dakle vrsta umijeća stjecanja prema 26
naravi dio umijeća gospodarstva, tako što ona mora
ili pružati ili priskrbljivati one uskladištive od život-
nih potrepština, koje su korisne zajednici bilo grada
bilo doma. I čini se kako se istinsko bogatstvo sastoji 30
upravo od njih. Jer [količina] takve imovine samod-
statne za dobar život nije neograničena, kao što kaže
Solon u pjesmi:

»Bogatstvu se još nikakva meda
ne pokaza ljudima.«⁷⁶

Naime, granica postoji kao i u ostalim umijećima. 35
Jer ni jedno oruđe ni jednoga umijeća nije neograni-
čeno, ni množinom ni veličinom, a bogatstvo je kao

Usp. 1255 b 38, 1333 b 38.

Bergk, *Poet. Lyr.*, Solon, 13.71. (Doslovan prijevod).

mnoštvo oruđa i gospodarstvu i državništvu. Dakle,
bjelodano je da postoji neko umijeće stjecanja prema
naravi i gospodarstvenicima i državicima, i zbog
kojega razloga.

9 A postoji i drugi rod umijeća stjecanja, koji naj- 40
češće nazivaju i s pravom ga ovako zovu, umijeće
zaradbe novca, zbog kojega se i čini kako nema
nikakve granice bogatstvu i stjecanju, te koje kao
jedno i isto s već spomenutim mnogi smatraju zbog 1257^a
njihova susjedstva. Ono pak niti je isto sa spomenu-
tim, niti je opet daleko od njega. Jer jedno je od njih
po naravi, dok drugo nije po naravi, nego više nastaje
po nekom iskustvu i umijeću. Započnimo tome
slijedećim načinom: svaka tečevina ima dvostruku 5
upotrebu; obje pripadaju stvari po sebi, ali ne slično
po sebi, jer je jedna stvari svojstvena, dok druga
[poraba] to nije, kao npr. cipeli kao obući i kao za
razmjenu. Jer obje su upotrebe cipele. Onaj, naime,
koji je s potrebitim cipele razmijeni za novac ili 10
hranu, služi se doduše cipelom *kao* cipelom, ali ne
i njezinom svojstvenom upotrebom. Jer ona nije
nastala poradi razmjene. Isto vrijedi i za ostale teče-
vine. Jer umijeće razmjene pripada svima, potječući
prvo iz onoga što je prema naravi, zbog toga što su 15
ljudi od jednih stvari imali više a od drugih manje
negoli je potrebno (i otuda je jasno kako *po naravi*
sitničarstvo^{77a} ne pripada umijeću stjecanja; inače bi
se razmjena odvijala samo dok ljudi nemaju dosta).
Dakle, u prvotnoj zajednici (koja je dom)⁷⁸ bjelodano 20
je kako nema potrebe za takvim umijećem, nego tek
onda kada se zajednica uveća. Jer, jedni su imali sve
zajedničko, a drugi opet - razdijeljeni — i mnoge od
drugih,⁷⁹ koje su prema svojim potrebama morali

⁷⁷ Ili 'imovina', 'posjed', 'svojina', 'posjedovani predmet'. Grč.
το κτήμα; lat. *rei, quae paratur ac possidetur*; engl. *everything*
which we possess; franc. *chacune de choses dont nous sommes*
propriétaire; njem. *jedes Besitzstück*; rus. ;
novogrč. κατεχομένον πράγμα.

^{77a} Ili 'umijeće trgovine na malo', 'kramarstvo'.

⁷⁸ Ili 'u obitelji' ili 'u prvotnome domaćinstvu'.

⁷⁹ Izvorna rečenica nije posve jasna, pa se i različito prevodi.
Grč. οι μὲν γὰρ τῶν αὐτῶν ἐκοινόνων πάντων, οι δὲ κεχωρισμέ-
νοι πολλῶν πάλιν καὶ ἑτερῶν; lat. *Inter illos enim eorundem*
omnium erat communie; hi autem segregati multis aliis indigebant;

25 davati na uzvrat, kao što to još i sad čine mnogi od
barbarskih naroda, prema razmjeni; oni, naime,
samo uzajamno razmjenjuju potrepštine, i ništa više,
dajući i primajući vino za žito, i bilo koje drugo
takvo. Stoga takav način razmjene niti je usuprot
naravi, niti je neki oblik umijeća stjecanja (budući da
30 je poradi ispunjenja samodostatnosti koja je prema
naravi). Ali iz tē je nastala ona druga posve razložno.
Jer što je više inozemnijom postajala dotična ispo-
moć, kao uvoz onoga u čemu oskudijevahu te izvoz
onoga čime obilovahu, iz nužnosti je došlo do upo-
trebe novca. Nije, naime, lako prenosiva svaka poje-
dina od potrepština prema naravi. Zbog toga poradi
35 razmjena složiše se štogod takvo uzajamno davati
i primati koje, budući samo jedna od korisninâ, ima
i porabu kojom se lako rukuje u životnoj svakodnevnici,
npr. željezo, srebro, i ako ima štogod drugo
takvo. To su prvo određivali naprosto po veličini
i težini, a napokon su u nj utiskivali znak, da si uštede
40 samo mjerjenje. Jer utisnuti žig bijaše i znak veli-
čine.⁸⁰

1257^b Pošto je dakle jednom iznaden novac zbog nužno-
sti razmjene, nastade drugi oblik umijeća stjecanja,
ono sitničarsko,⁸¹ koje prvotno možda bijaše jedno-
stavno, nu poslije već zbog iskustva postade znalač-

engl. *For the members of the family originally had all things in common; later, when the family divided into parts, the parts shared in many things, and different parts in different things; franc. En effet, les membres de l'association primitive possédaient toutes choses en commun; puis, un fois divisés en familles distinctes, ils maintinrent la possession commune pour de nombreux biens; njem. Denn jene hatten alle Anteil an einem und demselben Besitze, in der ausgebreiteten Gemeinschaft dagegen besass der eine für sich dieses, der andere anderes; rus.*

; novogrč. οἱ τὸν οἶκον μετέχονν ἀπα-
κοινού πάντων τῶν πραγμάτων αὐτῶν, οἱ τῆς πολυπληθεστάτης
δμοῦς κοινωνίας κεχωρισμένοι ὄντες πολλῶν ἀντιθέτως καὶ ἄλλοι
ἄλλων πραγμάτων. Ali, unatoč različitosti prijevoda, smisao dru-
gog (spornog) dijela rečenice je nedvojbena: članovi različitih
domaćinstava dijelili su i mnoge predmete posjeda od drugih kuća
(T.A.Sinclair).

80 To jest: znak količine dotične kovine, što je i sama vrijednost
dotičnog novca.

⁸¹ Ili 'sitničarija', 'trgovina na malo' ili 'kramarstvo'. Grč. τὸ
καπηλικόν; lat. *mercatura cauponaria*; engl. *retail trade*; franc. *le*

5 kije, [kad ljudi naučišej odakle i kakvom razmjenom
nastaje najveći dobitak. Zbog toga se čini kako se
umijeće stjecanja najviše bavi novcem, te da mu je
zadaća uzmoći spoznati odakle će se steći najviše
novaca. Smatra se, naime, da ono tvori bogatstvo
i novac. Jer bogatstvo često postavlja kao mnoštvo
novaca, zbog toga što se njime bave i umijeće stjeca-
nja i ono sitničarstva. Nasuprot tome novac se
10 nekima čini kao umišljotina i puka običajnost, dok je
po naravi ništa, jer izmijene li ga oni koji se njime
služe, on nije ničemu, niti je koristan bilo kojoj od
životnih potreba, pa onaj tko je novcem bogat često
oskudijeva i u nužnoj hrani. A besmisleno je da
bogatstvom bude ono u čemu dok obiluje, čovjek
15 ipak skapava od gladi, poput onoga Mide, kojemu
se priča kako mu se - zbog nezasićenosti želje - pretva-
ralo u zlato sve što bi dotaknuo. Zbog toga ljudi traže
nekakvu drugu [odredbu] bogatstva i umijeća stjeca-
nja, i ispravno je traže. Jer drugo je umijeće stjecanja
i bogatstvo koji su prema naravi; to pripada umijeću
20 gospodarstva; dočim umijeće sitničarstva proizvodi
novce, ali ne na svaki način, nego samo razmjenom
stvari. I čini se da se ono bavi novcem. Jer novac je
počelo i granica razmjene. I stoga je neograničeno
bogatstvo koje proistječe od takvog umijeća stjeca-
nja.⁸² Jer kao što se liječništvu bavljenje zdravljem
25 pruža u beskonačnost, i svakomu od umijeća svrha
ide do beskonačnoga (budući da to najviše žele učini-
ti), dok sredstva tē svrhe ne idu u beskonačnost
(kako je svrha granica svima), tako nema granice ni
svrsi toga umijeća stjecanja, a svrha je to bogatstvo
i stjecanje novaca. Dočim umijeću gospodarstva,
30 koje nije umijeće stjecanja, ima granice. Jer takvo
[bogatstvo] nije njegova zadaća. Stoga se nekako čini
kako mora biti granice svakomu bogatstvu, ali u stva-
rima koje se zbivaju vidimo gdje se događa oprečno:
jer svi stjecatelji bogatstva do beskonačnosti uveća-
vaju svoj novac. Uzrok je [zbrci] što su oba ta umijeća
35 srodna. Jer mijenja se uzajamno upotreba svakog
pojednog od tih umijeća, dok im je stvar ista;

petit négoce; njem. *die Kaufmannskunst*; rus. ; novogrč.
ή «καπηλική».

⁸² Usp. 1256 b 32.

⁸³ To jest: sredstvo kojim se služe.

naime, svako je od njih upotreba iste imovine, ali ne istim načinom, nego jedno ima drukčiju svrhu, drugo pak samo umnoženje.⁸⁴ Tako te se čini nekima kako je to i zadaća umijeća gospodarstva, i ustrajavaju mnijući da se novčani imutak mora ili očuvati ili umnožiti neograničeno. Uzrok je pak tomu raspoloženju što se ljudi trse oko življenja, ali ne i oko dobra življenja.⁸⁵ A kako se dakle ta žudnja proteže u bezgranično, oni žele da su bezgranične i stvari koje joj služe. I oni pak koji nastoje oko dobra življenja, traže tjelesne užitke, te budući se čini kako i oni ovise od imovine, cijeli im je posao oko stjecanja bogatstva, pa tako nastaje druga vrsta umijeća stjecanja. I budući je u suvišku užitak, traže ono umijeće koje tvori suvišak užitka. I ako si to s pomoću umijeća stjecanja ne uzmognu pribaviti, pokušavaju drugim načinom, upotrebljavajući sve svoje sile, ali usuprot naravi. Jer ne pripada hrabrosti zarađivati novac, nego tvoriti smjelost; niti je to pak zadaća umijeća vojskovođe ili liječništva, nego su to pobjeda i zdravlje. Pa ipak neki sva [umijeća] pretvaraju u ono stjecanja bogatstva, kao da je ovo svrha, a prema svrsi se mora usmjeriti sve.

Rečeno je dakle nenužnome umijeću stjecanja i kakvo je i zbog kojega nam uzroka ono treba, te nužnome, kako je ono drukčije i umijeće je gospodarstva koje je prema naravi i za pribavu hrane, i koje nije poput prvoga neograničeno, nego ima svoju granicu.

- 10 Bjelodano je dakle i ono dvojbeno u početku, pripada li naime ili ne umijeće stjecanja gospodarstveniku i državniku, ili pak ono mora biti već prisutno (jer kao što ni državničko umijeće^{85a} ne tvori ljude, nego preuzevši ih od naravi služi se njima, tako im i poradi hrane narav mora pružiti zemlju ili more

⁸⁴ Grč. *αὐξησις*; lat. *amplificatio*; engl. *accumulation*; franc. *l'accumulation de l'argent*; njem. *seine Vermehrung*; rus. -

; novogrč. *αὐξησις*. Posrijedi je, dakle, umnažanje ili povećanje količine novca.

⁸⁵ Podrazumijeva se 'savršeno življenje'.

^{85a} Grč. *ἡ πολιτική*; lat. *scientia reipublicae administrandae*; engl. *the art of the statesman*; franc. *l'art politique*; njem. *die Politik*; rus. - ; novogrč. *ἡ πολιτική*.

ili štogod drugo), i do gospodarstvenika je da te stvari rasporedi onako kako treba. Nije naime ni dužnost tkalačkoga umijeća tvoriti vunu, nego se služiti njome, i znati kakva je vuna korisna i upotrebljiva, ili nevaljala i neupotrebljiva. Jer inače bi mogao dvo- umiti tkogod zašto je samo umijeće stjecanja dio gospodarskog umijeća, dok liječničko umijeće to nije; iako domaća čeljad moraju imati zdravlja, kao i živjeti te imati koju drugu životnu potrepštinu. Samo, kao što je dijelom dužnost i gospodarstvenika i vladatelja brinuti se zdravlju, a dijelom i nije, nego je to zadaća liječnika, tako i što se tiče novca, dijelom on jest a dijelom nije posao gospodarstvenika, nego poslužbenoga⁸⁶ umijeća. Nu ponajviše, kao što je već prije rečeno, te stvari moraju već biti prisutne po naravi. Jer posao je naravi pružati hranu onome što je rođeno. Naime, svakomu je živom biću hrana preostalo⁸⁷ od onoga iz čega nastaje. Stoga je prema naravi svima umijeće stjecanja [na području] plodova i životinja.

Kako je umijeće stjecanja dvostruko, kao što rekosmo, ono sitničarstva i ono gospodarstva, i prvo je nužno i pohvalno, dok je ono razmjembeno s pravom pokudno (jer nije prema naravi, nego se njime ljudi jedni od drugih bogate), s pravom se najviše mrzi lihvarstvo,⁸⁸ zbog toga što njime dolazi dobitak od samoga novca, a ne od onoga čemu je novac. Jer novac je nastao poradi razmjene, dok ga dobitak⁸⁹ samoga uvećava (otuda mu i ime, jer rođeno je nalik na roditelje, a takav dobitak je odvjetak novca od novca), tako te je on i najviše usuprot naravi od svih načina stjecanja.

- 11 Budući smo stvari koje se tiču spoznaje razlučili dostatno, moraju se istražiti i one koje se odnose na upotrebu. U svima takvim stvarima znanstveno pro-

⁸⁶ To jest: umijeće koje je podređeno gospodarstveniku, koji vodi brigu cijelome domaćinstvu.

⁸⁷ Smisao je ovaj: životinje se hrane onom tvari od koje su sastavljene. To jest, sastavljene od zemlje i vode, one se hrane plodovima zemlje i vode (prema J. Tricotu).

⁸⁸ Grč. *ἡ ὀβολοστατική*; lat. *ratio foeneratoria*; engl. *usury*; franc. *la pratique du prêt à intérêt*; njem. *Wucher*; rus. - ; novogrč. *ποκογλυφία*.

matranje ima slobodu, iskustvo pak - nužnost.⁹⁰ Ovo su naime korisni dijelovi umijeća stjecanja: imati iskustva blagu,⁹¹ koja je stoka najprobitačnija, te gdje i kako, npr. kakva je pribava konja, volova ili ovaca, a slično i ostalih životinja (jer treba biti iskusan u tome koje su od dotičnih životinja najprobitačnije, i koje na kakvim mjestima, budući da one različito uspijevaju u različitim zemljama); zatim ratarstvu, kako nezasijanu tlu tako i obraslome,⁹² i pčelarstvu, te uzgoju drugih životinja, plivačica ili letačica, od kojih može biti kakve koristi. To su dakle dijelovi najsvojstvenijeg i najprvotnijeg umijeća stjecanja; dočim u umjeću razmjene glavni je dio trgovina (koja opet ima tri dijela: pribava broda, prijevoz tereta, prodaja robe; a ti se pak razlikuju jedni od drugih što su neki sigurniji, a drugi pružaju više dohotka), drugo je lihvarstvo, treće najamništvo⁹³ (od kojega je jedno rad obrtnika rukotvoraca,⁹⁴ a drugo onih bez ikakva umijeća, koji služe samo svojim tijelom).

Treća pak vrsta umijeća stjecanja nalazi se između

⁸⁹ Grč. ὁ τόκος ovdje znači 'dobitak od uzajmljene glavnice, kamati', ali izvorno je značenje 'porod, potomak, odvjetak', na što se Aristotel ovdje i poziva. Lat. *foenus*; engl. *to increase at interest*; franc. *l'intérêt*; njem. *Zins*; rus. ; novogrč. ὁ τόκος.

⁹⁰ Ova se rečenica različito tumači. Najvjerojatniji je smisao kako je na dotičnome području znanost (teorija) slobodna, dok iskustvo (praksa) mora polaziti od nužnosti (prema O. Gigonu).

⁹¹ Opet dvoznačnica τα πτήματα - tečevine, posjedi, ali i blago (kao stoka i kao bogatstvo), što potvrđuje polovica inozemnih prijevoda. Lat. *res possessae*; engl. *live-stock*; franc. *cheptel*; njem. *Besitzstücken*; rus. ; novogrč. τα φυσικά ἀγαθά.

⁴¹ Misli se na 'golo' zemljište za sjetvu žitarica, i na 'obraslo' za vinograde i maslinike.

⁹³ Grč. μισθωνία - rad za mazdu, plaću; najamni rad. Lat. *operae locatio seu opera mercenaria*; engl. *service for hire*; franc. *le travail salarié*; njem. *Lohnarbeit*; rus. ; novogrč. ἡ ἐπί μισθῷ ἐργασία.

⁹⁴ Grč. βάναισος je 'obrtnik koji se bavi niskim obrtom nedostojnim slobodna građanina'. Lat. *ars sordida atque illiberalis*; engl. *employed in the mechanical arts*; franc. *le travail des métiers manuels*; njem. *die banausischen Künste*; rus. ; novogrč. τῶν ἀσχοῦντων βάναισόν τινα τέχνην.

ovog i onog prvog (jer posjeduje i dio onoga koje je prema naravi i dio umijeća razmjene); ono, naime, pribavlja bogatstvo od dobara što potječu iz zemlje, koja ne donose plodove ali su ipak korisna, poput sječe šume i cjelokupna rudarstva, koje također obuhvaća mnoge rodove. Jer postoje mnoge vrste kovina iskopanih iz zemlje. svakome pojedinome od tih općenito se već i sada reklo; dočim opisivati ih potanko i točno, bilo bi korisno po radnju,⁹⁵ ali zadržavati se na tome, bilo bi dosadno.

Od tih obrta najviše je umijeća u onome gdje je najmanje slučaja; najprostije su pak one radnje koje najviše oštećuju tijelo, a najropskije one u kojima se tijelo najviše upotrebljava; i najnedostojnije su one gdje je najmanje potrebna izvrsnost.⁹⁶

Budući su tima stvarima neki pisali, kao Haret Parani i Apolodor Lemnjanin ratarstvu, oranju i sadnji, a drugi opet drugome, neka te stvari iz tih djela upozna komu je do toga. Uz to bi trebalo prikupiti i razbacana izvješća tome kojim je sve načinom posrećilo nekima da steknu bogatstvo. Jer sve su te stvari korisne onima koji cijene umijeće stjecanja, kao ona priča Talesu iz Mileta. Posrijedi je naime izum koristan za bogaćenje, koji se njemu pripisuje zbog njegove mudrosti, ali koji je zapravo nešto općenito. Jer kad su mu prigovorili zbog njegova siromaštva kako je filozofija beskorisna, on je - kažu - doznajući na temelju zvjezdarstva da će te godine biti dobar urod maslina, već zimi s ono malo novaca što je imao veoma povoljno zakupio sve tjeskove za ulje u Miletu i na Hiju, jer nitko nije više novaca nudio. Kad je zatim pravo vrijeme došlo, i nenadano su se i istodobno tražili mnogi tjeskovi, iznajmljivao ih je po koliko je on htio, pa je, zarađivši mnoge novce, pokazao kako je filozofima lako obo-

⁹⁵ Grč. ἡ ἐργασία znači radnja, radinost, posao, obrt, izrađivanje. Ovdje je lat. *opus et usus*; engl. *practice (occupation)*; franc. *métier (industrie)*; njem. *die Praxis (Verrichtung)*; rus. - ; novogrč. ἡ Ἐργασία (ὅτι τοὺς .. ἐκαστον κλάδον μετερχομένον).

⁹⁶ Ova rečenica o vrstama obrta ili radnji ne uklapa se u cijelosti u dotični tekst.

- gatiti se, kad to ushtjednu, ali to nije ono oko čega oni nastoje. Govori se dakle kako je na taj način Tales dokazao svoju mudrost. Nu, kako već rekosmo, takav je način stjecanja nešto općenito, ako tkogod može sebi tako pribaviti 'samoprodaju'⁹⁷. Zbog toga se i neke države prihvaćaju toga načina kada im ponestane novaca. Jer tada uvode 'samoprodaju' prodajninâ⁹⁸. Na Siciliji je neki, nagomilavši novaca, pokupovao sve željezo iz ljevaonica željeza, pa kad su zatim s različitih trgovišta došli trgovci, jedini je prodavao, i nije postavio pretjeranu cijenu; pa ipak je na pedeset talenata zaradio stotinu. Doznajući za to Dionizije, dopusti dotičniku iznijeti novac, ali mu naredi da napusti Sirakuzu, zbog toga što bijaše otkrio način zaradbe štetan po Dionizijeve poslove. Talesov izum i ovaj posve su isti. Jer obojica su sebi izumili 'samoprodaju'. A to je korisno znati i državicima. Naime, mnogim gradovima (ili državama) treba takvoga stjecanja i na takve načine, kao i domaćinstvu, pa i više. Zbog toga neki od državnika i djeluju javno baveći se samo time.
- 12 Budući bijahu⁹⁹ tri dijela umijeća gospodarstva, jedan kao vlast gospodara, kojoj se prije¹⁰⁰ govorilo, drugi kao očinska vlast, treći kao bračna vlast (jer mužu je dano vladati ženom i djecom, oboma kao slobodnim, ali ne istim načinom vladavine, nego ženom državnički, a djecom kraljevski; jer muško je po naravi pogodnije zapovijedati negoli žensko - ukoliko nije gdje gdje nastao odnošaj usuprot naravi - kao i starije i odraslije nad mlađim i nedoraslim) - u većini ustavnih država izmjenjuju se vladajuće i vladano (jer tu se hoće da su po naravi jednaki te da se ništa ne razlikuju), pa ipak - kad jedno vlada
- a drugim se vlada - teži se načiniti razlika i po vanjštini i po nazivima i po počastima, kao što i Amasis reče u priči 'nogoperu'¹. Muško se prema žensku odnosi na taj način. Dočim vladavina nad djecom je kraljevska. Jer roditelj¹⁰² vlada i prema ljubavi i prema starosti, a upravo je takav oblik kraljevske vlasti. Stoga je Homer primjereno nazvao Zeusa »otac i ljudi i bogova«¹⁰³, jer je kralj svima njima. Jer nara viju kralj se mora razlikovati, ali rodnom mora biti isti [s podanicima], kao što se odnosi starije prema mlađem i rađaj uče prema rođenomu.
- Bjelodano je dakle kako umijeće gospodarstva više nastoji oko ljudi negoli oko pribave neživih stvari, i više se brine njihovoj kreposti negoli vrsnosti imovine, koju nazivamo bogatstvom, te više kreposti slobodnjaka negoli robova. Prije svega, dakle, robovima bi mogao tkogod dvoumiti, postoji li u roba neka krepost mimo oruđnih i poslužničkih značajki, kakva druga časnija od tih, kao umjerenost, hrabrost, pravednost i bilo koje drugo od takvih stanja, ili pak nema ničega drugog mimo tjelesnih poslužbi (jer dvoumlje izlazi na oba načina; naime, ako to postoji, u čemu će se oni razlikovati od slobodnjaka? Ako pak ne postoji, budući su oni ljudi i sudjeluju u razboru, tvrdnja je neumjesna). A gotovo isto treba istražiti i ženi i djetetu, imaju li i oni kreposti, i treba li žena biti umjerena, hrabra i pravedna, te dijete razuzdano ili umjereno, ili pak ne? Općenito valja razvidjeti vladajućem u vladanome po naravi, postoji li u njih ista krepost, ili drukčija. Jer ako oboje trebaju sudjelovati u ljepoti i dobroti¹⁰⁴, zbog čega bi jedno moralo jednom zauvi-

⁹⁷ Ili 'pravo isključive prodaje' za pojedinca, skupinu, ili državu, što je dijelom i u današnjem nazivku 'monopol', koji sada ima i šire i posebne značenje. Grč. *ἡ μονοπωλία*; lat. *privam sibi rei vel mercis vendendae facultatem comparare*; engl. *monopoly*; franc. *un monopole*; njem. *ein Monopol*; rus. ; novogrč. *μονοπωλιον*.

⁹⁸ jest: robe, stvari, živeža, koji se prodaju i kupuju. Grč. *τὰ ὄνια*; lat. *res vénales*; engl. *provisions*; franc. *les marchandises*; njem. *Verkauf von Waren*; rus. ; novogrč. *τα τρόφιμα*.

⁹⁹ Usp. 1253 b 3-11.

¹⁰⁰ 1253b 14-1255b39.

¹⁰¹ Amasisu, egipatskome kralju, bijaše netko prigovorio zbog njegova niskog podrijetla. Kako bi pokazao da se može od 'vladanoga' postati 'vladajuće' (uspjeti se s niskoga položaja na uzvišeni), dao je izliti od zlata posudu za pranje nogu, nogoper, koji je zatim preobličen u kip božanstva, kojem su Egipćani (prema Herodotu II, 172) iskazivali najviše počasti.

¹⁰² Doslovno 'rađajuće', to jest otac kao rađajući ili kao roditelj. Grč. *το γέννησας*; lat. *quod procreavit*; engl. *he (father)*; franc. *générateur*; njem. *das Erzeugende*; rus. ; novogrč. *ὁ γεννήτωρ*.

¹⁰³ *Ilijada*, I, 544.

¹⁰⁴ Posrijedi je glasovita složenica, koja znači i *čestitost* i *savrše-*

jek vladati a drugim da se vlada? Jer oni se ne razlikuju prema više i manje. Naime, *vladati* i biti *vladati* razlikuju se vrstom, dočim ono *više* i *manje* nikada. Nu ako jedno mora imati [krepost], a drugo pak ne, čudno je. Jer ako vladatelj nije umjeren i pravedan, kako će skladno vladati? Ako opet vladanik nije takav, kako će se njime skladno vladati? Jer ako je razuzdan i strašljiv, neće obaviti nijednu od dužnosti. Jasno je dakle kako oboje moraju sudjelovati u kreposti, uz razliku poput one kakva je među vladanicima po naravi. A na to nas upućuju i stvari koje se tiču duše. Jer u njoj postoji po naravi vladajuće i ono vladano, koji kažemo imaju različitu krepost: jednu onoga što ima razum, drugu onoga što je nerazumno. Jasno je dakle kako istim načinom biva i u ostalih, tako te su po naravi većina [bića] vladajuća i vladana. Jer drukčijim načinom vlada slobodnjak nad robom, te muško ženskim i muž djetetom; u svima su naime prisutni dijelovi duše, ali su prisutni različiti. Rob tako uopće nema savjetodavne sposobnosti ; žensko je ima, ali je nevlastna ; dijete je ima, ali je ona nesavršena. Slično je stoga nužno pretpostaviti i čudorednim krepostima: u njima moraju sudjelovati svi, ali ne istim načinom, nego onoliko koliko je [dostatno] svakomu pojedinomu za njegov posao. Zbog toga vladatelj treba imati savršenu čudorednu krepost (jer njegov je posao naprosto onaj voditelja¹⁰⁷, a razum je takav voditelj) i od ostalih svaki onoliko koliko im je primjereno. Tako te je bjelodano kako čudoredna krepost pripada svim narečenima, ali nije ista umjerenost žene i muža, niti

nost i *plemenitost*, kao čudoredni spoj ljepote i dobrote ljudskoga značaja. Grč. *καλοκαγαλία*; lat. *praestans probitas*; engl. *a noble nature*; franc. *la vertu parfaite*; njem. *die Vollkommenheit*; rus. ; novogrč. *τέλεια ἀνὺωπίνη ἀρετή* (savršena ljudska krepost)

¹⁰⁵ Ili 'sposobnost promišljanja'. Grč. *το βουλευτικόν*; lat. *consultant facultas*; engl. *deliberative faculty*; franc. *lapartie deliberative*; njem. *das planende Vermögen*; rus. ; novogrč. *το »βουλευτικόν«*;

¹⁰⁶ Ili 'bez ovlasti, vlasti'.

¹⁰⁷ Ili 'upravitelj, upravljač', iako je doslovno 'graditelj'. Grč. *αρχιτέκτων*; lat. *architectus*; engl. *master artificer*; franc. *maître qui dirige souverainement*; njem. *Werkleiter*; rus. ; novogrč. *αρχιτέκτων*.

pak hrabrost i pravednost, kao što mišljaše¹⁰⁸ Sokrat, nego je u jednoga vladateljska hrabrost, a u drugoga poslužbena, i slično i u ostalome.

A jasno je to i onima koji razmotre više prema pojedinome dijelu. Jer varaju se oni koji općenito govore kako je krepost 'dobro raspoloženje duše' ili 'ispravna činidba' ili štogod slično tome. Naime, mnogo bolje govore oni koji, poput Gorgije, naprosto nabrajaju kreposti, mjesto takvih odredaba. Zbog toga treba - kao što ono pjesnik reče ženi - tako smatrati da stoji i sa svime ostalim: »Ženi ures šutnja donosi«,¹¹⁰ ali ne isto i mužu. A budući je dijete nesavršeno, jasno je kako se njegova krepost ne odnosi samo prema njemu samomu, nego i prema svrsi i onomu tko ga odgaja. Slično se i [krepost] roba odnosi prema gospodaru. Postavili smo da je rob koristan poradi životnih potreština, tako te je jasno kako mu je potrebno malo kreposti, tek toliko da - zbog razuzdanosti ili strašljivosti - ne zanemari svoje poslove. Neće li dvoumiti tkogod, ako je istinito što se sada reklo, trebaju li i obrtnici posjedovati krepost? Jer i ti često zbog razuzdanosti zapostave svoje poslove. Ili se to možda u velikoj mjeri razlikuje? Jer rob je sudionik života,¹¹¹ dok je [obrtnik] podalje, i na toliko sudjeluje u kreposti koliko i u ropstvu.¹¹² Naime, prostiji obrtnik posjeduje nekakvo ograničeno ropstvo; i rob je od onih koji su to po naravi, dočim kožar nije takav, niti pak koji drugi među obrtnicima. Bjelodano je dakle kako uzrokom takve kreposti robu mora biti gospodar, a ne onaj koji posjeduje umijeće poduke kojim se rob uči svojim poslovima. Stoga ne govore ispravno oni koji robu niječu razbor i kazuju kako im treba samo zapovijedati, jer su robovi potrebitiji opomene negoli djeca.

Nu tim stvarima nek je razlučeno na taj način;

¹⁰⁸ Platon, *Menon*, 72A-73C.

¹⁰⁹ Platon, *Menon*, 71E, 72A.

¹¹⁰ Sofoklo, *Ajant*, 293 (doslovan prijevod).

¹¹¹ To jest: rob živi zajedno s gospodarem.

¹¹² Ili 'i samo utoliko postiže izvrsnost na koliko postaje rob' (prema Jowettu).

¹¹³ Usp. 1255 b 23, 31-35.

mužu i ženi, djeci i ocu, te kreposti svakoga
 pojedinoga od njih i njihovu uzajamnom druženju,
 što je tu lijepo a što nije lijepo, i kako se mora tražiti
 dobro a izbjegavati zlo, morat će se pretresati
 u raspravama državnim porecima.¹¹⁴ Budući je
 svako domaćinstvo dio grada, a tē spomenute stvari
 su dio domaćinstva, i krepost dijela mora se obzirati
 na onu cjeline, nužno je — gledajući na državni pore-
 dak¹¹³ - odgajati i djecu i žene, ako štogod znači po
 valjanost države da djeca i žene budu valjani. A mora
 značiti. Jer žene su polovica slobodnjaka, dok od
 djece postaju [budući] sudionici državnog poretka.
 Tako te, budući da je tim stvarima razlučeno,
 ostalim treba drugdje govoriti, smatrajući sadaš-
 nju raspravu dovršenom, poći ćemo od novoga
 početka i prvo ćemo istražiti ono što je rečeno naj-
 boljem državnom poretku.

¹¹⁴ Ali tome se zapravo ne pretresa u *Politici*. Inače sama riječ *πολιτεία* najčešće znači *državni poredak* ili državni ustav. Lat. *res publica*; engl. *form of government*; franc. *forme de gouvernement*; njem. *die Staatsverfassung*; rus. ; novogrč. ovdje: *πολίτευμα*, inače: *πολιτεία*.

¹¹⁵ Usp. 1310a 12-3; 1337a 11-18.

B. II.

1 Budući smo naumili razmotriti državnome zajed- 27
 ništvu, koje je najbolje od svih onima što su uzmožni
 živjeti najviše po svojoj želji, moraju se razvidjeti
 i ostali državni poreci, kojima se služe one države za
 koje se govori da imaju valjane zakone, i ako se koji 30
 drugi nađu opisani od [znanstvenika] i koji se čine
 dobrim, tako da se vidi i što je ispravno i što je
 korisno, te uz to - kako se ne bi činilo da tražimo
 štogod drugo mimo tih stvari, želeći izmudrivati pod
 bilo koju cijenu, nego zbog toga što nisu valjani 35
 sadašnji poreci, poduzeli smo ovo istraživanje.

To razmatranje treba započeti od njegova narav-
 nog početka. Jer moraju svi građani imati ili sve
 zajedničko ili ništa ili pak neke stvari da a neke ne.
 Da im ništa ne bude zajedničko, bjelodano je nemo-
 guće (jer država¹ je neko zajedništvo, i prvo moraju 40
 imati zajedničko mjesto; naime, mjesto jednoga
 grada je jedno, i građani su oni koji sudjeluju u jed-
 nome gradu). Ali - od onih stvari koje se mogu 1261
 zajednički imati - da li je najbolje da sve budu
 zajedničke u gradu koji treba biti skladno uređen, ili
 je bolje da jedne budu zajedničke a druge ne? Mogli
 bi naime i djecu i žene i imovinu građani imati 5
 zajednički, kao ono u Platonovoj *Državi*². Jer tu
 Sokrat kaže kako trebaju biti zajednički djeca, žene
 i imovina. Je li onda bolje imati ovako kako je sada,
 ili pak onako kako je prema zakonu zapisanu u *Dr-
 žavi*?

¹ Ili 'državni poredak', 'državni ustav' (grč. *πολιτεία*).

² Platon, *Država*, IV 423 E.

Mimo toga što mnoge druge teškoće sadrži zajedničko posjedovanje žena³, i sâm razlog zbog kojega Sokrat kaže da se mora ozakoniti takvim načinom, ne čini se da proizlazi iz njegovih dokaza. I uz to, sama svrha za koju kaže da mora biti prisutna u državi - kako je sada rečeno - zapravo je nemoguća, jer kako se to treba razlučiti, nigdje se ne određuje. Govorim naime [izrijeku] kako je najbolje da je grad što više *jedno*. Jer to je pretpostavka od koje polazi Sokrat; iako je bjelodano kako država, ako što više postaje *jedno*, više neće ni biti država. Jer naravno, država je neko mnoštvo, a bivajući što više jedna, postaje od države obitelj, i od obitelji - čovjek⁴. Rekli bismo, naime, kako je obitelj više *jedno* negoli država⁵, a pojedinac više negoli obitelj. Tako te ako bi tkogod i bio uzmožan to učiniti, ne bi smio učiniti, jer bi time ukinuo državu.

I dalje, ne sastoji se država samo od mnogih ljudi nego i od onih koji se vrstom razlikuju. Jer država ne nastaje od sličnika⁶. Razlikuju se naime vojno savezništvo⁷ i država. Jer ono je korisno po kolikoći, čak i kad nije isto po vrsti (naime, vojno savezništvo je poradi pomoći već po svojoj naravi), kao što i veći uteg više teži (a razlikovat će se tako i država od naroda, kada mnoštvo nije razdijeljeno po selima,

³ Grč. *πάντων εἶναι τὰς γυναῖκας κοινάς*; lat. *uxorum inter omnes cives communitas*; engl. *the community of women*; franc. *la communauté des femmes entre tous les citoyens*; njem. *die allgemeine Gemeinschaft der Frauen*; rus. ; novogrč. *ό ὕεσμός. . . τῆς κοινῆς ἐπὶ τῶν γυναικῶν κτήσεως* (ustanova . . . zajedničkog posjedovanja žena). Dakle, posrijedi nije naprosto 'zajedništvo' ili 'zajednica žena', nego da su 'žene zajednička imovina svih građana.'

⁴ To jest: pojedinac.

⁵ Ili 'grad'.

⁶ Grč. *οὐ γὰρ γίνεται πόλις ἐξ ὁμοίων*; lat. *nam non fit civitas ex similibus*; engl. *for similars do not constitute the state*; franc. *une cité n'est pas formée départies semblables*; njem. *aus ganz Gleichen entsteht kein Staat*; rus. ; novogrč. *ή πόλις δεν αποτελείται ἐκ μερῶν ὁμοίων*. Riječ je o pojedincima koji su slični (ili sličnici), a ne 'jednakima', jer bi to bilo nešto drugo.

⁷ Grč. *συμμαχία*; lat. *belli societas*; engl. *a military alliance*; franc. *symmachie (une alliance défensive et offensive)*; njem. *eine Bundesgenossenschaft*; rus. ; novogrč. *συμμαχία*.

nego je poput Arkadanâ); ono pak iz čega mora *jedno* nastati, razlikuje se vrstom. Naime, uzvraćena jednakost spašava države, kao što je prije rečeno u knjigama *Eticā*. Također i među slobodnjacima i jednakima mora biti tako. Jer ne mogu svi istodobno vladati, nego ili na godinu dana ili prema nekom drugom poretku i vremenu. I takvim načinom biva te svi vladaju, kao da se smjenjuju postolari i stolari, pa da ne budu uvijek isti [ljudi] postolari i stolari. I budući je bolje da tako bude i u stvarima državnog zajedništva, bjelodano je bolje da uvijek isti vladaju, ako je moguće; dok u onih gdje to nije moguće zbog toga što su prema naravi svi jednaki, te što je ujedno i pravedno, bilo da je vladati dobro bilo da je zlo, tu moraju svi u istome sudjelovati; tu se, naime, oponaša [uzorni poredak] kad se jednaki smjenjuju i bivaju slični izvan same vlasti⁹. Jer ti tada vladaju i njima se vlada naizmjenice, kao da su postali neki drugi. Time pak načinom od vladatelja jedni vrše jedne a drugi druge dužnosti. Iz toga je dakle bjelodano da po naravi država nije *jedno* onako kako neki govore, te ono što je nazvano kao najveće dobro u državama zapravo ukida države, dočim ono što jest dobro to nju spašava. A i prema drugome načinu je jasno kako odviše težiti da se država ujedini¹⁰, nije dobro. Jer obitelj je samodostatnija od pojedinca, a grad od obitelji, i tek će onda biti grad kada zajedništvo mnoštva postane samodostatno. Ako je dakle poželjnije ono što je samodostatnije, onda je poželjnije i ono koje je manje *jedno* od onoga koje je to više.

Ali čak i kad bi bilo najbolje da zajedništvo bude što *Vue jedno*, ne čini se kako to slijedi iz dokaza, ako

⁸ Aristotel, *Etika*, V. 1132b32, gdje stoji: 'Jer razmjerni uzvraćaj održava zajedništvo države.'

⁹ Ili 'izvan samog službenog položaja'. Vidi i Platon, *Država*, I. 345-6; I 353.

¹⁰ Grč. *λίαν ἐνοῦν ζητεῖν τὴν πόλιν*; lat. *qui studet civitatem plus nimio unam facere*; engl. *this extreme unification of the state*; franc. *chercher à unifier la cité d'une façon excessive*; njem. *den Staat allzusehr vereinhaitlichen zu wollen*; rus. ; novogrč. *ο,τι το να ζητή. .. την ἀπόλυτον τῆς πόλεως ἐνότητα* (onaj tko traži potpuno jedinstvo države).

svi [ljudi] istodobno kazuju 'moje' i 'ne moje'. Jer Sokrat¹¹ misli kako je to znak da je država savršeno jedna. Jer to 'svi' je dvostruko¹². Ako ono znači 'svaki pojedinac', onda bi zapravo već bilo ono što Sokrat želi postići (jer svatko će svojega sina nazvati svojim i svoju ženu svojom, te će isto tako govoriti o imovini i o svemu što mu pripada). Nu tako neće govoriti oni koji se služe zajedničkim ženama i djecom, nego hoće reći 'svi', ali ne kao bilo koji 'pojedini' od tih, te slično i o imovini kao 'svi', ali ne kao koji 'pojedinač' od njih. Bjelodano je dakle kako je proturazložan zaključak govoriti tu 'svi' (jer *svi*, *oboje*, *neparni* i *parni* zbog toga što su dvoznačni, dovode u dokazima do prijepornih zaključaka; stoga da svi isto nazivaju 'moje', dijelom je lijepo ali i nemoguće, a dijelom ne pridonosi jednakomišljenosti¹³). Mimo tih stvari rečeno sadržava i drugu pogrešku. Jer najmanje se brige posvećuje onome što je većini zajedničko. Ljudi se naime najviše brinu o vlastitome, a o stvarima koje su zajedničke već manje ili tek onoliko koliko se tiče koga kao pojedinca. Jer mimo ostaloga, držeći kako je dotično dužnost drugoga, ljudi to više zanemaruju, kao što u kućanskim podvorbama mnogi dvoritelji katkada slabije poslužuju negoli oni malobrojni. Dobit će svaki pojedinac građanin tisuću sinova, i to ne kao one koji su pojeđinčevi, nego je bilo koji jednako sin bilo kojega, tako te će ih sve jednako zanemarivati.

Uz to, tako će svatko reći 'moj' o onome od građana koji dobro ili loše¹⁴ stoji, koliki god bio njihov broj, kao 'moj' ili 'onaj koga drugoga', govoreći tim načinom o svakome pojedinome među tisućama, ili koliko ih već bude u državi, ali u dvojbi i o tome. Jer nije poznato komu se rodilo dijete, te je li ono rođeno i ostalo na životu. I je li *bolje* da svatko tako kazuje 'moje' imenujući isto kao i dvoje ili deset

¹¹ Platon, *Država*, V. 462 C.

¹² To jest: dvoznačno.

¹³ Grč. *το ὁμονοηχόν*; lat. *concordiu concilianda*; engl. *harmony*; franc. *un signe d'accord entre les esprits*; njem. *Beweis von Eintracht*; rus. *eduHOMbicAue* novogrč. *ἐνὀεικτικόν της ομονοίας των λεγόντων* (znak uzajamne složnosti).

¹⁴ Usp. Platon, *Država*, V. 463 E.

tisuća [ostalih], ili pak ovako kako se sada kazuje 'moje' u državama? Jer istoga jedan naziva svojim sinom, jedan svojim bratom, jedan pak bratučedom, ili kojim drugim svojakom po krvnome rodstvu ili prema rodbini i svojbini, bilo onoj vlastitoj bilo kojega srodnika, dok opet neki drugi ga naziva bratstvenikom ili suplemenikom. Jer bolje je biti zbiljski nečiji bratučed negoli sin na taj način¹⁵. A nije moguće izbjeći ni to da neki prepoznaju svoju braću, djecu, očeve i majke. Jer prema sličnostima što nastaju između djece i roditelja moraju u to uzajamno vjerovati. A tako kažu da se događa i neki među onima koji se bave opisima zemalja, jer postoje neki od Libijaca gornjaka kojima su žene zajedničke, pa ipak se rođena djeca raspodjeljuju prema sličnostima¹⁶. A postoje i ženke drugih životinja, kao kobile i krave, koje su po svojoj naravi veoma sklone radati mlade nalik na roditelje, poput one kobile u Farsalu zvane Pravedna.

4 Uz to još i *ove* neprilike neće moći lako izbjeći oni koji uvode takvo zajedništvo: kao povrede i ubojstva (što protuvoljna što voljna) te svađe i grdnje, koji se nikako ne smiju počinjati prema očevima i majkama i bliskim rođacima, onako kako se mogu prema onima koji su iz daleka. A tē se stvari moraju češće događati onima koji se ne poznaju negoli uzajamno poznatima. I kad se dogode onima što se poznaju, mogu se provesti ozakonjena poravnanja, dočim među onim drugima ne. A besmisleno je i to, pošto se dopusti zajedništvo sinova¹⁸, što se zabranjuje puteni sulog samo ljubavnicima, dok se ne priječi ljubakanje te drugi takvi odnošaji, koji su pak od

¹⁵ To jest: prema tome Platonovu nauku.

¹⁶ *Herodot*, IV. 180.

¹⁷ Grč. *αἱ νομιζόμεναι λύσεις*; lat. *expiationes et satisfactiones usitatae legibusque ac moribus receptae*; engl. *the customary expiations*; franc. *expiations légales*; njem. *die gebräuchlichen Sühnen*; rus. *ucKynumb. . . ucKynumenbHbiMU oōpndaMU*; novogrč. *ol vevomisménoi ežilasmoi* (ozakonjena pokajanja, pomirbe).

¹⁸ Usp. Platon, *Država*, III. 4Ü3 A-C.

¹⁹ Grč. *TO έραυ*; lat. *amandi licentia*; engl. *love and familiarities*; franc. *l'amour*; njem. *die Liebe*; rus. *mođoeb*; novogrč. *6 έρως*. Sama grčka riječ znači prije svega tjelesnu ljubav, ljubakanje, ljubavništvo, pa i 'nedopuštenu ljubav'.

svega najneprilicniji, ocu sa sinom i bratu sa bratom, jer je takvo već i samo ljubakanje. I besmisleno je zabranjivati puteno združivanje ni zbog kojeg drugog uzroka nego zbog odviše silovite naslade, kao da odnošaj oca i sina ili braće uzajamno ne znači ništa.

40

Čini se zatim kako je ratarima korisnije zajedništvo žena i djece negoli čuvarima. Jer slabije će biti prijateljstvo gdje su zajednički žene i djece; a vladanici i trebaju biti takvima kako bi bili pokorni i ne bi novotarili²⁰. U cijelosti, mora se takvim zakonom postići upravo opreka onoga čemu teže ispravno doneseni zakoni, i zbog kojega uzroka Sokrat i misli kako treba urediti odnošaje prema djeci i ženama. Mi naime mnijemo kako je prijateljstvo najveće od dobara državama²¹ (jer tada bi se u njima najmanje dizale bune), i jedinstvo države hvali najviše sâm Sokrat, koje mu se čini, i kojem kaže, kako je djelo prijateljstva; a kao što znamo, u razgovoru ljubavi kaže Aristofan²² kako ljubavnici zbog žestoke ljubavi žude srasti jedno s drugim i postati od dvojega jedno; stoga onda moraju ili oboje propasti ili jedno od njih. I u takvoj državi prijateljstvo mora postati vodnjikavo upravo zbog onakvoga²³ zajedništva, i najmanje će tu reći 'moj' bilo otac sinu bilo sin ocu. Jer kao što se malo slatka [vina] u mnogo vode primiješana i ne zamjećuje u mješavini, tako se događa i s uzajamnim srodstvom što proizlazi iz tih imena²⁴, pa se još najmanje mora u takvome državnome poretku skrbiti bilo otac sinu, bilo sin ocu, ili kao braća jedni drugima. Jer dvije su stvari zbog kojih ljudi najviše skrbe i ljube: *ono što je vlastito i ono što je voljeno*²⁵,

40

1262^b

5

10

15

20

²⁰ U izvorniku *μή νεωτερίζειν*. Sâm grčki glagol *νεωτερίζω* znači 'težiti za novim', novotariti, te »buniti se« i 'težiti prevratu'. Otuda i razlike u prijevodima ovoga mjesta. Lat. *ne rebus novis studeant*; engl. *not rebel*; franc. *ennemis des innovations*; njem. *nicht Neuerungen planen*; rus. ; novogrč. *να μή πέπουν εἰς στάσεις* (da ne budu skloni bunama).

²¹ Usp. *Nikomahova etika*, VIII. 1155a 22. Tu kaže: »Čini se da prijateljstvo održava države...«

²² Vidi *Gozba*, 191A. 192C.

²³ To jest zbog zajedničkog posjedovanja žena i djece.

²⁴ Podrazumijevaju se imena *otac*, *sin*, *brat*.

²⁵ Grč. *τε ἴδιον καὶ ἀγαπητόν*; lat. *proprietas et amor*; engl. *that a thing is your own and that it is your only one* (or *"this is*

a ni jedno od toga nije prisutno u građana takve države.

A i sâm prenošaj²⁶ rođene djece, one iz staleža ratara i obrtnika u stalež čuvara, te obratno, izazvat će golemu smutnju kako da se provede. Oni naime koji djecu predaju i prenose moraju znati koju kojima daju. Uz to, one stvari koje su već prije rečene moraju se više događati među tima, kao povrede, nedopuštene ljubavi i ubojstva. Jer neće više čuvar nazivati braćom i djecom, očevima i majkama oni koji su dani drugim građanima, i obratno oni kod čuvara [neće više tako zvati] ostale građane, tako te neće moći biti na oprezu zbog srodstva da ne počine koje od dotičnoga.

25

30

35

Tim načinom dakle nek je razlučeno zajedničkom posjedovanju djece i žena.

35

5 Nakon toga slijedi razvidjeti imovini; kojim načinom trebaju njome raspolagati oni što će upravljati najboljom državom, ima li imovina biti zajednička ili ne? To bi tkogod mogao razvidjeti i izvan onoga što je ozakonjeno djeci i ženama. Govorim naime imovini (čak ako su žene i djeca posebnički²⁷, kakav je sada običaj u svih): je li bolje da imovina bude zajednička, ili pak njezine porabe; npr. da su zemljišni posjedi posebnički, dok se prikupljeni plodovi zajednički troše (kao što i čine neki od naroda), ili obratno: da zemlja i njezina obradba budu zajednički, dok se plodovi dijele na posebničke porabe

40

1263

5

my own" and *"this I love"*; franc. *le sentiment de la propriété et V affection exclusive*; njem. *das Eigene und das Geschätzte*; rus. , ; novogrč. *ή*

Ιδιοκτησία και ή οικογενειακή στοργή (vlasništvo i obiteljska ljubav). Naime, i prema Tomi Akvinskom 'specialis amor' je više nego kad tkogod nekoga voli 'simul cum multis aliis'.

²⁶ Vidi Platon, *Država*, III. 415 B.

²⁷ Grč. *χωρίς*; lat. *propria et separata*; engl. *belong to individuals*; franc. *l'existence de familles séparées*; njem. *nicht gemeinsam*; rus. ; novogrč. *καὶ ἐστώς των Ἰδίων γυναικῶν και. παιδων* (sustav vlastitih žena i djece). Sama grčka riječ znači što i lat. *separatim*; dakle *pojedince*, *posamce*, odijeljeno i *zasebnički* (kako ovdje traži i dopušta smisao).

(kažu kako je takav način zajedništva u nekih od barbara) ili: da su i zemljišni posjedi i plodovi zajednički.

Jer kad bi neki drugi obrađivali zemlju, [stanje] bi bilo drukčije i lakše; nu kad oni sami sebi obrađuju zemlju, pitanja o imovini izazvat'će mnoge nezgode. Jer ako u probitcima i naporima ne bude jednakosti, nego je nejednakost, mora doći do tužba, protiv onih što uživaju ili uzimaju mnogo a malo se trude, od onih koji malo primaju, dok mnogo rade. I uopće, suživljenje i zajedništvo teško je u svim ljudskim odnošajima, a još najviše u ovakvima. To pokazuju i zajedništva među suputnicima; jer oni se većinom prepiru, svađajući se zbog bilo čega što iskrse i zbog sitnica. Uz to, najviše se i srdimo na one služnike koje najčešće rabimo radi svagdanjih podvorba.

Dakle, zajednička imovina donosi sa sobom tē i slične neprilike. Dočim sadašnji ustroj, poboljšan [primjerenim] običajima i poretom ispravnih zakona, uznapredovao bi ne malo. Jer on bi imao dobro od oba [sustava]. A kažem od obojega, i od toga što je imovina zajednička i od toga što je posebnička²⁸. Jer imovina mora jednim načinom biti zajednička, ali uopće posebnička. Jer kad su brige oko poslova razdijeljene, neće biti uzajamnih pritužba, i ljudi će više napredovati, budući da se svatko brine o svojem. Nu zbog kreposti, što se tiče porabe, bit će prema poslovi 'prijateljima sve je zajedničko'²⁹.

²⁸ Grč. λέγω δε το ἐξ ἀμφοτέρων το ἐκ των κοινάς εἶναι τὰς κτήσεις και το ἐκ των ιδίας; lat. *Commodum autem ex utroque proficiens dico, et quod ex bonorum communione, et quod ex proprietate oritur*; eng. *Property should be in a certain sense common, but, as a general rule, private*; franc. *Car les propriétés doivent en un sens être communes, mais d'une façon générale être possédées à titre privé*; njem. *ich meine vom Prinzip des gemeinsamen Besitzes und dem Prinzip des Privatbesitzes*; rus. *ввиду общности и общности владения*; novogrč. *εἰς κοινὴν καὶ εἰς ἰδίαν*. *εννοῶ δε τα πλεονεκτήματα, της κοινοκτημοσύνης και της ιδιοκτησίας* (. . . zajedničke imovine i zasebničkog vlasništva). Tu je na kraju riječ *ιδίος* koja znači *svoj, vlastiti, osobni, osoban*, te 'privatan' (poseban, zasebnički); u najširem smislu: 'onaj oprečan zajedništvu, općinstvu, državi'.

²⁹ Usp. Aristotel, *Nikomahovaetika*. VIII. 11, 1159b31, IX, 8, 1168b 7. 'Sve su stvari zajedničke prijateljima.' Izreka je vjerojatno potekla od pitagorejaca.

Već i sada je dolično u nekim državama na taj način postavljeno u ocrtu, te tako nije nešto nemoguće; i ponajviše u skladno uređenim državama neke od tih stvari već jesu, a neke bi mogle biti. Jer posjedujući svaki pojedini svoju imovinu, dijelom je daje na porabu prijateljima, dijelom se služi kao zajedničkim dobrom, kao što se u Sparti robovima uzajamno poslužuju kao da su njihovi vlastiti, te zatim konjima i psima, i kad im ustreba popudbine, i onim što nadu na poljima po cijeloj zemlji. Bjelodano je dakle kako je bolje da imovina³⁰ bude posebnička, ali po upotrebi zajednička. A kojim načinom da to građani prihvate, posebna je zadaća samog zakonodavca. Uz to, i što se tiče užitka, neizrecivo je koliki je nazvati nešto svojim vlastitim; jer nije uzalud što svatko ima ljubav prema sebi samomu³¹, nego je takvo što naravno; iako se s pravom kori onaj tko je 'sebeljubiv'; jer to nije samo 'ljubiti sebe samoga', nego znači 'ljubiti sebe' više negoli treba, upravo kao i biti lakom na novac³², budući da tako reći svi vole svaku od tih stvari³³. Ali i ugađati i pomagati prijateljima ili gostima ili sudruzima najveći je užitak, što je opet moguće samo uz svoju, posebnu imovinu. Nu tē se stvari ne događaju onima koji od države odveć čine *jedno*; tī k tome bjelodano ukidaju učinak dvjema krepostima: *umjerenost*³⁴ u ponašanju prema ženama (jer je lijepo djelo odustati od tuđe žene zbog uzdržljivosti) i *darežljivost* s imovinom. Naime, bjelodano je kako nitko neće biti darežljiv [kad je ljudima sva imovina zajednička], niti će činom pokazati ikakvu darežljivost, budući da je djelo darežljivosti u porabi posjeda³⁵.

Ljepolikim bi se dakle moglo činiti takvo zakono-

³⁰ Doslovno: imutci, tečevine, posjedi /grč. *κτήσεις*; lat. *bona*; eng. *property*; franc. *la propriété*; njem. *der Besitz*; rus. *свѣдѣннѣ*; novogrč. *κτήσεις*.

³¹ Usp. *Nikomahova etika*, IX, 8.

³² To jest: prekomjerno ljubiti novac poput tvrdice.

³³ Podrazumijeva se ljubav prema sebi ili prema novcu, ali s mjerom i bez pretjeranosti.

³⁴ Ili 'uzdržljivost'; grč. *σωφροσύνη*; lat. *temperantia*; eng. *temperance*; franc. *la modération*; njem. *der Selbstzucht*; rus. *уфѣдѣ*; novogrč. *σωφροσύνη*.

³⁵ Usp. *Nikomahova etika*, IV 1119b 22.

davstvo i čovjekoljubnim; jer onaj tko o njemu sluša, rado ga prihvaća, misleći kako će nastati nekakvo čudnovato prijateljstvo sviju prema svima, a osobito kada tkogod za zlá što su sada prisutna u državama optuži kao da su nastala zbog toga što imovina nije zajednička; kažem npr. međusobne parbe zbog tražbina po zadužnici, osudbe zbog krivokletstava i laske imućnicima. Nu ni jedno od toga ne nastaje zbog nezajedništva [dobara], nego zbog čudoredne nevaljalosti, jer oni koji zajednički posjeduju i zajednički se služe imovinom vidimo kako se češće spore od onih koji posebnički posjeduju imovinu. Ali mi promatramo tek malobrojne od onih koji se prepiru oko zajedničkog vlasništva, te ih uspoređujemo s mnogima koji posjeduju vlastitu imovinu.

I dalje, pravedno je ne govoriti samo kojih će se zala lišiti oni sa zajedničkim posjedom nego i kojih dobara. Jer pokazuje se kako je posve nemoguće takav život.

Uzrokom Sokratove obmane treba smatrati neispravnu pretpostavku [od koje polazi]. Jer nekako moraju biti jedno i *dom* i *država*, ali ne posve.³⁶ Jer postoji takav stupanj jedinstva³⁷ pri kojem više neće ni biti države i drugi opet pri kojem će ona postojati, ali budući blizu tome da i ne bude država, bit će lošija država, kao kad bi tkogod od suglasja načinio jednoglasje ili sveo razmjerje na jednu mjeru³⁸. Nego, budući je država mnoštvo (kao što je prije rečeno)³⁹, treba je odgojem činiti zajedničkom i *jednom*; a neumjerno je da netko tko hoće odgoj uvesti te smatra kako će time država postati valjana, misli je ispravljati takvim [sredstvima], a ne običajima, ljubavlju prema mudrosti i zakonima, kao što je - koliko se tiče imovine - u Sparti i na Kreti zakono-

³⁶ Vrlo jednostavan izričaj *οὐ πάντως* prevodi se poprilično različito: lat. *non omni ex parte et modis omnibus*; engl. *in some respects only*; franc. *ne doit pas être absolue*; njem. *nicht schlecht-hin*; rus. *мπεδοεαμβ не аѡсоАиомнозо едунсмеа*; novogrč. *οὐχί ἀπολύτως*.

³⁷ Dodatak je prema Jowettu i Gigonu.

³⁸ Ili: 'svoditi simfoniju na homofoniju i ritam na jedan takt (ili stopu)'.

³⁹ Usp. 1261a 18.

davač zajedničkim blagovanjima učinio je zajedničkom. Ne smije se pak ni samo to zaboraviti kako se treba obazrijeti na mnogo vrijeme i mnoge godine u kojima ne bi ostalo skriveno da je takav [ustroj] bio skladan. Jer gotovo je sve iznadeno, ali jedne stvari nisu prikupljene, dok se drugima čak i spoznatim ljudi ne služe. A još najviše postalo bi bjelodano kad bi tkogod na samome djelu vidio kako se zasniva takav državni poredak. Jer država se ne bi mogla izgraditi da se ne razdijele i razluče njezine sastavine, jedne u zajedničke objede, druge u bratstva i plemena. Tako te od takvog ozakonjenja neće izaći ništa drugo nego da čuvari ne teže zemlju kao što Spartanci sada nastoje učiniti.

Ali ni kakav će biti način cjelokupna državnog poretka onima kojima je sve zajedničko, niti je Sokrat rekao, niti je to lako reći. Jer gotovo većina grada [države] sastoji se od mnoštva ostalih građana, o kojima pak nije ništa određeno: trebaju li i ratari imati zajedničku imovinu, ili svaki pojedini svoju vlastitu? I dalje, hoće li im žene i djeca biti vlastiti ili zajednički? Jer, ako će im istim načinom sve biti zajedničko svima, čime će se ovi razlikovati od čuvara? Ili što će ovi više imati podvrgnuti vladavini onih? Ili čemu ih treba učiti da ostanu pokorni vlasti, osim ako se ne izmudri nešto kao ono u Krećana? Jer oni iste stvari dopuštaju robovima kao i sebi, samo što im uskraćuju vježbališta i posjed oružja. Ako pak, kao i u ostalim gradovima, tē će stvari⁴¹ biti i kod njih, kakav će biti način zajedništva? Jer onda u jednom gradu moraju biti dva grada, i to protivni jedan drugome. Jer [Sokrat] čini od stražara tek kao neku posadu tvrđave, dok su mu ratari, obrtnici i ostali - građani, [Nu ako je tako], onda tužbe i parbe i ostala zla, o kojima kaže da su prisutna u drugim gradovima [državama], sva će biti prisutna i među njima. Pa ipak Sokrat kaže⁴² kako oni zbog svojega

⁴⁰ Grč. *ΤΟ οἰσσίτιον*; lat. *convictus*; engl. *common meal*; franc. *repas public*; njem. *gemeinsame Mahlzeit*; rus. *cuccumuu*; novogrč. *ΤΟ οἰσσίτιον*. Posrijedi je spartansko javno, zajedničko blagovanje za sve građane preko 20 godina, koji su za to davali mjesečne prinose.

⁴¹ To jest: ako će žene, djeca i imovina bivati i kod ratara (ili u nižih staleža uopće).

⁴² Platon, *Država*, V. 464. 465.

odgoja neće trebati mnogo zakona, poput zakona o gradskom redarstvu ili sajamskom nadzorništvu⁴³, pri čemu je odgoj dodijelio samo čuvarima. Uz to, gospodarima imovine načinja ratare ako plate porez⁴⁴. Ali vjerojatnije je da će oni tada biti neugodni i oholiji negoli u nekim državama heloti, penesti i robovi uopće⁴⁵. Samo, je li takvo što⁴⁶ jednako nužno ili nije, o tome tu nije ništa određeno. A isto tako ni o onome što je susljedno tome, kao i kakav je tima državni poredak, odgoj i kakvi su im zakoni. A to i nije lako iznaći, niti je pak od malene važnosti po opstanak zajedništva samih čuvara kakvi će t⁴⁷ biti.

Nego ako će [Sokrat] žene učiniti zajedničkim, imovinu pak posebnikom, tko će upravljati domom onako kao što se muževi brinu o poljima? A isto i ako su zajednički i posjedi ratarski i žene? I besmisleno je navoditi prispodobu sa zvijerima, kako se trebaju istim stvarima baviti i žene i muževi⁴⁸, jer u životinja nema nikakva gospodarstva.

A pogibeljno je i ono s vladateljima⁴⁹ kako ih postavlja Sokrat, jer uvijek iste čini vladateljima. To pak često biva uzrokom pobune i među onima koji su bez ikakva ugleda, a nekmoli među srčanim i ratobornim muževima. Bjelodano je kako on mora uvijek od istih načinjati vladatelje, jer ne primješiva se jednom ovim a drugi put onim dušama zlato koje je od boga, nego uvijek istima. On naime kaže »Jednima je već pri rođenju primiješano zlato, drugima srebro, a mjed i željezo onima koji će biti obrtnici

⁴³ Vidi, ibid. IV. 425 D.

⁴⁴ Ibid. V 464 C.

⁴⁵ *Heloti* su bili spartanski robovi, *penesti* tesalski (pripadnici podjarmljenog prapučanstva, kojima je položaj, zbog godišnjeg danka od prinosa s polja bio nešto bolji nego helotima).

⁴⁶ Podrazumijeva se zajedništvo u posjedu žena, djece i imovine.

⁴⁷ To jest: ratari ili poljodjelci.

⁴⁸ Vidi Platon, *Država*, V. 451 D.

⁴⁹ Ili 'vladarima'. Grč. *τοὺς ἀρχοντας*; lat. *magistratuum creandorum ratio*; engl. *the government (or the rulers)*; franc. *les magistratures*; njem. *die Regenten*; rus. *управление до AMH* *Hoemei*; novogrč. *τοὺς ἀρχοντας*.

i ratari⁵⁰. Uz to, oduzevši i blaženstvo čuvarima, kaže kako zakonodavac treba učiniti blaženom cijelu državu⁵¹. Ali nemoguće je da cjelina biva blaženom ako svi njezini dijelovi ili većina ili neki od njih ne posjeduju blaženstvo. Tu blaženstvo nije kao u parnog broja, jer on može biti prisutan u cjelini, ali ni u jednome od dijelova⁵², dok je to blaženstvu nemoguće. Ali ako stražari nisu blaženi, koji će onda drugi biti? Jer zacijelo ne obrtnici i mnoštvo prostih rukotvoraca. Dakle, državni poredak o kojem je Sokrat govorio takve sadržava dvojbe i još druge ništa manje od tih.

6 A gotovo slično stoji i sa *Zakonima*, koji su kasnije napisani. Zbog toga je dobro razvidjeti malo i o državnome poretku kakav je tu iznesen. Jer u *Državi* Sokrat je sasvim razlučio tek nekoliko stvari: o zajedničkom posjedu žena i djece, kako to treba urediti, te o imovini, i ustanovi države (on, naime, razdjeljuje na dva dijela mnoštvo pučanstva - dio su ratari a dio ratnici, i od tih sastavlja treći - [stalež] savjetnika i upravljača državom)⁵⁴; dočim o ratarima i obrtnicima, da li ne trebaju imati nikakva udjela u vlasti ili će imati nekakva, te trebaju li oni posjedovati oružje i sudjelovati u ratu ili pak ne, - o tima stvarima Sokrat nije ništa odredio, nego samo mnije kako i žene trebaju sudjelovati u ratu i imati isti odgoj kao i čuvari; a ostatak [djela] ispunio je nečim što je izvan same stvari, kao onim kakav treba biti odgoj u čuvara. *Zakoni* opet najvećim dijelom sadržavaju same zakone, dok je veoma malo rekao o državnom poretku, koji hoteći učiniti što primjerenijim [različitim] gradovima, malo-pomalo se opet vraća onome drugome državnom poretku⁵⁵. Jer izuzevši zajedništvo u ženama i imovini, ostale se iste stvari pridaju objema državnim porecima. Daje

⁵⁰ Platon, *Država*, III. 415 A. ~N

⁵¹ Ibid. IV. 419, 420.)

⁵² Kao primjer Tricot navodi broj 10, jer $10 = 1 + 3 + 5 + 1$.

⁵³ Vidi Platon, *Država*, II. 373 E.

⁵⁴ Ibid. III. 412 B.

⁵⁵ Smisao je ovaj: iako Platon teži postaviti takav ustav koji je zajednički najrazlicitijim gradovima (državama), postepeno se vraća na svoj prvotni, uzorni obrazac države.

im naime isti odgoj, život oslobođen svih nužnih poslova, te isto tako [govori] i o zajedničkim blagovanjima. Samo što u ovome⁵⁶ kaže kako i žene trebaju sudjelovati u zajedničkim objedima, i što u jednome djelu ima ratnika tisuću⁵⁷, a u drugome pet tisuća⁵⁸.

Nešto dakle izvrsno imaju svi Sokratovi razgovori i uglađeno i novatorsko i istraživalački, ali jedva da je u njima sve ispravno, jer i ovo sada spomenuto mnoštvo ne smije se zaboraviti kako bi zahtijevalo onoliko područje koliko je babilonsko ili neko drugo neizmernih međa, koje bi hranilo pet tisuća dokonika, te uz njih još drugu množinu ženskinja i služinčadi - višestruko toliku. Smije se dakle pretpostavljati i po miloj volji, ali ne i ono što je nemoguće⁵⁹.

Kaže se kako se zakonodavac, postavljajući zakone, mora obzirati na dvoje: na zemlju i na ljude⁶⁰. Uz to je primjereno pridodati i susjedna mjesta, ponajprije ako država treba živjeti državničkim a ne osamljeničkim životom⁶¹ (jer nije njoj nužno služiti se samo onolikim oružjem za rat koliko je potrebno, u vlastitoj zemlji nego i poradi izvanjskih mjesta). Čak ako tkogod i ne prihvaća takav život⁶², niti onaj posebnički niti pak zajednički u dotičnoj državi, ipak treba ništa manje ulijevati

To jest u *Zakonima*.

⁵⁷ Platon, *Država*, IV. 423 A.

⁵⁸ Platon, *Zakoni*, V. 737 E.

⁵⁹ Usp. VIII. 1325b 38.

⁶⁰ Platon, *Zakoni*, IV. 704-709.

Grč. *ζην βίον πολιτικόν, μη μονωτικόν*; lat. *si civitas civilem vitae cultum retinere debet*; engl. *to have a political and not an isolated life*; franc. *vivre d'une vie politique et non d'une vie repliée sur elle-même*; njem. *nicht für sich isoliert, sondern in politischer Tätigkeit leben*; rus. *zocydapcmeo oOAMHO eecmu locydapcmeen-Hbiü, a ne yeduHeHHbiü o6pa3 MU3HU*; novogrč. *va ζη άνεξάρτητον πολιτικόν βίον* (da živi nezavisnim društvenim životom). Riječ je o razlozima zaštite državnog poretka državničkim (državnim, političkim) sredstvima i prema unutra i prema vani, što je jasno i iz Akvinčeva prijevoda istog mjesta: *vitam non solitariam, sedpoliticiam, idest communem cum multis aliis civitatibus*; uključujući i rat, kao što je bjelodano iz dodatka.

⁶² To jest: takav je život djelatan (djelatnički) i kao takav manje je vrijedan od misaonog života.

strah neprijateljima, ne samo dok provaljuju u zemlju nego i kad se povlače iz nje. 28

A i što se tiče množine imovine treba razvidjeti, može li se kako drukčije bolje i jasnije odrediti. Jer on [Sokrat] kaže kako ona treba biti tolika da se živi umjereno, što je kao kad bi tkogod rekao, da se živi dobro. To je naime odviše uopćeno. Uz to, može se živjeti umjereno, ali mukotrpno. I stoga je bolja odredba *umjereno* i *darežljivo* (jer razdvoji li se to dvoje, od jednoga će uslijediti rasipnost, od drugoga oskudnost), jer su one jedina stanja koja treba izabrati kad je posrijedi upotreba imutka. Imutak se, naime, ne može upotrijebiti ni blagoćudno ni muževno, nego umjereno i darežljivo, tako te i stanja koja se njega tiču moraju biti takva. Besmisleno je dočim izjednačivati imovinu, a ne poduzimati ništa oko množine građana, nego ostaviti rađanje djece neograničenim, kao da će se dostatno izjednačiti na istoj množini zbog bezdjtnosti⁶⁴, koliki god inače bio broj rođenih, stoga što se sada čini da biva tako u gradovima. Ali ne može se to jednako točno određivati u tima⁶⁵ i u sadašnjim državama. Jer *sada* nitko ne oskudijeva, zbog toga što se imutak dijeli na bilo koliko mnoštvo, dočim *tada*⁶⁶, kako je imutak nerazdjeljiv, prekobrojnic⁶⁷ nužno nemaju ništa, bila njihova množina manja ili veća. I postavio bi tkogod kako je potrebnije ograničiti rađanje djece negoli imutak, tako te se ona ne bi rađala preko stanovita broja. A veličina toga broja određivala bi se

⁶³ Podrazumijeva se 'darežljivost' i 'umjerenost'.

⁶⁴ To jest: zbog stanovitog broja brakova bez djece.

⁶⁵ Podrazumijeva se broj građana u platonovskoj državi i njihov broj u postojećim gradovima (ili državama).

⁶⁶ To jest: u zajednici (državi) kakvu predviđaju Platonovi *Zakoni*.

⁶⁷ Ili 'suvišnici'; grč. *παράρνησις*; lat. *qui praeter numerum et extra ordinem accessissent*; engl. *the supernumeraries*; franc. *les enfants en surnombre*; njem. *die Überzähligen*; rus. *napu3uzu*, a ovdje: *u3ÖbimoK Hacenenua*; novogrč. *ol επέκεινα τον αριθμού*. Izvorno *παράρνησις* je 'konj koji je pokraj onih već upregnutih, kako bi poslužio kad zatreba'; zatim 'suvišak od traženog broja', a u Aristotela - prema velikom Rječniku helenskog jezika iz 1852 - *ή κατοπάτη τάξις των πολιτών* (najniži stalež građana, koji nemaju udjela ni u imovini ni u baštini).

uzimajući u obzir slučajeve, da od rođene djece neka umiru i da su neki brakovi bezdjetni. Pusti li se tomu sloboda⁶⁸, kao što je u većini država, to je nužno uzrok siromaštva građanima, a siromaštvo izaziva pobunu i opaćinu. Fedon Korinćanin, kao jedan od najstarijih zakonodavaca, mniio je kako broj domova i građana treba ostati istim, čak iako su prvotno svi imali prema veličini nejednake baštine⁶⁹. Nu u tim *Zakonima* upravo je oprečno. Ali o tome, kako mi mislimo da bi bilo bolje, govorit će se poslije⁷⁰.

Ispušteno je u tim *Zakonima* i o tome kako će se vladatelji razlikovati od vladanikâ. Jer kaže samo, kao što nastaje osnova i potka od drukčije vune⁷¹, tako se moraju i vladatelji odnositi prema vladanicima. A budući pak dopušta da se cijeli imutak uvećava i peterostruko, zašto to ne bi do neke veličine vrijedilo i za zemlju? Isto tako valja razvidjeti i o diobi kućišta⁷², je li ona promiče gospodarstvo. Jer dva je kućišta podijelio svakomu pojedincu, i to razdvojena jedno od drugoga, a teško je dvije kuće nastaviti⁷³.

Cjelokupna pak ustrojba hoće da mu ne bude ni pučka vladavina⁷⁴, ni vladavina malobrojnih⁷⁵, nego nešto po sredini između toga dvojega, što se naziva jednostavno državom⁷⁶, jer se ona sastoji od naoruža-

⁶⁸ To jest: ako se dopusti posve slobodno rađanje djece.

⁶⁹ Grč. *κλήρος* (baština, zemlja, nekretnina); lat. *pars bonorum*; engl. *the lot*; franc. *lot*; njem. *Besitzanteil*; rus. *nađen*; novo-grč. *κληρος*.

⁷⁰ Usp. VII 1326b 26-32, 1330a 9-18, 1335b 19-26.

⁷¹ Platon, *Zakoni*, V 734E, 735A.

⁷² Ili 'kuće s okućnicom'. Grč. *τα οικόπεδα*; lat. *areae aedificiorum*; engl. *homesteads*; franc. *domaines familiaux*; njem. *Feuerstellen*; rus. *ynaemoK, na KomopoM eožeedenbi cmpoenun*; novo-grč. *τα οικόπεδα*. Posrijedi je *οικόπεδον*, što je *kućište*, seosko ili obiteljsko dobro, ili 'kuća s okućnicom'. Aristotel zamjera Platonu podjelu ili dodjelu kućišta svakom pojedincu, od kojih je jedno dom u gradu a drugo kuća na selu.

⁷³ Usp. Platon, *Zakoni*, V. 745.

⁷⁴ Ili 'demokracija' (*δημοκρατία*).

⁷⁵ Ili 'oligarhija' (*ολιγαρχία*).

⁷⁶ Ili 'državni poredak' (grč. *πολιτεία*; lat. *res publica*).

nih građana. Ako on dakle tu [ustrojbu]⁷⁷ izgrađuje kao najprimjereniju našim državama od svih postojećih državnih poredaka, možda je ispravno rekao. Nu ako je postavlja kao najbolju nakon one prvotne države, onda nije u pravu. Jer možda bi tko god više pohvalio spartanski državni poredak, ili koji drugi u kojem je više vladavine najboljih⁷⁹. Neki naime kažu kako najbolji državni poredak treba biti smiješan od svih državnih poredaka, pa stoga hvale onaj u Spartanaca (jer vele kako je on sastavljen od vladavine malobrojnih, jednovlade i pučke vladavine, govoreći da je kraljevska vlast jednovlada, vlast starovijećnika je vladavina malobrojnih, dok se pučka vlada preko vlasti nadzornika⁸¹, jer su ti nadzornici iz puka. Drugima je opet vlast nadzornika⁸² samosilništvo⁸³, dok se pučka vladavina nalazi u zajedničkome blagovanju i u ostaloj životnoj svakodnevici). U *Zakonima* se kaže kako se najbolji državni poredak mora sastaviti od pučke vladavine i samosilništva, što pak ili nitko ne bi smatrao državnim poretkom ili bi kao najgori od svih mogućih. Bolje stoga govore oni koji miješaju više [oblika državnog poretka]; jer bolji je onaj državni poredak koji je složen od više njih. Uz to se čini kako [Platonova država] nema u sebi ništa od jednovlade, nego samo vladavinu malobrojnih i pučku vladavinu, i pri tome više naginje prema vladavini malobrojnih, što je jasno iz samog postavljanja vladateljâ⁸⁴. Jer izbor ždrijebom od onih koji su već izabrani zajednički je obojem⁸⁵, ali to što bogatiji moraju sudjelovati

⁷⁷ Podrazumijeva se riječ *ἡ σύνταξις* (sustav ili ustrojba); lat. *rei publicae descriptio*; engl. *system of government*; franc. *le système de gouvernement*; njem. *Staatsform*; rus. *zocydapcmeenubiù cmpoü*; novogrč. *ὁ τύπος τῶν πολιτεύματος* (oblik državnog sustava).

⁷⁸ Podrazumijeva se uzorna (idealna) Platonova država.

⁷⁹ Ili 'koji je aristokratski', ali bez današnjeg suznaja.

⁸⁰ Grč. *οι γέροντες* - starješine, pučki vijećnici, osobito u Sparti (geronti), ili 'starovijećnici'!

⁸¹ Grč. *οι έφοροι*, nadgledatelji, nadzornici, kojima je bilo prvotno povjereno građansko i redarstveno pravosuđe (F. Petračić); kasnije su se izjednačili u vlasti sa kraljevima i starješinama.

⁸² Grč. *εφορεία*.

⁸³ Grč. *τυραννίς* ('tiranija').

⁸⁴ Usp. Platon, *Zakoni*, VI 756, 763E, 765.

⁸⁵ To jest: i vladavini malobrojnih (oligarhiji) i pučkoj vladavini (demokraciji).

u narodnoj skupštini i izabirati vladatelje ili vršiti koju drugu državničku dužnost, dok je [ostalo pučanstvo] toga oslobođeno, značajka je vladavine malobrojnih, kao i težnja da što više vladateljâ bude iz staleža bogataša i da velikaši budu iz redova onih s najvišom dohodarinom⁸⁶. A i izbor vijeća⁸⁷ ima značajke vladavine malobrojnih. Jer svi moraju birati, ali iz prvog procjembenog razreda, a zatim jednako iz drugog, pa iz trećeg, s tim što ne moraju svi iz trećeg ili četvrtog birati, dok one iz četvrtog razreda moraju birati samo [građani] iz prvog i drugog. I zatim od tih, kaže on, treba izabrati jednak broj iz svakog procjembenog razreda. Tako će biti brojniji oni iz višeg procjembenog razreda i bit će bolji zbog toga što neki od pučana neće birati jer ne moraju. Da se dakle takav državni poredak ne može sastojati od pučke vladavine i jedno vlade, jasno je iz već rečenoga a bit će i iz onoga što se bude poslije reklo, kada istraživanje stigne do takvog državnog poretka⁸⁸. A pogibelj je i u izboru vladateljâ između onih koji su već izabrani. Jer ako se tu neki ushtjednu složiti, čak ako su neznatni množinom, uvijek će se izabirati prema njihovoj volji. Takve su dakle stvari koje se tiču državnog poretka opisanog u *Zakonima*.

7 Postoje i neki drugi državni poreci, koji potječu što od posebnika što od mudraca i državnika, ali svi su ti bliži onim ustanovljenim, po kojima se sada vodi država, od oba Platonova poretka. Jer ni jedan od njih nije uveo nikakve novotarije ni u zajedništvu nad djecom i ženama ni o zajedničkim objedima za žene, nego se u njima vlada polazeći od onoga što je nužno. Jer nekima se čini kako je od najviše važnosti skladno urediti [odnošaje] oko imutka, budući da se zbog toga kažu podižu sve bune. Zbog toga je Falej Halcedonjanin prvi upozorio na to, jer kaže da

⁸⁶ Grč. *το τίμημα*; lat. *census*; engl. *income*; franc. *le cens*; njem. *Einkommenssteuer*; rus. *uMytu/cmeemibiü ufiH3*; novogrč. *το τίμημα*. Sama grčka riječ znači 'procjemba imovine', 'porezovni razred' i 'dohodarina'.

⁸⁷ Usp. Platon, *Zakoni*, VI 756B-E.

⁸⁸ Usp. IV 7-9, 12.

⁸⁹ Usp. Platon, *Zakoni*, VI, 753D.

građani trebaju imati jednake imutke. To pak odmah pri osnutku naseobina mišljaše kako nije teško provesti, dok je u već ustanovljenim [državama] takvo što tegotnije, pa ipak da bi se najbrže izjednačila imovina tako što bi bogati davali ženinstvo⁹¹ a ne bi ga primali, dočim ga siromašni ne bi davali, ali bi ga primali.

Platon je pišući *Zakone* mislio kako do stanovite mjere treba dopustiti slobodu⁹², s tim što više od peterostruka najmanjeg imutka ne smije steći nitko među građanima, kao što je već rečeno i prije⁹³. Ali oni koji tako postavljaju zakone ne smiju zaboraviti, a što se sada zaboravlja, da onaj koji tako određuje veličinu imutka mora odrediti i množinu djece. Jer ako veličinu imutka premaši broj djece, taj se zakon nužno ukida, i osim njegova ukinuća, loše je što od bogatih postaju mnogi siromasi. A takvima je teško da ne budu prevratnici⁹⁴.

Stoga da ima nekakva utjecaja na državno zajedništvo izjednačenost imutka, čini se kako su spoznali i neki od starih, kao što je npr. Solon ozakonio, a i u drugih postoji zakon koji priječi stjecanje zemlje koliko god tko ushtjedne. Slično zabranjuju zakoni i prodavati imutak, kao što u Lokranâ postoji zakon da se [imanje] ne može prodavati ako se bjelodano ne dokaže da se dogodila nesreća; postoje, uz to, i zakoni koji nalažu čuvanje drevnih posjeda dobivenih ždrijebom (a ukinuće upravo toga zakona učinilo

⁹⁰ Ili 'posjede' ili 'imanja' (grč. *τάς κτήσεις*; lat. *bona*; engl. *possessions*; franc. *les propriétés*; njem. *der Besitz*; rus. *земельная собственность*; novogrč. *περιουσία*).

⁹¹ Ili 'vjenčani dar' ili 'vijeno', 'miraz' ili 'dar, poklon, koji se davao pri udaji kćeri'. Grč. *ἡ προίξ*; lat. *dos*; engl. *marriage portion*; franc. *une dot*; njem. *die Mitgift*; rus. *npudanoë*; novogrč. *ἡ προίκα*.

⁹² To jest: uvećavanje, umnažanje imutka.

⁹³ Usp. 1265b 21.

⁹⁴ Ili 'da žele novotarije, prevrat, bunu'. Grč. *μη νεωτεροποιούς εἶναι*; lat. *res novas moliantur*; engl. *to stir up revolutions*; (or *to be bent on revolution*); franc. *être des fauteurs de révolution*; njem. *zu Revolutionären werden*; rus. *смереМунучь и иЗМеHeHuto нопиŌKoe*; novogrč. *καίίστανται οὗτοι φορεῖς ανατρεπτικῶν τάσεων* (postaju nositelji prevratničkih težnja).

je da državni poredak u Leukadi bude odveć pučka vladavina, jer više ne bijaše moguće dolaziti na vlast iz određenih procjemenih razreda). I moguće je postaviti jednakost u imutku, samo što je ona onda ili prevelika, te je raskošje, ili je premalena, te se živi oskudno. Jasnije je dakle kako zakonodavcu nije dostatno izjednačivati umutke, nego treba težiti sredini. Samo ako tko god i postavi umjerenu [količinu] imutka svima, ništa to ne koristi. Jer više treba ujednačiti želje negoli imutke, a to pak nije moguće ako se [građani] ne odgoje dostatno s pomoću zakona. Ali možda bi Falej rekao kako je upravo to i sâm kazao. Jer mnije kako bi u državama jednakost morala bivati u dvojem: u imovini i u odgoju. Ali kakav će biti taj odgoj trebalo je reći; jef ni od kakve koristi nije da on bude jedan i isti. Odgoj, naime, može biti isti i jedan, ali i takav te će po njemu htjeti prednjačiti ili u novcima ili u časti ili u obojem.

Ljudi se, uz to, bune ne samo zbog nejednakosti u imovini nego i zbog one u častima, iako oprečnim načinom. Jer svjetina se buni zbog nejednakosti u imovini, dočim oni obrazovani bune se zbog časti, ako su one jednake; te otuda i ono »te u istoj časti bivaju prostak i izvršnik«⁹⁵. Nu ne počinjaju ljudi nepravdu samo zbog životnih potrepaština (čemu on smatra da je lijek jednakost u imutku, kako ljudi ne bi bivali razbojnicima zbog hladnoće ili gladi), nego i kako bi uživali i ne bi više samo priželjkivali. Jer kad imaju želju koja premašuje životne potrepaštine, kako bi nju zadovoljili, počinjaju nepravdu. I ne samo zbog toga, nego i osim samih želja, kako bi uživali u nasladama koje su bez bolova. Što je dakle lijek tomu trojem? Jednima je to skroman imutak i radinost, drugima umjerenost; treće pak, ako neki žele uživati zbog sebe samih, lijeka neće nigdje naći mimo ljubavi prema mudrosti. Jer za ostale [užitke] trebaju drugi ljudi. I najveće se nepravde počinjaju zbog suviška, a ne zbog [životnih] potrepaština (kao što ljudi ne postaju samosilnici kako im ne bi bilo hladno; i zbog

⁹⁵ Homer, Ilijada, IX. 319. (Doslovan prijevod).

⁹⁶ Prema Tricotu, posrijedi su duhovni užici, nezavisni od izvanjskih dobara, a inače opisani u *Nikomahovoj etici*, X, 2, 1173b 16.

toga velikih časti ne dopada ubije li tko god tata, nego samosilnika); tako te Falejev način državnog poretka pomaže samo protiv sitnih nepravdosti. Uz to, mnoge on stvari želi urediti po kojima bi građani uskladili odnošaje između sebe, ali treba urediti i one prema susjedima i svima koji su izvan. Država se mora urediti i s obzirom na bojnu moć, o kojoj Falej nije rekao ni riječi. A isto je tako i s imovinom. Jer ona treba dostajati ne samo za [unutarnje] državne potrebe, nego i za izvanjske pogibelji. Zbog toga ona ne smije biti tolike veličine da je susjedi i oni jači pozele, dok je vlasnici ne mogu obraniti od napadatelja, niti pak tako malena da se ne može izdržati rat ni s onima jednakim i istima. On o tome nije ništa odredio; ali ne treba zaboraviti, od kolike je koristi izobilje imutka⁹⁷. A možda je dakle najbolja odredba [veličine imutka] da jačima ne bude probitačno ratovati zbog njegova suviška, ali isto tako ni onima koji nemaju toliko imutka. Tako je Eubul⁹⁸ Autofradatu (koji je kanio opsjesti Atarneju) savjetovao neka razmotri za koje vrijeme će zauzeti dotično mjesto i izračuna rashodak za to vrijeme; jer sâm htjede i za svotu manju od toga odmah napustiti Atarneju. Pošto je on to rekao, Autofradat se zamislio i odustao od opsade.

Jest dakle donekle probitačno izjednačiti imutke građanima, kako se ne bi bunili jedni protiv drugih, ali nije tako reći na veliku korist. Jer oni obrazovani srdit će se, smatrajući da zaslužuju više od jednakoga, i zbog toga se često, kako se pokazuje, uroćuju i bune. Uz to je nevaljalština u ljudi nezasitna; i prvotno bijahu dostatna samo dva obola⁹⁹, ali kad im to postade običaj, trebalo im je uvijek sve više, i sve tako do beskraj. Jer neograničena je narav želje, a mnoštvo i živi kako bi njoj udovoljilo.

⁹⁷ To jest: 'izobilje bogatstva velika je prednost samo po sebi' (prema Jowettovu i Tricotovu tumačenju) ili prema Gigonovu prijevodu: 'kolika je veličina imutka korisna'.

⁹⁸ Eubul je bio vladar Atarneja u Maloj Aziji. A Autofradat perzijski vojskovođa iz doba Artakserksa Mnemona.

⁹⁹ Riječ je o svoti (koju je Periklo bio ustanovio na dva obola) koja se siromašnijem puku davala iz državne blagajne, kako bi pohađali kazalište i svečane priredbe. Isto tako i nagrada za sudjelovanje na skupštini ili u sudnici.

Počelo dakle u tim stvarima manje je izjednačiva-
nje imutka a više je u odgoju onih koji su čestiti po
naravi, da ne žele više negoli je pravo, i onih koji su
nevaljali, da ne mogu imati više; to jest, kad su oni
podređeni¹⁰⁰, ali im se ne nanosi nepravda. Uz to, on
(Falej) nije ispravno izložio ni jednakost u imutku,
jer izjednačuje samo zemljišnu imovinu, a postoji
i bogatstvo u robovima, te stoci i novcima, pa mnoge
stvari u pukućstvu koje se nazivaju pokretninama .
Ili dakle u svima tima treba tražiti jednakost ili
nekakav umjereni raspored ili naprosto sve dopustiti.
Čini se po takvome zakonodavstvu kako [Falej] ure-
đuje tek malen grad, ako će svi obrtnici biti pučki
robovi¹⁰², i neće biti nikakve popunidbe građanstva.
Ali ako moraju biti pučki robovi oni koji obavljaju
zajedničke javne radove, onda to treba biti na način
kakav je u Epidamn¹⁰³, i kao što je nekoć uređio
Diofant¹⁰⁴ u Ateni. Što se dakle tiče Falejeva držav-
nog poretka, već iz rečenoga može se razabrati što je
kazao ispravno a što neispravno.

Hipodam¹⁰⁵ Milećanin, Eurifontov sin (koji je
otkrio razdiobu gradova na četvrti i uveo ulice
u Pirej, i koji u ostalome životu bijaše poprilično
isprazan zbog častohleplja, tako te se nekima činilo
kako živi odveć razmetljivo s prebujnom kosom i pre-
skupim uresom, uz jednostavnu ali toplu odjeću koju

¹⁰⁰ Ili 'kad su slabiji'. Sâm se izričaj različito prevodi. Grč. *ἄν ἡττωνς τε ὥσι*; lat. *si et numero vel potestate sint inferiores*; engl. *they must be kept down*; franc. *en maintenant ces derniers dans leur état de sujétion*; njem. *wenn sie nämlich die Schwächeren sind*; rus. *ecAU smux nocmaenm β nueuiee nonodtcenue*; novogrč. *εάν οὔτοι εἴναι ασθενέστεροι* (kad su oni slabiji).

¹⁰¹ Grč. *τα ἐπιπλα*; lat. *apparatus, instrumenta*; engl. *movables*; franc. *la richesse mobilière*; njem. *Mobilien*; rus. *deuMUMoe UMyw,ecmeo*; novogrč. *τα ἐπιπλα*. Podrazumijevaju se svakovrsne pokretnine za razliku od nekretnina.

¹⁰² Ili 'državne sluge', 'državni poslužnici', 'javni poslužnici', 'stražari'. Grč. *δημόσιοι*; lat. *servi publici*; engl. *public slaves*; franc. *esclaves publics*; njem. *Staatssklaven*; rus. *zocydapcmeen-Hbie paôbt*; novogrč. *δημόσιοι ὑπηρέται* (javne sluge).

¹⁰³ Nekadašnji grad u Iliriku; danas Drač u Albaniji.

¹⁰⁴ Vjerojatno atenski državnik, suvremenik Demostena.

¹⁰⁵ Grčki urbanist iz Mileta. Živio je u V. st. pr. Kr. Uz urbanizam bavio se i filozofijom.

je nosio ne samo zimi nego i u ljetnje doba; a htio je
da ga smatraju upućenim i u stvari cjelokupne naravi)
prvi od nedržavnika poduzeo je reći štogod o najbo-
ljem državnom poretku. Sastavio je grad¹⁰⁶ s pučan-
stvom od deset tisuća, podijeljenim na tri dijela:
jedan su mu dio obrtnici, jedan pak ratari, jedan opet
ratnici i oružanici¹⁰⁷. A na tri je dijela podijelio
i zemlju: jedan sveti, jedan pučki¹⁰⁸, jedan poseb-
nički¹. Sveti je onaj dio odakle su prinosi što po
običaju pripadaju bozima, zajednički onaj od kojega
žive ratnici, dok ratarima pripada posebnički dio.
Mnijaše i kako trebaju biti samo tri vrste zakona; jer
stvari o kojima nastaju parbe tri su brojem: nasilja,
škoda, umorstvo. Uzakonio je i vrhovno sudište
(pred koje bi trebale dolaziti sve parbe za koje se čini
kako nisu ispravno vodene) i sastavio ga od izabranih
staraca. Osudbe u sudištima mnijaše kako ne trebaju
bivati tek glasovanjem kamenčićima, nego bi svatko
trebao imati [sudbenu] pločicu, na koju bi napisao
— ako naprosto osuđuje koga — osudu; ako pak napro-
sto odrješenje [krivnje], ostavlja je praznom; ako
opet za jedno osuđuje a za drugo ne, dužan je dotično
odrediti. Mnijaše, naime, kako *sada* zakoni nisu
ispravno postavljeni, jer sile [suce] na krivu prisegu,
presuđivali oni ili ovako ili onako. Uz to je postavio
zakon i o onima koji iznađoše štogod na korist državi,
kako bi ti bili čašćeni, te da se djeca palih u ratu
odgajaju o javnom trošku, kao da takvo što još ne
bijaše uzakonjeno nigdje drugdje (dočim i u Ateni¹¹⁰
postoji sada takav zakon a i u ostalim gradovima).
Prema njemu, sve bi vladatelje¹¹¹ birao puk. A puk su
mu ona tri državna staleža. Izabranici pak moraju se
brinuti o zajedničkim stvarima, tudincima i siročadi.

Tê su dakle [značajke] glavnina i ono najvrednije
spomena u Hipodamovu poretku. Možda se može
dvojiti prvo o njegovoj razdiobi mnoštva građana. Jer

¹⁰⁶ Ili 'državu' ili 'grad-državu' (vidi *πόλις*).

¹⁰⁷ Ili Oružani branitelji države' (kako je prevedeno u Jowetta).

¹⁰⁸ Ili 'javni', 'zajednički', 'općinski' (vidi *δημόσιος*).

¹⁰⁹ Ili 'privatni', 'vlastiti', 'osobni' (vidi *ἰδιος*).

¹¹⁰ Usp. Tukidid, II, 46, kako se navodi u Periklovu govoru u čast poginulih ratnika.

Ili 'upravitelje', 'suce'.

svi, i obrtnici i ratari i oružanici, sudjeluju u držav-
nom poretku, ali ratari nemaju oružja, obrtnici pak ni
zemlje ni oružja, tako te postaju gotovo robovi [sta-
leža] oružanika. Sudioništvo dakle svih tih u svima
službama nije moguće (jer je nužno iz staleža oruža-
nika postavljati i vojskovođe i čuvare građana i tako
reći najpoglavitije upravitelje). A budući ne sudjeluju
u državnome poretku, kako [dva dotična staleža]
mogu biti skloni takvoj državi? »Ali moraju oružanici
biti jači od oba ostala staleža«. ¹¹² Nu takvo što nije
lako ukoliko nisu mnogobrojni; ako pak budu takvi,
zašto onda ostali uopće trebaju sudjelovati u držav-
nome poretku i imati ovlasti u postavljanju upravitel-
lja? A uz to, od kakve su koristi državi ratari? Jer
obrtnika mora biti (budući da svakomu gradu treba
obrtnika), i oni mogu kao i u ostalim gradovima
živjeti od svojega obrta; i ratari koji pribavljaju hranu
oružanicima s pravom bi bili dio grada, ali oni sada [u
Hipodama] posjeduju vlastitu zemlju i za sebe je
obrađuju. Uz to, što se tiče zajedničke zemlje, od
koje se ratnici imaju izdržavati, ako će je oni sami
i obrađivati, onda se ratnički stalež ne bi razlikovao
od ratarskog, a to pak hoće zakonodavac. Ako će
opet biti još i neki drugi, različiti od onih što obrađ-
uju vlastitu zemlju i od ratnika, ti će biti četvrti stalež
države, koji ni u čemu ne sudjeluje, nego je otuđen
od državnog poretka. A postavi li se da isti ljudi
obrađuju i svoju i zajedničku zemlju, neće dostajati
množine plodova od kojih bi svaki opskrbio dva
kućanstva ¹¹³; i poradi čega ne bi odmah od iste zemlje
i s istih zemljišta ždrijebom dodijeljenih priskrblivali
hranu i sebi i ratnicima? U svima tim stvarima ima
dakle puno nereda. A nije ispravan ni onaj zakon
o prosudbi ¹¹⁴, naime: da razdjeljuje onaj koji treba
suditi, dok je osuda jednostavno postavljena, te

¹¹² Označeno kao odgovor na mogući prigovor Hipodamovoj zamisli.

¹¹³ To jest: i samu obitelj (ili domaćinstvo) ratara i obitelj ratnika kojega treba izdržavati.

¹¹⁴ Podrazumijeva se 'prosudba' u pravničkom smislu. Grč. *ἡ κρίσις*; lat. *sententia a Iudice pronuntianda*; engl. *judgement*; franc. *les décisions judiciaires*; njem. *die Rechtsprechung*; rus. *cydeδuoe πα30upameAbcmeo*; novogrč. *έκδοσις των δικαστικών αποφάσεων* (izricanje sudskih odluka). Riječ je, dakle, najšire uzeto, o 'sudačkoj odluci'.

postaje od suca obranik ¹¹⁵. Pri obraničkom sudu to je i većini njih moguće (jer se tu zajednički dogovaraju o presudi), ali u sudištima nije moguće, nego oprečno tomu većina zakonodavaca uređuju [odredbe] tako da se suci ne mogu zajednički dogovarati. I zatim, kako neće biti neuredna prosudba, kada sudac mnije kako je [optuženik] dužan platiti ali ne onoliko koliko zahtijeva tužitelj? Jer dotičnik, na primjer, traži dvadeset mina, sudac dosuđuje deset (ili pak jedan traži više, drugi daje manje), te jedan pet, drugi četiri, i jasno je da takvim načinom razdjeljuju svotu ¹¹⁶. Jedni će tako sve dosuditi, drugi pak ništa. Koji će dakle biti način brojidbe glasateljskih kamenčića? ¹¹⁷ Uz to, nitko ne sili na krivu prisegu onoga tko naprosto oslobađa ili optužuje, ako je tužba, kako je i pravo, jednostavno postavljena; jer onaj [sudac] koji oslobodi [optuženika], ne sudi kako taj ništa ne duguje, nego da ne duguje dvadeset mina. Ali već je kriv (za krivu prisegu), onaj tko osuđuje, iako smatra da dotičnik ne duguje dvadeset mina.

O onome pak kako onima što otkrivaju nešto korisno državi treba pripasti neka čast, nije sigurno donositi zakon, nego je takvo što tek zgodno slušati; jer daje povoda potvori a možda i metežu u državi.

¹¹⁵ Ili 'arbitar'. Grč. *διατητής*; lat. *arbitrator*; engl. *arbitrator*; franc. *en arbitre*; njem. *der Schiedsmann*; rus. *nocpednuK*; novogrč. *διατητής*. Cijela rečenica, nešto slobodnije prevedeno, znači: ako sudac optužbu, koja je jednostavno postavljena, mora dijeliti (razlikovati u samoj presudi) on se nužno od suca pretvara u 'obranika' (ili izabranog suca).

¹¹⁶ To jest: svotu odštete ili naknadbe.

¹¹⁷ Ova se upitna rečenica različito prevodi. Grč. *τίς οὖν ὁ τρόπος εσται της διαλογής των ψήφων*; lat. *Quis igitur erit modus sententiarum discernendarum?*; engl. *how is the final reckoning to be taken?*; franc. *Comment alors s'y prendre pour faire le compte des votes?*; njem. *Wie werden nun die Meinungen der Stimmenden abgewogen?*; rus. *как npouseodumb možda nodcnem zonocoe*; novogrč. *κατά ποιον τρόπον ὕά εξάγη τις απόφασιν εκ της διαλογής των ψήφων τούτων*; (Na koji način donijeti odluku na temelju brojidbe glasova?)

^{117a} Ili 'spособnosti tehničke izvedbe ili izmjene'. U tom smislu liječništvo je sposobnost (ili mogućnost) istodobno i zdravlja i bolesti. Grč. *δυνάμεις*; lat. *facultates*; engl. *crafts*; franc. *les potentialités*; njem. *Fähigkeiten*; rus. *βο ucnyccmeax*; novogrč. *επιδεξιότητες* (spособnosti).

Time se zapada u drugi prijem i drugo istraživanje. 25
 Dvome naime neki: je li državama korisno ili štetno
 preinačivati baštinjene zakone, čak i kad je kakav
 drugi bolji. Zbog toga nije lako s rečenim se umah
 složiti, ukoliko nije korisno mijenjati, jer neki mogu 30
 uvoditi [mjere] za ukinuće zakona ili državnog
 poretka, kao da su one zajedničko dobro. Nu budući
 smo to tek spomenuli, bolje je još malo razložiti
 i o tome. Postoji naime, kao što rekosmo, dvoumlje,
 i činilo bi se kako je bolje mijenjati [zakone]. Barem
 je dakle u drugim znanostima takvo što koristilo, kao
 kad je liječništvo odstupilo od baštinjenih zasada, pa 35
 tjelovježba i u cijelosti sva umijeća i sposobnosti¹,
 tako te, jer i državno umijeće treba svrstati među
 njih, bjelodano je kako i s njime treba isto tako
 postupiti¹¹⁸. Znak su toga, mogao bi tkogod reći,
 navodi samih činjenica, budući da su drevni zakoni
 odviše prosti i barbarski, jer nošahu Grci okolo
 neprestance željezno oružje¹¹⁹ i kupovahu ženski-
 nje¹²⁰ jedni od drugih, i gdje god su preostali koji od 40
 drevnih zakona, ti su posve priprosti, kakav je ono
 u Kimi zakon o ubojstvima: ako bi stanovitu množinu
 svjedoka pribavio tužitelj među svojim srođnicima,
 optuženik bi bio kriv za ubojstvo. I u cijelosti, svi teže
 ne za onim što je od drevnina baštinjeno, nego za
 onim što je dobro. Pravično je stoga postaviti kako
 prvotni ljudi, bili oni 'zemljorodci' bili izbavljenici 5
 od kakve propasti¹²², bijahu isti kao i bilo koji sadaš-
 nji i nerazboriti, kao što se izričito veli o zemljorod-
 cima, tako te bi bilo neumjesno ustrajavati pri njih-
 vim nazorima. Osim toga, ni one zapisane zakone
 nije bolje ostaviti neizmijenjene. Jer kao i u ostalim
 umijećima tako je i u državnome poretku nemoguće 10

¹¹⁸ Podrazumijeva se: moraju se i u državničkome ili državnome umijeću (politici) provoditi izmjene, promjene.

¹¹⁹ Jer im je život bio stalno izložen pogibelji. Usp. i Tukidid (I, 5 i 6).

¹²⁰ Misli se na nevjestu, a ne na suprugu, ženu, iako je izvorno *τάς γυναίκας* (prema J. Tricotu).

¹²¹ U helenskoj mitologiji ljudi su često 'soj zemljorodaca', 'sinovi zemlje', začeti Suncem u samoj Zemlji. Usp. Platon, *Meneksen*, 237d.

¹²² Posrijedi su povremeni razori, propasti, nesreće, koji pogađaju čovječanstvo. Vidi Platon, *Timej*, 22C - 23d; *Zakoni*, III 676.

točno upravo sve zapisati. Jer nužno je zapisivati
opće, dok se činidbe tiču pojedinačnosti . 12

Prema tima dakle stvarima bjelodano je kako od 12
 zakona neke i ponekad treba mijenjati. Nu razmotri
 li se na drugi način, potreban je čini se golem oprez.
 Jer kad je korist od izmjene mala, dok je navika na 15
 lako ukinuće zakona zlo, bjelodano je kako treba
 dopustiti neke pogreške i zakonodavcima i vladate-
 ljima; tu naime neće toliko koristiti izmjena [zakona]
 koliko će štetiti navika na neposluh prema vladate-
 ljima. A lažan je i primjer s umijećima. Jer nije isto
 izmijeniti neko umijeće i zakon. Jer zakon nema 20
 nikakve druge prisile na posluh mimo (snage) obi-
 čaja, a ona pak ne nastaje drukčije osim od duga
 vremena, tako te laka promjena od postojećih
 zakona u druge, nove, dovodi do slabljenja same
 moći zakona. I uz to, ako ih valja mijenjati, onda: 25
 da li sve ili pak ne? I hoće li to činiti bilo koji
 slučajnik ili tek stanovite osobe?¹²⁴ Jer u tome je
 golema razlika. Stoga se sada ostavimo toga istraživa-
 nja, jer ono pripada drugoj prigodi.¹²⁵

9 O državnome poretku Spartanaca i Krećana,
 a gotovo i o svim ostalim državnim porecima, valja 30
 postaviti dva razmatranja: prvo, je li štogod skladno
 ili neskladno uzakonjeno prema najboljem ustroju;
 drugo, je li nešto oprečno zasadi i načinu državnoga
 poretka kako im je zasnovan. Dakle, da u budućoj
 dobro uređenoj državi treba biti dokolice¹²⁶ oslobo- 35

¹²³ Usp. Platon, *Država*, 295A.

¹²⁴ Dok je izvorni izričaj sažet i jasan, prijevodi su ponešto drukčiji, već prema naravi jezika. Grč. *και ποτερον τω τυχόντι ή τισίν*; lat. *et utrum a quolibet mutandas, an a quibusdam?*; engl. *And are they to be changed by anybody who likes, or only by certain persons?*; franc. *Et, sera-ce l'oeuvre du premier venu, ou de certains citoyens?*; njem. *Und durch jeden Beliebigen oder nur durch Bestimmte?*; rus. *nepoMy ecpennoMy UAU [meM ujuu UHbLu] onpedeneuHbiM [nuufIM.]*; novogrč. *ο τυχών ή ορισμένοι*; (bilo tko ili određene osobe).

¹²⁵ O tima pitanjima Aristotel ne raspravlja u *Politici*.

¹²⁶ Grč. *ή σχολή* znači 'dokolica', 'slobodno vrijeme'. Sâm izričaj u kojem je ona nosivi pojam prevodi se ponešto prošireno; grč. *την των αναγκαίων ύπαρχειν σχολήν*; lat. *a necessariorum ad vitam sustentandam cura vacationem esse oportere*; engl. *should*

dene skrbi za svakodnevne potrebe, općenito je prihvaćeno. Nu kojim to načinom biva, nije lako shvatiti. Jer tesalsko posleništvo¹²⁷ često ustajše protiv Tesalaca, a slično i robovi¹²⁸ u Spartanaca (tí, naime, kao da neprestance vrebaju na njihove nesreće). Dočim u Krećana još se nije ništa takvo dogodilo. A uzrok je možda to što susjedni gradovi, čak i međusobno zaraćeni, nisu sklapali nikakva saveza s pobunjenicima zbog toga što im nije bilo na korist, jer su i sami posjedovali pokoreno pučanstvo¹²⁹, a Spartancima svi susjedi bijahu neprijatelji, i Argivci i Mesenjani i Arkadani. A i Tesalcima u početku robovi se bunjahu zbog toga što su još ratovali s pokrajnicima, Ahejcima, Peribojcima i Magnećanima. Čini se tako, kad i ne bi bilo ničega drugog, sama je skrb njima¹³⁰ tegotna, kao i pitanje kojim načinom treba postupati s njima. Jer ako im se popušta, uzobijeste se i smatraju se jednaki gospodarima; ako se pak zloplate živeći, snuju urote i mrze (ih). Bjelodano je dakle kako nisu pronašli najbolji način oni kojima se to događa s porobljenim pučanstvom¹³¹.

Uz to je i razuzdanost žena štetna i po nakanu državnog poretka i za blaženstvo države. Jer kao što su dijelovi doma muž i žena, isto tako treba smatrati kako je i gradodržava razdijeljena gotovo na dvoje:

have leisure and not have to provide for their daily wants; franc. affranchir les citoyens de toute préoccupation concernant leurs besoins matériels; njem. von der Sorge für das Lebensnotwendige frei sein muss; rus. ооаmhm ôbimb ceôôodnbi om žûôom o nped-Memax nepeoû HeoôxoduMocmu; novogrč. να είναι ἀπηλλαγμένοι οἱ πολῖται των φροντίδων της εξοικονομήσεως των χρειωδών τον βίου (da su oslobođeni briga oko opskrbe životnim potrebštinama).

¹²⁷ Posrijedi su poslenici ili nadničari (*penesti*) podrijetlom od podjarmljenog pranaroda. Njihov je opći položaj - kao što je već rečeno - bio nešto povoljniji nego u spartanskih robova (*helota*).

¹²⁸ Zapravo 'heloti', doslovce: 'oni koje su Spartanci zasužnjili, zarobili'. Položaj im je bio krajnje bijedan, i često su se bunili.

¹²⁹ Doslovno 'izokolni, susjedni stanovnici' (*perijeci*); imali su obično građanska ali ne i politička prava; potjecali su od pokorenih starosjedilaca; bavili su se obično zemljoradnjom i sitnim obrtom.

¹³⁰ Misli se na robove i ostale podložnike.

¹³¹ Ili (prema Jowettu): Ako su takvi ishodi, onda je jasno kako građani stanovite države nisu pronašli tajnu vladanja njima podređenim pučanstvom (helotima).

na mnoštvo muževa i na mnoštvo žena, tako te u onim državama u kojima je loš položaj žena, treba smatrati da polovica države živi izvan zakona. A to se ondje¹³² i dogodilo. Jer zakonodavac je ushtio da cijela država bude pod stegom, i kod muževa u tome je bjelodano i uspio, ali je žene posve zapostavio. Jer žive razuzdano u svakovrstnoj neobuzdanosti i raskošno; tako te u takvom državnome poretku mora bogatstvo biti na velikoj cijeni, a osobito još ako su [muževi] pod vladavinom žena, kao što je u mnogih vojničkih i ratničkih plemena, osim Kelta i ako koji drugi javno časte puteno združivanje među muškarcima. Čini se kako prvotni tvorac priča nije nerazložno združio Aresa i Afroditu, jer ili prema putenom združivanju s muškarcima ili prema onome sa ženama čini se kako su skloni svi takvi¹³³. Stoga je i u Spartanaca bilo tako za njihove vladavine i mnogim su stvarima upravljale žene.

Jer u čemu se razlikuje vladaju li same žene ili pak vladatelji kojima žene vladaju? Naime, ishod je isti. Čak i po hrabrost (koja u svakodnevici nije ni od kakve koristi, nego ako već jest, onda samo poradi rata) Spartanke bijahu na najveću štetu. To se pokazalo pri provali Tebanaca. Jer one tu ne bijahu ni od kakve koristi (za razliku od žena u drugim državama), i izazvale su veći metež negoli neprijatelji. Na početku dakle činila se u Spartanaca razložnom ta izbivahu izvan doma zbog bojnih pohoda, vodeći rat prvo protiv Argivaca, i zatim protiv Mesenjana. Pošto im se vratio mir, lako su se prepustili zakonodavcu pripravljeni na to već samim ratničkim životom (jer ovaj sadržava mnoge dijelove krepsti); dočim kad je - kako kažu - Likurg pokušao i žene podvrgnuti zakonima, kako su se ove opirale, odustao je od nakane. To su dakle uzroci tih događaja, te tako bjelodano i tē pogriješke¹³⁴. Ali ovdje ne istražujemo komu treba oprostiti a komu pak ne, nego što je

¹³² To jest: u Sparti.

¹³³ To jest: ratoborna plemena, narodi, pasmine.

¹³⁴ Misli se na pogriješku (krivicu ili nedostatak) u državnome poretku za što su krive Spartanke.

ispravno a što nije ispravno. Stvari pak koje se tiču žena pokazuju se neskladno postavljenim, kao što je i prije rečeno,¹³⁵ ne samo time što donekle sramote državni poredak sâm po sebi nego i što pridonose lakomosti na novac. Jer, uza stvari koje su upravo rečene, mogao bi tkogod ukoriti i nejednakost¹³⁶ u imovini. Naime, jedni su od njih stekli odviše veliku imovinu, drugi pak posve malu; i upravo se stoga zemlja našla u posjedu nekolicine. A to je i samim zakonima loše ustrojeno. Jer postavivši [zakonodavac] kako nije lijepo kupovati ili prodavati baštinjeni imutak, ispravno je postupio, ali je dao slobodu bilo komu darivati ili oporučno ostavljati [imovinu]. A i jedno i drugo nužno ima isti ishod. I gotovo dvije petine cijele zemlje nalazi se u žena, zbog toga što mnoge postaju baštinicama i jer se daju golema ženinstva. Iako bi bolje bilo ne davati nikakva [ženinstva] ili barem malo ili umjereno. Sada se pak¹³⁸ može dati baštinica bilo komu, a ako dotičnik umre bez oporuke, onaj kojega ostavlja baštinikom¹³⁹ daje je komu ushtjedne. Te stoga iako zemlja može hraniti tisuću i petstotina konjanika i trideset tisuća naoružanih pješaka, mnoštvo [građana] ne bijaše ni tisuću ljudi. Same tē stvari bjelodano pokazaaše kako im takva ustrojba bijaše pogriješna, jer država nije uzmogla izdržati ni jedan jedini napadaj¹⁴¹, nego je propala zbog nestašice u muževima. Priča se kako su za prijašnjih kraljeva davali pravo građanstva [i tuđincima], tako te tada ne bijaše nestašice u muževima, iako dugo ratovahu, i kaže se kako je nekoć Spartanaca bilo i deset tisuća. Nu bilo takvo što

¹³⁵ Usp. 1269b 12, 23.

¹³⁶ Podrazumijevaju se one spartanske zasade ili ustanove koje su krive za neravnomjernu diobu dobara, posjeda.

¹³⁷ Grč. *ἡ ποίη* znači ženinstvo, vjenčani dar (oprema, miraz, prćija, dota); lat. *puellarum nubentium dotes*; engl. *dowries*; franc. *les dots*; njem. *die Aussteuer*; rus. *npudaue*; novogrč. *ποίη*. Vidi i ranije tumačenje istog nazivka.

¹³⁸ To jest: kako je sada po zakonu.

¹³⁹ Podrazumijeva se osoba na koju prelazi baština (nasljedstvo), te tako i pravo raspolaganja 'baštinicom'.

¹⁴⁰ U vrijeme upada Tebanaca. Inače, osiromašenje je priječilo kupovinu konja, opreme, te teškoga oklopa i oružja. Ukoliko bi zemlja bila u rukama žena, broj ratnika se smanjivao.

¹⁴¹ Misli se na poraz kod Leuktre 371.

istinito ili pak ne, bolje je izjednačivši imovinu popunjavati državu muževima. Samo, zakon o rađanju djece oprečan je takvome popravku. Naime, hoteći zakonodavac da Spartanaca bude što je moguće više, nagovorio je građane da rađaju što više djece. Jer postoji u njih zakon prema kojem se čovjek s trojicom sinova oslobađa službe u tjelesnoj straži, dok je onaj s četvoricom slobodan od svih daća. A ipak je bjelodano, ako se rađaju mnogi, dok se zemlja dijeli takvim načinom, moraju i mnogi postajati siromasima.

A i stvari koje se tiču nadzorništva¹⁴² također su nevaljale. H naime imaju vlast u najvažnijim pitanjima, a dolaze iz cjelokupnoga puka, tako te je to poglavarstvo zapadalo često i veoma siromašne ljude, koji zbog svojega siromaštva bijahu podmitljivi. Pokazivalo se to često i ranije, a sada pak u slučaju stanovnika Androsa¹⁴³. Jer podmićeni novcem, neki su - koliko bijaše do njih - upropastili cijelu državu; i zbog toga što je njihova vlast bila odviše golema i jednaka nasilničkoj, i kraljevi bijahu prisiljeni laskati im, tako te je i to škodilo državnome poretku. I tako naime nastade pučka vladavina od vladavine najboljih¹⁴⁴. Održava dakle državu takva vladavina - jer puk miruje zbog toga što sudjeluje u najvećoj vlasti, tako te, dogodilo se to po zakonodavcu ili pak slučajem, na korist je samim stvarima. Jer u državnome poretku koji se hoće održati svi dijelovi države moraju željeti da bivaju i ostanu isti.¹ Kraljevi to dakle tako [žele] zbog časti koja im pripada, izvrs-

¹⁴² Grč. *ἡ ἐφορεία* (vlast nadzornika), službeništvo u mnogim helenskim državicama. U Sparti se ono sastojalo od petorice članova, a birani su svake godine. Djelovali su kao suci, nadzornici kraljevske vlasti i pučkog sabora. Inače sam nazivak je lat. *ephoria*; eng. *ephoralty*; franc. *l'Ephorat*; njem. *der Ephorat*; rus. *enacmb acpopoe (scfropu)*; novogrč. *οί ἐφοροι*.

¹⁴³ Andros je otok u Cikladima. Nije poznato koji je događaj posrijedi. Po nekima je (npr. O. Gigon) riječ o Antipaterovoj vojni protiv Sparte pri kojoj su za poraz Sparte bili krivi podmićeni efori.

¹⁴⁴ To jest: od aristokracije nastade demokracija (naravno: u antičkome smislu).

¹⁴⁵ Usp. 1294b 38.

nici¹⁴⁶ zbog starješinstva¹⁴⁷ (jer takva je ovlast 25
nagrada kreposti), puk zbog nadzorništva (jer se ono
bira među svima) - što jest vlast koju bi trebalo birati
između svih, ali ne na način kakvo je ono sada
(budući da je odviše djetinji). Uz to, kako su oni
ovlašteni i za najvažnije prosudbe, a tek su 'slučaj-
nici'¹⁴⁸, stoga je bolje da dotičnici ne sude prema
svojem sudu, nego prema pisanim odredbama i zako- 30
nima. A ni sâm način života u nadzornika ne slaže se
s nakanom države; jer on je naime odviše razuzdan,
dok se prema ostalim [građanima] pretjeruje u stro-
goći, tako te ovi - ne mogavši to podnijeti - kršeći
kriomice zakon, prepuštaju se tjelesnim nasladama. 35

A ni vladavina starješina nije im¹⁴⁹ skladno ured- 35
ena. Jer kako su oni čestiti i dostatno odgojeni
u muževnoj vrsnoći, moglo bi se reći da su na korist
državi, iako je prijeporno da kroza cijeli svoj život
gospodare važnim prosudbama (jer kao i tijelu, 40
postoji starost i razumijeću). Nu kad su takvim nači-
nom odgojeni, te im ni sâm zakonodavac ne vjeruje
kao muževima koji nisu dobri, onda to nije posto-
jano. I pokazuju se potkupljivim i ugodljivim u mno-
gim zajedničkim stvarima upravo sudionici takve vla-
davine. Stoga bi bilo bolje da ne budu neodgo- 5
vorni¹⁵⁰, što sada pak jesu. Moglo bi se činiti kako su
vlasti nadzornika odgovorne sve vlasti. Ali to je
nadzorništvo odviše velika ovlast, i kažemo kako na
taj način ne treba polagati račune. Uz to, izbor kojim

¹⁴⁶ Ili 'velmože', 'dostojanstvenici', 'uglednici', 'aristokrati',
'upravljački staleži', kako pokazuju i različiti prijevodi. Grč. *οἱ δὲ
καλοὶ καγαῖοι*; lat. *honesti autem et boni viri*; engl. *the nobles*;
franc. *les classes dirigeantes*; njem. *die Aristokraten*; rus. *ntodu
ebicoKOzo oōuificmea*; novogrč. *οἱ ευγεῖς* (plemići ili aristokrati).

¹⁴⁷ Ili 'vijeće staraca' ili 'starovijećništvo' ili 'zbog starješinske
(senatorske) časti'. Grč. *γερονσία*; lat. *senatoria dignitas*; engl. *the
council of elders*; franc. *la Cérusie*; njem. *die Gerusie*; rus.
coeem cmapeiiuux (ovdje: *зречун*); novogrč. *γερονσία*.

¹⁴⁸ Ili 'prosječnici' ili 'Obični ljudi', Grč. *οἱ τυχόντες*; lat. *homi-
nes forte oblati et nihil ab aliis différentes*; engl. *quite ordinary men*;
franc. *qu'ils sont choisis au petit bonheur*; njem. *beliebige Leute*;
rus. *OKaibieatomca cnyuaUHhiMu ModbMu*; novogrč. *τυχόντες
ανῥωποι*.

¹⁴⁹ To jest: Spartancima.

¹⁵⁰ Ili 'da ne budu oni koji nisu dužni polagati računa.'

postavljaju starješine prema takvoj prosudbi djetinji 10
je, i nije ispravno da onaj koji je dostojan vlasti, sâm
je i zahtijeva. Jer htio on to ili ne htio, treba vladati
onaj tko je dostojan vlasti. Sada pak, kao i inače
u državnome poretku, zakonodavac čini se radi isto,
jer učinivši građane častohlepnima, time se koristi
poradi izbora starješina. Nitko naime ne bi tražio 15
vladati da nije častohlepan. Pa ipak gotovo najviše
voljnih nepravednih djela događa se ljudima zbog
častohleplja i pohlepe za novcem. 18

O kraljevstvu pak, je li bolje da ono postoji u drža- 18
vama ili ne, govorit će se drugdje¹⁵¹. Nu bilo bi bolje
da ne bude kako je sada, nego da svaki od kraljeva 20
bude prosuđivan prema svom životu.¹⁵² A da ni
zakonodavac sâm nije mnio kako ih može načiniti
izvršnicima¹⁵³, posve je jasno; on im naime ne vje-
ruje, kao onima koji nisu dostatno valjani muževi.
Zbog toga i slahu kao suposlanike s njima njihove 25
osobne neprijatelje¹⁵⁴, te smatrahu kako je na spas
države zavađenost kraljeva. A nije ispravno ni
o zajedničkim blagovanjima zvanim Obroci prisjed-
nikâ¹⁵⁵ ozakonio onaj tko ih je prvi uveo. Jer trebalo
je da takva gozba bude o javnome trošku, kao na
Kreti; dočim u Spartanaca svatko mora prinijeti dio, 30
a budući su neki od njih odviše siromašni, ni taj

¹⁵¹ Vidi III, 14-17.

¹⁵² Grč. *κατά τον αὐτοῦ βίον εκαστον κρίνεσθαι των βασι-
λέων*; lat. *ex suis factis et vita unumquemque regum spectari
regnumque obtinere*; engl. *with regard to their personal life and
conduct*; franc. *d'après le genre de vie que chacun de'eux mène
personnellement*; njem. *wenn jeder einzelne König auf Grund
seiner eigenen Lebensart gewählt würde*; rus. *ōydem cmaeumbcn
na uřpcmeo no omeuēe ezo oōpo3a MU3HU*. Prida li se tome kako je
u Maurovu lat. prijevodu '*non propter genus, sed propter virtutem*',
bjelodane su razlike u prijevodu i poimanju izvornog izričaja, koji
novogrč. prijevod ovdje vjerno prati: *κατά την διαγωγήν ην
ἐπέδειξεν ήκαστος των βασιλέων να κρίνεται*.

¹⁵³ To jest: čudoredno dobrim ili valjanim ljudima.

¹⁵⁴ Podrazumijeva se: nadzornike (ili *efore*) koji su po dvojica
pratili kralja u poslanstvu.

¹⁵⁵ Grč. *φιδίτια*; lat. *phiditia*; engl. *phiditia*; franc. *phidities*;
njem. *Phiditie*; rus. *Oudumun*; novogrč. *φιδίτια*. Posrijedi su
pripadnici, dionici istog 'stolnog društva', to jest: javni ili zajed-
nički obroci svih spartanskih građana koji su navršili dvadesetu
godinu.

po trošak ne mogu podnijeti, tako te se događa upravo suprotno nakani zakonodavaca. Htjelo se naime da ustanova zajedničkih blagovanja bude pučka¹³⁶, ali tako ozakonjena postaje ona najmanje pučanskom. Jer sudjelovati u tome nije lako onima odveć siromašnima, a starodavna je odredba njihova državnog poretka, da onaj tko ne može taj prinos donijeti, ne može ni sudjelovati u poretku.

Njihovu zakonu o zapovjednicima brodovlja prigovarali su i neki drugi, i s pravom su prigovarali; jer biva uzrokom bune. Naime, uz kraljeve, koji su doživotni vojskovođe, zapovjedništvo nad brodovljem postade gotovo drugo kraljevstvo.

A temeljnoj zasadi zakonodavca mogao bi prigovoriti tkogod istim onim načinom kojim je prigovorio i Platon u *Zakonima*.¹⁵¹ Jer samo im je prema jednom dijelu kreposti [usmjerena] cijela ustrojba zakona, prema onome ratničkome. Ona je naime korisna za svladavanje [u ratu]; stoga oni uspijevahu dok su ratovali, ali propadoše vladajući, zbog toga što nisu znali živjeti u dokolici, niti se pak baviti ikojom drugom vježbom važnijom od ratničkog umijeća. A slijedeća pogreška nije ništa manja. Smatraju, naime, kako se dobra za koja se ljudi bore trebaju prije stjecati krepošću negoli opaćinom, što je i ispravno; ali to što drže kako su ona¹⁵⁸ bolja od same kreposti, nije ispravno. Loše je u Spartanaca i sa zajedničkim novcima. U zajedničkoj blagajni države nema ništa, pa iako su prisiljeni voditi goleme ratove, prilozi za njih su slabi. Zbog toga što samim Spartanima pripada većina zemlje, ne traže oni jedni od drugih poreza. Dogodilo se tako zakonodavcu ono što je oprečno zajedničkoj koristi; jer dok je državu lišio novaca, posebne je učinio lakomim na novac. Dakle, o državnome poretku Lakedemonjana nek je rečeno toliko; to su naime stvari koje bi tkogod najviše prigovorio.

¹³⁶ Ili 'demokratska' u širem smislu.

¹⁵⁷ Platon, *Zakoni*, I 625 E, 630.

¹⁵⁸ To jest: dotična dobra (kao bogatstva, časti, tjelesne naslade).

10 Kretske državni poredak blizak je tome¹⁵⁹; nu dok neke stvari ima koje nisu ništa gore, većina su mu manje ugađene. Jer čini se, a i govori se, kako većinom spartanski državni poredak oponaša onaj kretske. A većina starih [državnih poredaka] manje su raščlanjeni od novih. Priča se kako Likurg, kada ono napustivši skrbništvo nad Harilajem bijaše otpustovao, provodio je najviše vremena na Kreti zbog srodnosti¹⁶⁰. Jer Likijci bijahu spartanski iseljenici¹⁶¹, i ti, što poradi naseobine dođoše, prihvatili su onaj ustroj zakona koji bijaše u tadašnjih stanovnika. Stoga se i sada okolni stanovnici¹⁶² služe njima na isti onaj način kojim je ono Minos prvi uveo ustrojbu zakona. Čini se kako je taj otok i od naravi određen za vlast nad Heladom i zgodno smješten; je vlada cijelim morem, i gotovo svi su Heleni nastanjeni oko mora. Malo je naime udaljen od Peloponeza, dok dotiče Aziju kod Triopija i Roda. Zbog toga je Minos i zadobio vlast nad morem, dok je otoke jedne zauzeo a druge naselio, i napokon je napao na Siciliju, gdje je i umro kraj Kamika¹⁶³.

Krećanski državni poredak nalik je na spartanski. Jer ratari su jednima heloti, Krećanima pak perijeci, a zajednička blagovanja¹⁶⁴ imaju i jedni i drugi, i u starini nazivahu ih i Lakonjani ne 'fiditya'¹⁶⁵, nego 'andria'¹⁶⁶ kao i Krećani, po čemu je i bjelodano kako je ono odatle poteklo. Sličan im je zatim i ustroj države. Jer nadzornici¹⁶⁷ imaju istu ovlast kao i u Kreti takozvani ureditelji¹⁶⁸, samo što je brojem nadzornika pet a urediteljâ deset. Slične su im i star-

¹⁵⁹ Misli se 'Spartanskome'.

¹⁶⁰ Podrazumijeva se srodnost dotičnih stanovnika, to jest tih dvaju naroda.

¹⁶¹ Ili 'naseljenici'. Grč. *ἀποικοί*; lat. *coloni*; engl. *colonists*; franc. *une colonie*; njem. *Kolonisten*; rus. *ΚΟΑονυμβι*; novogrč. *ἀποικοί*.

¹⁶² Zapravo »perijeci«.

Usp. Herodot, VII, 70.

Grč. *συσσίτια*

¹⁶⁵ Grč. *φιδίτια* (obroci posjednika).

¹⁶⁶ Grč. *ἀνδρεία* (gozbe muževa).

¹⁶⁷ Grč. *ἐφοροί* (efori).

¹⁶⁸ Grč. *κόσμοι* (kozmi).

ješine , koje Krećani nazivaju vijećem. Bijaše u njih prije i kraljevstvo, ali ga Krećani poslije ukinuše, i sada ratno zapovjedništvo pripada urediteljima. U skupštini sudjeluju svi, ali ona nema nikakve druge moći, nego potvrđivati glasovanjem odluke starješina i urediteljâ.

Zajednička blagovanja pak bolje su uređena u Krećana negoli u Lakedemonjana. Jer u Lakedemonu svatko prinosi dio određen po glavi, a ako tko nema, zakon mu priječi sudjelovati u državnome poretku, kako je već i prije rečeno¹⁷⁰, dok je to pak na Kreti ima više zajednički značaj. Jer od svih pristiglih plodova i stoke javnog vlasništva, i od poreza koji plaćaju okolni stanovnici, određuje se dio bozima i za zajedničke službe, a dio za zajednička blagovanja, tako te se o trošku zajednice hrane svi: i žene i djeca i muževi. Poradi umjerenosti u jelu, kao onome što je korisno, zakonodavac je smislio mnoge stvari, a i poradi rastave [muškaraca] od žena, kako ne bi rađali mnogo djece, uveo je i puteno druženje među muškarcima, o kojemu pak (je li ono štogod loše ili nije loše) raspravljat će se drugom prigodom.¹⁷¹ Nu što se tiče zajedničkih blagovanja, bjelodano je kako su ona bolje uređena u Krećana negoli u Spartanaca. Dočim što se tiče urediteljâ, ti su još gori od nadzornika¹⁷². Jer sve ono što je loše u vlasti nadzornika prisutno je i u ovima¹⁷³ (takvima, naime, postaje bilo koji slučajnik), dok ono što je ondje na korist državi, ovdje ne postoji. To jest: ondje pak, zbog toga što se izbor vrši među svima, sâm puk - budući sudjeluje u najvišoj vlasti - i želi da državni poredak traje. Ovdje se međutim ureditelji ne biraju između svih, nego tek iz nekih rodova, a starješine među onima koji su već bili ureditelji, i o tima bi mogao tkogod reći iste riječi kao i o onima koji se postavljaju u Sparti¹⁷⁴ (jer to što oni nisu nikomu odgovorni i što im je položaj doživotan, povlastica je veća od njihove

Grč. γέροντες (članovi vijeća staraca; sarovijećnici; geronti). Usp. 1271 a 35.

O tome Aristotel više nigdje ne raspravlja.

Ili 'kozmi su još gora ustanova negoli efori'.

To jest u 'kozmina' ili 'urediteljima'.

Usp. 1270b 35 - 1271a 18.

vih zasluga, dok to što ne vladaju prema pisanim zakonima, nego svojevoljno - pogibeljno je). A to što puk miruje iako nema udjela u vlasti, nije nikakav znak valjana poretka. Ureditelji, naime, nemaju nikakva probitka kao što ga imaju nadzornici, jer [Krećani] prebivaju na otoku, daleko od onih koji bi ih mogli kvariti.

Lijek pak koji imaju za tu pogriješku besmislen je i nije građanski, nego je silnički. Cesto naime, pošto se urote ili neki od njihovih suvladatelja ili od zasebnikâ, zbacuju ureditelje. A mogu oni napustiti vlast i u međuvremenu¹⁷⁵. Nu sve tē stvari bivaju bolje prema zakonu negoli prema ljudskoj volji, jer ona nije pouzdano mjerilo. A još najgore od svega je svrgnuće urediteljstva¹⁷⁶ koje provode moćnici i to često onda kad se ne žele podvrgnuti pravdi. Iz toga je bjelodano kako u tome ustroju ima nešto od ustavnog poretka, ali nije nikakva ustavna država, nego je prije vladavina silnika¹⁷⁷. A običavaju¹⁷⁸ i, razdijelivši puk i zajedno s prijateljima, izazvati bezvlašće¹⁷⁹ te međusobnu bunu i borbu. I što je to drugo nego da na neko vrijeme ne bude više takve države, već da se razriješi državno zajedništvo? Jer u pogibelji je država koja se tako ponaša, kad oni koji je žele napasti to i mogu. Nu, kao što je već rečeno, ona¹⁸⁰ se spašava svojim smještajem. Jer izgon tudinaca nadomjestila joj je udaljenost¹⁸¹. Zbog toga su peri-

¹⁷⁵ To jest: prije sama istijeka njihove službe.

¹⁷⁶ Grč. ἀκοσμία; lat. *seditio*; engl. *the suspension of the office of the Cosmi*; franc. *la vacance de la charge de cosme*; njem. *die Einrichtung der Akosmia*; rus. *auapxun*; novogrč. *ή παράλνσις της εξουσίας των «κόσμων»* (svrgnuće vlasti 'urediteljâ').

¹⁷⁷ Grč. *δυναστεία*; lat. *dynastia*; engl. *a close oligarchy*; franc. *un régime de domination personnelle*; njem. *eine Dynastenherrschaft*; rus. *dunacmun*; novogrč. *χαταδυνάστευσις* (silnička vladavina).

¹⁷⁸ Misli se 'velikaši', 'velmože', 'moćnici'.

¹⁷⁹ Već prema tome odčitava li se ključna riječ kao *μοναρχία* (Neumann, Jowett) ili kao *αναρχία* (Bernays), što je prihvatljivije.

¹⁸⁰ Kreta.

¹⁸¹ Podrazumijeva se 'Zakon o izgonu tudinaca' uobičajen u Sparti. Sâm stegnuti Aristotelov izričaj prevodi se nešto prošire - nije. Grč. *ξηλησσίας γαρ το πόρω πεποίηκεν*; lat. *insulae enim longinquitas peregrinos melius arcet, quam lex apud Lacedaemo-*

jeci Krećanima pokorni, dok se heloti [Spartancima] često bune. Isto tako Krećani ne sudjeluju ni u kakvoj izvanjskoj vladavini¹⁸², ali kad je nedavno tuđinska vojna zahvatila i ovaj otok, pokazala se slabost ovdašnjih zakona. Nek je dakle toliko dosta o tome državnome poretku.

Čini se kako i Kartažani¹⁸³ upravljaju državom ispravno i u mnogome nadmašuju druge, a još najviše su u nekim stvarima nalik na Spartance. Naime, tē tri države — krećanska, spartanska i ova u Kartažana — nekako su međusobno blize i uveliko se razlikuju od ostalih. I mnoge su stvari u Kartažana uređene skladno. A znak je usklađena državnog poretka to što puk ostaje u poretku dotične države, te ne dolazi ni do bune koja bi bila vrijedna spomena, ni do vladavine samosilnika¹⁸⁴.

Slično obrocima prisjednikâ (feditijama) u spartanskome državnome poretku imaju zajednička blagovanja po udružbama, dok je ovlast stotinu i četvorice

nios; engl. *distance has the same effect as the Lacedaemonian prohibition of strangers; or its distance has kept foreigners away as effectively as the expulsion of foreigners practised at Sparta*; franc. *l'éloignement a produit l'effet d'une loi bannissant les étrangers*; njem. *Seine Abgelegenheit macht, dass keine Fremden vorhanden sind*; rus. *ομἀανεννοcmb npueodum x meM xe nocAedcmeuHju, nmo UMepbi, Hanpaenenubie x U3ZHOHUIO uH03eMU,ee*; novogrč. *τον ὕεσμον της ξενηλασίας ἀναπλεροι ή ἀπόστασις* (zakon o izgonu tuđinaca nadomješta udaljenost).

¹⁸² To jest: nemaju nikakvih posjeda, naseobina, upravnog područja u prekomorskim krajevima, niti sudjeluju u izvanjskim vojnim pohodima.

¹⁸³ Grč. *Καρθηδόνιοι*; lat. *Carthaginienses*; engl. *Carthaginians*; franc. *Carthaginois*; njem. *Karthager*; rus. *ΚαρδυαζευΗΗhuu*; novogrč. *οι Καρθηδόνιοι*. Posrijedi su, dakle, Kartažani ili Puni, pa nema potrebe ostavljati gotovo nepoznati naziv 'Karthedonjani'.

¹⁸⁴ Ili 'tiranina'.

¹⁸⁵ Ili 'udrugama', 'udruženjima', 'bratstvima'. Riječ je o udružbi ljudi zajedničkih stavova ili zanimanja (*εταίρια*). U Heladi su takva društva bila aristokratskog značaja. Dočim su u Kartagi bile to udruge po obrtima, zanimanjima, ali i s važnijom političkom ulogom nego u Ateni. Grč. *συσσίτια των εταιριών*; lat. *sodalitiorum convivia*; engl. *the common tables of the clubs*; franc. *les repas en commun des hétaires*; njem. *die Syssitien der Verbände*; rus. *cuccumuu moeapuuiſicme*; novogrč. *τα συσσίτια των εταιρειών*.

slična eforima (samo što je ona bolja, jer dok se ovi biraju među slučajnicima, za tu se službu bira po zasluži); njihovi kraljevi i vijeće starješina slični su spartanskim kraljevima i vijeću staraca. A bolje je i to što kraljeve ne biraju ni iz istoga roda, ni iz bilo kojega. Ako pak dođe do razlike, radije izaberu po rodu a ne prema starosti¹⁸⁶. Jér kako raspolažu golemom moći, budu li beznačajne osobe, uvelike škode, kao što već i naškodiše spartanskoj državi.

Većina dakle stvari, koje bi se prigovorile zbog zastrana, zajednička je svima već spomenutim državama. Među onima pak koje su [zastrana] prema postavci vladavine najboljih¹⁸⁷ i ustavnoga poretka, jedne naginju više vladavini puka¹⁸⁸, a druge vladavini manjine¹⁸⁹. Jer hoće li se štogod iznijeti pred puk ili pak neće, odlučuju kraljevi zajedno sa starješinama, ukoliko se svi slože; ako se ne slože, i o tome odlučuje puk. I koje god stvari ti iznesu, nisu samo kako bi puk čuo što su odluke vladatelja nego i da sâm prosuđuje, pa i bilo tko može protusloviti iznesenome, što pak u drugim državama nije dopušteno. A to što uprave petorice¹⁹⁰, pod kojima su mnoge i važne stvari, biraju između sebe samih, te biraju uz to i vijeće stotine, koje je najviša vlast, pa još i najviše

¹⁸⁶ Rečenica nije posve jasna. Moguć je nedostatak u izvorniku. Otuda i velika razlika u prijevodima. Grč. *ei δέ τι διαφέρει, εκ τούτων αιρετούς μάλλον ή και' ήλικίαν*; lat. *senatores autem electio non aetas facit*; engl. *but if there is some distinguished family they are selected out of it and not appointed by seniority*; franc. *mais s'il y en a une qui se distingue des autres, c'est dans son sein qu'ils sont choisis au moyen de l'élection plutôt que d'après l'âge*; njem. *doch soweit ein Unterschied in Betracht kommt, ist es eher der nach dem Geschlechte als der nach dem Alter*; rus. *но ооамһм һпуаd-Aexamb x ebidaouiſiMyn pody. . . u3Oupatomcn U3 HUCJUX smub, a ue no e03pacmty*; novogrč. *ἀλλ' είτε Επί [εύγενεία] Εξέχοντος. . . και εκ τούτων μάλλον να ἐκλέγωνται ή βᾶσει της ηλικίας* (ali ako je posrijedi tkogod plemenit, radije biraju između tih negoli na temelju životnog doba).

¹⁸⁷ Ili 'aristokracije' u antičkom smislu.

¹⁸⁸ To jest 'demokraciji'.

¹⁸⁹ Ili 'oligarhiji'.

¹⁹⁰ Grč. *πενταρχία*, družba, kolegij ili služba izabrane petorice; uz 'sufete' drugo upravno tijelo u drevnoj Kartagi.

vremena vladaju (budući da upravljaju i kad napuštaju službu i kad u nju stupaju) - pripada vladavini manjine; ono opet što su bez plaće i ne biraju se ždrijećom - treba smatrati značajkom vladavine najboljih, a i još štogod drugo, kao i da u svim parbama sude sami upravitelji¹⁹¹ (a ne u jednima jedni, a u drugima drugi, kako je u Sparti). Ustroj Kartažana zastranjuje od vladavine najboljih najviše u vladavinu manjine prema stanovitu mnijenju na koje pristaje većina. Jer misle kako ne samo po zaslugi nego i po bogatstvu treba birati vladatelje. Nemoguće je, naime, da oskudnik ispravno vlada i bude u dokolici. Ako je dakle izbor po bogatstvu značajka vladavine manjine, a onaj po kreposti - vladavine najboljih, ovo bi onda bio neki treći ustroj, prema kojem se uređuje država u Kartažana. Jer oni biraju obzirujući se na oboje¹⁹², a ponajviše u slučaju najvećih položaja: kraljeva i vojskovođa.

I treba smatrati pogriješkom zakonodavca takvu zastranu vladavine najboljih. Jer već od samoga početka jedna je od najnužnijih stvari pobrinuti se kako bi oni najbolji mogli imati dokolicu i ne činiti ništa nedolično, ne samo dok vladaju nego i kao posebnici. Jer ako se i mora obzirati na imućnost poradi dokolice, loše je ako su kupljivi i najveći položaji vladateljâ: onaj kralja i onaj vojskovođe. Takav naime zakon čini bogatstvo vrednijim od kreposti i cijelu državu pohlepnom na novce. Jer što god vrhovništvo¹⁹³ postavi kao časno, za tim će se nužno povesti i mnijenje ostalih građana. Ondje pak gdje se najviše ne časti krepost, ne može se u državi postojano provoditi vladavina najboljih. Posve je razložno što su se navikli okoristiti oni koji su kupili položaje, kad već vladaju pošto su na to dosta utrošili. Besmisleno je naime [postaviti]: ako će se siromašan ali čestit čovjek htjeti okoristiti, da onaj koji je lošijeg značaja neće htjeti, pošto je na to dosta potrošio.

¹⁹¹ Usp. III 1275 b 8-12.

¹⁹² To jest: uzimajući u obzir i osobne zasluge i imutak.

¹⁹³ Ili 'vlast' ili 'vladari'. Grč. το κύριον; lat. *principes civitatis*; engl. *the chiefs of the state*; franc. *l'autorité souveraine*; njem. *das Regierende*; rus. *enacrn u Myufue*; novogrč. *ó νομοθέτης* (zakonodavac).

Stoga oni koji mogu najbolje biti u dokolici, ti trebaju i vladati¹⁹⁴. Pa čak ako bi zakonodavac i zanemario imućnost čestitih ljudi, ipak bi bilo bolje da se pobrine za dokolicu vladateljâ¹⁹⁵. Nevaljalim se čini i to da jedan vlada na više položaja, kao što je naime u časti među Kartažanima. Jer jedan posao najbolje obavlja jedan čovjek. Zakonodavac se treba za to pobrinuti, i ne postavljati istu osobu i za frulača i za postolara. Tako te ondje gdje država nije malena, više je u skladu s ustavnim poretkom da više ljudi sudjeluje u vlasti, što je uz to i više u duhu pučke vladavine. Jer, kao što i rekosmo¹⁹⁶, više je u skladu sa zajedništvom i ljepše je i brže ako bilo koji posao obavljaju isti¹⁹⁷. Takvo što je bjelodano u vojsci i pomorstvu; jer i na jednome i drugome području tu su tako reći svi i vladatelji i vladanici¹⁹⁸.

Nu kako je njihov državni poredak vladavina malobrojnih, najbolje izbjegavaju [pogibelji od pobune] tako što uvijek jedan dio puka šalju da se obogati u gradove [ovisne od njih]¹⁹. Jer tako liječe to [zlo] i postižu stalnost države. Ali to je stvar puke sreće, dok se zakonodavac treba pobrinuti za poredak bez bune. Sada pak, dogodi li se kakva nesreća, te se odmetne mnoštvo podložnika, u zakonima nema nikakva lijeka za mir.

Takvog su dakle značaja državni poreci u Spartana, Krećana i Kartažana, koji su s pravom na dobru glasu.

Među onima koji su izlagali štogod o državnome poretku neki se nisu uopće bavili nikakvim državnim poslovima, nego su provodili život kao zasebnici; ako su ti rekli štogod vrijedno spomena, o svima je njima već govoreno;²⁰⁰ drugi opet bijahu zakonodavci, što u svojim vlastitim gradovima što u tuđinskim,

¹⁹⁴ Bez obzira bili oni imućni ili ne (prema Tricotu).

¹⁹⁵ Usp. 1269 a 34.

¹⁹⁶ Usp. 1261b 1.

¹⁹⁷ To jest: isti pojedinci, osobe.

¹⁹⁸ Ili 'svi vrše dužnosti i zapovijedanja i slušanja'.

¹⁹⁹ Ili u 'kolonije'.

²⁰⁰ Usp. 1-8.

a i sami su državnički djelovali. I od tih dalje jedni bijahu samo tvorci zakona, drugi i državnih pore-daka, kao Likurg i Solon; jer ta dvojica postavljahu i zakone i državne poretke.

O spartanskome državnom poretku već se govo- 35
rilo. Solona pak neki smatraju vrsnim zakonodav-
cem, jer je ukinuo vladavinu malobrojnih koja je
postala pretjerana, oslobodio puk od ropstva
i ponovo uveo drevnu pučku vladavinu²⁰¹, smiješavši
skladno državni poredak. Jer vijeće Areopaga ima im
značajke manjinske vladavine, izborne službe vlada- 40
vine najboljih, a sudišta su pučanska. Čini se pak
kako Solon samo nije ukinuo [ustanove] koje su već
prije postojale, vijeće i izbor upravitelja, dok je
pučku vladavinu uspostavio sastavivši sudišta od svih
[građana]. Zbog toga su ga neki i korili, jer je uništio
jednu polovicu [ustava] postavivši iznad svega sudi-
šte, koje se bira ždrijebom. Jer pošto je ono ojačalo, 5
stalo se ugađati puku kao samosilniku, te se tako
državni poredak izmetnuo u sadašnju pučku vlada-
vinu. Efijalt i Periklo ograničiše vlast vijeća Are-
opaga, dok je Periklo uveo plaće za službu u sudi-
štima, i na taj je način svaki od pukovođa²⁰² nastavio
uvećavati moć [puka] sve do sadašnje pučke vlada- 10
vine. Nu čini se kako to nije nastalo prema Solonovoj
nakani, nego više stjecajem okolnosti (budući da je
u perzijskim ratovima puk bio uzrokom gospodstva
nad morem, on se uzoholio i prihvatio opakih puko-
vođa, iako su se oni čestiti tome opirali), dok je Solon
čini se puku dao tek najnužniju moć da biraju upravi- 15
telje i pozivaju ih na odgovornost²⁰³ (jer kada puk ne
bi bio gospodar nad time, bio bi rob i neprijatelj

²⁰¹ Podrazumijeva se 'stara atenska demokracija'.

¹² Ili 'demagoga', ali ne nužno i u lošem smislu. Grč. *δημαγω-
γός*; lat. *demagogus*; engl. *demagogue*; franc. *démagogue*; njem.
Volksführer; rus. *zocydapcmeenubiū deumeAb* (a ovdje: *deMa-
20e*); novogrč. *δημαγωγός*.

²⁰³ Grč. *το τὰς ἀρχὰς αἰρεῖσθαι καὶ εὐθύνειν*; lat. *magistra-
tuum eligendorum et rationum ab eis reposcendarum*; engl. *power
of electing to offices and calling to account the magistrates*; franc.
d'élire les magistrats et de vérifier leur gestion; njem. *die Macht, die
Beamten zu wählen und sie zur Verantwortung zu ziehen*; rus.
uaoupanb doAMHOcmubix nuu, U nпуHUMamb om HUX omnembi
novogrč. *TO va ἐκλέγη τουτέστι τους ἀρχοντας καὶ να ζητή παρ'
αυτὸν εὐθύνας* (da biraju vladatelje i traže da im polažu račune).

[države], a sâm je pak postavljao upravitelje među
uglednicima i bogatašima, od onih s pet stotina
medimna i onih s jarmom za oranje i trećeg staleža, 20
takožvanog razreda vitezova. Četvrti, nadničarski
razred, nije imao nikakva udjela u vlasti²⁰⁴).

Zakonodavci bijahu i Zaleuk epizefirskim Lokra-
nima, te Haronda Katanijac vlastitim građanima
i ostalim halcidičkim gradovima u Italiji i na Siciliji. 25
Pokušavaju neki dokazati kako Onomakrit prvi
bijaše vrstan u zakonodavstvu, te da se podrijetlom
Lokranin školovao na Kreti, gdje se bavio umijećem
proroštva. Njegov prijatelj bijaše Taies, a Talesovi
učenici Likurg i Zaleuk, dok je Haronda bio Zale-
ukov učenik. Nu oni koji tako govore čine to ne 30
obzirući se na vremenske odnošaje. Bijaše i Filolaj
Korinćanin zakonodavac Tebancima. Filolaj bijaše iz
roda Bakhijadâ, a postao je ljubavnikom Diokla,
pobjednika na olimpijskim priredbama; i kada ono
ovaj napusti svoj grad, užasnut zbog [protunaravne]
ljubavi vlastite matere Halkione, ode u Tebu, i tu
obojica završiše život. I još sada pokazuju njihove 35
grobove, koji su uzajamno dobro vidljivi, ali se sa
zemlje Korinćana jedan dobro vidi, dočim drugi ne.
Jer priča se kako su oni tako dali postaviti grobove:
Dioklo kako se - zbog mržnje na onu strast - s groba
ne bi vidjela korintska zemlja, a Filolaj pako kako bi
se ona vidjela. Prebivahu dakle zbog toga razloga 40
među Tebancima, a Filolaj im bijaše zakonodavac
između ostaloga i za rađanje djece; tē zakone oni
nazivaju zakonima posvojenja. 'H su zakoni njemu
svojsveni, a postavljeni su kako bi se sačuvao broj
posjeda dobivenih ždrijebom. Harondi opet nije ništa 5

²⁰⁴ Posrijedi je Solonova razdioba građana na četiri staleža ili
razreda, *πενταχοιοιμέδιμνοι* (oni koji ubiru petsto medimna žita
i drugih plodova s vlastitog polja); po Solonovu ustavu to je prvi
razred građana, *ζευγίται*, (koji posjeduju jaram za oranje, ili ubiru
s polja dvije stotine medimna žita); oni su građani trećeg razreda.
Drugi je viteški razred (*ἱππᾶς*), koji Aristotel stavlja na treće
mjesto, a koji ubire godišnje oko tri stotine medimna. Četvrti
razred su nadničari ili najamnici (*ἰσῆτες*); prema Solonovoj raz-
redbi oni bi ubirali sa zemlje oko stotinu i pedeset medimna; niti su
plaćali porez, niti bi obavljali kakve javne službe, samo su sudjelo-
vali u ratu kao laki oružanici.

²⁰⁵ Grč. *νόμοι ἑτετικοί*, doslovce; postavljeni, savršeni, temeljni
zakoni. Većinom se prevode kao 'zakoni posvojenja'. Lat. *leges*

svojstveno osim sudbenih postupaka zbog krivih svjedočanstava (jer prvi je uveo njihovu istragu). A točnost njegovih zakona savršenija je negoli u sadašnjih zakonodavaca.

U Faleja [iz Halcedona] svojstvena je izjednačenost imanja, u Platona pak zajedništvo žena, djece i imutka, te zajedničko blagovanje među ženama, pa zakon o pijanstvu, po kojem trijezni trebaju biti ravnatelji stola na gozbama, i još zakon o vježbi u ratničkim umijećima, kako bi se vojnicima obje ruke izvježbale kao desnica, i ne da bi jedna od ruku bila korisna a druga nekorisna.²⁰⁶

Od Drakona postoje zakoni, ali ih je postavio već postojećoj državi. Svojstvenog i spomena vrijednog u tima zakonima nema ničega, osim strogosti zbog veličine kazne. I Pitak je bio tvorac zakona, ali ne i državnog poretka. Od njega potječe zakon da pijanci, pogrijaše li što god, budu kažnjeni većom kaznom negoli trijezni ljudi.²⁰⁸ Jer zbog toga što više pocinjaju nasilje pijani negoli trijezni ljudi, nije uzimao u obzir oprost koji pijanci prije zaslužuju, nego što je probitačno. I Androdamant Regijac bijaše zakonodavac Halciđanima u Traciji, od kojega su zakoni o ubojstvu i baštinicama; nu nitko ne bi mogao iznaći nešto koje mu je svojstveno. Dakle, o državnim porecima - što o onim zbiljskima, što o onima koje su neki iznašli - neka je dostatno toliko istraživanja.

adoptivae; engl. *laws of adoption*; franc. *lois d'adoption*; njem. *thetische Gesetze*; rus. *ЗУКОНН ОбъЧбиХоенеуу*; novogrč. »θετικοί«, uz dodatno tumačenje: *τοῦτέστι θεμελιώδεις*, to jest, 'temeljni zakoni'.

²⁰⁶ Usp. Platon, *Zakoni*, I. 640 D; II. 671 D; VII. 794 D.

²⁰⁷ Ili: prilagodio ih je već postojećem ustavu (prema B. Jo-wettu).

²⁰⁸ Usp. Aristotel, *Nikomahova etika*, 1113 b 31.

²⁰⁹ Koji je iz antičkog Regija (danas *Reggio*). O tome se zakonodavcu inače ništa ne zna.

Γ. III.

1 Onomu tko o državnome poretku hoće istražiti, i koji je svaki pojedini i kakav, prvo je nužno razvidjeti o državi: što je napokon država? Jer o tome se sada prepiru, pa jedni kažu kako je država izvršila neku činidbu¹, a drugi pak ne država, nego vladavina malobrojnih ili samosilnik. Vidimo kako je sav posao državnika i zakonodavca oko države, dok je državni poredak nekakav raspored stanovnika države. Kako je država jedna od složevina, kao i bilo koja druga cjelina sastavljena od mnogih dijelova, bjelodano je da prvo treba istražiti o građaninu. Jer država je neko mnoštvo građana. Valja dakle razmotriti koga treba nazivati građaninom i tko je građanin. Naime, i o građaninu često se spori. Jer svi se ne slažu oko toga tko je građanin. Naime, onaj tko je građanin u pučkoj vladavini² često nije građanin u vladavini malobrojnih³. Ostavimo dakle po strani one što su nekako drukčije došli do toga imena, kao oni koji su postali građanima. Građanin ne postaje građanin time što negdje stanuje (jer i naselci⁴ i robovi dijele s ostalima zajedničko kućište), niti pak tko od onih što imaju pravo da se spore i pojavljuju pred sudom (jer to

¹ Grč. *την πόλιν πεπραχέναι την πράξιν*; lat. *rem a civitate actam ac transactam esse*; engl. *the state has done a certain act*; franc. *la cité a fait tel acte*; njem. *der Staat habe eine Handlung vollzogen*; rus. *гмо мо UAU unoe deücmeue coeepmiiuo зосудар-сгео*; novogrč. *προκειμένου περί πράξεως τίνος, . . . ότι ή πόλις την επραξεν*;

² To jest: u demokraciji.

³ To jest: u oligarhiji.

⁴ Ili 'meteci' (*μέτοικοι*).

pripada i onima koji sudjeluju u zajedništvu na temelju ugovora [i jer dotično i tima pripada]; često pak naselci ni u tome potpuno ne sudjeluju, nego moraju uzeti zastupnika, tako te nekako nesavršeno sudjeluju u tome zajedništvu), nego kao što o djeci, zbog nedoraslosti još neupisanoj u građane, i starcima, oslobođenim dužnosti, treba reći da su nekako građani, ali ne naprosto, nego dodavši kako jedni nisu još punoljetni dok su drugi već prestarjeli ili štogod drugo (naime, nije važno točno što, jer je rečeno jasno). Tražimo naime građanina naprosto i koji nema nikakva takvog ograničenja koje bi trebalo ispravke, jer bismo inače to isto morali postavljati i rješavati i o izopćenicima i prognanicima⁵. Građanin naprosto ne određuje se točnije ničim drugim nego sudioništvom u sudstvu i vlasti⁶. A neke od služba u vlasti razlučene su prema vremenu, tako pa te uopće nitko ne može dvaput obnašati, druge pak samo na određene rokove, dok je u nekih vrijeme neograničeno, kao u suca i skupštinara. Možda bi tko god zaista rekao kako ti nisu nikakvi vladatelji, niti svojom službom sudjeluju u vlasti. Pa ipak bi bilo smiješno nijekati vlast samim vrhovnicima⁷. Ali to nije važno. Jer riječ je o nazivku; budući je bez imena ono što je zajedničko i sucu i skupštinaru, kako treba to oboje nazvati? Neka to poradi odredbe bude ne-

⁵ Grč. περί των ἀτιμων και φυγάδων; lat. *de iis qui ignominia notati civitatis jus antiserum et de exulibus*; engl. *about deprived citizens and about exiles*; franc. *des citoyens frappés d'atimie ou de peines d'exil*; njem. *denen die bürgerlichen Rechte aberkannt wurden, und nach den Verbannten*; rus. *u no noeody nuu., ymramuemux zpxadnCKue npaea, u no noeody u32uaHHUKoe*; novogrč. περί των ἁσπερημένων δια δικαστικής αποφάσεως των δικαιωμάτων των πολίτου και περί των εξόριστων (o onima koji su sudbeno lišeni građanskih prava i o prognanicima). Jedni su dakle pod uskratom građanskih prava (ατιμία), dok su drugi građani koji su zbog bilo kojeg pokušaja prognani iz grada (države).

⁶ Posrijedi je višeznačnica αρχή (počelo, početak, vlast, zapovjedništvo, država). Lat. *magistratum particeps*; engl. *to share in offices*; franc. *participation aux fonctions publiques en général*; njem. *dass er an der Regierung teilnimmt*; rus. *ynacmue bo enacmu*; novogrč. *δτι μετέχει της αρχής* (da sudjeluje u vlasti).

⁷ Ili 'onima koji imaju vrhovnu vlast', ili 'onima koji odlučuju u najvažnijim stvarima'.

određena vlast⁸. Dakle, kao građane određujemo one koji u tome sudjeluju.

To bi dakle bila odredba gotovo najprikladnija za sve one koji se nazivaju građanima. Ne smije se zaboraviti da među stvarima u kojih se podmeti razlikuju vrstom, i jedan je od njih prvi, jedan drugi, jedan slijedeći, ili uopće ne postoji ono *zajedničko* kao takvima, ili je neznatno. Vidimo pak gdje se državni poreci vrstom međusobno razlikuju, bivajući jedni od njih potonji a jedni prvotni. Jer oni s pogreškom i zastranom⁹ moraju biti potonji naprama onima bez pogreške (a koje nazivamo porecima sa zastranom, poslije¹⁰ će biti jasno). Tako te je i građanin nužno drukčiji prema svakom pojedinom državnom poretku. Stoga građanin kako ga odredismo najviše je to u pučkoj vladavini, dok u drugima može biti, ali i ne mora. U nekim porecima ne postoji puk¹¹, i ne govori se o skupštini, nego o savjetima, i parbe se obavljaju na dijelove¹², kao što u Sparti za jedne od ugovora sudi jedan od nadzornika, za druge drugi, starješine opet o umorstvima, a u drugim prigodama pak možda neka druga vlast. Istim nači-

⁸ Grč. ἀόριστος αρχή; lat. *magistratus non definitus*; engl. *indefinite office (or »unspecified authority«)*; franc. *fonction à durée indéfinie*; njem. *eine unbestimmte Regierungsfunktion*; rus. *doAXHoemu 6e3 donee mOHHOzo onpedenenuH*; novogrč. ostavlja »αόριστος αρχή«, ali dodaje primjedbu. . . »αρχή άνευ τινός χρονικού περιορισμού« (vlast bez nekog vremenskog ograničenja).

⁹ Grč. τάς γαρ ήμαρτημένας και παρεκβεβηκυίας; lat. *eae enim quae depravatae sunt, quaeque deflexerunt a recto*; engl. *those which are faulty or perverted*; franc. *celles renferment des erreurs ou des déviations*; njem. *die fehlerhaften und abgleitenden*; rus. *ocHoeaHHbie na ouiuoδoHHbtx Hcmenvax u om/cAOHfifOUfuecfi om npaeuAbHbix zocydapcmeeHHbie ycmoιcmea*; novogrč. *ai πλημμελείς και κατά παρέκβασιν*.

¹⁰ Usp. 1279a 19.

¹¹ Ili 'narod'; grč. δῆμος; lat. *populus, plebs*; engl. *the people*; franc. *peuple*; njem. *ein Volk*; rus. *deMOc*; novogrč. *ό δῆμος*.

¹² Aristotel razlikuje redovitu skupštinu puka (ἐκκλησία) od posebnih, povremenih sastanaka vijeća ili savjeta (σύγκλητος) uobičajenih u oligarhiji.

¹³ Ili 'dodjeljuju se različitim magistratima'.

nom biva i u Kartagi.¹⁴ Jer tu neki oblasnici¹⁵ presuđuju u svim sporovima. Ali naša odredba građanina može 'podnijeti ispravak. Jer u drugim porecima skupštinar koji vlada neodređeno nije i sudac, nego onaj za to posebno određen. Jer od takvih ili svi ili neki ovlašteni su savjetovati ili presuđivati, ili o svima ili o nekim stvarima. Tko je dakle građanin, iz toga je bjelodano. Jer onaj tko ima moć sudjelovati u savjetodavnoj i sudbenoj vlasti¹⁶, toga nazivamo građaninom dotične države, a državu mnoštvo takvih sposobno za samodostatan život, jednostavno rečeno.

- 2 Prema potrebi kao građanin se određuje onaj koji s obje strane potječe od građana, a ne samo s jedne, kao po ocu ili majci; neki pak traže i više, kao da to budu dva, tri ili više predaka. Kad se tako odredi građanski i okvirno, neki dvoume oko toga kako je onaj treći ili četvrti predak postao građaninom. Gorgija Leontinjanin, ujedno o tome pitajući i rugajući se reče: kao što su mužari ono što muzaro tvorcima načine, tako su i Larisanci ono što pukotvorci načine, jer postoje i Larisotvorci¹⁷. Ali sama stvar je jednostavna. Jer ako dotičnici prema rečenoj odredbi sudjelovahu u državnome poretku, bili su građani.

¹⁴ Vidi II. 1273a 19.

¹⁵ Ili 'predstavnici, nositelji vlasti; grč. *ἀρχαί*; lat. *magistratus*; engl. *certain magistrates*; franc. *certain magistrats*; njem. *von bestimmten Behörden*; rus. *doAXCHOcmnbieAīμα*; novogrč. *αἰαύται ἀρχαί* (isti oblasnici).

¹⁶ Grč. *ὁ γὰρ ἐξουσία κοινωρεῖν ἀρχῆς βουλευτικῆς καὶ κριτικῆς*; lat. (prema T. Akvinskom) *ille qui potest constitui in principal consiliativo vel judicativo*; engl. *he who has the power to take part in the deliberative or judicial administration of any state*; franc. *-qui a la possibilité d'accéder au Conseil ou aux fonctions judiciaires dans un État*; njem. *wer das Recht hat, an der beratenden oder Richtenden Behörde teilzunehmen*; rus. *Кмо UMeem ynacmue e 3aKOHOCoeew,ameAbHoū u/iu cydeōnou enacmu*; novogrč. *εξεῖνον, ὅστις ἔχει το δικαίωμα να μετέχῃ ἀρχῆς βουλευτικῆς ἢ δικαστικῆς* (onaj tko ima pravo sudjelovati u savjetodavnoj ili sudbenoj vlasti).

¹⁷ Kako je posrijedi višestruka igra riječi, rečenica se ne može doslovno prevesti. Grč. *ὄλυος* 'e 'mužar za tucanje zrnja'. *Larisanac* je stanovnik, građanin Larise, ali i »lonac« izrađen u Larisi. U središtu igre značenja je *δημιουργός*, stoje i 'obrtnik', 'rukotvorac' i 'državni upravitelj'. Smisao je taj da sama država proizvodi građane onako kako joj treba.

Nije naime ni moguće ono »podrijetlom od građanina ili građanke« primijeniti na prve naseljenike ili utemeljitelje [gradodržave].

Ali možda veću teškoću predstavljaju oni koji postadoše građanima nakon izvršena prevrata, kao što ono u Ateni učini Klisten nakon izгона samosilnikâ. Jer upisao je u plemena¹⁸ mnoge tuđince i robove preseljenike. Dvoumlje o tima nije tko je građanin, nego je li to s pravom ili nepravom. I uz to će se još dvojiti, da li je uopće građanin onaj tko je građanin nepravom, kako je jedno te isto ono koje je nepravom i koje je lažno. Budući vidimo i vladatelje koji upravljaju nepravom, a o kojima kažemo da vladaju ali ne s pravom, i građanin je određen nekom vlašću (jer onaj tko sudjeluje u takvoj vlasti, taj je građanin, kako rekosmo), bjelodano je kako i tē moramo nazvati građanima. Sto se pak tiče onog »s pravom« ili »nepravom«, to se dotiče s već spomenutim prijašnjim dvoumljem¹⁹.

- 3 Pitaju naime neki kada je nešto država učinila a kada nije država, kao kada od vladavine malobrojnih ili od samosilništva nastane pučka vladavina²⁰ (jer tada neki ne žele ni ugovorne obveze izvršavati, kako ih nije sklopila država, nego samosilnik; niti pak mnogo drugoga takvog, budući da se neki od državnih poredaka oslanjaju na silu, a ne na zajedničku korist). Nu kako neki provode i pučku vladavinu prema tom istom načinu, treba reći da su činidbe toga državnog poretka isto tako pripadne državi kao i činidbe vladavine malobrojnih ili samosilništva. Čini se kako je prijemor svojstven tome dvoumlju zapravo ovaj: kada dakle treba reći kako je država ista ili pak nije ista, nego je drukčija. Najpovršniji odgovor na to pitanje tiče se mjesta i ljudi. Jer samo se mjesto može

¹⁸ Ili 'rodove' (*φυλαί*) ili *file*, kojih je u Ateni u različita vremena bio i različit broj 4, 10, 12.

¹⁹ Vidi 1274b 34.

²⁰ Ili 'kad od oligarhije ili tiranije nastaje demokracija', naravno: u antičkom smislu.

rastaviti²¹, i ljudi se mogu nastaniti jedni na ovome
a drugi na onome mjestu. 22

To pitanje, međutim, treba smatrati kao lakše (jer
kako se grad²² kazuje višeznačno, odgovor biva
nekako bez muke). A slično se pita: ako su ljudi
nastanjeni na istome mjestu, kada treba smatrati da 22
je jedan grad? Zacijelo ne po zidovima. Jer Pelopo-
nez bi se mogao jednim zidom opasati. A tako je isto
i s Babilonom i svakim drugim [mjestom] koje ima
više opseg naroda negoli grada; jer o Babilonu
govore kako i treći dan nakon njegova zauzeća²³
jedan dio grada nije znao ništa o tome. 25

Ali istraživanje o tome pitanju korisnije je odgovoriti 30
za drugu prigodu²⁴ (jer državnik ne smije smetnuti
s uma ni veličinu grada/države, ni to je li probitačno
da se sastoji od jednog ili od više naroda). Nego, dok
su isti nastanjeni u istome mjestu, i sve dok bude isti 35
rod doličnih nastanjenika, treba li reći kako biva isti
grad, iako jedni pd dotičnika uvijek umiru a jedni se
rađaju, kao što i o rijekama običavamo reći te o izvo-
rima da su isti²⁵, iako tekućica uvijek jedna pritječe
a druga otječe; ili ćemo pak, iz istoga razloga reći, 40
kako ljudi ostaju isti, dok grad postaje drukčiji? Jer
kako je neko zajedništvo grad/država, i zajedništvo je
građana u državnome poretku²⁶, kad postane drugi
oblikom i različit državni poredak, čini se kako ne
može ostati isti ni grad, kao što i o zboru kad je
komički i kad je tragički, kažemo da je drukčiji, iako 5
su u njemu često jedni te isti ljudi; slično je i svako
drugo zajedništvo i slaganje drukčije, ako je drukčiji
oblik toga slaganja, kao što o skladu istih zvukova
kažemo da je drukčiji, kad je on jednom dorski,

²¹ Naime, u slučaju naseobina na različitim mjestima, privremeno-
nog ili stalnog iseljivanja, cjelina države ipak ostaje ista.

²² Grč. *πόλις* je i *grad* i *država* i *'gradodržava'*.

²³ Posrijedi je Kirovo zauzeće Babilona 538 god. pr. Kr.

²⁴ Usp. VII. 1326a B - 1327a 3.

²⁵ Očigledna veza s Heraklitovom izrekom (fr. 12 'Diels):
'... onima koji u iste rijeke ulaze druge i druge vode pritječu

²⁶ Ili u 'ustavu' ili u Obliku vladavine, vlasti' jer se višeznačnica
πολιτεία različito prevodi: lat. *civitatis administrandae ratio*; engl.
a constitution; franc. *un gouvernement*; njem. *die Verfassung*; rus.
noAumunecKoe oowpnye zpancdau; novogrč. *πολιτεία*.

jednom pak frigijski. Ako stoji takav način, bjelo- 10
dano je kako najčešće treba reći da je država ista
obzirom na ustav. Imenom se može to zvati drukčijim
ili istim, a mjesto može biti nastanjeno istim ljudima
i posve različitim²⁷. A je li pak pravo ispunjavati ili ne
ispunjavati [obveze], kada država promijeni svoj
državni poredak²⁸, drugo je pitanje. 15

4 Nakon toga sada rečenog slijedi razvidjeti treba li
krepost dobra čovjeka i valjana građanina postaviti
kao istu ili pak ne . Ali ako to treba istražiti, prvo
treba u oertu shvatiti samu krepost građanina. Kao 20
što je dakle brodar jedan od onih u zajedništvu, tako
kažemo da je i građanin. Premda je brodarima razli-
čita sposobnost (jer jedan je veslač, jedan kormilar,
jedan podkormilar, jedan opet ima neki drugi naziv),
i bjelodano će svakom pojedinom biti najtočnije
određena svojstvena krepost, ipak će i nešto zajed- 25
ničko pripadati svima. Naime, sigurnost pomorske
plovidbe, zadaća je sviju njih. Jer tomu teži svaki
pojedini od brodara. Isto tako i građanima, iako su
oni različiti, posao im je spas zajedništva, a zajedni- 30
štvo je državni poredak³⁰. Zbog toga i krepost građa-
nina mora biti prema državnom poretku. Kako pak
ima više oblika državnog poretka, bjelodano je da
krepost valjana građanina ne može biti jedna, ona
savršena. A dobar čovjek, kažemo, biva prema jed- 34
noj kreposti, onoj savršenoj.

Bjelodano je dakle kako građanin može biti valjan, 35
a da i nije stekao krepost valjana čovjeka. Ali tomu
se pitanju može prići i drugim načinom, razmatrajući
ono o najboljem državnom poretku. Jer ako je nemo-
guće da se grad/država sastoji posve od valjanih 40

²⁷ To jest: ime samo po sebi nije važno.

²⁸ Ili možda 'ustav' (kako je u nekim prijevodima /kao npr.
u franc. *constitution*/), iako se čini boljim ostaviti »državni pore-
dak«, jer je šireg značenja i obuhvata.

²⁹ Usp. Aristotel, *Nikomahova etika*, V. 1130 b 28.

³⁰ Ili 'ustav', jer se prijevodi razlikuju. Grč. *πολιτεία*; lat.
reipublicae administrandae forma et ratio; engl. *constitution*; franc.
constitution; njem. *die Staatsverfassung*; rus. *zocydapcmeeHHbiu*
cmrou; novogrč. *πολιτεία*.

[ljudi], a svaki od njih treba dobro obavljati svoj posao, što pak potječe od kreposti, ipak - budući je građanima nemoguće biti jednakim - krepost građanina³¹ i ona dobra čovjeka ne bi bila jedna. Naime, krepost valjana građanina u svima mora biti prisutna (jer samo tako država može biti najbolja), dok je nemoguće da bude krepost dobra čovjeka, ukoliko ne bi morali biti dobri svi građani valjane države. Uz to, budući se država sastoji od različitosti, upravo kao živo biće od duše i tijela, a duša od razuma i žudnje, te obitelj³² od muža i žene, i posjed od gospodara i roba, na isti način i država složena je od svijih tih i uz to od još drugih različitih vrsta, nužno nije jedna krepost svih građana, kao što ni u plesača nije ona zborovodje i krepost pokrajnika³³.

Iz tih je stvari dakle bjelodano kako ta krepost nije uopće ista. Ali hoće li biti slučaja kad je ista krepost valjana građanina i valjana čovjeka? Kažemo naime o valjanu vladatelju da je dobar i razborit, dočim sâm građanin ne mora biti razborit³⁴. Neki kažu kako je čak i odgoj vladatelja drukčiji, kao što se očito kraljevski sinovi poučavaju u konjaničkom i ratničkom umijeću, pa Euripid kaže: »Ne meni dosjetke puke... već ono što državi treba«³⁵, kao da postoji neki poseban odgoj za vladatelja. Ako je pak ista krepost dobroga vladatelja i dobroga čovjeka, a građanin je i sâm vladatelj, ipak ne bi bila naprosto ista krepost [dobra] građanina i [dobra čovjeka], iako može biti tako u nekog građanina, jer nije ista krepost vladatelja i ona građanina, pa je stoga možda

³¹ Kao što je *πόλις* i *grad* i *država*, tako je i *πολίτης* i *građanin* i *državljanin*, što je dobro imati na umu osobito zbog toga što su u suvremenom jeziku ta dva nazivka poprilično razdvojena, dok to nije bio slučaj u antičkome poimanju.

³² Ili 'kuća', 'dom'; Grč. *οἶκος*; lat. *domus*; engl. *the family*; franc. *famille*; njem. *das Haus*; rus. *ceMbn*; novogrč. *οἰκία*.

³³ Ili 'suplesača' ili čak 'statista'.

³⁴ Ovo se mjesto različito tumači, pa je moguće i čitanje 'i državnik mora biti takav'. Ali mi se držimo doslovno našeg predloška, a tako prevode i J. Tricot i O. Gigon.

³⁵ Euripid, *Eol* (odlomak 16).

Jazon i rekao: »Gladovao bih da nisam samovladar«, kao da ne bi ni znao biti puki zasebnik³⁷.

Ali pohvaljuje se sposobnost vladati i biti vladan, i čini se kako je krepost pravoga građanina uzmoći lijepo i vladati i bivati vladan. Ako pak kao krepost dobra čovjeka postavimo onu vladateljsku, a kao onu građanina obje³⁸, ipak ne bi obje bile jednako pohvalne. Budući se dakle katkada čini kako vladatelj i vladanik moraju učiti različite a ne iste stvari, dočim građanin mora oboje znati i sudjelovati u obojima, odmah bi tkogod uvidio što iz toga slijedi. Jer postoji vlast gospodara, ona o kojoj kažemo da se tiče [životnih] potreština, koje vladatelj ne mora znati načiniti, nego prije njima se poslužiti³⁹. Drugo je ropski. A pod tim drugim razumijevamo: moći i obavljati služiteljske poslove. Kažemo kako je više vrsta robova, jer je i više radova. Jedan dio tih tvore rukorade⁴⁰. Ti su, kao što kazuje i njihovo ime, oni koji žive od svojih ruku, a tima pripada i prosti obrtnik⁴¹. Stoga kod nekih u starini, nisu rukotvorci⁴² uopće sudjelovali u vlasti, sve dok nije došlo do krajnje pučke vladavine. Poslove takvih vladanikâ ne treba učiti ni dobar državnik ni dobar građanin, osim pokatkad poradi posve zasebne koristi. Jer inače više ne bi bio jedan gospodar, a drugi rob.

³⁶ Tiranin iz Fere, vladao između 380 i 370 pr. Kr. Sam izvor izreke je nepoznat.

³⁷ Ili Obični građanin' ili Obični vladanik'. Grč. *ιδιώτης* (osobnik, posebnik, zasebnik, pojedinac); lat. *privatus*; engl. *to live in a private station*; franc. *l'art de vivre en simple particulier*; njem. *Privatmann*; rus. *бѣимъ частноу*; novogrč. *ιδιώτης* (zasebnik, privatnik).

³⁸ To jest: i krepost vladanja i onu pokoravanja ili podložnosti vladanju.

³⁹ Neki prevoditelji (npr. Tricot) proširuju značenje: 'ali se za njih treba znati poslužiti uslugama robova'.

⁴⁰ Ili 'rukotvorci' ili 'radnici rukom'. Grč. *οἱ χειρῆτες*; lat. *operarii et opifices*; engl. *handicraftsmen*; franc. *les manoeuvres*; njem. *die Arbeiter der Hand*; rus. *peMecnetmuKu*; novogrč. *χειρῶντες*.

⁴¹ Grč. *ὁ βάναντος τεχνίτης*; lat. *illiberalis artifex*; engl. *the mechanic*; franc. *l'ouvrier exerçant un métier mécanique*; njem. *der gewöhnliche Handwerker*; rus. *jnacnep*; novogrč. *βάναντος τεχνίτης*.

⁴² Ili 'obrtnici uopće' (*οἱ δημιουργοί*).

Ali postoji stanovita vladavina pri kojoj se vlada 7
jednakima po rodu i slobodnima. Takvu naime nazi- 10
vamo ustavnom vladavinom⁴³, koju treba vladatelj
naučiti tako da bude vladanik, kao: zapovijedati
konjanštvom služivši kao konjanik, biti vrhovni
zapovjednik služivši kao vojnik, te tako i kao pukov-
nik i četovođa. Zbog toga se i lijepo kaže kako ne
može dobro vladati onaj kojim se dobro ne vlada⁴⁴.
To su dvije različite kreposti, ali dobar građanin 15
mora znati i moći: i vladati i biti vladan, i upravo je
ovo krepost građanina: razumijevati vladavinu slo-
bodnjaka⁴⁵ u obojem. A dobru čovjeku pripada to
oboje, čak iako je druge vrste vladateljska razboritost
i pravednost. Jer bjelodano krepost vladanika, ali
slobodnjaka, ne bi bila jedna s onom dobra čovjeka,
kao npr. pravednost; nego je ona jedne vrste kad tko 20
vlada a druge kad se kime vlada, kako su na priliku
različite u muža i žene razboritost i hrabrost (jer muž⁴⁶
bi se pokazao plašljivim kad bi bio hrabar kao hrabra
žena, a žena pak brbljiva, kad bi bila tako umjerena
kao dobar muž; drukčije je naime i gospodarstvo
u muža i u žene: jednomu je zadaća stjecati, dočim 25
drugomu čuvati.). Razboritost pak jedina je krepost
svojevrsna vladatelj u; jer ostale kreposti čini se
moraju biti zajedničke i vladatelj ima i vladanicima,
dok vladaniku krepost nije razboritost, već istinsko
mnijenje; naime, vladanik je kao frular, dok je vlada-
telj kao frulač što se služi frulom⁴⁷. 30

Iz tih je stvari dakle jasno je li krepost dobra
čovjeka i valjana građanina ista ili je različita, i kako
je ista a kako pak različita⁴⁸.

⁴³ Ili 'političkom vladavinom'. Grč. *πολιτική αρχή*; lat. *civile Imperium*; engl. *a constitutional rule*; franc. *d'autorité politique*; njem. *die politische Herrschaft*; rus. *enacmh zocydapemeeHuan*; novogrč. *»πολιτική αρχή«*.

⁴⁴ Ili 'dobro umije vladati samo tko umije slušati'. Izreka se inače pripisuje Solonu.

⁴⁵ Ili 'slobodnih ljudi'.

⁴⁶ Grč. *άνήρ* znači i *muž* kao muško uopće, za razliku od ženska, a i muž kao *suprug*; ali i *čovjek* uopće. Lat. *vir*; engl. *a man*; franc. *un homme*; njem. *ein Mann*; rus. *Myxnuua*; novogrč. *ó άνήρ*.

⁴⁷ Usp. Platon, *Država* (X, 601, D, E).

⁴⁸ Usp. 1278a 40, IV 1293 b 5, VII 1333 a 11.

O samomu pak građaninu ostaje još jedno dvoum-
lje. Jer, kao istinski građanin je li samo onaj koji 35
sudjeluje u vlasti, ili pak treba postaviti kao građane
i 'rukotvorce'⁴⁹? Ako pak treba postaviti i njih, koji ne
sudjeluju u vlasti, onda svaki građanin ne može imati
dotičnu krepost⁵ (jer takav je građanin). Ako opet
od tih nitko nije građanin, u koji dio [države] treba
smjestiti svakog od njih? Jer takav nije ni naselac⁵¹, ni
tuđinac. Ili ćemo kazati kako nam zbog toga ne izlazi
ništa neumjesno? Jer ni robovi nisu među spomenu- 1278'
tima, niti pak oslobođenici. Istinito je, naime, da ne
treba postavljati kao građane sve one bez kojih ne bi
bilo grada/države, jer ni djeca nisu tako građani kao
što su to muževi, nego su to ovi naprosto, a oni pod 5
uvjetom⁵², budući da jesu građani ali nesavršeni.
Tako u drevnim vremenima kod nekih [država] ruko-
tvorac bijaše rob ili tuđinac, te su stoga većina takvi
i danas. I najbolja država neće od rukotvoraca nači-
njati građanina. Bude li pak i takav građaninom,
onda se ona krepost građanina o kojoj govorasmo ne
može pripisati svakomu, nego samo slobodnjacima, 10
ali onima koji su izuzeti od nužnih poslova. Oni koji
obavljaju nužne poslove služeći jednomu su robovi,
koji su pak zajednički ti su ruko tvorci i najamnici⁵³.
Jasno je otuda onima koji malo bolje zagledaju kako
stoji s dotičnicima. Jer već ono rečeno čini stvar
bjelodanom. Naime, budući je više državnih pore-
daka, i vrsta građana mora biti više, a još najviše 15
građana vladanika, tako te u nekom državnom
poretku nužno bivaju građanima i rukotvorac
i najamnik, dok je to u nekim drugim nemoguće, kao
u poretku koji nazivaju vladavinom najboljih⁵⁴,

⁴⁹ Ili 'obrtnike' ili 'rukorađe' ili 'ručni radnici'. Grč. *βάνανσοι*; lat. *U qui artes illiberales et sordidas exercent*; engl. *the mechanic*; franc. *les travailleurs manuels*; njem. *die Banausen*; rus. *peMecnen-HUKU*; novogrč. *βανανοτέχναι* (prosti radnici).

⁵⁰ To jest: krepost o kojoj govorimo.

⁵¹ Ili *metek*.

⁵² To jest: da odrastu i tako postanu punopravni građani.

⁵³ Ili 'nadničari'. Grč. *ώντες*. Ti su u Grčkoj bili bezemljaši, zapravo slobodnjaci bez imovine. Po Solonovoj razredbi bijahu posljednji pučki stalež, oslobođen poreza, ali i bez građanskih prava. Lat. *mercenarii*; engl. *labourers*; franc. *les hommes de peine*; njem. *Tagelöhner*; rus. *nodeHW,uKu*; novogrč. *ώντες*.

⁵⁴ Ili u 'aristokraciji' (grč. *αριστοκρατική*).

u kojoj se časti podjeljuju prema kreposti i zaslugi. 20
Jer nitko se neće moći trsiti oko kreposti živeći
životom rukotvorca ili najamnika. U manjinskim vla-
davinama⁵⁵ najamnik ne može biti građaninom (jer tu
od visokih imovinskih procjemi ovisi sudioništvo 25
u vlasti), ali rukotvorac može; jer se obogaćuje
većina obrtnika. U Tebi pak bijaše zakon da onaj tko
se nije deset godina uzdržavao od trgovinskih
poslova, ne može sudjelovati u vlasti. U mnogim
državnim porecima zakon ide na ruku i nekima od
tudinaca; jer u nekim pučkim vladavinama postaje se
građanin samo po majci građanci, a u mnogima na isti
način biva i s vanbračnom djecom. Nego zbog osku- 30
dice u zakonitim građanima načinjaju građane od
takvih (jer se zbog manjka u ljudstvu tako služe
zakonima); dočim kad dostatno poraste mnoštvo,
pomalo isključuju prvo one što su podrijetlom od
roba ili robinje, zatim one što su građani samo po
materama, i napokon tvore građane samo od onih što
potječu od oboje građana. 34

Bjelodano je dakle iz tih stvari kako je više vrsta 34
građanina, i da se naziva najčešće građaninom onaj 35
tko sudjeluje u častima, kao što i Homer reče: »poput
kakva beščasna naselca«⁵⁷, jer kao da je naselac koji
ne sudjeluje u častima. A gdje je takvo što prikri-
veno, onda je to poradi obmane sugrađana⁵⁸. Treba li 40
dakle postaviti kao različitu ili istu [krepost], prema
kojoj biva takav čovjek i valjan građanin, bjelodano
je iz onoga što se reklo, da je ona u jednoj državi ista, 1278^b

⁵⁵ Ili 'vladavinom manjine' (grč. *ολιγαρχία*).

⁵⁶ Grč. *ἀπό τιμημάτων γὰρ μακρόν*; ključna riječ je TO *τίμημα*, 'procjemba imovine', i prema njoj određeni porezni razred. Lat. *ex maquo et amplo censu*; engl. *qualification for office is high*; franc. *paiement d'un cens très élevé*; njem. *die Regimentsfähigkeit an eine hohe Steuerklasse gebunden ist*; rus. *docmyn κ doAMHoemsw oöy-coeneu ðoAbuiuM UMymecmeeuHbiM u.eH30M*; novogrč. *οί έχοντες μεγάλα εισοδήματα* (koji imaju visoke dohodarine).

⁵⁷ Homer, *Ilijada*, IX, 648 (doslovan prijevod). Ahilej se tim riječima žali na Agamemnonov postupak prema sebi. Inače riječ *μετανάστης* (naselac, priselac, pridošlica; koji ima manja prava negoli izvorni naseljenik) gotovo je suznačna s riječju *μέτοικος* (naselac, tudinac), kako kaže i sâm Aristotel.

⁵⁸ Ili 'radi toga da povlašteni stalež uzmogne obmanuti sugrađane' (kako prevodi B.Jowett).

a u drugoj različita, a i ondje nije svaki takav, nego samo državnik i moćnik⁵⁹ ili tko je sposoban biti moćnik, bilo sâm po sebi ili zajedno s drugima, 5
u zajedničkome vladanju.

Pošto su tē stvari određene, valja nakon njih razvi-
djeti: treba li postaviti jedan državni poredak ili više
njih, i ako više, koji su i koliko ih je, te koje su
njihove razlike. Državni poredak je raspored u državi 10
svih ostalih vlasti a najviše one glavne. Jer svugdje je
glavna državna uprava⁶⁰ grada, a državna uprava je
državni poredak. Tako je kažem u pučkim vladavi-
nama glavni puk, dočim u manjinskim vladavinama
to je manjina, pa kažemo kako je tima i državni
poredak različit. A isti razlog navodimo i o ostalima.

Prvo treba pretpostaviti poradi čega je nastala 15
država, i koliko je oblika vlasti što se tiče čovjeka
i zajedništva života. Rečeno je već u prvim raspra-
vama⁶¹, u kojima se odredilo o gospodarstvu
i gospodstvu⁶², da je naravljju čovjek društvena životi- 20
nj a. Stoga i kad nisu potrebiti neke uzajamne
pomoći, [ljudi] ipak ništa manje teže suživljenju.
A uz to ih okuplja i zajednički probitak, na koliko
svakog pojedinog zapada udio u dobru življenju.
Stoga je upravo to najviše svrha, a zajedničko je
svima i pojedince. Ali ljudi se združuju i poradi 25
samoga življenja, i održavaju državno zajedništvo.
Jer postoji možda nekakav djelić lijepoga u samome
življenju, ukoliko odviše ne pretegnu životne tegobe.

⁵⁹ Grč. *κύριος* (koji ima silu, snagu, moć, vlast, upravu) prevodi se ovdje različito; lat. *qui possit esse potestas*; engl. *who has the conduct of public affairs (or one who is in control of)*; franc. *celui qui dirige*; njem. *der regiert*; rus. *urno UMeem nonuoMonu?*; novogrč. *ὁ ἀνὴρ ὡς τοῦτέστιν ὅστις κυβερνᾷ* (to jest, čovjek koji upravlja).

⁶⁰ I višeznačnica TO *πολίτευμα* (državna uprava, načela državne uprave, državni ustav) ovdje je izjednačena s nazivkom *ἡ πολιτεία*; lat. *administrare et gubernatio civitatis*; engl. *the government*; franc. *l'autorité suprême*; njem. *die Regierung*; rus. *нопрndоK zocy-dapcmeeHHOZO ynpaeneHUH*; novogrč. *TO τὸν κρατοῦντος στοιχε-ίου σύστημα Ἐξουσίας* (sustav upravne vlasti).

⁶¹ Vidi I 1253 a 2.

⁶² To jest o vladavini (vlasti) gospodara nad robom (grč. *δεσποτεία*).

Bjelodano je naime kako ustrajno podnose golemu nevolju većina ljudi, prijanjajući uza život, kao da u njemu samome postoji neka sreća i naravna slatkoća.

30

Nego sada je lako razlučiti različite vrste vlasti, jer i u izvanjskim raspravama⁶³ raspravljali smo o tima često. Vlast gospodara⁶⁴, iako je prema istini na istu korist i naravljju robu i naravljju gospodaru, ipak je uglavnom ništa manje na korist gospodara, dok je robu [na korist] tek prigotkom (budući da se, propadne li rob, ne može spasiti gospodstvo). Vlast pak nad djecom i ženom i cijelom kućom, koju nazivamo kućanskom⁶⁵, ili je na korist onima kojima se vlada ili pak na zajedničku korist i jednih i drugih, dok je po sebi na korist vladanicima, kao što vidimo u ostalim umijećima, npr. u liječničkome i tjelovježbeničkome, gdje je tek prigotkom na korist i samim vičnicima. Jer ništa ne smeta ako je uvježbavatelj katkada i sâm jedan od tjelovježbenika, kao što je kormilar uvijek jedan od brodara. Dakle, uvježbavatelj ili kormilar pazi na dobro vladanikâ; kada pak i sâm postaje jedan od njih, onda prema prigotku sudjeluje u koristi. Jer jedan je tada brodar⁶⁶, dok je drugi jedan od tjelovježbenika, iako je uvježbavatelj. Stoga i državne dužnosti, kada je [vlast] zasnovana prema

30

35

40

1279

5

To jest: u raspravama koje su izvan same peripatetičke škole i namijenjene su širem slušateljstvu. Budući se tumačitelji ne slažu oko točnog značenja, različiti su i prijevodi dotičnog izričaja. Grč. *ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς λόγοις*; lat. *in exotericis libris*; engl. *in discussions outside the school (or in my public lectures)*; franc. *dans les discours exotériques*; njem. *in den publizierten Schriften*; rus. *β 3KomepuncKux coHYHeuuax*; novogrč. *εις τα εξωτερικά μαθήματα* (u podukama za izvanjske slušatelje).

⁶⁴ Ili 'gospodstvo' (grč. *δεσποτεία*) zapravo je vlast gospodara nad robom; lat. *dominica potestas*; engl. *the rule of a master*; franc. *l'autorité absolue du maître*; njem. *die Despotie*; rus. *enacmb zocnoduna nad paðoM*; novogrč. *ή δεσποτική αρχή*.

Ili 'domaćinskom', što je gospodarska vlast u najužem smislu. Grč. *αρχή οικονομική*; lat. *Imperium oeconomicum*; engl. *household management*; franc. *l'autorité domestique*; njem. *Hausverwaltung*; rus. *enacmb doMox03aúcmeeHHan*; novogrč. *αρχή οικονομική*.

⁶⁶ To jest, u značenju 'jedan od suputnika na brodu'.

⁶⁷ Ili 'učitelj tjelovježbe'.

jednakosti građana i prema sličnosti, smatra se kako treba obnašati naizmjenice;⁶⁸ prije pak, kako je naravno⁶⁹, smatrahu kako je [svakomu] pravo obavljati službu po redu, a zatim će imati drugi netko u vidu njegovo dobro, kao što je nekoć on sâm u ulozi vladatelja vodio brigu o probitku drugoga⁷⁰. Sada pak, zbog koristi od državnih poslova i od vlasti, hoće neprekidno vladati, kao da bi vladatelji uvijek bili zdravi, iako bivaju boležljivi, jer tako bi s pravom hlepili za vlašću.

10

15

Bjelodano je dakle kako oni državni poreci koji uzimaju u obzir zajednički probitak, ti su i ispravni, budući prema onome što je naprosto pravedno; oni pak koji se obziru samo na [probitak] vladatelja, pogrešni su i zastrane su ispravnih državnih pore-daka; ti su naime samosilnički⁷¹, a država je zajednica slobodnih ljudi.

20

7 Pošto su tē stvari određene, slijedi razvidjeti o državnim porecima, koliko ih je i koji su, a prije svega o onim ispravnim među njima. Jer i zastrane će njihove biti bjelodane, pošto tē odredimo.

Budući državni poredak i državna uprava⁷² znače

25

⁶⁸ Grč. *κατά μέρος ἀρχεῖν*; lat. *vicissim gerere*; engl. *to hold office by turns*; franc. *gouverner à tour de rôle*; njem. *abwechselnd besetzt werden*; rus. *npaeumb no onepedu*; novogrč. *να τα αναλαμβάνουν διαδοχικώς*.

⁶⁹ Čest izričaj *ἡπέφυκεν*; lat. *pro rei natura*; engl. *as is natural*; franc. *comme il est normal*; njem. *wie es sich gehört*; rus. *υMeAO ecmeemeeuHbie ocHoeanun*; novogrč. *κατά το φυσικόν σύστημα* (prema naravnom sustavu).

⁷⁰ Rečenica nije u cijelosti jasna. I prijevodi se poprilično razlikuju. Prevoditelj je nastojao ostati što više pri poretku riječi izvornika.

⁷¹ Ili 'despotski' u značenju odnosa između gospodara i roba. Grč. *δεσποτικοί*; lat. *dominorum in servos imperio similes*; engl. *despotic*; franc. *elles ont un caractère despotique*; njem. *despotisch*; rus. *onu ocHoeaHbi ua nanariax zocnadcmea*; novogrč. *δεσποτικοί*.

⁷² Ili 'ustav i vlada'. Grč. *πολιτεία και πολιτεύμα*; lat. *politia et civitatis administrandae ratio*; engl. *constitution and government*; franc. *constitution et gouvernement*; njem. *die Staatsverfassung und die Staatsregierung*; rus. *zocydapcmeenneoe ycmoücmeeo u nopsidoK zocydapcmeeHHOzo ynpaeAenua*; novogrč. *»πολιτεία« και »πολίτευμα«*.

jedno te isto, a državna je uprava ono glavno u država-
vama, mora to glavno biti ili jedan ili manjina ili
većina; kada pak jedan ili manjina ili većina vladaju na
zajednički probitak, takvi su državni poreci nužno
ispravni; dočim oni koji su na zasebničku korist, bilo
jednoga bilo manjine bilo većine, ti su zastrane⁷³. Jer
ili ne treba zvati građanima one koji ne sudjeluju [u
probitku], ili oni trebaju zajednički sudjelovati
u korist. Onu od jednovlada koja se obzire na zajed-
ničku korist običavamo nazivati kraljevstvom⁷⁴; vlast
manjine, ali više od jednog, [zovemo] vladavinom
najboljih⁷⁵ (ili zbog toga što najbolji vladaju, ili zbog
toga što je poradi najboljeg državi i njezinim dioni-
cima); kada pak mnoštvo [većina] vlada državom na
zajedničku korist, onda se to zove zajedničkim ime-
nom svih državnih poredaka - ustavna vladavina⁷⁶.
(To se pak događa s razlogom, jer jedan ili nekolicina
mogu se odlikovati krepošću, dok je za više njih teško
dostići savršenstvo u svakoj krepoti, nego najviše
u onoj ratničkoj, jer ona nastaje u mnoštvu. Zbog
toga je u takvom državnom ustrojstvu najglavniji dio
ratništvo⁷⁷ i u njemu sudjeluju oni koji posjeduju
oružje.) A zastrane su od spomenutih: samosilništvo
za kraljevstvo, vladavina malobrojnih za vladavinu
najboljih, pučka vladavina za ustavnu vladavinu⁷⁸.
Jer samosilništvo je jednovlada na korist samovla-
dara, vladavina malobrojnih' na korist bogataša,
pučka pak vladavina na korist siromaha, dočim
zajedništvu na korist nije ni jedna od njih.

⁷³ Usp. Aristotel, *Nikomahova etika*, VIII, 10.

⁷⁴ Grč. ἡ βασιλεία; lat. *regnum*; engl. *kingship (royalty)*; franc. *royauté*; njem. *das Königtum*; rus. *uapctean enacmb*; novogrč. *βασίλεια*.

⁷⁵ Grč. ἡ ἀριστοκρατία; lat. *aristocrata*; engl. *aristocracy*; franc. *aristocratie*; njem. *die Aristokratie*; rus. *apucmotcpamun (enacmb Aynuiux)*; novogrč. *ἀριστοκρατία*.

⁷⁶ Grč. πολιτεία; lat. *politia*; engl. *a constitution*; franc. *une république (gouvernement constitutionnel et légal, république modérée)*; njem. *Politie*; rus. *nonumun (penyônuKaHCKyü cmpou)*; novogrč. *πολιτεία*.

⁷⁷ Ili 'ratnički stalež'. Grč. το προπολεμοῦν; lat. *ea pars civitatis, quae pro reliquis civibus propugnat*; engl. *the fighting-men*; franc. *la classe combattante*; njem. *das kriegische Element*; rus. *eouHbi*; novogrč. ἡ τάξις τῶν πολεμιστῶν (stalež ratnika).

⁷⁸ Usp. Aristotel, *Nikomahova etika*, 1160b.

8 Treba pak malo opširnije reći što je svaki pojedini
od tih državnih poredaka. Jer tu ima nekih teškoća.
Naime, onomu koji o svakom pojedinom načinu
umuje, i ne gleda samo na djelovanje, niti je primje-
reno štogod previdati, niti izostavljati, nego pokazi-
vati istinu o svakoj pojedinačnosti. Samosilništvo je
jednovlada, kao što je rečeno, i gospodstvo [jednoga]
nad državnim zajedništvom; vladavina malobrojnih
je" kad vlast u poretku drže imućnici"⁷⁹, dok je pučka
vladavina naprotiv kad vladaju ne oni s množinom
imetka, nego neimućnici.

Prva je teškoća već pri dotičnoj odredbi. Jer, ako
oni u većini, budući bogati, budu vladali državom,
posrijedi je pučka vladavina, kada vlast drži mnoštvo;
- slično pak opet, dogodi li se negdje da su neimuć-
nici malobrojniji od imućnika, ali budući jači vladaju
državom, a gdje vlada malo mnoštvo, kažu kako je
vladavina malobrojnih, onda se ne bi činilo prikladno
kako je razlučeno o državnim porecima.

Ali ako bi tkogod, pridavši bogatstvo manjini
a siromaštvo većini, tako nazvao državne poretke
- vladavinom malobrojnih onaj u kojem vlast drže
imućnici, koji su malobrojni mnoštvom, i pučkom
vladavinom onaj [poredak] u kojem vladaju neimuć-
nici, koji su mnogi mnoštvom - nastalo bi drugo
dvoumlje. Jer kako ćemo nazvati upravo spomenute
državne poretke, onaj u kojem su brojniji imućnici
i onaj u kojem su malobrojniji neimućnici, a i jedni
i drugi vladaju državnim ustrojem, ako nema
nikakva drugog državnog poretka mimo tih nareče-
nih? Čini se, naime, kako taj razlog pokazuje da to
što malobrojni ili mnogobrojniji vladaju tek je prigo-
dak, bilo u vladavinama malobrojnih bilo u pučkim
vladavinama, zbog toga što su svugdje imućnici malo-
brojni, dočim neimućnici mnogobrojni (pa zbog toga
i ne izlazi da su rečeni uzroci i same razlike), nego se
pučka vladavina i vladavina malobrojnih uzajamno
razlikuju siromaštvom i bogatstvom; i nužno, dakle,

⁷⁹ Grč. οἱ τὰς οὐσίας ἔχοντες; lat. *U quorum res familiaris ampla est*; engl. *men of property*; franc. *les détenteurs de la fortune*; njem. *die Reichen*; rus. *eAadetow,ue coôcmeennocmbio*; novogrč. *οἱ πλούσιοι*.

ondje gdje se vlada bogatstvom, bili takvi malobrojni ili mnogobrojni, posrijedi je vladavina malobrojnih; gdje pak vladaju neimućnici, tu je pučka vladavina, samo što se događa, kao što rekosmo, te jedni bivaju malobrojni, drugi pak mnogobrojni. Jer imućni su malobrojni, dočim u slobodi sudjeluju svi; i zbog tih razloga prisvajaju si i jedni i drugi državnu vlast .

Shvatiti prvo treba koje odredbe postavljaju vladavine malobrojnih i pučke vladavine , i što je pravednina⁸² u jednome i drugome poretku. Jer svi pristaju uz neku pravedninu, ali idu samo donekle, i ne govore o svoj pravednini poglavito. Na priliku tako čini se kako je pravedno ono jednako, koje i jest, ali ne svima, nego samo jednakima. A i nejednako se čini pravednim, pa i jest, ali ne svima, nego samo nejednakima. Oni pak što ispuštaju to »kojima?«, prosuđuju pogrješno. Uzrok je tomu što im je prosudba o sebi samima. A gotovo većinom ljudi su loši prosuditelji o vlastitim stvarima. Te tako, budući je pravednina *nekima*, i razdjeljuje se istim načinom i na stvari i na osobe, kao što je rečeno prije u knjigama *O etici*⁸³, slažu se oko jednakosti stvari, spore se pak oko one što se tiče osoba, najviše zbog onoga već rečenog, zbog toga jer loše prosuđuju o vlastitim stvarima, i zatim što govore samo donekle i jedni i drugi, o nekoj pravednini, dok smatraju kako govore o pravednini naprosto. Jer jedni, ako su u čemu nejednaki kao bogatstvom, drže se nejedna-

⁸⁰ Posrijedi je opet višeznačnica *πολιτεία*; ovdje najvjerojatnije u značenju 'vlast' ili 'moć'. Grč. *ἀμφισβητοῦσιν ἀμφοτέροι της πολιτείας*; lat. *vindicant sibi utrique reipublicae administrationem*; engl. *the oligarchical and democratical parties respectively claim power in the state*; franc. *les raisons invoquées par les uns et les autres pour réclamer le pouvoir*; njem. *nehmen beide Parteien die Verfassungsmässigkeit für sich in Anspruch*; rus. *u dpyzue ocHoebi-eaiom ceou npumo3aHUU na enacmb e zocydapcmee*; novogrč. *περί τα οποία διεξάγεται ὁ των δύο τάξεων ἄγων δια την κατάληψιν της Εξουσίας* (o kojima se vodi borba dvaju staleža radi zauzeća vlasti).

⁸¹ Ili 'oligarhije' i 'demokracije'.

⁸² Ili 'ono što je pravedno', 'pravo'. Grč. *τὸ δίκαιον*; lat. *jus*; engl. *justice*; franc. *juste*; njem. *die Gerechtigkeit*; rus. *cnpaeeenu-eocmb*; novogrč. *τὸ δίκαιον*.

⁸³ Vidi Aristotel, *Nikomahova etika*, V 1131 a 15.

kima u cijelosti; drugi pak, koji su u bilo čemu jednaki, kao slobodom, kako su i u cijelosti jednaki.

Ti pak ono najglavnije ne kazuju. Jer ako su se radi tečevina udružili i sastali, toliko sudjeluju u državi koliko imaju posjeda, tako pa bi se činilo da prevladava razlog zagovornika vladavine malobrojnih (jer ne bi bilo pravedno da sudjeluje kao sa sto mina onaj tko daje tek jednu, jednako onomu što daje preostalih devedeset i devet, bilo od glavnice bilo od zakupnine⁸⁴). Tako se pak nisu [udružili] samo poradi življenja, nego prije poradi dobra življenja (jer inače bi postojala država robova i ostalih životinja; takve pak nema, zbog toga što ti niti sudjeluju u blaženstvu, niti u življenju prema izboru); niti pak radi obrambenog saveza, kako im nitko ne bi nanosio nepravdu, niti opet radi razmjena i uzajamne koristi - jer inače bi Etruščani i Kartazani, te svi ostali s uzajamnim trgovinskim ugovorima, bili kao državljani jedne države; oni doduše imaju sporazume o uvozu i ugovore o nenanošenju nepravde i dokaznice o bojnome savezu. Ali niti je svima tima postavljena zajednička vlast, nego je u svakoj od njih drukčija, niti pak jedni vode brigu o tome kakvi bi drugi trebali biti, niti da nepravedan ne bude nitko od onih što su pod dotičnim ugovorima, niti počinja ikakvu čudorednu nevaljalost, nego samo kako ne bi jedni od drugih pretrpjeli nepravdu. A o kreposti i opaćini građana razmišljaju oni što brinu o dobroj zakonitosti. Otuda je i bjelodano kako se mora brinuti o kreposti ona država što se istinski naziva tako, a ne samo radi riječi. Jer zajedništvo postaje inače bojni savez⁸⁵ što se od drugih takvih udaljenih saveza razlikuje samo mjestom, a zakon je nagodba i, kako reče Likofron sofist, jamac uzajamnih pravednina, ali nije ono što može učiniti građane dobrim i pravičnim.

A da je tomu tako, jest i bjelodano. Jer ako bi tkogod i okupio [različita] mjesta u jedno, tako da se zidinama dotiču grad Megarana i onaj Korinćana,

⁸⁴ Ili 'postotaka', 'kamata', 'probitka'.

⁸⁵ Veoma česta riječ. Grč. *συμμαχία*; lat. *belli gerendi societas*; engl. *alliance*; franc. *alliance*; njem. *ein Beistandsvertrag*; rus. *com3*; novogrč. *συμμαχία*.

ipak ne bi nastala jedna gradodržava; pa čak ni onda kad bi sklopili uzajamno međustaleške brakove⁸⁶, iako je to ono od zajedništava što su svojstvena državama. Slično pak ne ni ako bi koji stanovali napose, ali ipak ne toliko udaljeno te ne bi mogli uzajamno općiti, nego bi imali zakone da jedni drugima ne nanose nepravdu pri poslovnim podjelbama, kao kad bi jedan bio tesar, jedan ratar, jedan kožar, jedan opet bilo što drugo, pa kad bi ih bilo i deset tisuća, a ne bi im bilo zajedničko ništa drugo osim tih stvari, kakve su razmjena i bojni savez, - ne bi ni to bila država. A zbog kojega pak razloga? Zacijelo ne zbog toga što nema bliza zajedništva. Jer kad bi se i tako okupili u zajednicu (dok bi se svaki pojedinac služio vlastitim domom kao državom) pomažući se uzajamno kao u obrambenom savezu samo od onih koji im nanose nepravdu, ni to se ne bi činilo državom onima koji oštro promatraju, ako bi slično uzajamno općili okupljeni kao i napose. Bjelodano je dakle kako' država nije zajedništvo mjesta, i nije poradi toga da jedni drugima ne nanose nepravdu i poradi poslovne podjelbe. Nego tē stvari moraju biti prisutne, ako će biti države; ali ni kad su sve one prisutne, to još nije država, nego je ona zajedništvo dobra življenja, kako kućama, tako i rodovima, poradi života savršena i samodostatna. Nu toga neće biti ne budu li nastavali jedno te isto mjesto i sklapali međustaleške brakove. Otuda su i svojbine⁸⁷ nastale po gradodržavama te bratstva⁸⁸, žrtvene svetkovine i zabave [poradi] suživljenja. To je pak djelo prijateljstva. Jer izbor suživljenja je prijateljstvo. Svrha je dakle države dobro življenje, a tē su stvari poradi tē svrhe. Država je zajedništvo rodova i selā u savršenu i samodostatnu životu. To je pak, kako kazasmo blaženo i lijepo življenje⁸⁹. Treba dakle postaviti

⁸⁶ Grč. *ἐπιγαμία*; lat. *connubii jus*; engl. *the right to intermarry*; franc. *mariage*; njem. *Ehegemeinschaft*; rus. *anuzoMun*; novogrč. *ἐπιγαμία*. Značenje je zapravo: pravo ženidbe iz jednoga staleža u drugi ili iz jedne države u drugu.

⁸⁷ Grč. *κηδεῖαι*; lat. *affinitates*; engl. *family connections*; franc. *relations de parenté*; njem. *Verschwägerungen*; rus. *podcmeenubie coto3bi*; novogrč. *κηδεοτεῖαι*.

⁸⁸ Ili 'fratrije'.

⁸⁹ Usp. *Nikomahova etika*, 1097 b 6.

kako državno zajedništvo biva radi lijepih činidbi, a ne tek poradi suživljenja. Stoga oni koji pridonose najviše takvomu zajedništvu tī imaju većega dijela u državi *negoli* oni što su im prema slobodi ili rodu jednaki ili pak viši, dok su im prema državnoj kreposti nejednaki, ili opet oni što ih prema bogatstvu premašuju, ali su prema kreposti premašeni. Bjelodano je dakle iz rečenoga kako svi koji se prepiru oko državnih poredaka izriču tek dio onoga što je pravo.

10 Postoji dvoumlje i oko toga što treba biti vrhovništvo⁹⁰ u državi; naime: ili mnoštvo ili bogataši ili čestiti muževi ili jedan najbolji od svijui ili samosilnik. Čini se da svaka od tih stvari sadržava teškoću. Sto, naime, ako siromašni - zbog toga jer ih je više - porazdijele imovinu bogataša, - nije li to nepravedno? Ne, Zeusa mi [reklo bi se], jer se to vrhovništvu činilo pravednim. Što bi onda trebalo nazvati krajnjom nepravednošću?! Ako opet, uzevši sve, većina porazdijeli imovinu manjine, bjelodano je kako to razara državu. Ali krepost ne uništava onoga tko je ima, niti ono što je pravedno uništava državu. Tako te je jasno kako taj zakon⁹² ne može biti pravedan. Inače bi i djela koja je samosilnik počinio nužno sva bila pravična; jer on provodi silu, budući snažniji, upravo kao i mnoštvo prema bogatašima. Ali zar je pravedno da vladaju malobrojni i bogati? Ako pak i ti počine iste tē stvari te pootimaju i pooduzimaju imovinu mnoštva, zar je to pravedno? Onda bi tako bilo i ono drugo. Bjelodano je dakle kako su sve tē stvari nevaljale i nepravedne. Nego, bi li čestiti trebali vladati i biti vrhovnici nad svima? Ne bi li onda

Ili 'ono koje je poglavito' ili 'vrhovna vlast'. Grč. *το κυριον*; lat. *dominatio ac summa auctoritas*; engl. *the supreme power*; franc. *le pouvoir souverain*; njem. *das Entscheidende*; rus. *εεpxoe-HŪH enacmT*; novogrč. *την κυρίαρχον.. εξουσίαν*.

⁹¹ Posrijedi je razlika između onoga što je uže ili djelomično pravedno (*το δίκαιον*) i onoga što je naprosto pravedno.

⁹² Postoji stanovito neslaganje i oko prijevoda ovog izričaja. Grč. *TOV νόμον τούτον*; lat. *hanc legem* (ali u Tome Akvinca: *Ma lex quae praecepit multitudinem dominari*); engl. *this law of confiscation*; franc. *la loi du nombre*; njem. *eine solche Regelung*; rus. *nodeŌHbiu 3ŪKOH*; novogrč. *ó νόμος ούτος*.

nužno svi ostali bili obeščašćeni⁹³, budući lišeni časti državne vlasti. Jer vlasti kažemo kako su časti; i vladaju li uvijek isti, ostali su nužno obeščašćeni.

Bi li onda bilo bolje da vlada jedan koji je najvaljaniji? Ali to je još više vladavina manjine, jer su tada obeščašćeni brojniji. Nego možda bi kazao tkogod kako je uopće loše da čovjek bude vrhovna vlast, a ne zakon, jer mu je duša podvrgnuta slučajevima strasti. Ako bi pak zakon bio vladavine manjine ili pučke vladavine, što će nam pomoći u dotičnim dvojabama? Jer opet će nam se vratiti ono prije rečeno.

- 11 O ostalim dakle [stvarima] bit će drugdje riječi⁹⁴. Da pak vrhovna vlast radije bude u mnoštva negoli u najboljih ali malobrojnih, činilo bi se prihvatljivim, pa iako tu ima dvojbe, ima gotovo i istine. Jer mnogi, od kojih svaki i nije valjan muž, ipak mogu zajedno biti bolji od onih⁹⁵, uzeti ne pojedinačno nego skupno, kao što i gozbe zajedničkim prilozima bivaju bolje od one namaknute o trošku pojedinca. Budući ih je naime mnogo, svatko ima dio kreposti i razboritosti, i kad se sastanu, mnoštvo biva poput jednog čovjeka, mnogonožna i mnogoruka i koji ima mnoga osjetila, te isto tako i što se tiče značaja i razumijeća. Stoga i prosuđuju bolje mnogi i glazbena djela i ona pjesnička; jer jedni [prosude] jedan, drugi drugi dio, a svi sve. Ali tako se razlikuju valjani muževi od svakog pojedinog iz mnoštva kako kažu da se razlikuju lijepi od nelijepih, i umjetnine od zbiljnosti⁹⁷, jer su u njima u jedno skupljene razbacane

⁹³ To jest: 'lišeni građanskih prava'. Grč. *ἀτιμους εἶναι*; lat. *honoris expertes et ignominia notati*; engl. *be dishonoured*; franc. *privés des droits civiques*; njem. *ehrlos sein*; rus. *ympamam noAUMunecKue npaβa*; novogrč. *#ά εἶναι ἐστερημένοι τιμῆς* (da budu lišeni časti).

⁹⁴ Vidi poglavlja 12-17, IV, VI.

⁹⁵ Posrijedi je teže mjesto. Ključni glagol se odčitava kao *λύεσθαι* ili *λέγεσθαι*. Ali, kako kaže J. Tricot, u oba slučaja temeljni smisao je jasan.

⁹⁶ To jest: od najboljih ali malobrojnih.

⁹⁷ Ili 'umijećem naslikana djela od onih istinskih'. Grč. *τα γεγραμμένα δια τέχνης των ἀληθινών*; lat. *et picta ex arte a veris*; engl. *and works of art from realities*; franc. *et entre les peintures faites par art et leurs modèles originaux*; njem. *und das künstlerisch*

pojedinačnosti, dočim među izdvojinama može ovomu ljepše od naslikanoga biti oko, onomu pak neki drugi dio.

Da li, međutim, u svakom puku i u svakome mnoštvu može biti takve razlike između mnogih i malobrojnih izvrsnika, nije jasno, nego je dapače bjelodano kako je to u nekih nemoguće (jer isti bi onda razlog vrijedio i za zvijeri; iako tako reći, čime li se neki razlikuju od zvijeri?) Ali za poneko mnoštvo ništa ne priječi da rečeno bude istinito. Zbog toga bi se time razriješilo i ranije spomenuto dvoumlje i ono njemu blisko, nad čime trebaju vladati slobodnjaci i mnoštvo građana; a to su pak oni koji niti su bogati, niti pak imaju dostojanstvo ikakve kreposti. To opet da ti sudjeluju u najvišim vlastima, nije sigurno (jer će i zbog nepravednosti i zbog nerazboritosti jednom počinjati nepravde, jednom pak pogriješke). Ali rne dopustiti im uopće da sudjeluju, također je pogibeljno (jer kad su mnogi obeščašćeni i osiromašeni, takva država mora biti puna neprijatelja). Preostaje dakle dopustiti im sudjelovanje u savjetima i odlukama.⁹⁸ Zbog toga su Solon i neki drugi zakonodavci predavali njima izborne skupštine i polaganje računa od vladatelja, ali im nisu dopuštali da sami pojedince vladaju. Jer svi oni uzeti zajedno imaju dostatno razboritosti⁹⁹ te, primiješani onim boljima, koriste državi, kao što i neprečišćena hrana pomiješana s čistom čini cijelu mješavinu korisnijom od ono malo [čiste]. Nu sâm za sebe svaki pojedinu od tih nesavršen je u prosudbi.

Gezeichnete vom Wirklichen; rus. *виу KapmuHbt, nanucauHbie xydoMHUKOM*, - *om KapmuH npupodbi*; novogrč. *και αι καλλιτεχνικοί εικόνες των ἀληθινών ανθρώπων* (i umjetničke slike od istinskih ljudi).

⁹⁸ Ili 'u savjetodavnoj i sudbenoj ovlasti'. Grč. *τοῦ βουλευέσθαι και κρίνειν μετέχειν*; lat. *ut consultandi sint et iudicandi participes*; engl. *to assign to them some deliberative and judicial functions*; franc. *faire participer aux fonctions deliberative et judiciaire*; njem. *am Beraten und Entscheiden teilnehmen*; rus. *ynacmeoeamb e coeewflmeAbHOÛ u cydeŌHOÛ enacmu*; novogrč. *va μετέχουν οὔτοι τοῦ βουλευέσθαι και κρίνειν*.

⁹⁹ Grč. *ή αἰσθησις*; lat. *sensus*; engl. *perceptions*; franc. *discernement*; njem. *Verstand*; rus. *paccydumeAbuocmb*; novogrč. *αἰσθησις*.

Dočim takav ustroj države kao prvu teškoću ima to što bi se činilo, kako isti ima suditi tko je ispravno liječio te izliječiti i učiniti zdravim bolesnika od prisutne bolesti; a takav je liječnik. I slično tako i o ostalim iskustvima i umijećima. Pa kao što liječnik treba polagati račune liječnicima, tako i svi ostali - sličnicima. Liječnik je pak i puki izvršitelj i upućen poznavatelj i, treće, proučavatelj samog umijeća (jer takvih ima, tako reći, u svim umijećima). Stoga pripisujemo prosudbu ništa manje tima obrazovanim negoli poznavateljima¹⁰¹. I zatim, činilo bi se kako istim načinom biva i pri izboru. Jer izabrati ispravno posao je vičnika, kao za zemljomjera onih što su vični zemljomjerstvu a za kormilara onih vičnih kormilarstvu. Ako naime u [znanju] o nekim djelima i umijećima sudjeluju i pokoji zasebnici¹⁰², ipak ne znaju više od samih vičnika. Tako te prema tome razlogu ne treba mnoštvu povjeravati ni izborne skupštine ni polaganje računa. Ali možda se sve to ne kazuje ispravno, dijelom i zbog prijašnjeg razloga¹⁰³, ukoliko naime mnoštvo ne bude odveć ropsko (jer će svaki pojedinac biti slabiji prosuditelj od vičnika, dočim svi zajedno bit će ili bolji ili barem ne gori), a i zato što o nekim stvarima ne prosuđuje najbolje samo njihov izrađivač, kakva su naime djela koja ocjenjuju oni što ne posjeduju umijeće, kao što kuću ne može ocijeniti samo graditelj, nego je još bolje prosuđuje njezin korisnik (ili kućevlasnik), te kormilo kormilar bolje od tesara i gozbu gošćenik bolje od kuhara.

To bi dakle dvoumlje tkogod možda tako dostatno razriješio. Ali njemu je blisko jedno drugo. Čini se

¹⁰⁰ Ili 'ustavni poredak'. Grč. *ἡ τάξις αὐτῆς της πολιτείας*; lat. *reipublicae administrandae ordinatio*; engl. *the popular form of government*; franc. *cette organisation politique*; njem. *diese Verfassungsordnung*; rus. *ama opzanuaauun zocydapcmeeHHOzo cmpOH*; novogrč. *TO πολιτικόν τούτο σύνταγμα* (takav državni ustroj).

¹⁰¹ To jest: stručnjacima.

¹⁰² Ili 'prosječnici' ili 'prtljari' ili 'nestručnjaci'. Grč. *των ιδιωτῶν τίνας*; lat. *nonnulli etiam idiotae et imperiti*; engl. *private persons*; franc. *des profanes*; njem. *Laien*; rus. *Koe-icmo U3 neceedyui,ux*; novogrč. *Idiῶται* (zasebnici/nevježe). Prijevod se dakle poprilično razlikuju, vjerojatno stoga što *ot idiῶται* može značiti i *sukromnici* i *osobnici* i *prostaci* te *nestručnjaci* i *nevježe*.

¹⁰³ Usp. 1281s 40-b 21.

naime neumjesnim da u krupnijim stvarima prije odlučuju nevaljali negoli čestiti, a polaganje računa [o službi] i izboru vlasti ono su najkrupnije što se u nekim državama, kako je rečeno¹⁰⁴, povjerava puku. Jer skupština¹⁰⁵ je vrhovna u svim tim stvarima. Pa ipak u skupštini sudjeluju te savjetuju i sude oni malene imovine po procjemi i bilo koje životne dobi, ali riznicom i vojništvom upravljaju oni s velikom imovinom, kao i ostalim najvišim službama. Slično bi pak tkogod riješio i to dvoumlje. Jer možda je i to ispravno postavljeno. Jer nije sudac, niti vijećnik¹⁰⁶, niti pak skupštinar, onaj koji vlada, nego je to sudište, vijeće i puk; a od narečenih svaki je pojedini tek dio toga (dijelom naime nazivam vijećnika, skupština i suca); tako te mnoštvo s pravom odlučuje u krupnijim stvarima. Jer od mnogih se sastoji i puk i vijeće i sudište. A i imovina po procjemi veća je u svih tih negoli jednoga i nekolicine koji obnašaju najviše dužnosti. Tê stvari dakle neka su razlučene tim načinom.

Prvo pretresano dvoumlje¹⁰⁷ pokazuje bjelodano, ništa drugo nego kako ispravno postavljeni zakoni trebaju imati vrhovnu ovlast, dok vladatelj - bio jedan ili njih više — imaju ovlast u onim stvarima o kojima zakoni ne uzmažu točno govoriti, zbog toga što nije lako općenito određivati o svim pojedinoštima. Kakvi pak trebaju biti ti ispravno postavljeni zakoni, još nije jasno, nego i dalje ostaje ono o čemu se odavno dvoumilo¹⁰⁹. Jer zajedno i istovrsno s državnim porecima nužno i zakoni bivaju nevaljali ili valjani, pravedni ili nepravedni. Uostalom jasno je da prema državnome poretku treba i zakone postavljati. Nu ako je tomu tako, bjelodano je kako oni prema ispravnim državnim porecima moraju biti pra-

¹⁰⁴ Vidi 1281b 32.

¹⁰⁵ Ili 'narodna, pučka skupština'. Grč. *ἡ ἐκκλησία*; lat. *concio*; engl. *the assembly*; franc. *l'Assemblée*; njem. *die Volksversammlung*; rus. *napodnoe soðpanue*; novogrč. *ἡ Ἐκκλησία τον δήμου* (pučka skupština).

¹⁰⁶ Ili 'savjetnik' ili 'savjetodavni član'.

¹⁰⁷ Vidi 1281b 32.

¹⁰⁸ Usp. *Nikomahova etika*, V, 1137 b 19.

¹⁰⁹ Usp. 1281 a 36.

vedni, oni pak prema porecima u zastrani¹¹⁰ - neprav-
vedni.

15 Budući je pak u svima znanostima i umijećima
svrha dobro, najveće je i najviše u najglavnijoj od
svih¹¹¹, a ta je nauk o državi ; dobro države je ono
pravedno, koje je opet na zajedničku korist; i svima
se čini kako je to pravedno¹ nešto jednako, i done-
kle se slažu s filozofijskim raspravama, u kojima se
20 razlučuje o ćudoređu¹¹⁴ (jer »pravednina« je nešto
i nekima, te treba kažu biti istima isto), ali u kojim je
[stvarima] jednakost¹¹⁵ i u kojima nejednakost, ne
smije se također zaboraviti. I oko toga je dvoumlje
i ono pripada filozofiji države.

25 Jer možda bi rekao tkogod, kako se prema pre-
moći u bilo kojem dobru trebaju nejednako raspodje-
ljivati vlasti, čak ako se u svemu ostalome [građani]
ne bi razlikovali, nego bi bili jednaki. Onima naime
koji se razlikuju, različita je i pravednina i dostojan-
stvo. Ali ako je to istinito, onda oni što bojom,
veličinom ili bilo kojim dobrom druge nadmašuju,
isto tako nadilaze i u građanskim pravima. Nije li to
30 laž već na površini? Bjelodano je to iz ostalih znano-
sti i umijeća.¹¹⁶ Jer gdje su umijećem jednaki frulači,
ne daju se izvrsnije frule onima plemenitijeg podri-

¹¹⁰ Ili 'izopačenim državnim porecima'. Grč. κατά τὰς παρεκ-
βετηκίας; lat. eas autem quae perversis conveniunt; engl. pervert-
ed forms of government; franc. sous des constitutions à formes
aberrantes; njem. die den abweichenden Verfassungen entspre-
chenden; rus. coomeemcmeytouifje omKAOueHUHM om npaeuAb-
Hbix eudoe; novogrč. οι δε κατά τα παρεκβατικά (oni koji su
prema odstupajima ili zastranama).

¹¹¹ Vidi Nikomahova etika, I, 1094 a 1.

¹¹² Posrijedi je višeznačnica δύναις (moć, mogućnost, sila,
jakost), ali i vještina i sposobnost, pa i nauk. Otuda i različiti
prijevodi. Grč. ή πολιτική δύναις; lat. politico scientia; engl. the
political science; franc. la potentialité politique; njem. die Kunst des
Staatsmannes; rus. noAumuKa; novogrč. ή πολιτική επιστήμη και
τέχνη (znanost, nauk, umijeće o državi).

¹¹³ Ili 'pravednina'.

¹¹⁴ Usp. Nikomahova etika V, 3.

¹¹⁵ Ili 'istost'.

¹¹⁶ Opet je posrijedi višeznačnica δύναις. Ovdje u smislu umi-
jeće, vještina. Grč. των άλλων επιστημών και δυνάμεων; lat. aliae
scientiae et facultates; engl. the other arts and sciences; franc. les

jetla (tî naime neće ništa bolje frulati), nego treba
onomu vrsnu u izvedbi dati i vrsnije glazbalo. Ako
pak rečeno još nije jasno, slijedi li se [primjer] još
35 malo, bit će on bjelodan. Jer bude li tkogod koji je
vrstan u frulačkom umijeću, ali uvelike zaostaje po
podrijetlu ili ljepoti, iako je svako od tih veće dobro
negoli frulačko umijeće (mislim: plemenito podrijetlo
i ljepota), i prema razmjeru ta [svojstva] više nadma-
40 šuju frulačko umijeće negoli on njih svojim umijećem
— ipak tomu treba dati izvrsnija glazbala. Jer dotič-
nom bi djelu trebale pridonositi premoć po bogat-
stvu i plemenitu podrijetlu, ali ne pridonose ništa.
1283

3 Uz to, prema tome razlogu svako bi se dobro
moglo sa svakim drugim usporediti. Jer ako se stano-
vita veličina¹¹⁷ može odmjeravati, onda bi se i veličina
5 u cijelosti mogla odmjeravati prema bogatstvu i slo-
bodi, tako te ako se ovaj više ističe prema veličini
negoli onaj prema kreposti - iako uopće više prema-
šuje krepost veličinu - sve bi stvari bile usporedive.
Ako je, naime, tolika i tolika [veličina] bolja od
10 tolike i tolike, ta je bjelodano jednaka. A kako je
takvo što nemoguće, jasno je da se s razlogom za
vlast u državnim poslovima ne nadmeće prema bilo
kojoj nejednakosti (jer ako su jedni sporiji a drugi
brži, ne trebaju zbog toga jedni dobivati više a drugi
manje, već u djelovježbenim natjecanjima takva raz-
lika donosi čast); nego iz kojih se stvari država
15 sastoji, o tima treba biti nadmetanje¹¹⁸. Stoga se
razložno natječu za čast oni plemeniti podrijetla,
slobodnjaci i bogataši; jer ti¹¹⁹ moraju biti slobodni
i donositi dohodarinu¹²⁰ (ne bi se naime država mogla

autres sciences et potentialités; njem. in den anderen Wissenschaften
und Künsten; rus. U3 paccMomeuun ocmauibHbix nayK u ucKycc-
me; novogrč. εις τὰς άλλας επιστήμας και δεξιότηας (iz ostalih
znanosti i sposobnosti).

¹¹⁷ Ili »visina«.

¹¹⁸ Podrazumijeva se natjecanje ili nadmetanje za 'položaje',
'službe' u vlasti.

¹¹⁹ To jest: oni koji su na vlasti ili obavljaju državne poslove.

¹²⁰ Ili 'porezna stopa', 'porez'. Grč. και τίμημα φέροντας; lat.
qui pro censu tributum conférant; engl. tax-payers; franc. des
contribuables; njem. Steuern entrichten; rus. u Aiodu, nAamnu^ue
HÜAOZU; novogrč. και εισοδήματα έχοντες (koji imaju prihoda,
prinosu).

sastojati samo od siromaha kao ni samo od robova). Nu ako su potrebne tē sastojine, bjelodano su onda potrebne i pravednost i građanska krepost¹²¹; jer bez tih država ne može opstojati: bez prvih naime ne može bivati država, bez drugih opet ne može se njome skladno upravljati.

- 13 Radi sama opstanka države, činilo bi se kako se ispravno natječu ili u svim ili u nekima od tih, dočim za dobar život s najviše prava bi se natjecali obrazovanje i krepost, kao što je i prije rečeno¹²². Budući, dakle, niti sve jednako trebaju imati oni što su jednaki samo u jednom, niti pak nejednako oni nejednaki u jednome, nužno su svi takvi državni poreci [zapravo] zastrane. Rečeno je naime i prije¹²³, kako se na neki način s pravom natječu svi, ali ne i *naprosto* svi s pravom. Bogataši zbog toga što im pripada više zemlje, a zemlja je zajednička; uz to su pri ugovorima većinom pouzdaniji. Oni pak slobodni i plemenita podrijetla kao bliski jedni drugima (jer građani su više plemeniti od neplemenitih, i plemenito podrijetlo svi časte i doma i u domovini); a uz to, vjerojatno i stoga što su bolji oni od boljih, budući da je plemenito podrijetlo krepost roda¹²⁴. Slično ćemo reći kako se s pravom i krepost natječe, jer kažemo da je pravednost zajednička krepost, koju moraju pratiti sve ostale¹²⁵. Ali i većina se [s pravom natječe] protiv manjine, jer su prvi i jači i bogatiji i bolji, ako se uzmu tako brojniji naprama malobrojnijim.

Ako dakle svi budu u jednoj državi - kažem: oni dobri, bogati i plemenita podrijetla, te još neko drugo građansko mnoštvo - hoće li biti pepirke oko

¹²¹ Ili - prema većini - i 'ratnička vrlina', kako pokazuju prijevod. Grč. πολιτική [πολεμική] ἀρετή; lat. *bellica virtus*; engl. *valour*; franc. *la valeur militaire*; njem. *die kriegerische Tugend*; rus. *еѡуНСКан доѡнеcmб*; novogrč. *иј πολεμική ἀρετή*. Usp. i IV. 1291 a 19-33.

¹²² Usp. 1281 a 4.

¹²³ Usp. 1280 a 9.

¹²⁴ Ili 'izvršnost rase'. Grč. ἀρετή γένους; lat. *generis virtus*; engl. *excellence of race*; franc. *une vertu de la race*; njem. *die Tüchtigkeit der Familie*; rus. *доѡподеме.иb, npucyи,asi ueeecm-HOMy pody*; novogrč. *ἀρετή γένους*.

¹²⁵ Usp. *Nikomahova etika*, V. 1129b 25.

toga koji trebaju vladati, ili je neće biti? Pri svakom naime pojedinom od spomenutih državnih poredaka nedvojbeno je prosudba o tome koji trebaju vladati (jer poreci se razlikuju po vrhovnoj vlasti jedni od drugih, pa je ona ili u bogataša ili u valjanih muževa, i u svim ostalima svaki na svoj način); ali mi pak razvidjeti trebamo, kad su istodobno prisutne sve tē stvari, kako valja razlučiti. Ako brojem bude posve malo onih koji posjeduju krepost, kojim načinom treba odlučiti? Treba li njihovu malobrojnost razvidjeti naprama zadaći: jesu li uzmožni upravljati državom ili ih treba biti toliko mnoštvo da mogu tvoriti državu? Postoji naime stanovito dvoumlje oko svih onih koji se natječu za državne časti¹²⁶. Jer činilo bi se kako ništa pravedno ne navode oni koji traže vlast zbog bogatstva, a slično i oni zbog plemenita podrijetla; čini se, naime, ako bude neki pojedinac bogatiji od svih ostalih, onda taj jedan bjelodano prema tome istome pravu treba vladati svima, te slično onaj kojega resi plemenito podrijetlo nad onima koji se natječu zbog svoje slobode. Isto će se možda dogoditi i u vladavini najboljih¹²⁸ s kreposću. Jer ako bi neki pojedinac bio bolji muž od svih ostalih valjanih u državnoj upravi, taj bi morao biti vrhovnik¹²⁹ prema tome pravu. Ako dakle i mnoštvo treba imati vrhovnu vlast zbog toga što je jače od malobrojnih, onda i jedan ili više njih (više od jednog, a manje od mnoštva) budući jači od ostalih, trebali bi imati vrhovništvo prije negoli samo mnoštvo. Sve tē stvari čini se jasno pokazuju kako nije ispravna ni jedna od tih odredaba, prema kojima dotični zahtijevaju da sami oni vladaju, dok im se svi ostali podvrgavaju. Jer i protiv onih koji prema kreposti zahtijevaju vrhovništvo u državnoj upravi, te slično i onih [koji to traže] prema bogatstvu, mnoštva bi mogla navesti pravedan razlog. Ništa naime ne priječi da mnoštvo

¹²⁶ Ili 'za državne službe'. Grč. περί των πολιτικών τιμών; lat. *de civilibus honoribus*; engl. *all the aspirants to political power*; franc. *les dignités d'ordre politique*; njem. *die politischen Ämter*; rus. *nonecmу β tocydapcmee*; novogrč. *τα πολιτικά αξιώματα*.

¹²⁷ Podrazumijeva se: zbog toga što su rođeni kao slobodni (slobodnjaci) za razliku od robova.

¹²⁸ To jest: u aristokraciji.

¹²⁹ Ili 'nositelj vrhovne vlasti'.

katkad bude bolje negoli su i malobrojni i bogatiji, ne uzeti pojedince, nego cjelokupno. Zbog toga i na 35
odgovoriti istim načinom. Dvoume, naime, neki kako treba zakonodavac postavljati zakone - želeći donijeti one najispravnije zakone - na korist onih boljih ili većine, kad se dogodi ono rečeno¹³⁰.
'Ispravno'¹³¹ tu valja shvatiti kao 'jednako'. A to 40
jednako ispravno na korist je cijele države i zajedništva građana; građaninu pak općenito je svojstvo i vladati i da se njime vlada; i on je u svakom državnom poretku drukčiji, ali u onome najboljem 1284^a
onaj tko je uzmožan i voljan vladati i 'biti vladan' u skladu sa životom prema kreposti. 3

Ako se pak tkogod toliko razlikuje prema su višku 3
kreposti, ili više njih od jednoga (ali koji nisu uzmožni postići ispunu države), tako te se ne može ni 5
usporediti krepost svih ostalih niti njihova državnička moć¹³² s onom u dotičnika, bilo više njih bilo samo jednoga, ti se i ne mogu smatrati dijelom države; nanijet će im se naime nepravda izjednačujući ih s onima od kojih su toliko različiti prema kreposti i državničkoj moći, jer takav bi se činio poput boga 10
među ljudima. Otuda je bjelodano kako zakonodavstvo nužno biva o jednakima i podrijetlom i moću, dočim za one nema zakona, jer oni su sami zakon¹³³. 15
I smiješan bi bio tko bi pokušao njima postavljati zakone. Rekli bi mu možda kako ono, u Antistena , lavovi odgovoriše zečevima koji su, zboreći u skupštini, zahtijevali jednakost sviju. Zato i ustanoviše ostracizam države s pučkom vladavinom s toga

To jest: kad je većina - uzeta zajedno - bolja od nekolicine (prema B.Jowettu).

¹³¹ Ili 'pravo', 'pravedno'.

¹³² Ili 'sposobnost' ili 'znanje'. Grč. δύναμις πολιτική; lat. *potentia civilis*; engl. *the political capacity*; franc. *capacité politique*; njem. *die politische Fähigkeit*; rus. *noAumunecKue cnocoOHOcmu*; novogrč. πολιτικήν ἐπιστήμην καὶ ἰκανότητα [μεγαλοφνία] (... znanje i sposobnost/ili nadarenost).

¹³³ Usp. Platon, *Polit.* 292 d. i *Zakoni* IX, 875 c d.

¹⁴ 'Gdje su vam pandže i zubi?' Usporedi i Ezopovu basnu (241).

¹³⁵ Ili 'izgon s pomoću crepićnih glasovnica'. Pri progonu nepo-
čudnika, građani bi na glasovnicu (to jest: zemljanu pločicu

razloga. Tê, naime, čini se teže za jednakošću više od svega, tako te one koji su se činili da nadmašuju 20
moću (zbog bogatstva, množinom prijatelja ili kakve druge državničke sile) osuđivali su crepićnim glasov-
nicama i izgonili iz države na određeno vrijeme. Priča se kako su i Argonauti Herakla ostavili zbog istoga uzroka, jer ga Argo ne htjede voziti zajedno s osta-
lima, budući da je uveliko nadmašivao brodare. 25
Stoga oni koji pogrđuju samovlašće¹³⁶ i Perijandrov savjet Trazibulu ne treba misliti kako su naprosto u pravu što kude. (Kazuje se naime da Perijandar¹³⁷
nije rekao ništa glasniku poslanomu po savjet, nego je, posjekavši klasove koji su stršili, ujednačio usjev na njivi. Iako glasnik nije shvatio razlog tome postupku, čim je dojavio što se dogodilo, Trazibul je
shvatio kako mora ukloniti muževe koji strše.) Jer 30
takvo što ne koristi samo samosilnicima, niti tako samo samosilnici čine, nego se slično postupa i u via-
davinama manjine te u pučkim vladavinama. Ostraci-
zam¹³⁸, naime, ima istu moć na neki način da suzbija i progoni odveć istaknute [pojedince]. Isto čine drža-
vama i narodima oni u kojih je moć, kao Atenjani Samljanima, Hijanima i Lezbljanima (jer čim učvr-
stiše vlast nad njima, Atenjani ih uniziše protivno ugovorima). I perzijski je kralj Medijce i Babilonjane 40
i druge, koji su se ponosili time što nekoć bijahu u vlasti, često 'podsijecao'. 1284^b

Postavljeno pitanje općenito se odnosi na sve 3
državne poretke, te i one ispravne. Jer izopačeni¹³⁹
poreci čine dotično gledajući svoj probitak, ali i oni 5
kojima je do zajedničkog dobra postupaju na isti način. Bjelodano je to i u ostalim umijećima i znano-
stima; jer niti će slikar dopustiti da mu stvor ima nerazmjerno veliku nogu, pa ako bi se i odlikovala 10

u obliku crepića - grč. ὀστρακον) ispisivali dotičnikovo ime. U Ateni je za izgon/progon moralo biti 6.000 glasova. Sâm izgon se zvao ὀστρακισμός. U Sirakuzi je pri istom postupku kao glasov-
nica služio list masline, pa se taj izgon zvao *petalizam* (grč. πεταλισμός od πέταλον, list).

¹³⁶ Ili 'tiraniju'.

¹³⁷ Dotična priča potječe od Herodota (V, 92), samo što Hero-
dot pripisuje Trazibulu ulogu koju Aristotel pridaje Perijandru.

¹³⁸ Usp. V. 1302b 18.

¹³⁹ Ili 'poreci koji su zastrane'.

ljepotom; niti će brodograditelj pustiti da takva bude krma ili koji drugi od brodskih dijelova; niti će pak zborovodja onomu što glasnije i ljepše pjeva od cijelog zbora dopustiti da pjeva sa zborom. Tako te zbog toga ništa ne priječi samovladare da se slažu sa svojim državama, ako tako čine kad njihova vlastita vladavina biva na korist tim državama. Stoga u slučaju priznatih istaknutosti razlog za ostracizam ima stano-
vito državničko pravo. Bolje je dakako ako zakonodavac već u početku tako uredi državu da i ne treba dotičnoga lijeka; drugi put, ukoliko do toga dođe, bio bi popraviti nastalo nečim takvim ili sličnim. Ali se u državama tako ne događa; jer se [ljudi] ne obziru na korist zajedničke države, već se ostracizmom služe u stranačke svrhe¹⁴⁰. Dakle, u izopačenim državnim porecima, jasno je kako je takvo što zasebično korisno i pravedno; samo je isto tako bjelodano da to nije i naprosto pravedno. Ali u najboljem državnom poretku mnogo je dvoumlja oko toga, i ne prema suvišku u ostalim dobrima, kao što su snaga, bogatstvo i mnoštvo prijateljstava, nego ako se tkogod odlikuje prema kreposti, - što je činiti? Jer ne bi se smjelo reći kako bi ga trebalo prognati i odstraniti, ali ne ni vladati njime; slično bi, naime, bilo zahtijevati da se Zeusom vlada, podijelivši između sebe vlast. Preostaje, dakle, kako se čini i naravnim, da svi takvoga slušaju rado, tako te takvi budu doživotni kraljevi u državama.

15

20

25

30

- 14 Možda bi bilo skladno poslije iznesenih riječi poći dalje i razvidjeti o kraljevstvu¹⁴¹. Jer kažemo kako je ono jedan od ispravnih državnih poredaka. Treba razvidjeti, koristi li kraljevska vladavina državi ili

¹⁴⁰ Ili 'u strančarskim sukobima'. Iako je dotično mjesto okvirno jasno, različito se prevodi. Grč. *ἀλλὰ στασιαστικῶς ἐχρῶντο τοῖς ὀστρακισμοῖς*; lat. *sed seditiose ostracismis utebantur*; engl. *they have used ostracism for factious purposes*; franc. *mais elles ont mis l'ostracisme au service des factions*; njem. *sondern verwendeten den Ostrakismos als eine Waffe im Parteikampfe*; rus. *а npecAedoeaHy npy amoM ebizody dnn ceoeü napmuu*; novogrč. *ἀλλὰ πρὸς ἴδιον κομματικὸν ὄφελος* (nego u svoju stranačku korist).

¹⁴¹ Ili 'O kraljevskoj vladi'. Grč. *ἡ βασιλεία*; lat. *regnum*; engl. *royalty*; franc. *royauté*; njem. *Königtum*; rus. ovdje *μπαρεκαη enaemb*, iako se inače prevodi kao *υφρπεο* i *ΚοροAeecteo*; novogrč. *ἡ βασιλεία*.

zemlji, kojom se hoće skladno upravljati, ili pak ne, nego prije nekakav drukčiji državni poredak, ili pak ona jednima koristi a drugima ne koristi. Treba pak prvo istražiti postoji li jedan njezin rod ili ih je više različitih. Lako je uvidjeti kako sadrži više rodova i kako način vladavine nije jedan u svima. Naime, u spartanskom državnom poretku čini se da je kraljevska vladavina najviše prema zakonu, i nije poglavito iznad svega, nego kad izađe izvan zemlje, kralj je vrhovni zapovjednik u ratnom pohodu. Uz to se obredi bogoslužja povjeravaju kraljevima. Takva je kraljevska vladavina poput nekakvog vojsko vodstva samovladara te je doživotna¹⁴². Kralj nije vlastan ubiti, osim zbog strašljivosti¹⁴³ kao u drevnim [državama] za ratnih pohoda, po pravu »oružane ruke«. O tome govori i Homer. Jer Agamemnon je uvrede strpljivo podnosio na skupštinama, ali kad bi pošli [u boj], bijaše vlastan i ubiti. I zaista kaže: »Koga li pak ja (ugledam) daleko od boja...; neće on lako izbjeći ni psima ni pticama. Jer pri menije pravo na smrt.«¹⁴⁴

40

1285

5

10

14

To je, dakle, jedan oblik kraljevske vladavine, vojskovodstvo za cio život, i od tih su jedne vladavine nasljedne, jedne pak izborne. Uz tu postoji i drugi oblik jednovlade, kakva su kraljevstva u nekih barbara. Ta sva imaju moć nalik na samovladu¹⁴⁶, ali

14

15

¹⁴² Dotično mjesto različito se prevodi. Grč. *οἷον στρατεία τις αυτοκρατόρων καὶ ἀδιός ἐστίν*; lat. *instar est summi et perpetui imperii militaris*; engl. *a kind of generalship, irresponsible and perpetual*; franc. *comme une sorte d'office de stratège, muni de pleins pouvoirs, et perpétuel*; njem. *wie ein selbständiges und lebenslängliches Feldherrenamt*; rus. *неАnemcH хах 6би ueKoeü HeozpanuneHHOU u HecMeuneMOÛ cmpameзueü*; novogrč. *ὁμοίᾳ πρὸς τὴν αὐτοκρατορικὴν καὶ ἰσόβιον ἀρχιοτρατηγίαν* (nalik na samovladarsko i doživotno vojskovodstvo).

¹⁴³ Podrazumijeva se: kralj nema pravo oduzeti život kojemu od svojih podanika, osim u slučaju strašljivosti (kukavstva) pred neprijateljem u vrijeme rata.

¹⁴⁴ Homer, *Ilijada*, II. 391-393. Doslovan prijevod, s time što se posljednje riječi ne nalaze u izdanjima Ilijade koja su do nas dospjela.

¹⁴⁵ Ili 'samovlade', 'monarhije'. Grč. *μοναρχία*; lat. *monorchia*; engl. *monarchy*; franc. *monarchie*; njem. *Alleinherrschaft*; rus. *МонархуH*; novogrč. *μοναρχία*.

¹⁴⁶ Ili 'tiraniju'.

su zakonita i po očinskome običaju. I jer su naravljju skloniji ropstvu barbari nego Grci, te Azijati nego Europljani, strpljivo podnose samosilničku vladavinu bez omraze. Zbog toga su tē (vladavine) samosilničke¹⁴⁷, ali su postojane, jer se temelje na očinskim običajima te su zakonite. I tjelesna straža im je kraljevska a ne samosilnička s istog razloga. Jer građani štite oružjem kraljeve, a samosilnike najamnici. Jedini naime vladaju po zakonu i uz pristanak podanika, a drugi protiv njihove volje, tako te prvi imaju tjelesnu zaštitu od građana, a drugi pak protiv građana.

Takve su dakle dvije vrste jednovlade. Treća je kakva bijaše u drevnih Grka, a koju nazivaju »izabranim presuditeljima«. Ona je, naprosto rečeno, izborna samovlada, a razlikuje se od barbarske ne time što nije prema zakonu, nego samo time što nije po očinskom običaju. Držali su jedni od tih (kraljeva) doživotno tu vlast, drugi pak do određena roka ili za određene zadaće, kao što izabraše nekoć Mitilenjani Pitaka¹⁴⁹ protiv prognanika, koje predvođahu Antimenid i pjesnik Alkej. Pokazuje i sâm Alkej kako za samovladara izabraše Pitaka u jednoj od pjesama počasnica: »Pitaka niska podrijetla gradu kukavnu i jadnu postaviše samovladarem, silno ga hvaleći svisebice.«¹⁵⁰ Tē dakle (jednovlade) jesu i bijahu samosilničke jer su samovladarske; zbog toga pak što su izborne i uz pristanak podanika - one su kraljevske. Četvrta vrsta kraljevske jednovlade obuhvaća one iz junačkoga doba koje bijahu prema zakonu te

¹⁴⁷ Ili 'tiranske'.

¹⁴⁸ Ili 'bojnim sucima' ili 'izabranim vladarima' (esimnetima). Posrijedi je nazivak nejasna postanka i značenja. Grč. *οἱ αἰσυννῆται*; lat. *aesymnetes*; engl. *aesymnetes*; franc. *aïsynnètes*; njem. *Aisymneten*; rus. *acuMnemuu*; novogrč. *οἱ αἰσυννῆται*. Sama se riječ javlja već u Homera i do Aristotelova doba poprima značenja od izabranog suca do izabranog vladara s diktatorskom ovlašću, bilo na određeni rok bilo doživotno, bilo u iznimnim okolnostima bilo po ustaljenu običaju dotične zajednice.

¹⁴⁹ Pitak je inače jedan od sedmorice mudraca, a Antimenid je Alkejev brat.

¹⁵⁰ Frag. 37 A, T. Bergk, *Poetae lyr. gr.* Doslovan prijevod.

uz pristanak podanika i po očinskim običajima.¹⁵¹ Zbog toga što ti prvaci bijahu dobročinitelji mnoštvu u kakvim umijećima ili u ratu, ili zbog sjedinjenja ili pribave zemlje, pa postadoše kraljevima pristankom podanika i [zajamčiše kraljevstvo] svojim nasljednicima po očinskim običajima.¹⁵³ Vrhovnici bijahu u ratnome zapovjedništvu i nad žrtvama koje nisu svećeničke, te su uz tē stvari i u sporovima presuđivali. Jedni to činjahu prisegnute, drugi neprisegnute, a prisega bijaše uzdignuće žezla.¹⁵⁴ H dakle u drevnim vremenima neprekidno su imali ovlast i nad (stvarima) u gradu i nad onima u polju te u inozemstvu.¹⁵⁵ Kasnije pak, pošto jedne od tih ovlasti napustiše sami kraljevi, jedne im mnoštva oduzeše, u nekim državama ostadoše kraljevima samo žrtvovanja, dočim ondje gdje je još bilo dostojno imena kraljevstva, obnašahu još samo ovlast vrhovnog ratnog zapovjedništva izvan granica zemlje.

To su, dakle, oblici kraljevstva, četiri brojem: jedno iz junačkoga doba (ono bijaše po pristanku podanika, ali s ograničenim ovlastima, jer kralj je bio vojskovođa i sudac te vrhovnik u bogoslužju); drugo je barbarsko (ono je nasljedna samosilnička vladavina u skladu sa zakonom); treće je koje nazivaju »izabranim presuditeljstvom [ili vladarstvom]« (ono je pak izborna samosilništvo); četvrto je kao u Spartanaca (koje je naprosto rečeno vrhovno zapovjedništvo, nasljedno i doživotno). Ta se (kra-

¹⁵¹ Iako sama grčka riječ znači Očinski, starinski, starodrevni / običaj' (lat. *consuetudo*), često se prevodi i kao 'ono što je nasljedno'. Grč. *πάτρια*; lat. *patriae* engl. *hereditary*; franc. *héréditaires*; njem. *ererb*; rus. *npaeo 3ŪKOHHOZO uacnedoeamui*; novogrč. *κληρονομικοί* (nasljedni, baštinjeni).

¹⁵² Usp. V 1310 b 10.

¹⁵³ To jest: njihovi su nasljednici baštinili kraljevstvo po očinskim (starodrevnim) običajima.

¹⁵⁴ Podignuti (ili uzdignuti) žezlo (palicu *ἰσχύπτερον*) kao znak vlasti ili pravne ovlasti nalazi se već u Homerovoj Ilijadi (npr. I, 234).

¹⁵⁵ Dotična rečenica nije u cijelosti jasna, ali je Lambinov latinski prijevod prihvatljivo razrješenje: *et res urbanas et eas quae agri finibus continebantur et eas quae extra fines imperii... perpetuo moderabantur*.

¹⁵⁶ Posrijedi je višeznačnica *esimnetija*.

- ljevstva) dakle tim načinom razlikuju jedna od drugih. Peti je oblik kraljevstva gdje jedan vlada svime, kao što svaki pojedini narod i pojedina država upravlja zajedničkim stvarima; ono je ustrojeno prema gospodarstvu.¹⁵⁷ Jer kao što je gospodarstvo nekakvo kraljevanje kućom, tako je i kraljevstvo gospodarenje državom te jednim ili mnogim narodima. 30
- 15 Gotovo da postoje tako reći dva oblika kraljevstva o kojima valja razvidjeti: ovo [posljednje] i ono spartansku; jer ona mnoga druga nalaze se između ta dva; 35 naime, ili imaju manje ovlasti nego »svekraljevstvo« ili opet više nego u spartanskom kraljevstvu. Stoga je istraživanje gotovo o dvojem; prvo, je li državama probitačno imati jednog doživotnog vojskovođu, koji bi bio ili prema rodu¹⁵⁹ ili [biran] 1286 naizmjenice, i drugo, je li na korist da jedan bude vrhovnik nad svime, ili pak nije? Razmatranje o takvom vojnom vrhovništvu više se tiče zakona negoli oblika državnog poretka (jer takvo može bivati u svim državnim porecima), tako te to za sada možemo ostaviti ne stranu. Preostala vrsta kraljevine oblik je državnog poretka, tako te o njoj treba razmotriti, i ukratko pregledati dvoumlja koja ona sadržava. A za početak istraživanja je ovo: je li korisnije da vlada »najbolji muž ili da vladaju najbolji zakoni?«¹⁶⁰ 9
- Onima koji mniju kako je kraljevanje na korist čini se, da zakoni izriču samo općenito, ali ne i prikladno 10
- ¹⁵⁷ Ili 'prema kućanstvu, domaćinstvu'; grč. *τεταγμένη κατά την οἰκονομικήν*; lat. *quod regnum rei familiaris administrandae rationem descriptione et ordine imitatur*; engl. *this form corresponds to the control of a household*; franc. *sur le même rang que l'administration du père de famille*; njem. *nach der Art einer Hausverwaltung*; rus. *ecmb как бди enacmb doMoxo3HŪcmeHHasi*; novogrč. *εκτεινομένην Επί πάσης τῆς δημοσίας οικονομίας* (/vlad/ proširenu na cijelo javno gospodarstvo /sic!/) .
- ¹⁵⁸ Posrijedi je ili 'sveopća, sveobuhvatna kraljevina' ili 'potpuna kraljevska vladavina', kako se vidi iz različitih prijevoda. Grč. *παμβασιλεία*; lat. *regnum perfectum*; engl. *the absolute royalty*; franc. *la royauté absolue*; njem. *das Universalkönigtum*; rus. (inače) *HeozpanuHeHHan u,apcKan enacmb*, (ovdje) *eeceOT>eMAio-uiftH u,apcKOH enacmb*; novogrč. *παμβασιλεία*.
- ¹⁵⁹ Ili 'nasljedan unutar jednog roda'.
- ¹⁶⁰ Usp. Platon, *Država*, 294A-295C.
- pojednim slučajevima, tako te je u bilo kojem umijeću zaludno ravnati se samo prema propisima. U Egiptu je tek nakon četvrtog dana dopušteno liječnicima izmijeniti [liječenje] (učine li to prije, onda na vlastitu pogibelj). Bjelodano je, dakle, kako s istoga uzroka nije najbolji državni poredak koji biva prema propisima i zakonima. Ali vladatelji se trebaju držati onog sveopćeg načela. I pri tome je bolje ono što je u cijelosti lišeno strasti od onoga kojemu je urođena. Ona pak u zakonu nije prisutna, dočim je duša čovječja nužno cijela takva.¹⁶¹ Ali možda bi rekao tkogod kako zato [čovjek] će bolje svjetovati u pojedinačnim slučajevima. Jasno je, dakle, kako je nužno da dotičnik bude i zakonodavac, i da se donose zakoni, ali koji neće vrijediti ondje gdje zastranjuju, dok vrijede u ostalim slučajevima. Nu u onim stvarima u kojima ne može zakon ili uopće suditi ili pak ne dobro, treba li odlučiti jedan koji je najbolji ili svi? Jer sada [ljudi] okupljeni prosuđuju, savjetuju i presuđuju, a sve se prosudbe odnose na pojedinačnosti. Sâm za sebe, uspoređen s drugim, svaki je možda gori. Ali država se sastoji od mnogih, poput gozbe što je ljepša kad za nju mnogi prilažu negoli samo jedan. Zbog toga i sudi bolje mnoštvo u mnogim stvarima negoli bilo koji pojedinac. 15
- 15 20 25 30 31
- Uz to je mnoštvo i više nepokvarljivo - kao i veća količina vode tako je i mnoštvo nepokvarljivije od manjeg broja [ljudi]. U pojedinca svladana srdžbom ili kakvom drugom strašću nužno se izopači prosudba, ali teško da bi se svi istodobno razgnjevili i pogriješili. Nek su to mnoštvo slobodnjaci, koji ništa ne čine mimo zakona, osim ondje gdje je štogod propustio. Ako pak takvo što nije lako naći među mnogima, ali ako ti mnogi budu dobri muževi i građani, hoće li nepokvarljiviji biti jedan vladatelj ili pak oni brojem mnogi koji su svi dobri? Nije li jasno kako su takvi oni mnogi? [Reći će se:] »Ali oni strančare, dok je pojedinac nestrančar.« Nu na to se može odvratiti kako su oni valjani dušom upravo kao i onaj pojedinac. Ako pak vladavinu većeg broja ljudi, koji su svi dobri, treba označiti kao vladavinu najboljih , 31
- 31 35 40 1286^b
- ¹⁶¹ To jest: podložna je strastima.
- ¹⁶² Ili 'aristokraciju'.

a vladavinu jednoga kao kraljevstvo, onda bi državama bilo bolje izabrati vladavinu najboljih negoli kraljevstvo, pa bila ta vladavina uz upotrebu sile ili bez nje¹⁶³, samo uzmogne li se naći više tako sličnih. I zbog toga se možda kraljevalo ranije, što su se rijetko nalazili muževi koji bi se uvelike odlikovali krepošću, a prije svega zato jer tada nastanjivahu male države. Uz to su zbog dobročinstva postavljali kraljeve, a ono je djelo dobrih ljudi. Pošto se zbilje te je nastalo mnogo sličnih prema kreposti, nisu više podnosili [kraljevinu], nego su zatražili nekakvo zajedništvo i uspostavili ustav¹⁶⁴. Pošto se ti izopćišu, bogateći se na štetu zajednice, otuda su vjerojatno nastale vladavine malobrojnih;¹⁶⁵ jer stadoše častiti bogatstvo. Iz tih se prvo promijenije u samosilničke vladavine¹⁶⁶, a iz njih u pučku vladavinu¹⁶⁷. Jer postajući sve malobrojniji zbog gadne lakomosti, činili su [vladatelji] mnoštvo sve snažnijim, tako te je osvojilo vlast i uvelo pučku vladavinu. A kako se pak dogodilo te su i države postale veće, možda više i nije bilo lako zasnovati bilo koji drugi državni poredak osim pučke vladavine.

Ako bi tkogod postavio da je državama kraljevska vladavina najbolja, što će biti s kraljevim potomcima? Treba li i njegov rod kraljevati? Nu, ispadnu li ti bilo kakvi, može biti štetno. »Ili, budući vladarem, on neće vlast predati svojoj djeci.« Ali nije lako u to vjerovati. Jer teško je to, i traži više kreposti nego što je u čovječjoj naravi. A postoji dvoumlje i oko njegove moći; treba li budući kralj imati kakvu silu oko sebe, kojom bi uzmogao prisiliti one koji su mu nepokorni, ili kako će moći svoju vladavinu provoditi? Jer ako i bude vladao prema zakonu, ne čineći

¹⁶³ Usp. I. 27.

¹⁶⁴ Ili 'ustavni državni poredak'. Grč. *πολιτεία*; lat. *politia*; engl. *Constitution*; franc. *constitution*; njem. *eine Politie*; rus. *nonumun*; novogrč. *το πολίτευμα όπερ καλεϊται κυρίως πολιτεία* (državni poredak koji se zove poglavito *politeia* /ustavna država/).

¹⁶⁵ Ili 'oligarhije'.

¹⁶⁶ Ili 'tiranije'.

¹⁶⁷ Ili 'demokraciju'. Dok se u Platona (*Država*, VIII, 555b) oligarhija pretvara u demokraciju, a demokracija u tiraniju, Aristotel mijenja taj poredak, pa se oligarhija pretvara u tiraniju, a tiranija u demokraciju.

ništa po vlastitoj volji mimo zakona, ipak pri njemu mora biti moć kojom će štititi zakone. Jedva da je o takvome kralju teško odgovoriti na dotično pitanje. Jer on treba imati silu, a ta sila treba biti jača od svakog pojedinca i nekolicine u skupini, ali slabija od samog mnoštva. Tako su stari davali straže kad bi na čelo države postavljali onoga kojeg nazivahu izabranim vladateljem ili samosilnikom¹. Te kad je Dionizije zatražio straže, netko je savjetovao Sirakužanima da mu dadnu upravo toliku stražu.

Pretresajući bili smo stali kod kralja koji sve čini prema vlastitoj volji, te sada valja o njemu razvidjeti. Jer onaj takozvani kralj prema zakonu, kako već rekosmo¹⁶⁹, ne predstavlja posebičan oblik državnog poretka; (u svima naime po recima može biti doživotna vojsko vodstva, kako u pučkoj vladavini tako i u vladavini najboljih, i mnogi postavljaju jednog nad cijelom građanskom upravom; takva je vladavina u Epidamnu, te u nešto manjoj mjeri u Opuntu.)

O onome takozvanome »svekraljevstvu« (koje je poredak u kojem kralj vlada svime po vlastitoj volji) nekima se čini kako nije u skladu s naravljju da jedan bude vrhovnik svima građanima, gdje je država sastavljena od sličnih¹⁷⁰. Jer sličnima naravljju mora prema naravi pripadati isto pravo i isto dostojanstvo, tako te: kao što imaju li nejednaki istu hranu i odjeću, štetno je tjelesima, isto je tako i s počastima. A slično je i pridavati nejednako jednakima. Stoga je pravedno da ništa više ne vladaju nego što se njima vlada, i to redomice i naizmjenice. A to je već zakon, jer red je zakon. I bolje je izabrati da zakon vlada

¹⁶⁸ To jest: 'esimnetom' ili 'tiraninom'. Vidi i ranija tumačenja tih nazivaka.

¹⁶⁹ Usp. 1286a 2.

¹⁷⁰ Grč. *διοίχσις*; lat. *totius rei bellicae administrandae potestas*; engl. *the administration of a state*; franc. *l'administration civile*; njem. *die ganze Staatsverwaltung*; rus. *enympennoe ynpaenenuie*; novogrč. *διοίχσις* (uprava). Posrijedi je opreka između *διοίχσις* (građanska uprava) i *στρατεία* (vojnička uprava, vojskovodstvo).

¹⁷¹ Ili 'jednakih', kako je u nekim prijevodima. Grč. *ἐξ όμοιων*; lat. *ex similibus*; engl. *of equals*; franc. *d'hommes semblables*; njem. *aus Ebenbürtigen*; rus. *УЗ одууаКоеbix*; novogrč. *εξ όμοίον*.

negoli jedan između građana; i prema istome razlogu, iako bi bilo bolje da neki vladaju, ipak tē treba postaviti kao zakonočuvare¹⁷² i službenike zakonima. Jer nužno je da postoje nekakvi vladatelji¹⁷³, ali kažu kako nije pravedno da to bude jedan, ako su svi slični. One pak stvari za koje se čini kako ih ne može odrediti zakon, tē ni čovjek ne bi mogao znati. Nu 25 dostatno poučivši, zakon prepušta ostalo vladateljima da prosude i provedu prema najpravednijem mnijenju. Uz to im dopušta ispraviti što god im se po iskustvu pokaže boljim od postojećih zakona. Tko dakle nalaže vladavinu zakona, čini se kako nalaže vladavinu samih boga i uma; tko pak nalaže da čovjek vlada, dodaje i zvijer. Jer želja je takva, 30 i strast izopačuje vladatelje i najbolje muževe. Zbog toga je zakon um bez žudnje. Iz umijeća preuzeti primjer čini se lažnim, da je loša lječidba prema napisanim uputama, nego da je uputnije pozvati stručnjake¹⁷⁴. Jer oni neće činiti ništa iz prijateljstva, 35 a protiv pravila, nego će primiti plaću pošto se bolesnici izliječe. Oni pak koji su u državnim službama mnoge stvari običavaju činiti iz zlobe i naklonosti. A i [sami bolesnici] kad bi posumnjali kako ih liječnici kane upropastiti radi dobitka, u dogovoru s neprijateljima, radije bi potražili lijeka u onim napisanim uputama¹⁰. A i liječnici kad sami obole, pozivaju druge liječnike, te učitelji tjelovježbe kad vježbaju, [pozivaju druge] učitelje, kao da nisu uzmožni 40 istinito prosuditi zbog toga što je prosudba o vlastitome i što su u vlasti čuvstva. Tako te je bjelodano, kako oni koji traže pravedno, traže srednje¹⁷⁶, jer zakon je ono srednje. Uz to, od zakona koji su pisani važniji su i o važnijim stvarima su oni što se temelje 5 na običajima, tako te je čovjek kao vladatelj pouzda-

¹⁷² Grč. *ol νομοφύλακες*; lat. *legum custodes*; engl. *guardians of the law*; franc. *gardiens des lois*; njem. *Wächter der Gesetze*; rus. *охрана́ закона́*; novogrč. *φύλακες των νόμων*. Ti su zakonočuvari u slobodnim grčkim državama bili oblik vrhovništva koje je bdjelo nad zakonima. U Ateni ih je bilo sedam i nadzirali su zakonske prijedloge u narodnoj skupštini.

¹⁷³ Ili 'upravni položaji', 'upravitelji'.

¹⁷⁴ To jest: upućene liječnike.

¹⁷⁵ Ili slobodnije uzeto: u liječničkim knjigama.

¹⁷⁶ Usp. *Nikomahova etika*, V. 1132a 22.

niji nego pisani zakoni, ali nije [pouzdaniji] negoli zakoni utemeljeni na običajima. 8

Nu nije nikako lako pojedincu nadzirati mnoge stvari. Trebat će dakle postaviti više podređenih službenika, tako te koja je razlika, je li to već od početka 10 tako ili ih je jedan postavio takvim načinom? Uz to, kao što je prije rečeno¹⁷⁷, ako muž koji je valjan, jer je bolji, pravo je da vlada, od jednoga takvog dvojica dobrih su bolji. O tome govori ono »kad dvojica zajedno pođu«¹⁷⁸, te Agamemnova molitva »takvih da je deset meni svjetnika.«¹⁷⁹ Postoje dapače i sada u nekim stvarima činovnici ovlašteni suditi, kap sâm sudac, u pojedinostima gdje zakon ne uzmaže odrediti, jer o stvarima gdje je zakon uzmožan, o tima nitko ne dvoumi kako će ih najboljim načinom odrediti i presuditi. Nu budući se jedne stvari mogu 20 obuhvaćati zakonima, dok druge ne mogu, nastaje dvoumlje i pitanje: je li poželjnija vladavina najboljeg zakona ili najboljeg muža. Jer o kojim se stvarima [ljudi] savjetuju o tim se ne može postavljati zakon. Nitko ne poriče kako je nužno da čovjek sudi o takvim slučajevima, već neće da bude samo jedan, nego više njih. 25

Jer dobro sudi svaki vladatelj odgojen na zakonu. Besmisleno bi se možda činilo ako bi tkogod bolje vidio svojim dvojim očima i dvojim ušima čuo, te činio dvojim nogama i rukama negoli mnogi mnogima. Čak i sada jednovladari¹⁸⁰ pribavljaju sebi 30 mnoge oči i uši te ruke i noge. Jer one što su njihovoj vlasti i njima samima prijatelji postavljaju za suvladare¹⁸¹. Ako dakle ne budu prijateljima, neće postupati prema jednovladarevoj volji; ako su pak prijatelji njegovi i njegove vladavine, prijatelj je jednak i sličan, tako te misli li kako takvi trebaju vladati, mora

¹⁷⁷ Usp. 1283b 21, 1284b 32.

¹⁷⁸ *Ilijada*, X. 224 (doslovan prijevod).

¹⁷⁹ *Ilijada*, II. 372 (doslovan prijevod).

¹⁸⁰ Ili 'monarsi'.

¹⁸¹ To jest: 'za sudionike u vlasti'. Grč. *ποιοῦνται συνάρχους*; lat. *imperii collegas faciunt*; engl. *make colleagues of*; franc. *en associant à leur pouvoir*; njem. *an der Regierung teilnehmen*; rus. *denasi coynacmuuKaMu ceoeü enacmu*; novogrč. *καὶσιστόντες συνάρχους*.

misлити da jednaki i slični vladaju slično. To su gotovo svi prigovori [protivnika] kraljevstva. 35

- 17 Ali možda u nekim slučajevima biva takvim načinom, dok u drugima nije tako. Jer postoji nara viju pravedno i korisno [nekima] u vladavini gospodara, [drugima] u vladavini kralja, [trećima] u ustavnoj vladavini ; dočim samosilnička vladavina nije prema naravi, kao ni bilo koji drugi od državnih poredaka koji su zastrane¹⁸³. Jer takvi bivaju usuprot naravi. Nu iz stvari koje su rečene bjelodano je kako među sličnima i jednakima, niti je korisno a niti je pravedno da jedan bude vrhovnik nad svima: ni kad nema zakona, nego kao da je on sâm zakon, niti kad ih ima; niti jedan dobar nad dobrima, niti nedobar nad nedobrima; te ne ni onda ako bi bio bolji prema kreposti, osim na stanovit način. Koji je to način, valja reći, iako je o tome donekle rečeno već i prije.¹⁸⁴ 40 1288

Prvo pak treba odrediti što je kraljevska vladavina, što je vladavina najboljih a što je ustavna, vladavina. Za kraljevsku vladavinu prikladno je ono mnoštvo koje po naravi može podnijeti rod koji se ističe prema kreposti u upravljanju državom; za vladavinu najboljih pak mnoštvo koje po naravi može podnijeti rod uzmožan vladati nad njima slobodnima kao oni što se odlikuju vladateljskom krepošću u državnoj upravi; za ustavnu vladavinu mnoštvo u kojem po naravi nastaje ratnički rod uzmožan vladati i pokoravati se prema zakonu što po zasluži raspodjeljuje državne službe imućnima¹⁸⁵. 10

Kada, dakle, cijeli jedan rod ili pojedinac među ostalima nade se toliko istaknut prema kreposti da 15

¹⁸² Rečenica nije u cijelosti jasna, te se različito prevodi. Razlikuju se i latinski prijevodi: a) *est aliquod genus hominum ad Imperium domini ferendum aptum natura, aliud ad regium, aliudque ad politiam* (editio Bekkeriana); b) *est enim aliquod genus hominum ad Imperium herile ferendum aptum natura, aliud ad regium, aliudque ad civilem societatem* (D. Lambin).

¹⁸³ Ili 'izopačeni državni oblici'.

¹⁸⁴ Usp. 1284a 3.

¹⁸⁵ Cijelo ovo mjesto nije ni osobito jasno, ni pouzdano.

nadmašuje krepost svih ostalih, onda je pravedno da taj rod ima kraljevsku vlast i vrhovništvo nad svima, ili da dotični pojedinac bude kralj. Jer kao što je rečeno i prije¹⁸⁶, nije tako samo prema onome pravednome koje običavaju iznositi oni koji utemeljuju državne poretke, ili kao vladavine najboljih ili onih malobrojnih ili pak kao pučke (jer svi ocjenjuju prema izvrsnosti, samo što im izvrsnost nije ista), nego i prema načelu koje je već prije spomenuto. Jer niti bi bilo primjereno takvoga ubiti, izgnati ili ostracizmom odstraniti, niti pak tražiti da se po redu njime vlada. Nije naime po naravi da dio premašuje cjelinu, a s onim u kojega je tolika izvrsnost događa se tako. Tako te jedino preostaje pokoravati se takvomu i da on bude vrhovnik, ne kad je njegov red, nego naprosto¹⁸⁸. O kraljevstvu, dakle, koje ima razlike, te koristi li ono državama ili im ne koristi, i kojima i kako, nek bude određeno takvim načinom. 20 25 30

- 18 Budući kažemo kako su tri ispravna državna poretka, i kako je od njih nužno najbolji onaj kojim upravljaju najbolji, takav je onaj u kojem se nade ili pojedinac među svima, ili cijeli rod ili mnoštvo što premašuje prema kreposti, tako da se jednima uzmaže vladati dok drugi mogu vladati poradi najpoželjnijeg života; u prijašnjim raspravama¹⁸⁹ pokazano je kako mora biti ista krepost [valjana] muža i ona građanina najbolje države, pa je bjelodano kako istim načinom i s pomoću istih sredstava, kojim muž postaje valjanim, nastala bi i država, bilo kao vladavina najboljih bilo kao kraljevska vladavina, tako te će biti gotovo isti odgoj i običaji koji čine valjana čovjeka i koji čine državnika i kralja. Pošto su te stvari određene, treba pokušati kazati koju o najboljem državnom poretku, kojim načinom po naravi nastaje i kako se zasniva. [Onaj tko kani poduzeti primjereno istraživanje o njoj taj mora...] 35 40 1288^b 5

¹⁸⁶ Usp. 1283b 20, 1284a 3-17, b 25.

¹⁸⁷ Usp. 1284b 28.

¹⁸⁸ Moguće je i značenje 'uvijek', kako je u nekim prijevodima.

¹⁸⁹ Usp. 4.5.

¹⁹⁰ Posrijedi je početna rečenica VII. knjige.

Δ. IV.

1 U svima umijećima i znanostima koje nisu o nekom 10
dijelu, nego potpuno obuhvaćaju neki rod, zadaća je
pojedinih [umijeća ili pojedine znanosti] razmotriti
ono što je primjereno svakome pojedinom rodu, kao:
kakvo vježbanje kakvomu tijelu koristi, te koje je
[vježbanje] najbolje (jer onomu koje je po naravi 15
najskladnije i najobdarenije nužno odgovara najbo-
lje vježbanje), a koje je opet jedno primjereno svima
(i to je, naime, zadaća tjelovježbe); uz to, ako tkogod
ne želi ni dostatno tjelesno stanje ni znanje potrebne
za natjecanje, ipak je ništa manje dužnost uvježbava-
telja dječaka i učitelja tjelovježbe¹ uzmoći razviti i tu
sposobnost. Vidimo kako se slično zbiva u liječničkoj 20
znanosti, brodogradnji, izradbi odjeće, i u svakom
drugom umijeću.

Tako te je bjelodano kako je zadaća dotične zna-
nosti razmotriti najbolji oblik državnog poretka, koji
je on i kakav bi morao biti da najviše bude prema
želji, ako nema nikakve izvanjske zapreke, te kakav
oblik kojim [ljudima] odgovara (jer mnogima možda 25
nije moguće dostići najbolji poredak, tako te dobar
zakonodavac i istinski državnik ne smije smetnuti
s uma ni naprosto najbolji poredak ni najbolji po
danim okolnostima²); uz to, i o onome trećem koji

¹ Grč. τον παιδοτρίβον και τον γυμναστικον; lat. *paedotribae et exercitiorum magistri*; engl. *the trainer or the teacher of gymnastic*; franc. *du pédotribe et du maître de gymnastique*; njem. *des Sport- und Turnlehrers*; rus. *nedompuō u pyKOeodumeAb zuMua-ctmuncKUMU ynpaxnenuHMu*; novogrč. τον παιδοτρίβον και τον γυμναστικον.

² Za razliku od prvog poretka (koji je naprosto najbolji), drugi

biva uz određenu pretpostavku (jer treba i onaj dani
poredak uzmoći razmotriti, kako od početka nastaje, 30
i kad nastane, kojim bi se načinom održao najduže
vrijeme; kažem npr. ako se kojoj državi dogodi te se
njome ne vlada ni onim najboljim poretkom, niti je
ona opskrbljena potrebnim preduvjetima, niti je za
[najbolji poredak] po danim okolnostima, nego za
nekakav lošiji); a mimo svih tih stvari treba spoznati 35
onaj [poredak] koji najviše odgovara svima drža-
vama, budući da glavnina onih koji su pisali o držav-
nim porecima, iako neke stvari skladno izriču, znaju
zatajiti kad je posrijedi ono što je korisno. Jer ne
treba razmotriti samo najbolji poredak, nego
i mogući, te slično i onaj lakše [ostvariv] i zajedničkiji
svima. Sada pak neki traže samo najviši oblik, koji 40
zahtijeva mnogo toga³, drugi opet zagovaraju [pore-
dak] koji je više zajednički, pa odbacujući postojeći
državni poredak, hvale npr. spartanski ili neki drugi. 128*
Nu treba uvoditi takav ustroj koji bi [građani] iz
postojećih uvjeta lako prihvatili i mogli obnoviti,
zbog toga što nije manji napor popravljati državni
poredak negoli ga izgrađivati ispočetka, kao i pre-
učiti⁴ štogod negoli učiti ispočetka. Stoga, uza one 5
stvari koje su rečene, državnik treba uzmoći i pomoći
postojećim državnim porecima, kako je i prije

je najbolji tek *uvjetno*, u odnosu prema danim, 'predloženim'
okolnostima. Grč. την έκ των υποκειμένων άρίστην; lat. *earn quae
pro rebus subjectis est optima*; engl. *which is best relatively to
circumstances*; franc. *celle qui est la plus parfaite en égard aux
circonstances de fait*; njem. *wie auch von der relativ besten Verfas-
sung*; rus. *man u omnocumenbuo HauAymuuū npu coomeem-
cmeyiow,ux oōcmoHmenbcmex*; novogrč. και προς τον τύπον
τον ύπό δεδομένους δρους άριστον (i prema vrsti poretka što je
najbolji u danim uvjetima.).

³ Ili 'mnoge naravne pogodnosti' ili 'mnoge izvanjske danosti',
kako je prema nekim prijevodima.

⁴ Cijeli se ovaj izričaj (u kojem je *preučiti* ključna riječ) različito
prevodi; pa i *odučiti*, *zaboraviti*: grč. ώσπερ και το μεταμανύδαινει
ή μανύδαινει εξ αρχής; lat. *quemadmodum et dediscere non facilius
quam aprincipio discere*; engl. *just as unlearn is as hard as to learn*;
franc. *tout comme rapprendre est aussi difficile qu'apprendre une
première fois*; njem. *Wie es auch nicht geringer ist, umzulernen als
einfach zu lernen*; rus. *nmo-nuōo nepeynueamb ôbieaem ne
neine, neM ynumb CHanana*; novogrč. ώς ακριβώς και το
μεταμαν&άεινει τον κατά πρώτον μανύδαινει (kao upravo *preučiti*
negoli sprva učiti).

rečeno⁵. To je pak nemoguće onomu koji ne zna koliko je oblika državnog poretka. Sada mniju neki kako postoji jedna pučka vladavina i jedna vladavina nekolicine⁶. Nu to nije istinito. Tako te se ne smiju smetnuti s uma razlike u državnim porecima, koliko ih je, i kolikovrsno se spajaju; uz to, svojstvo je dotične razboritosti i poznavati najbolje zakone i koji su prikladni svakom pojedinom od državnih poredaka. Jer poradi državnih poredaka moraju se zakoni donositi i svi ih donose, a ne zasnivaju se državni poreci poradi zakona. Naime, državama je državni poredak raspored [sustava] uprave, kojim se načinom raspodjeljuje, i što je vrhovništvo u državi, te što je svrha svake pojedine zajednice. Zakoni su dočim odvojeni od samih načela državnog poretka⁷; prema njima trebaju vladatelji vladati i štititi od njihovih prekršitelja. Tako te je bjelodano kako je nužno poznavati razlike i odredbu svakog pojedinog poretka i poradi donošenja zakona; jer ne mogu isti zakoni koristiti svim vladavinama nekolicine ili svima pučkim vladavinama; postoji, naime, više od jedne pučke vladavine, a ni vladavina nekolicine nije samo jedna.

- 2 Budući smo u prijašnjem istraživanju⁸ o državnim porecima podijelili ih na tri ispravna oblika državnog ustrojstva: kraljevina, vladavina najboljih i ustavna vladavina, te na tri njihove zastrane: samosilništvo od kraljevstva, vladavina malobrojnih od vladavine najboljih, pučka vladavina od ustavne vladavine - a o vladavini najboljih i kraljevstvu već je govoreno⁹ - (jer razmotriti o najboljem državnom poretku isto je što i govoriti o tim nazivcima, jer svaki od njih nastoji zasnivati se prema kreposti uz potrebna sredstva), te uz to u čemu se razlikuju uzajamno vladavina najboljih i kraljevina, i kada treba [poredak]

⁵ Usp. 1288b 29.

⁶ To jest: samo jedan oblik demokracije i jedan oblik oligarhije.

⁷ Ili 'načela državnog ustava'.

⁸ Vidi III. 7; usp. *Nikomahova etika*, VIII, 10.

⁹ Usp. III. 14-18.

smatrati kraljevinom, određeno je prije¹⁰, preostaje sada raspraviti o ustavnoj vladavini¹¹, koja se tako naziva zajedničkim imenom, i o drugim državnim porecima: vladavini nekolicine, pučkoj vladavini i samosilništvu¹². Jasno je, dakle, među tim zastranama koja je najgora i koja je druga za njom. Jer mora biti zastrana prvog te najbožanskijeg i najgora. Kraljevina pak nužno ili samo ime ima, dok sama to nije, ili je takva zbog goleme izvrsnosti onoga tko kraljuje. Tako te samosilništvo, budući je najgora vladavina, najdalje je ustavnome poretku; vladavina nekolicine na drugom je mjestu (jer vladavina najboljih veoma je daleko od takvog državnog poretka), dok je pučka vladavina najumjerenija¹⁴.

Već je jedan od prijašnjih¹⁵ razlučio tako, ali ne gledajući na to kao mi. On je, naime, sudio kako od svih poredaka što su valjani - kakva mu je i vladavine nekolicine i ostale - najgora je pučka vladavina, koja je opet od najgorih najbolja¹⁰. Mi pak u cijelosti kažemo da su te izopačene, te da je jedna vladavina manjine bolja od druge, nije prikladno reći, nego da je manje loša. Nu rasprave o toj prosudbi ostavimo se zasada. Prvo nam valja razložiti¹⁷ kolike su razlike u državnim poredaka, ako je više oblika pučke vlada-

¹⁰ Usp. III. 1279a 32-37, 1286b 3-5.

¹¹ Grč. *πολιτεία*. Vidi ranije tumačenje.

¹² Ili o 'oligarhiji, demokraciji i tiraniji'.

¹³ Usp. III. 1284a 3-b34.

¹⁴ Usp. *Nikomahova etika*, VIII. 12, 1160b 19.

¹⁵ To jest Platon (*Država*, 302e-303e). Platonu su oligarhija i demokracija dobre ili loše, već prema tome upravlja li se njima u skladu sa zakonima ili protiv zakona. Aristotelu su oba ta poretka loša.

¹⁶ Ova važna tvrdnja različito se provodi. Grč. *χειρίστην δημοκρατίαν, φαύλων δε ἀρίστην*; lat. *earum pessimam esse democraticam, malarum autem optimam*; engl. *democracy is the worst, but the best when all are bad*; franc. *mais toutes aussi peuvent être déréglées, et dans ce cas c'est la démocratie qui est la meilleure*; njem. *so wäre die Demokratie die schlechteste, wären sie aber schlecht, so wäre sie die beste*; rus. *xyduiuM OKOMemcn deMOKpa-muu, HO eCAU e3nmb ux Me β ucnopnenuoM cocmOHHuu, mo ona - HauAyHuian*; novogrč. *ή δημοκρατία ε'ωαι τό χειρίστον, Εάν όε φαύλα, τότε τα άριστον* (pučka vladavina je najgora; ako su pak one loše, onda je ona najbolja).

¹⁷ Usp. pogl. 3-10.

- vine i vladavine manjine; zatim¹⁸, koji je najzajedničkiji i najpoželjniji poredak nakon najboljeg državnog poretka, te ako bude kakav drugi poredak¹⁹ kao vladavina najboljih što je skladno ustrojen, pa ujedno pristaje većini država, koji je taj; a zatim od drugih [poredaka], koji da se kojima izabere (jer možda je jednima potrebnija pučka vladavina negoli vladavina manjine, drugima pak obrnuto); nakon tih stvari, kojim načinom onaj koji to želi treba postaviti takve poretke, mislim pojedine oblike pučke vladavine i vladavine manjine; i napokon²¹, pošto smo kratko o svima tima izložili potrebne napomene, trebat će pokušati i ustanoviti što je na propast a što je radi spasa državnih poredaka, i svih zajedno i svakog pojedinog, i zbog kojih to uzroka obično najčešće biva.
- 3 Tomu dakle što ima više državnih poredaka uzrok je to što svaka država ima brojem više dijelova. Prvo vidimo kako su sve države složene od domova²²; zatim pak kako su od toga mnoštva jedni nužno imućni, drugi siromašni, treći opet srednji, a od imućnih i siromašnih jedni su oružani drugi neoružani. A od puka jedni su vidimo težaci, drugi trgovci, treći rukotvorci. I među uglednicima postoje razlike i prema bogatstvu i veličini imutka, kao što je konjogojstvo (jer ono nije lako onima koji nisu bogati; te stoga u drevnim vremenima, one države kojima moć bijaše konjaništvo imale su vladavinu malobrojnih; služahu se konjaništvom protiv neprijatelja u susjedstvu, kao Eretrićani, Halkidani, Magnećani na Meandru i mnogi drugi u Aziji). Uz to, mimo tih razlika prema bogatstvu postoji i razlika prema rodu i prema kreposti, te ako postoji koji takav drugi dio
- države, spomenuto je u raspravi o vladavini najboljih²³. Jer ondje razlučismo iz kolikih dijelova mora se sastojati svaka država. A od tih dijelova katkada svi sudjeluju u državnom poretku, katkada manje njih, katkada pak više. Bjelodano je dakle kako mora biti više državnih poredaka, koji se oblikom međusobno razlikuju, jer se i njihovi dijelovi razlikuju oblikom među sobom. Jer državni poredak je raspored vlasti, a sve se takve (službe) raspodjeljuju ili prema moći sudionika ili prema nekoj njihovoj zajedničkoj jednakosti, kažem na primjer među siromašnima ili imućnima ili prema čemu zajedničkom objema stranama. Nužno je dakle da državnih poredaka bude toliko koliko je i rasporeda prema premašajima²⁴ i prema razlikama dijelova [države].
- Najčešće se čini da postoje dva oblika, kao što se o vjetrovima kaže kako su jedni sjeverni, drugi južni, dok su ostali tek njihove zastrane, tako su i samo dva državna poretka: pučka vladavina i vladavina nekolicine. Jer vladavinu najboljih postavljaju kao oblik vladavine manjine, kao da je nekakva vladavina nekolicine, a takozvanu ustavnu vladavinu kao pučku vladavinu, kao što je među vjetrovima zapadnjak oblik sjeverca, a istočnjak vrsta juga. Slično kažu da je i sa suglasjem²⁵, prema nekima; jer i tu postavljaju dva oblika, dorski i frigijski, dok druge nazivaju složevinama ili dorskim ili frigijskim. Najčešće dakle običavaju tako postavljati o državnim porecima. Nu istinitije je i bolje kako mi podijelismo, da su jedan ili dva oblika skladno postavljena, dok su ostali njihove zastrane, jedni od dobro složena suglasja, drugi od najboljeg državnog poretka, pri čemu su oblici vladavine manjine stroži i samosilničiji, dok su oni kao pučka vladavina popustljiviji i blaži.
- 4 Ali ne treba postavljati pučku vladavinu, kako neki sada običavaju, naprosto tako, kao onu u kojoj vrhovništvo pripada mnoštvu (jer i u vladavinama manjine i svugdje vrhovništvo je u većeg dijela), niti
- ¹⁸ Usp. pogl. II.
¹⁹ Usp. pogl. 12.
²⁰ Usp. VI. 1-7.
²¹ Vidi V.
²² Ili 'domaćinstava', 'obitelji', kako je u nekim prijevodima. Grč. *οἰκία*; lat. *ex domibus*; engl. *of families*; franc. *de familles*; njem. *aus Familien*; rus. *Уз семейств*; novogrč. *ὀίκον*. Tu novogrčki komentator tumači kako je *οικία* u Aristotela 'prvo naravno počelo zajedništva; odredba odnosa između članova (muža i žene, oca i djece, gospodara i roba), cjelokupnost gospodarskih dobara obitelji'.
- ²³ Usp. III. 1283a 14; VII. 8,9.
²⁴ Ili 'istaknutostima'.
²⁵ Ili 'skladom', 'harmonijom'.
²⁶ Usp. 1289a 31-33; VIII 1340a 40-b 5.

pak vladavinu manjine kao onu gdje su vrhovništvo malobrojni u državi. Jer bude li npr. sveukupno tisuću i tri stotine [stanovnika], te od njih tisuću bogataša, i ti ne dopuste nikakvu vlast onima tri stotine koji su siromašni, ali slobodnjaci i u svemu ostalome sličnici, nitko ne bi rekao kako dotični upravljaju kao pučka vladavina²⁷. Slično opet ako bi siromašni bili malobrojni, ali snažniji od imućnih kojih je više, nitko ne bi ni takvu vlast nazvao vladavinom nekolicine²⁸, ako ostali koji su bogati ne sudjeluju u častima. Radije dakle treba reći da je pučka vladavina kad su slobodnjaci vrhovna vlast, a vladavina nekolicine kad su to bogataši, dok se samo događa²⁹ da jednih biva mnogo, a drugih malo; jer slobodnjaka je mnogo, bogati su pak malobrojni. Naime, ako bi se prema veličini [stasa] dijelila vlast, kako neki kažu da je u Etiopiji, ili prema ljepoti, bila bi to vladavina manjine, jer maleno je mnoštvo bilo onih lijepih bilo stasitih. Nu ni samo tima ne mogu se dostatno razlučiti dotični državni poreci, nego budući postoje mnogi dijelovi i pučke vladavine i vladavine manjine, još treba ustvrditi kako, ako malobrojni slobodnjaci vladaju brojnijim neslobodnjacima, nije posrijedi pučka vladavina kao u Jonskome moru i na Teri (jerbo u objema tim državama u časti bijahu oni što su se odlikovali plemenitim podrijetlom i prvi zasnovali naseobine, a bili su malobrojni među mnogima), niti je pak vladavina manjine kad vladaju bogataši zbog toga što premašuju množinom, kako bijaše nekoć u Kolofonu (jer tu je mnoštvo steklo veliki imutak prije nego što dođe do rata protiv Lidijaca), nego je pučka vladavina kad slobodnjaci i siromašni, budući u većini, imaju vrhovnu vlast, dok je vladavina malobrojnih kad vladaju bogataši i plemenitaši koji su manjina.

Kako je dakle više državnih poredaka i zbog kojega je to uzroka, već je rečeno. A zašto ih je više od onih spomenutih³⁰, te koji su i zbog čega su,

²⁷ Ili 'demokracija'.

²⁸ Ili 'oligarhijom'.

²⁹ To jest: tako biva tek 'prigodno' ili 'slučajno'.

³⁰ Usp. 1290a 13.

kazat ćemo sada, počinjući od prije rečenoga³¹. Jer slažemo se da se svaka država sastoji ne od jednoga, nego od više dijelova. Tako, dakle, ako bismo kanili navesti vrste životinja, prvo bismo razlučili što mora imati svaka životinja (kao neka od osjetila te orudje i probavilo za hranu, kao usta i želudac, i uz tē, kojim se dijelovima giba svaka od dotičnih). Ako bi ih bilo samo toliko, a postojale bi razlike među njima (kažem npr. više vrsta usta, želuca i osjetila, te uz to dijelova za gibanje), broj spajanja tih dijelova nužno će tvoriti više vrsta životinja (jer ne može u iste životinje biti više različitih usta, a isto tako ni ušiju), tako te kad se uzmu svi mogući njihovi spojevi, tvorit će vrste životinja, i to toliko vrsta životinja koliko bude spajanja nužnih dijelova - a na isti način biva i u spomenutih državnih poredaka. Jer i države se sastoje ne iz jednoga, nego od mnogih dijelova, kao što je već često³ rečeno. Jedan je dio dakle mnoštvo što se brine o hrani, takozvani ratari; drugi su takozvani rukotvorci (to su oni što se bave umijećima, bez kojih država ne može opstojati; od tih umijeća jednih mora biti po nužnosti, dok su druga poradi raskošja ili lijepa življenja); treći dio su trgovci (mislim oni što se bave prodajom i kupovinom, trgovinom na veliko i na malo); četvrti dio je najamnički, peti je ratnički, oni naime koji nisu ništa manje potrebni od ostalih, ukoliko stanovnici ne žele dopasti u ropstvo [napadateljima]. Zar nije, naime, jedna od nemogućnosti da se državom zaslužuje zvati ona što je naravljju ropska; jer država je samodostatna³⁴,

³¹ Usp. 1289b 27.

³² Grč. ἐνὰ τε τῶν αἰσθητηρίων καὶ τοῦ τῆς τροφῆς ἐργαστικόν καὶ δεκτικόν; lat. ut quaedam sensus instrumenta, et partes eas quae valent ad conficiendum aut recipiendum alimentum; engl. as some Organs of sense and the instruments of receiving and digesting food; franc. certains organes sensoriels et les appareils destinés à digérer et à recevoir la nourriture; njem. einige Sinnesorgane und die Werkzeuge zur Verarbeitung und Aufnahme der Nahrung; rus. opzaubi nyecme, opvuht ÖAH npunnmun nuw,u u ÖAH ee nepeea-pueauua; novogrč. αἰσθητήριά τίνα, τα δεχόμενα καὶ κατεργαζόμενα τὴν τροφήν ὄργανα.

³³ Usp. II. 1261a 22; III 1283a 14; IV. 1289b 27-1290a 5.

³⁴ Ili 'samostalan', nezavisan'. Grč. ἀνάρχη; lat. suis ipsa viribus pollet et sibi sufficit; engl. independent and self-sufficing; franc. se suffit à soi-même; njem. genügt sich selbst; rus. ecmb nenmo caModoenetomfie; novogrč. ἀνάρχη.

dok rob nije samodostatan. Stoga se u *Državi*³⁵ govori o tome domišljato, ali ne i primjereno. Kaže tako Sokrat kako se država sastoji od četiri vrste najnužnijih; govori da su oni tkalac, ratar, kožar i kućegraditelj; a zatim dodaje, kao da mu ti nisu dosta, i kovača te onda i čuvare potrebne stoke, i uz to veletržca i preprodavača. I sve tē [stvari] predstavljaju ispunu prvotne države, kao da je poradi nužnih potrepština nastala svaka država, a ne poradi ljepote³⁶, te da joj jednako trebaju i kožari i ratari! Ali [Sokrat] ne dopušta sudionništvo ratničkom staležu³⁷ sve dok država ne poveća svoje područje i, zahvativši susjednu zemlju, ne upusti se u rat. Ali i među ona prvotna četiri [staleža], ili bilo kolikim članovima zajednice, mora biti netko tko će dijeliti pravdu i suditi prema pravu. Kao što bi dakle dušu tkogod postavio kao viši dio živog bića negoli je tijelo, tako bi i dotične dijelove države trebalo postaviti kao više od onih što se bave životnim potrepštinama, to jest: ratnički stalež, onaj što sudjeluje u sudbenom zakonodavstvu, te uz njih savjetništvo, što je posao državničke razboritosti. Da li su tē [dužnosti] odvojeno prisutne u njima ili ih obnašaju jedni te isti, nema nikakve razlike za našu raspravu, jer često su isti i ratnici³⁸ i ratari. Tako te, ako se i jedni i drugi trebaju smatrati dijelovima države, bjelodano su onda i teški oružanici nuždan dio države.

Sedmi [dio] su oni što služe svojim imutkom, koje nazivamo imućnicima. Osmi su pak upravitelji državnim poslovima³⁹ i koji služe kao činovnici vlastima, jer bez vladatelja ne može bivati država. Mora dakle

³⁵ Platon, *Država*, II, 369.

³⁶ Ili 'čudorednog dobra' (*το καλόν*).

³⁷ Doslovno 'onaj dio pučanstva koji ratuje za koga'. Grč. *το ποπολεμουνν*; lat. *partem propugnantem*; engl. *a military class*; franc. *la classe combattante*; njem. *den kriegerschen Teil*; rus. *еоеННbie*; novogrč. *το προς υπεράσπισιν... μέρος, τό των πολεμιστών* (obrambeni dio ... onaj ratnički).

³⁸ Zapravo 'teški oružanici' (grč. *οι όπλίται; τό όπλιτικόν*); posrijedi su vojnici naoružani teškim kopljem i velikim štitom.

³⁹ Grč. *τό δημιουργικόν*; lat. *ea quae rempublicam administrat*; engl. *magistrates*; franc. *magistrats*; njem. *die öffentlichen Angestellten*; rus. *ме, Кмо САхurn napody*; novogrč. *τό πλήθος των δημοσίων λειτουργών* (mnostvo javnih službenika).

biti onih koji su uzmožni vladati i služiti državi u tim službama, bilo neprekidno bilo redimice. Preostali su oni o kojima smo upravo raspravljali: savjetništvo i oni koji sude među parbenicima. Ako dakle takvi moraju biti u državama, te skladno i pravedno djelovati, nužno je da bude i onih koji imaju dijela u državničkoj kreposti. Mnogima se čini kako različite sposobnosti mogu biti prisutne u istima, kao kad isti [ljudi] bivaju i ratnici i ratari i obrtnici, te uz to savjetnici i suci. Svojataju sebi svi dotičnu krepost i mniju kako mogu obavljati većinu državnih dužnosti, ali da isti budu [istodobno] i siromašni i bogati, nije moguće. Zbog toga se ti najviše i čine dijelovima države: imućni i neimućni. Uz to, kako je većinom jednih malo a drugih mnogo, oni se čine suprotstavljenim dijelovima među ostalim dijelovima države. Tako te se i državni poreci uspostavljaju prema premašajima jednih ili drugih, pa se čini da su dva državna poretka: pučka vladavina i vladavina ma-

Da je dakle više državnih poredaka, i zbog kojih uzroka, već je prije⁴¹ rečeno. A da ima više oblika i pučke vladavine i vladavine manjine, pokazat ćemo sada. Bjelodano je to i iz onih stvari što su rečene. Jer oblika je više i u puka i u takozvanih uglednika; tako su u puka jedan [stalež] ratari, drugi pak obrtnici; treći su trgovci što se bave kupnjom i prodajom; četvrti su pomorci, od kojih su opet jedni ratnici, drugi prodavači, treći prijevoznici, četvrti ribari (jer često svaki od tih [staleža] tvori mnogobrojno mnoštvo, kao ribari u Tarantu i Bizantionu, trovesličari u Ateni, trgovci u Eginu i na Hiju, prijevoznici na Tenedu); uz tē su tu i »rukohranici«⁴² te oni mala imutka koji ne mogu dokoličiti, pa još oni koji nisu slobodnjaci s obje strane⁴³, i ako ima kakav drugi

⁴⁰ To jest: demokracija i oligarhija. Vidi i ranije tumačenje tih temeljnih pojmova.

⁴¹ Usp. III. C. 6.

⁴² To jest: 'nadničari koji žive samo od rada svojih ruku'. Grč. *τό χερνητικόν*; lat. *H qui operis et manibus suis victum parant*; engl. *day-labourers*; franc. *journaliers*; njem. *die Tagelöhner*; rus. *nodenufUKu*; novogrč. *от χερώννατες* (prosti radnici). Posrijedi je najniža skupina radnika.

⁴³ Naime, oni kojima nisu i otac i majka bili slobodni građani.

takav oblik mnoštva. Uglednici se opet dijele po bogatstvu, plemenitu podrijetlu, kreposti, odgoju i sličnim razlikama.

Prva je dakle ona pučka vladavina o kojoj se kaže da je najviše prema jednakosti. A jednakost je, kako kaže zakon takve pučke vladavine, u tome da ne premašuju [u vladavini] ni neimućni ni imućni, te da ni jedni nemaju vrhovništvo nad drugima, nego da su slični⁴⁴ i jedni i drugi. Jer ako slobode najviše biva u pučkoj vladavini, kako pretpostavljaju neki, te i jednakosti, tako bi bilo najčešće kada bi svi jednako sudjelovali u upravljanju državom do najvišeg stupnja. A budući je tu puk većina, i odluka većine odsudna, takav je poredak nužno pučka vladavina. To je, dakle, jedan oblik pučke vladavine. Drugi je onaj gdje se službe u vlasti podjeljuju dohodarinama, koje bivaju male; svatko sa stanovitim imutkom sudjeluje u vlasti; onaj pak tko izgubi imutak - ne sudjeluje. Treći je oblik pučke vladavine u kojem sudjeluju svi građani koji su besprijeckorna podrijetla, a vlada sâm zakon. U četvrtome obliku pučke vladavine svakomu je dopušteno sudjelovati u vlasti, samo ako je građanin, ali i tu vlada zakon. U petome obliku pučke vladavine sve ostalo je isto, samo što vrhovništvo pripada mnoštvu, a ne zakonu. To se događa kad su vrhovne posebne i druge odluke [mnoštva], a ne sâm zakon. Do toga dolazi zbog pukovođa⁴⁶. Jer u državama u kojima je pučka vladavina prema zakonu nema pukovođa, nego su najbolji od građana u predsjedništvu⁴⁷. Nu ondje gdje zakoni nemaju vrhovne vlasti, tu se pojavljuju pukovođe. Jer tu puk biva jednovladarem, složen jedan iz mnogih. Mnogi su tu vrhovnici, ali ne kao pojedinci, nego kao svi. Homer kaže kako dobro nije mnogo vlade⁴⁸,

⁴⁴ Ili 'jednaki'.

⁴⁵ Posrijedi je višeznačnica *TO τίμημα*; 'dohodarina', 'procjemba imovine', 'porezovni razred'. Vidi i ranije tumačenje.

⁴⁶ Ili 'demagoga', koji su izvorno bili pučke vode, zastupnici i govornici, a u izopačenome obliku i 'zavoditelji puka'.

⁴⁷ Grč. *προεδρία*, prvo mjesto (na svečanosti), prvo sjedalo u prednjem redu, predsjedništvo u vijeću. Većina prijevoda ima ili 'na prvom mjestu' ili »na čelu države« za grč. *ἐν προεδρία*.

⁴⁸ Usp. Homer, *Ilijada*, II. 204.

samo što nije jasno je li posrijedi takva [vladavina] ili kad ih više ima, a vladaju kao pojedinci. Takav dakle puk, kad postane jednovladarem, teži jednovladi, zbog toga što njime više ne vlada zakon, te postaje samosilnički, tako te mu laskatelji bivaju u časti, i takav je oblik pučke vladavine ono što je samosilništvo među jednovladama⁴⁹. Stoga su im i običaji isti, i oba se [poretka] odnose samosilnički prema boljim građanima, i što su u jednom odluke to su u drugome naredbe, i pukovođa i laskatelj isto su i prema naliči. I najviše jedni i drugi uspijevaju postići: laskatelji u samovladarâ, a pukovođe među takvim pucima. [Pukovođe] su krivi što posebne odluke imaju vrhovnu moć, a ne zakoni, jer sve [ovlasti] prenose na puk. Tako se događa te oni postaju veliki zbog toga što puk dobiva vrhovništvo nad svime, a oni [vlast] nad mnijenjem puka. Jer mnoštvo njih sluša. Uz to, oni koji se žale na službe u vlasti govore kako puk treba suditi; on pak rado prihvaća taj poziv, tako te se podrivaju sve državne službe. Razložno bi čini se mogao prigovoriti tkogod, govoreći kako takva pučka vladavina nije ustavni poredak⁵⁰. Jer ondje gdje ne vladaju zakoni, nema ustavna poretka. Morao bi, naime, zakon vladati nad svima (uopće), dok bi državne službe odlučivale o pojedinačnostima, i takav poredak treba smatrati ustavnim. Tako te ako je pučka vladavina jedan od državnih poredaka, bje-lodano je da takvo ustrojstvo, u kojem se sve uređuje posebnim odlukama, poglavito i nije pučka vladavina. Jer ni jedna posebna odluka ne može imati opći značaj. Dakle, oblici pučke vladavine neka su određeni na taj način.

5 Jedan je oblik vladavine manjine⁵¹ onaj u kojem se vlasti podjeljuju prema dohodarinama koje su tolike da neimućni ne mogu sudjelovati [u vladavini], iako su mnogobrojniji, s time što ako tko stekne [potrebni imutak], može sudjelovati u državnoj upravi; drugi je oblik kad su državne službe uvjetovane visokim

⁴⁹ Ili 'tiranija među monarhijama'.

⁵⁰ Ili 'državni poredak uopće'. Vidi i ranije tumačenje pojma *πολιτεία*.

⁵¹ Ili 'oligarhije'.

⁵² To jest: isto tako nasljedna vladavina.

dohodarinama, i dotičnici između sebe popunjavaju ispražnjene položaje (a vrše li izbor između sviju takvih, činilo bi se to više vladavinom najboljih; ako pak samo između izdvojenikâ, onda je vladavina malobrojnih). Treći je oblik vladavine manjine kad sin nasljeđuje oca; četvrti je kad zavlada upravo spomenuto⁵³, i vlada ne zakon, nego vladatelji. Kao obrnuće takva je vlada među vladavinama manjine kao što je samosilništvo⁵⁴ među jednovladama⁵⁴ i posljednja opisana pučka vladavina među pučkim vladavinama. I takvu vladavinu manjine nazivaju vladavina mogućnika⁵⁶.

To su, dakle, oblici vladavine manjine i pučke vladavine. Ali se ne smije smetnuti s uma kako se često događa te državni poredak, koji prema zakonima nije pučki, zbog običaja i naputaka biva upravljan kao pučka vladavina; i obrnuto, drugdje, gdje je prema zakonima državni poredak kao pučka vladavina, po naputku i običajima više je vladavina manjine. Događa se to najčešće nakon promjena⁵⁷ državnih poredaka. Jer oni se ne mijenjaju umah, nego [ljudi] vole prvo pomalo zakidati jedni druge, tako te prijašnji zakoni ostaju na snazi, ali vlast je u onih koji mijenjaju državni poredak.

- 6 Kako postoji toliko oblika pučke vladavine i vladavine manjine, bjelodano je iz onoga što je već rečeno. Nužno je naime ili da svi spomenuti dijelovi puka imaju zajedničkog udjela u državnoj vladavini, ili pak jedni da a drugi ne. Kad dakle ratarski stalež i onaj srednjeg imutka ima vrhovništvo u državi, onda se državom vlada prema zakonima (jer kako moraju raditi za svoj život, ti ne mogu dokoliti, tako te

⁵³ Ili 'tiranija'.

⁵⁴ Ili 'monarhijama'.

⁵⁵ Ili 'demokracija'.

⁵⁶ Ili 'moćništvo', 'vladavina velmoža', 'silnička vladavina'. Grč. *δυναστεία*; lat. *dynastia*, *id est potentatus*; engl. *a dynasty (or rule of powerful families)*; franc. *régime d'autorité personnelle (ou oligarchie renforcée)*; njem. *Dynastie*; rus. *duuacmun*; novogrč. *δυναστεία*. Dok jedni prijevodi zadržavaju široko uzetu tudicu *dinastija*, drugi je nastoje odrediti ili kao 'vladavinu moćnih obitelji' ili 'vlast osobne moći' ili naprosto kao 'silništvo'.

⁵⁷ Ili 'prevrata' ili 'revolucija' (kako je u nekim prijevodima).

zakonu prepuštaju vlast, okupljajući se samo na nužnim skupštinama); ostali pak mogu sudjelovati kad steknu dohodarinu određenu zakonima. Stoga je svima s nekom stečevinom omogućeno sudjelovati [u vladavini]. Jer u cijelosti, ne dopustiti svima udjela u vlasti, bilo bi vladavina manjine. [Ali dokoliti ljudima je nemoguće ako nemaju državnog dohotka]. To je, dakle, jedan oblik pučke vladavine nastao zbog tih uzroka. Drugi se oblik temelji na slijedećoj razredbi: moguće je svima koji su bespriekorna podrijetla sudjelovati [u državnoj upravi], ali zbiljski samo onima koji su uzmožni dokoliti; stoga u takvoj pučkoj vladavini zakoni vladaju, jer [pojedinci] nemaju dostatna dohotka od države. Treći je oblik u kojem je svima, koji god su slobodnjaci, moguće sudjelovati u državnoj upravi, samo što oni ipak ne sudjeluju zbog spomenutog uzroka, tako te nužno i u takvu poretku vlada zakon. Četvrti oblik pučke vladavine je ona koja je u najnovije doba nastala u državama. Kako su se države uveliko proširile od početne veličine, i zbog porasta dohodaka, svi sudjeluju u upravljanju državom a zbog brojčane premoći mnoštva; te sudjeluju u zajedništvu i državnoj vladavini, budući da sad uzmažu dokoliti i oni neimućni, zbog toga što primaju mazdu⁵⁸. I zaista najviše dokolici takvo mnoštvo. Jer njih ne priječi skrb oko vlastitih imanja, kao što priječi imućnima, tako te ti često niti sudjeluju u skupštini, niti u sudistu. Zbog toga mnoštvu neimućnih pripada vrhovništvo u državi, a ne zakonima. Oblici pučke vladavine, dakle, takvi su i toliki, nastali zbog takvih nužnosti.

⁵⁸ To jest: prihoda ili dohotka od države, za koji ne moraju zarađivati, i koji im omogućuje dokolicu (slobodno vrijeme) za rad u državnim tijelima. Sâm izvorni tekst je oštećen, pa se mjesto različito tumači i prevodi.

⁵⁹ Ili 'plaću', 'nagradu', 'najam'. Sama riječ *mazda* je sveslavenska (nalazi se u staroslav., rus., češkom i slov.), a zatim u gotskom i grčkom. Grč. *μισθός*; lat. *merces*; engl. *pay*; franc. *salair*; njem. *entlohnt werden*; rus. *eo3HapxaxdeHue (ili M3da)*; novogrč. *μισθός*. Što se tiče same te mazde (ili nagrade) u Ateni se skupštinaru plaćalo za glavnu skupštinu po 9 obola, a za ostale po 6. Takvih je skupština bilo po 4 na jednu *pritaniju* (razdoblje od 37 dana). Savjetnik je dobivao 6 obola, a pučki sudac do 3 obola po sudskoj sjednici.

A ovo su oblici vladavine manjine: kada većina ima neki imutak, ali manji i ne osobito znatan, posrijedi je prvi oblik vladavine manjine. Jer udjel u vlasti pripada svakom posjedniku [imutka], a zbog mnoštva sudionika u državnoj upravi, nužno je da vrhovništvo ne budu pojedini ljudi, nego sâm zakon (što su, naime, dalje od jednovlade, i niti im je toliki imutak te bi mogli dokoliti bez ikakva osobnog zanimanja, niti pak tako malen te bi ih država morala hraniti, nužno priznaju da zakon njima vlada, a ne oni sami). Ako pak manje bude posjednika imutka negoli onih prije, ali s više imanja, nastaje drugi oblik vladavine manjine. I kako bivaju jači, hlepe za više vlasti, zbog toga sami izabiru između ostalih one koji će sudjelovati u državnoj upravi; a budući još nisu tako snažni te bi mogli vladati bez zakona, postavljaju takav zakon⁶⁰. Kad im moć poraste, pošto im se broj smanji dok posjedi postanu veći, nastaje treći stupanj vladavine manjine, kad i sami preuzimaju položaje u vlasti, prema zakonu koji naređuje da vlast nakon smrti očeva prelazi na sinove. A kada stanu uvelike premašivati i posjedima i obiljem prijateljstva, takvo je silništvo⁶¹ blizu jednovladi, i vrhovništvo postaju pojedini ljudi, a ne zakon. I to je četvrti oblik vladavine manjine, kao protuprimjer onome posljednjem obliku pučke vladavine.

- 7 Postoje još dva oblika državnog poretka uz pučku vladavinu i vladavinu manjine, od kojih onaj drugi navode svi i priznaju ga jednim od četiriju oblika državnog poretka (kažu, naime, kako ih je četiri: jednovlada, vladavina manjine, pučka vladavina, te četvrta ona zvana vladavina najboljih). Peti je poredak koji se naziva zajedničkim imenom svih njih (jer ga zovu državom)⁶², ali kako takav ne nastaje često, mimoilaze ga oni koji nastoje nabrojiti oblike državnih poredaka, pa se služe samo četverim oblicima (kao Platon) u *Državi*⁶³. Vladavinom najboljih,

⁶⁰ To jest: zakon koji zastupa njihove želje i težnje.

⁶¹ Ili 'moćništvo'; vidi ranije tumačenje nazivka *δυναστεία*.

⁶² Ili 'državnim poretkom', ili 'ustavnom državom'? Posrijedi je višeznačnica *πολιτεία*.

⁶³ Usp. Platon, *Država*, VIII, 9.

dakle, primjereno se naziva [poredak] o kojem smo raspravljali u prvašnjim knjigama⁶⁴ (jer onaj državni poredak što je sastavljen od najboljih naprosto prema kreposti, a ne od dobrih muževa prema nekoj pretpostavci⁶⁵, samo se takav s pravom naziva vladavinom najboljih⁶⁶; naime samo u takvu poretku dobar muž i dobar građanin naprosto je isto, dok su oni u drugim [državama] dobri samo u odnosu prema svojim državnim porecima). Nu postoje poreci koji se razlikuju i od onih u kojima vlada nekolicina i od onoga poretka koji je ustavan; ti se nazivaju vladavinama najboljih. U tima se vladatelji izabiru ne samo po bogatstvu nego i po plemenitosti, i takav se poredak razlikuje od obaju spomenutih i zove se vladavinom najboljih. Jer i u državama gdje nema zajedničke skrbi oko kreposti, ipak postoje oni koji su na dobru glasu i vrijede kao čestiti. Gdje dakle država uzima u obzir bogatstvo, krepost i puk, kao u Kartagi⁶⁷, poredak je vladavina najboljih; a gdje pak uzima u obzir samo dvoje [od toga troga], kao u Sparti, oslanjajući se samo na krepost i puk, posrijedi je mješavina toga dvôga, pučke vladavine i kreposti. To su, dakle, ta dva oblika vladavine najboljih uz onaj prvi i najbolji državni poredak; treći su oblik oni koji više od takozvanog državnog poretka naginju vladavini manjine.

- 8 Preostaje nam još govoriti o poretku koji se naziva ustavna država⁶⁸ i o samosilništvu⁶⁹. A poredasmo tako ne zbog toga što bi ona [ustavna država] bila zastrana, kao što to nisu ni već spomenute vladavine najboljih, iako, istina je, svi ti poreci odstupaju od najispravnijeg državnog poretka, i zatim se ubrajaju među takve a postoje i zastrane njih samih, kako smo u početku rekli⁷⁰. I posve je razložno kao posljednje

⁶⁴ Usp. III. 1279a 34, 1286b 3.

⁶⁵ Podrazumijevaju se 'oni koji su dobri tek uz stanovitve dane uvjete' (J. Tricot).

⁶⁶ Ili 'aristokracija'.

⁶⁷ Usp. II. 1273 a 21-30.

⁶⁸ To jest *πολιτεία*. Vidi i ranija tumačenja dotične višeznačnice.

⁶⁹ Ili 'O tiraniji'.

⁷⁰ Usp. III. 7. Tu J. Tricot prevodi nešto drukčije: 'a istinske

spomenuti samosilništvo, zbog toga što je ono od svih oblika najmanje državni poredak, a naša je istraživanja o državnome poretku. Zbog kojega je uzroka razvrstano takvim načinom, eto je kazano. Sada nam valja pokazati o ustavnome poretku. Jer bit će bjelodanija njegova moć⁷¹, pošto je već određeno o vladavini manjine i pučkoj vladavini. Jer ustavna vladavina⁷² općenito rečeno mješavina je vladavine manjine i pučke vladavine. Običavaju pak nazivati one [poretke] koji naginju prema pučkoj vladavini ustavnim vladavinama, dočim one što su prema vladavini manjine - više vladavinama najboljih, zbog toga što naobrazba i plemenito podrijetlo prate imućnije ljude. Uz to, čini se kako imućnici već imaju ono zbog čega zločinci počinjaju nepravdu, pa otuda dotičnike i nazivaju čestitim, valjanim i uglednim [ljudima].

Kako dakle vladavina najboljih teži podijeliti premoć najboljima među građanima, i o vladavinama manjine se govori da su više sastavljene od čestitih i valjanih ljudi. A čini se kako je jedna od nemogućnosti da se dobrim zakonima služi država kojom ne vladaju najbolji, nego oni opaki, te slično da najbolji vladaju u onoj državi koja se ne služi dobrim zakonima. Jer dobra zakonitost⁷³ nije u dobru postavljanju zakona koje ljudi ne slušaju. Ima se stoga mniti kako je jedna dobra zakonitost pokoravati se postavljenim zakonima, dok je druga skladno postaviti zakone kojih se ljudi pridržavaju (može se, naime, biti poslušan i onim loše postavljenim zakonima). I to može biti dvostruko: jer mogu se [pokoravati] ili onim najboljim koji su im mogući ili onim naprosto najboljim [zakonima].

Čini se, međutim, kako je vladavina najboljih naj-

zastrane su izopačenja onih koje proučavamo', dok u primjedbi dodaje: oligarhija i demokracija su izopačeni oblici aristokracije (str. 290).

⁷¹ Ili 'narav', grč. *δύναμις*; a u lat. vis.

⁷² Ili 'ustavni poredak'. Vidi tumačenje nosivog pojma *πολιτεία*.

⁷³ Grč. *εὐνομία*; lat. *status rerum bene legibus ordinatus*; engl. *good laws*; franc. *un bon gouvernement*; njem. *gute gesetzliche Ordnung*; rus. *благазаконие*; novogrč. *εὐνομία*.

češće u razdiobi počasti prema kreposti (jer vladavini najboljih ograničavalo⁷⁴ je krepost, vladavini manjine bogatstvo, pučkoj vladavini sloboda). A što god odluči većina, odsudno je u svima [tim porecima]. Jer i u vladavini manjine, u vladavini najboljih i u pučkoj vladavini, ono što odluči većinski dio sudionika u državnom poretku, to i vrijedi⁷⁵. Dakle, u većini država oblik ustavnog poretka⁷⁶ loše se naziva: jer se samo teži mješavini imućnih i neimućnih, bogatstva i slobode. Naime, gotovo u većini [država] čini se da imućni zauzimaju mjesto čestitih i valjanih. Budući su tri stvari koje se nadmeću za jednakošću u državnom poretku - sloboda, bogatstvo, krepost - (jer ono četvrto, koje zovu plemenitim podrijetlom, proizlazi iz ovoga dvôga: naime, plemenito podrijetlo je drevno bogatstvo i krepost), bjelodano je kako mješavinu toga dvoga, imućnih i neimućnih, treba nazvati ustavnom vladavinom, a [mješavinu] triju sastojaka vladavinom najboljih više od svih ostalih, osim onog istinskog i prvotnog poretka⁷⁷. Rečeno je, dakle, kako postoje i drugi oblici državnog poretka mimo jednovlade, pučke vladavine i vladavine manjine, te kakvi su oni, i čime se međusobno razlikuju vladavine najboljih i ustavne vladavine od vladavine najboljih, pa je jasno kako jedne nisu daleko od drugih.

9 Kojim pak načinom, mimo pučke vladavine i vladavine manjine, nastaje takozvana ustavna vladavina, te kako je treba postaviti, iznijet ćemo nakon onoga što je rečeno. Ujedno će biti jasno čime se određuju pučka vladavina i vladavina manjine: treba provesti njihovu razludžbu, a zatim uzimajući dio od svake kao »prepoznatak«⁷⁸, složiti ih zajedno.

⁷⁴ Ili Odredba' ili 'glavna značajka'. Grč. *δρoς*; lat. *terminus ac finis*; engl. *principle*; franc. *se définit par*; njem. *Masstab*; rus. *ocuoeta*; novogrč. *όρο?* (granica, svrha, uvjet).

⁷⁵ To jest: ima snagu zakona.

⁷⁶ Posrijedi je već protumačena višeznačnica *πολιτεία*.

⁷⁷ To jest: prvotne (savršene) vladavine najboljih ili 'aristokracije'.

⁷⁸ Posrijedi je najvjerojatnije 'znak gostoprimitstva', tzv. *tessera hospitalitatis seu symbolum*, najčešće u obliku koluta ili kocke, koji bi se prepolovili, pa bi se ulomci spremili kako bi kasnije poslužili kao 'prepoznatak', dokaz gostoljublja i prijateljstva. Grč. *ώσπερ*

Postoje tri ograničavala⁷⁹ slaganja i miješanja: jer ili se mora uzeti oboje, što i jedni i drugi kao zakon postavljaju, npr. o sudaštvu (u vladavinama manjine, naime, imućnima naplaćuju globu ako ne obavljaju sudačku službu, dok neimućnima zbog toga uskraćuju svaku mazdu, a u pučkim vladavinama neimućnima daju mazdu, dok imućnima ne naplaćuju nikakvu globu: zajedničko i srednje od toga je to oboje ujedno, pa je zbog toga značajka ustavnog poretka, jer nastaje miješanjem toga dvojega). To je, dakle, jedan način spajanja [dvaju sastojaka]; drugi je uzeti sredinu od onih kako oba [poretka] uređuju: npr. u jednome⁸⁰ u skupštini mogu sudjelovati i oni bez ikakve dohodarine ili oni s vrlo neznatnom, u drugome⁸¹ samo oni s visokom dohodarinom, i tu zajedničko nije ni jedno od toga, nego sredina između obiju tih dohodarina. Treće je složevina toga dvojega: nešto od zakona manjinske vladavine, nešto od onoga pučke vladavine. Kažem, kao što se čini kako pripada pučkoj vladavini postavljati državne činovnike ždriježom, a izbor glasovanjem vladavini manjine, zatim da pripada pučkoj vladavini kad se ne obzire na dohodarinu, dok je vladavina manjine kad je dohodarina odsudna. Značajka je vladavine najboljih i ustavnog poretka kad se uzima po jedno od obojega: od vladavine manjine izbor činovnika glasanjem, a od pučke vladavine stanje bez dohodarine. Takav je, dakle, način miješanja.

Odredba je dobro smiješanih pučke vladavine i vladavine manjine, kad se isti državni poredak može nazvati i pučkom vladavinom i vladavinom manjine. Jer bjelodano je kako tako osjećaju oni koji to nazivaju [tim imenima] zbog skladne mješavine. Tako je i sa sredinom, jer se u njoj pojavljuju obje krajnosti, kao što se događa i u spartanskoj državi. Mnogi, naime, teže nazvati je pučkom vladavinom zbog toga

σύμβολον; lat. *veluti symbolum (dimidium)*; engl. *like parts of an indenture*; franc. *comme une tessère*; njem. *einen Zuschuss nehmen*; rus. *co ЗНУКОМУ зоченпуuMcmea*; novogrč. *ὡς ἡμίτομα ταῦτα σύμβολον* (kao polovice znaka gostoprinstva).

⁷⁹ Ili 'međnika' ili 'načina'.

⁸⁰ To jest u 'pučkoj vladavini' ili 'demokraciji'.

⁸¹ To jest u 'vladavini manjine' ili 'oligarhiji'.

što njezino ustrojstvo ima mnoge značajke pučke vladavine, kao što je prvo odgoj djece (jer slično se odgajaju ona bogataška kao i ona siromaška, i poučavaju se na onaj način koji je dostupan i sinovima siromašnih roditelja); slično se nastavlja i u sljedećem životnom dobu, pa kad postanu muževi, postupa se istim načinom (jer ništa nije istaknutiji bogataš od siromaha) i pri ishrani koja je ista za sve na zajedničkim blagovanjima; a i odjeću bogati imaju samo takvu kakvu si može priskrbiti i bilo koji od siromaha. Uz to, od dvije najviše državne službe puk se u jednu bira, a u drugoj sudjeluje⁸² (jer starješine izabiru, dok u nadzorništvu sudjeluju). Drugi je opet nazivaju vladavinom manjine zbog toga što ima mnoge značajke manjinske vladavine, kao što je izbor svih službi glasovanjem, dok se ni jedna ne postavlja ždriježom, te to što malobrojni imaju ovlast nad smrću [i životom] i nad izgonom, a postoje i mnoge druge slične značajke. U ustavnom poretku koji je skladna mješavina trebalo bi se činiti da su sadržana oba dotična sastojka i ni jedan od njih; i takva bi se država morala održavati sama sobom, a ne uz izvanjsku pomoć, i sama po sebi ne voljom većine [izvana] - jer takva težnja može biti prisutna i u lošoj državi —, nego da drukčiji državni poredak ne želi uopće ni jedan od dijelova u državi. Sada je, dakle, rečeno kojim načinom treba postaviti ustavni poredak te slično one takozvane vladavine najboljih.

Preostalo nam je govoriti još o samosilništvu⁸³, ne stoga što bi ono zahtijevalo mnogorječje, nego da i ono dobije svoj dio u istraživanju, jer smo i njega postavili kao nekakav oblik državnih poredaka. O kraljevstvu, dakle, razlučili smo u prijašnjem izlaganju, u kojem smo istraživali o onome što se najčešće podrazumijeva pod tim imenom, je li kraljevstvo nekorisno ili koristi državama, te koga i odakle treba postaviti [za kralja], i kojim načinom. Samosilništvo razdijelismo na dva oblika kad smo ono razmatrali o kraljevstvu, zbog toga što se njihova moć nekako bliži onoj u kraljevstvu, i zbog toga što

⁸² Usp. II. 1270b 17.

⁸³ Ili 'tiraniji'.

⁸⁴ Usp. III. 14-17.

su prema zakonu obje tē vladavine (jer i među nekim barbarskim narodima izabiru jednovladare koji su samovladari⁸⁵, a u davnini među drevnim Grcima postojali su samovladari na taj način, koje nazivahu izabranim vladarima)⁸⁶; ti poreci jedni naprama drugima pokazuju stanovite razlike, ali su kraljevski zbog toga što su prema zakonu i zbog toga što [podanici] svojevoljno prihvaćaju jednovladara, te su samosilnički zbog toga što vladar vlada kao gospodar prema svojoj vlastitoj ćudi. Treći je oblik samosilništva onaj koji se najviše i čini kao samosilništvo, a protuprimjer je svekraljevstvu⁸⁷. Takvo je samosilništvo nužno jednovlada u kojoj vladar, ne odgovarajući nikomu ni za što, vlada svima i sličnicima i boljima od sebe na svoju vlastitu korist, a ne na korist svojih podanika, te stoga protiv njihove volje. Naime, nitko od slobodnjaka ne podnosi svojevoljno takvu vladavinu. Dakle, takvi su i toliki oblici samosilništva i zbog spomenutih uzroka.

- 11 Koji je najbolji državni poredak i koji je najbolji život glavnini država i većini ljudi, ne sudeći ni prema kreposti koja je iznad prosječnika, niti prema odgoju što traži naravan dar i sretne okolnosti, niti prema državnom poretku koji je tek želja, nego prema životu u kojem većina može sudjelovati i prema državnom poretku koji glavnina država može dostići? Jer poreci koje nazivaju vladavinama najboljih, o kojima smo upravo govorili⁸⁸, dijelom su izvan dosega glavnini država, dijelom su blizu takozvanom ustavnom poretku (i stoga o obojem treba govoriti kao o jednome). A prosudba o svima tima počiva na istim počelima. Jer ako je skladno u raspravama *O etief* rečeno kako je blažen život onaj koji je prema kreposti a bez zapreke, i daje sredina krepost, onda je nužno i srednji život najbolji, onaj u srednosti koju svatko može postići. A tē iste odredbe kreposti

⁸⁵ Ili 'monarhe koji imaju neograničenu vlast'.

⁸⁶ Ili 'esimnetima'. Vidi ranije tumačenje dotičnog nazivka.

⁸⁷ Ili 'potpunoj kraljevskoj vladavini'. Vidi ranije tumačenje pojma *παμβασιλεία*.

⁸⁸ Usp. 1293b 7-21; 1293b 36-1294a 25.

⁸⁹ Usp. *Nikomahova etika*, I. 1098a 16; VII. 1153b 10.

sti i opačine moraju biti i za državu i njezin ustav, jer je ustav život države⁹⁰. U svima državama postoje tri dijela države: oni koji su veoma imućni, oni koji su veoma neimućni i treći koji su sredina između tih. Budući se dakle slažemo da je umjereno i srednje ono najbolje, bjelodano je i onaj posjed poželjnih dobara koji je srednji ujedno i najbolji od svih; jer tada je najlakše podvrgavati se razumu. Naime, prelijepu, prejaku, preplemenitu ili prebogatu, te - suprotno tome - presiromašnu, preslabu ili odviše beščasnu teško je slijediti [naputke] razuma⁹¹. Jer jedni postaju obijesnici i velezlikovci u velikome, drugi pak zlo-tvori i sitni prijestupnici u neznatnome. I od tih nepravednina jedne nastaju zbog objesti, druge zbog zlotvorstva. Uz to, takvi najčešće ili izbjegavaju službu ili gramze za službom, a obje su tē [sklonosti] škodljive državama⁹². Uz tē stvari, oni koji se odlikuju suvišcima poželjnih dobara - snage, bogatstva, prijateljstava i drugih tima sličnih - niti su voljni, niti sposobni da se njima vlada (a to je u njih usađeno već u djetinjstvu, jer zbog razmaženosti⁹³ ni u učionicama oni se ne naviknu na posluh); u kojih je pak pretjerana oskudica dotičnih dobara, takvi su preponizni, tako te ovi vladati ne znaju nego samo pokoravati se ropskoj vladavini, a oni se ne pokoravaju nikakvoj vlasti, a vladati znaju samo onom samosilničkom. Tako dakle nastaje država robova i [samosilnih] gospodara, a ne slobodnih ljudi; jednih koji su zavidnici i drugih koji su preziratelji, što je najudaljenije od prijateljstva i zajedništva u državi. Jer zajedništvo

⁹⁰ Zbog višeznačnosti nazivka *πολιτεία*, ova se važna izreka različito prevodi. Grč. *ἡ γὰρ πολιτεία βίος τίς ἐστί πόλεως*; lat. *respublica enim vita quaedam civitatis est*; engl. *for the constitution is in a figure the life of the city*; franc. *la constitution étant en quelque manière la vie de l'État*; njem. *denn die Verfassung ist sozusagen das Leben des Staates*; rus. *еѣdb ycmпоiуcmeo зосyдap-cmea - amo ezo xcy3Hb*; novogrč. *διότι και τό πολιτευμα βίος τις της πόλεως its/ai* (uz primjedbu kako tu *της πόλεως* 'upućuje na preneseno, metaforičko značenje izričaja; dakle: stoga je ustav - slikovito rečeno - život države).

⁹¹ Usp. Platon, *Država*, IV. 421 D ff.

⁹² Kako postoji više inačica ove rečenice, ona se veoma različito prevodi. Mi ovdje pratimo u riječ Rossov predložak, i čini nam se da dobivamo posve primjeren smisao.

⁹³ Usp. V. 1310a 22.

je u prijateljstvu; naime, ljudi ne žele ni istim putem zajedno s neprijateljima. Poželjno je da se država što je moguće više sastoji od jednakih i sličnih, a takvo što je najčešće prisutno u onih iz srednjeg staleža⁹⁴. Tako te se nužno najbolje upravlja onom državom kojoj je ustroj složen od sastojaka koje, kako kažemo, država ima po naravi⁹⁵. I ti⁹⁶ od građana najsigurniji su u državama. Jer niti oni žele tuđe, kao što čine siromašni, niti pak njihovo žele drugi, kao što imutak bogataša priželjkuju siromašni. I zbog toga što niti se sami uroćuju protiv koga, niti se drugi uroćuju protiv njih, žive oni izvan svake pogibelji. Stoga je skladno poželio Fokilid: »Mnoge su stvari srednjima najbolje; srednji bih htio u državi biti.«⁹⁷

Bjelodano je dakle kako je najbolje državno zajedništvo sastavljeno od građana srednjeg staleža, i onim se državama može dobro upravljati u kojima je srednji stalež mnogobrojan i snažniji od oba ostala [staleža] u najvećoj mjeri, ili barem više negoli svaki od tih pojedinca; jer pridodan, on uspostavlja ravnotežu i priječi prevlast bilo koje oprečne krajnosti. Zbog toga je najveća dobra sreća kad oni koji upravljaju državom posjeduju srednji i dostatan imutak; jer ondje gdje jedni imaju veoma mnogo a drugi ništa, nastaje ili krajnja pučka vladavina ili puka vladavina manjine ili pak samosilništvo zbog obje tih krajnosti. Naime, iz lakoumne pučke vladavine te iz vladavine manjine nastaje samosilništvo, dočim mnogo rjeđe među [pripadnicima] srednjeg staleža i onim njima srodnim. O uzroku toga govorit ćemo kasnije⁹⁸, izlažući o promjenama državnih poredaka. Kako je srednje stanje [u državama] najbolje, također je bjelodano, jer jedino je ono bez bune i razdora; gdje je, naime, brojčan srednji stalež, najrjeđe nastaju bune i razdori među građanima. I velike države su češće bez bune i razdora zbog istog razloga, budući da je

⁹⁴ Ili 'među onima koji su srednjeg imovinskog stanja'.

⁹⁵ Usp. II. 1-3.

⁹⁶ To jest: 'pripadnici srednjeg staleža'.

⁹⁷ Bergk, Fr. 12. (Doslovan prijevod). *Fokilid* je grč. pjesnik iz Mileta. Živio je u VI. st. pr. Kr. Sačuvano je nekoliko odlomaka njegovih čudorednih pouka u sažetu i jednostavnu izričaju.

⁹⁸ Vidi V. 1308a 18-24.

u njima brojčan srednji stalež; dočim u malim državama lako je razdijeliti sve [građane] na dvije skupine, tako da ne ostane ništa od srednjeg staleža, i gotovo svi su ili neimućni ili imućni. A pučke vladavine su postojanije" od vladavina manjine i dugotrajnije zbog srednjeg staleža (jer su pripadnici srednjeg staleža brojniji i više sudjeluju u častima u pučkim vladavinama negoli u onim manjinskim); naime, kada bez tih siromašni premaše mnoštvom, nastaje nesreća i [država] brzo propada. Kao dokazni znak toga treba uzeti što su najbolji zakonodavci potekli od građana srednjeg imovinskog stanja. Solon bijaše takav [što je jasno iz njegova pjesništva], zatim Likurg [jer ne bijaše kralj] i Haronda i gotovo većinom ostali.

Iz toga je bjelodano i to zašto su državni poreci većinom ili pučke vladavine ili vladavine manjine. A to je zbog toga što je u tim [državama] često srednji stalež malobrojan, i uvijek prevladavaju ili jedni ili drugi, bilo oni što posjeduju imutak bilo pak puk, i kako nadmašuju srednji stalež, skreću državni ustroj prema sebi, pa tako nastaje ili pučka vladavina ili vladavina manjine. Uza tih stvari, budući da dolazi do buna i međusobnih bojeva puka i imućnika, koji god od dotičnika uspije nadvladati protivnika, neće ustanoviti ni zajednički ni pravičan državni poredak, nego će smatrati bojnim nadarjem za pobjedu svoju premoć u državi, pa će jedni zasnovati pučku vladavinu a drugi vladavinu manjine. Uz to, oni koji stekose prevlast u Grčkoj obzirali su se samo na vlastiti državni poredak, i jedni u državama uspostavile pučke vladavine drugi pak vladavine manjine, ne gledajući pri tome na korist država, nego na svoju vlastitu, tako te zbog tih uzroka ili nikad nije nastajao srednji državni poredak ili pak rijetko i među rijetkima. Jer jedan jedini muž, među onima što nekoć

⁹⁹ Usp. V. 1302a 8, 1307a 16.

¹⁰⁰ Nije jasno na koga tu Aristotel misli. Nedvojbeno su posrijedi Atenjani i Spartanci te njihovi odgovarajući poreci: demokracija i oligarhija. Što se tiče 'jednog jedinog muža', komentari navode najčešće imena Solona i Teramena. Kako je ovaj drugi bio zagovornik srednjeg oblika poretka - u oporbi prema Tridesetorici - i Aristotel ga je smatrao jednim od trojice najboljih atenskih državnika, najvjerojatnije se misli upravo na njega.

imađahu vlast, bio se odlučio uvesti takav poredak, ali sad je postalo običaj među građanima u državama da i ne teže za jednakošću, nego ili nastoje zavladati ili se svladani pokoravaju.

Koji je dakle najbolji državni poredak, i zbog kojega uzroka, iz tih je stvari bjelodano; a od ostalih državnih poredaka, jer kažemo kako ima više pučkih vladavina i više vladavina manjine, koji treba postaviti kao prvi, te drugi i istim načinom kao slijedeći (budući da jedan biva boljim a drugi gorim), pošto je određeno koji je najbolji poredak, nije teško uvidjeti. Uvijek naime nužno biva boljim oblik tome najbliži, a gori onaj odmaknut od sredine, ukoliko tkogod ne bi sudio prema stanovitoj pretpostavci;¹⁰² kažem pak »prema pretpostavci«, zbog toga što često, iako je određeni državni poredak poželjniji, ništa ne priječi da nekima više koristi neki drugi državni poredak.

- 12 Koji državni poredak kojima i kakav kakvima koristi, potrebno je razmotriti nakon onoga što je rečeno. Prvo treba shvatiti ovo što općenito stoji o svima po recima: onaj dio države koji želi da poredak ostane treba biti snažniji od onoga koji to ne želi. Svaka se država sastoji od »kako« i »koliko«¹⁰³. *Kako* kažem da je sloboda, bogatstvo, odgoj, plemenito podrijetlo; a *koliko* - premoć u mnoštvu. Može se dogoditi da, od onih dijelova od kojih se sastoji država, ono *kako* bude prisutno u jednom dijelu države, a u drugome ono *koliko*, kao što brojem može biti više neplemenitih podrijetlom negoli plemenitaša ili neimućnika negoli bogataša, ali da Ipak ne premašuju toliko kolikoćom koliko manjkaju kakvoćom. Stoga to treba biti razmjerno jedno naprama drugome. Ondje, dakle, gdje mnoštvo neimućnika premašuje

¹⁰¹ Vidi: 1289a 8, 1291b 10, 1292b 22.

¹¹² Ili 'prema danim uvjetima' (grč. *προς ὑπόθεσιν*), što se latinski prenosi nešto šire *finem civitati proposition*, a engleski *relatively to given conditions*; franc. *relatif à certaines conditions déterminées*; njem. *besondere Voraussetzungen*; rus. *β 3aeucwomcu om mex UJIU uubix npednochIAOK*: novogrč. *κατά τὰς περιστάσεις* (prema okolnostima/prigodama).

¹⁰³ Ili slobodnije: od kakvoće i kolikoće (kvalitete i kvantitete).

spomenuti razmjer, tu naravljju nastaje pučka vladavina, i svaki pojedini oblik pučke vladavine prema suvišku svakog pojedinog puka, kao ako prevlada mnoštvo ratara, nastaje ona prva pučka vladavina; ako pak [mnoštvo] rukotvoraca i nadničara, nastaje ona posljednja, te slično i s onima što su između njih. Ondje pak gdje imućnici i uglednici više premašuju kakvoćom nego što manjkaju kolikoćom, tu nastaje vladavina manjine, i istim načinom svaki pojedini oblik vladavine manjine prema premoći dotičnog manjinskog staleža.

Zakonodavac uvijek treba uključiti u državni poredak pripadnike srednjeg staleža; jer donosi li zakone manjinske vladavine, treba uzeti u obzir one iz srednjeg staleža; uvodi li pak zakone pučke vladavine, neka njih pridobije tima zakonima. Ondje gdje mnoštvo srednjaka nadmašuje ili obje tē krajnosti ili tek svaku pojedinu od njih, tu državni poredak može biti postojan. Jer ne treba se bojati da će se ikada suglasiti bogataši i siromasi protiv dotičnika¹⁰⁴. Naime, nikad ne žele jedni služiti drugima, iako, kad bi tražili, ne bi našli drugi državni poredak s više zajedničkog od onoga dotičnog. Jer naizmjenice vladati oni ne bi podnosili zbog uzajamne nepouzdanosti. I svugdje je najpouzdaniji obranični sudac, a onaj tko je srednji, takav je prosuditelj. Što je bolje državni poredak izmiješan, to je i postojaniji. Uvelike griješe i mnogi koji hoće ustanoviti državne poretke s vladavinom najboljih, ne samo u tome što više [ovlasti] daju imućnicima, nego i zbog toga što obmanjuju puk. Jer nužno s vremenom iz lažnih dobara nastaje istinsko zlo. Naime, pohlepnosti bogataša razrivaju više državu negoli one u prostoga puka.

- 13 Postoji brojem pet stvari koje se u državnim porecima poradi prividna razloga izmudruju protiv puka; one se tiču skupštine, upravnih položaja, sudišta, oružanja, tjelovježbe. Sto se tiče skupštine, svima je dopušteno sudjelovati u njoj, dok se globa nameće imućnima ako ne sudjeluju u radu skupštine, i to: ili

¹⁰⁴ To jest: urotiti se protiv srednjeg staleža, iako je u nekim prijevodima (kao u engleskom) i 'protiv vladatelja', što najvjerojatnije nije posrijedi.

sāmo njima ili pak njima mnogo veća [negoli ostalima]. Sto se tiče upravnih položaja, onima s dohodarinom nije dopušteno prisegom se odreći [dotične službe], dok je to neimućnima dopušteno. A u sudištima, imućnici moraju plaćati globu ako ne obavljaju sudačku dužnost, dok neimućnici uživaju pri tome nekažnjivost, ili pak prvi plaćaju veliku a drugi neznatnu globu, kao u Harondinim zakonima¹⁰⁵. Gdje-gdje opet svima je upisanicima¹⁰⁶ dopušteno sudjelovati u skupštini i u sudištu, nu ako tako upisani niti skupštinare niti suduju, nameću im se goleme globe, kako bi oni zbog takve globe izbjegavali da se i upisuju [u dotične popise], te kako se ne upisuju, ne mogu sudjelovati ni u sudištima ni u skupštinama. Istim načinom donose i zakone o oružanju i tjelovježbi. Jer neimućnima je dopušteno da se ne oružaju; te ako se ne vježbaju, neimućnima nema nikakve globe, a imućnici plaćaju globu, tako te oni zbog [moguće] globe, sudjeluju u vježbama, dok drugi kako se ne boje, tako i ne sudjeluju.

To su dakle lukavstva u zakonodavaca manjinske vladavine. U pučkim vladavinama postoje lukavstva oprečna tima. Jer tu neimućnima daju mazdu, kako bi skupštinarili i sudovali, dok imućnicima ne nameću nikakvu globu¹⁰⁷. Tako te je bjelodano: ako tkogod želi pravičnu mješavinu, treba spojiti ono što je u obojih, pa jednim davati mazdu, a drugima namećati globu. Jer tako bi svi zajedno sudjelovali, a inače je država u vlasti samo jedne stranke. Državnu upravu trebaju tvoriti samo oni koji nose oružje. Veličina dohodarine ne može se naprosto odrediti i ne može se jednostavno reći kako mora biti tolika i tolika, nego istraživši kolika je ona najveća imovinska procjemba, po kojoj broj sudionika državne uprave premašuje one koji ne sudjeluju, tako treba urediti¹⁰⁸. Jer siromasi, i kad ne sudjeluju u častima, žele imati mira, sāmo ako ih nitko ne zlostavlja, niti

¹⁰⁵ O Harondi vid I, 2, 1252b 14; 12, 1274a 23.

¹⁰⁶ To jest: svima onima koji su upisani u javne skupštinske popise.

¹⁰⁷ Podrazumijeva se: dotičnici ne plaćaju nikakvu globu ako ne sudjeluju u skupštinama i sudištima.

¹⁰⁸ Dotično mjesto predstavlja popriličnu teškoću, i različito se prevodi, ali je okvirno značenje nedvojbeno i njega je jasno uvidio

im oduzima imovinu. Nu takvo što nije lako; uvijek se, naime, ne događa da budu i uljuđeni oni koji imaju udjela u državnoj upravi. Te oni, kada bude rat, običavaju oklijevati ako ne dobiju hranu, budući da su siromašni. Kad im se namakne hrane, onda se hoće boriti.

A u nekih se država sastoji ne samo od onih koji su oružanici¹⁰⁹ nego i od bivših ratnika. U Maliđana¹¹⁰ država se sastoji od obojih, ali su se upravni položaji birali među vojnicima. I prvi državni poredak među Grcima, nakon svrgnuća kraljevstva, nastao je iz redova ratnika, i sastojao se u početku od konjanika (jer je moć i premoć u ratu ovisila od konjaništva¹¹¹; naime, bez bojnoga poretka nekorisno bijaše teško pješništvo, a iskustva u tome, te bojnoga umijeća, nije bilo u drevno doba, tako te je snaga bila u konjaništvu), ali kako su gradovi rasli i kako je rasla snaga teških oružanika, imali su i više udjela u državnoj upravi. Zbog toga one [poretke] koje sada nazivamo ustavnim vladavinama, stari su zvali pučkim vladavinama. Bijahu, naime, drevni državni poreci posve s razlogom i manjinske i kraljevske vladavine. To jest: zbog maloljudstva¹¹² nisu imali znatnijeg srednjeg staleža, tako te, budući maleni mnoštvom i prema državnom poretku, bijahu skloniji pokoravanju.

Rečeno je dakle zbog kojega je uzroka više državnih poredaka, i zbog čega mimo spomenutih postoje i drugi (jer ni pučka vladavina nije brojem jedna, a slično ni ostale); uz to, koje su njihove razlike i zbog kojega uzroka nastaju; te, uza tē stvari, koji je najbolji od državnih poredaka rečeno općenito, i od ostalih državnih poredaka koji kojim [ljudima] najbolje pristaje.

već latinski prevoditelj Sylv. Maurus (1668): *'potest haec regula universalis afferri, ut constituatur maximus census ita tarnen ut plures sint qui secundum talent censum possent esse participes reipublicae quam qui a republica excluduntur'*.

¹⁰⁹ Posrijedi su 'hopliti' (teško oružani pješaci, koji su nosili teško koplje i veliki štit). U pravilu, taj je dio vojske bio dostupan većini građana.

¹¹⁰ To jest: u stanovnika Malide, na jugu Tesalije.

¹¹¹ Usp. 1289b 36, 1321a 6.

¹¹² Ili 'zbog oskudice u podanicima'.

14 Opet ćemo i zajedno i pojedince govoriti o svake-
kome od dotičnih [poredaka] onako zaporedo, poč-
njući od pripadna početka. Postoje u svih državnih
poredaka tri dijela o kojima valjan zakonodavac
treba razvidjeti: što je kojemu korisno. Kad su ti
usklađeni, nužno je i poredak usklađen, i državni se
poreci uzajamno razlikuju kako se razlikuju pojedini
od tih sastojaka. Od ta tri sastojka jedan je onaj koji
savjetuje o zajedničkim stvarima, drugi je o upravnim
položajima (to jest: što oni trebaju biti i nad čime
trebaju imati ovlast, te kakav treba biti njihov izbor),
treći je o sudstvu. Vrhovna je ovlast savjetodavnog
dijela u stvarima rata i mira, o bojnim savezima
i njihovim razvrgnućima, o zakonima, o smrtnoj
kazni, progonu i zaglobi imovine, o izboru za
upravne položaje i o polagateljima računa¹¹³. Nužno
je ili svima građanima dopustiti sve tē prosudbe ili
nekima sve (kao npr. jednoj ovlasti ili većem broju
njih, ili različitima različite) ili neke od tih svima,
a neke pak samo nekima.

Dakle, da svi [odlučuju] i o svima stvarima, pučko
je načelo; i takvu jednakost želi puk. Više je načina
kojima svi odlučuju: jedan je naizmjenice, a ne svi
ujedno (kao u državi Telekla iz Mileta¹¹⁴; a u drugim
državama savjetuju zajedno tijela službenika, dočim
u službe stupaju svi naizmjenice, [izabirani] iz ple-
mena¹¹⁵ i uopće najmanjih dijelova države, dok na
sve ne dođe red), ali svi se skupljaju samo kad se
donose zakoni i kad je posrijedi državni poredak te
da čuju naloge vladatelja¹¹⁶. Drugi je način da se
savjetuju svi zajedno, ali se sastaju samo radi izbornih
skupština, radi zakonodavstva, i kad je riječ o ratu,

¹¹³ Tu je posrijedi, prvo, 'zagloba imovine' (grč. *δημενσις*), što je zapravo 'zapljeni imovine zajedno s progonstvom' (lat. *publicatio bonorum*) ili 'konfiskacija'; i drugo, 'istražitelji' (*εῷννοι*), to jest sudbeno tijelo koje se u Ateni sastojalo od desetorice: iz svake *file* po jedan uz dva posljednika. Njima su činovnici polagali račune o svojoj službi: lat. *de rationibus referendis*; engl. *and audits their accounts*; franc. *la reddition de leurs comptes*; njem. *Rechenschafts-ablage der Beamten*; rus. *uođux omnemnocmu*; novogrč. *και περί των δοσιλογιών* (o službenoj odgovornosti).

¹¹⁴ Osoba je posve nepoznata. Vjerojatno je posrijedi jedan od teoretičara države, po nauku blizu Platonu i Hipodamu.

¹¹⁵ To jest 'iz fila'.

¹¹⁶ Ili Ovlaštenih činovnika'.

miru te polaganju računa, a o ostalim stvarima savje-
tuju posebno određeni činovnici, birani između svih
građana ili izlučeni ždrijećom. Treći je način kad se
svi građani sastaju radi izbora činovnika i njihova
polaganja računa i kako bi se savjetovali o ratu
i bojnom savezu, dok se ostalim stvarima bave činov-
nici, što su - koliko je moguće - izborni, jer ima
[položaja] na kojima su nužni stručnjaci¹¹⁷. Četvrti je
način kad se svi ujedno okupljeni o svemu savjetuju,
dok sami činovnici ne odlučuju ni o čemu, nego samo
podnose prijedloge, što je današnji način savršene
pučke vladavine, o kojoj kažemo kako je nalična
vladavini manjine u rukama velmoža i samovladi
u rukama silnika¹¹⁸. Sve su to, dakle, načini pučke
vladavine, dočim kad nekolicina [odlučuje] o svemu,
posrijedi je vladavina manjine. Nu i u tome su načinu
mnoge razlike. Jer kad dotičnici bivaju birani između
onih s umjerenijom dohodarinom i kad ih je više zbog
umjerenosti imovinske procjembe, te ako ono što
zakon nalaže oni ne mijenjaju nego slijede, i ako je
dopušteno sudjelovati ju državnoj upravi] stečniku
dohodarine, onda je ta vladavina manjine bliza ustav-
noj vladavini¹¹⁹ zbog umjerenosti. Nu kada u savjeto-
vanju ne sudjeluju svi, nego samo izabranici, iako
dotični upravljaju prema zakonu kao i prije, posrijedi
je vladavina manjine. I kada biraju sami sebe oni sa
savjetodavnom ovlašću, te kada sin nasljeđuje oca pa
su ti iznad zakona, takav je ustroj nužno vladavina
manjine. Kada opet o nekim stvarima odlučuju neki
- npr. o ratu, miru i polaganju računa [odlučuju] svi
- a o drugima činovnici, i to izabrani, a ne ždrebani,
takav je državni poredak vladavina najboljih. Ako su

¹¹⁷ Ili »poznavaatelji, znalci«.

¹¹⁸ Usp. VI. 1317b 21.

¹¹⁹ Posrijedi je 'primjerna ustavna vladavina', jer je u osnovi
višeznačnica *πολιτεία* u užem značenju. Prevoditelji uglavnom
zadržavaju temeljni grecizam, što najčešće ne pridonosi jasnijem
razumijeću dotičnog stavka. Grč. *ολιγαρχία μὲν πολιτικὴ δὲ ἐστὶν*
lat. *oligarchia... est, sed politiae similis*; engl. *the oligarchy inclines*
towards polity; franc. *une oligarchie, mais à tendance républicaine*;
njem. *eine Oligarchie, aber sie nähert sich... der Politie*; rus.
Олигархия при Олигархическом и политическом; novogrč. *το πολιτευμα*
είναι μὲν ὀλιγαρχικόν, ἀλλ' ἀποκλίνει πρὸς τὴν »πολιτείαν« (tu
navodnici i dodatno tumačenje govore o teškoći i za novogrčkog
tumačitelja).

11

20

¹²¹ Ili 'u jednaku broju iz različitih staleža'.

¹²² Sudeći po svemu, Aristotel tu podrazumijeva 'uglednike', koji su - kao obrazovaniji - bolje opremljeni za državničko umijeće.

¹²³ Grč. *πρόβουλοι και νομοφύλακες*; lat. *quos probulos (pra-consultores) et nomophylacas (legum custodes) appellant*; engl. *toboli and guardians of the law*; franc. *conseillers préparateurs et le gardiens des lois*; njem. *die Vorberater und Nomophylakas*; rus. *doAXHoemb*. . . *προϋπονο* u *ΗΟΜΟφρααααααα*; *новогрч*. *πολιτ-
ὸν σώμα συγκαίμενον ἐξ προβονλων καί νομοφυλάκων* (s tuma-
njem: *savjetodavna tijela*, kao u aristokratskom poretku
Korintu; *državne službe* u aristokratskom poretku, koje su se
rinule za strogo pridržavanje zakona).

40

10

¹²⁶ Ili 'upravnim činovnicima'.

Postoje djelatnosti koje su državne, i protežu se ili na sve građane u nekoj činidbi, kao služba vojskovođe nad vojnicima, ili samo na jedan dio, kao nadstojnik nad ženskinjem ili nadstojnik nad djecom; jedne su dužnosti, zatim, gospodarske (jer se često izabiru žitomjeri)¹²⁷; druge su poslužbene i za njih se, u imućnikâ, uzimaju robovi. I najvećma, naprosto rečeno, upravnim treba nazivati one službe u kojima se savjetuje o nekim stvarima, te odlučuje i naređuje, a najviše ovo posljednje, jer naređivati je najveća značajka upravitelj stva. Nu takvo što¹²⁸ nema tako reći nikakve važnosti za svakodnevne potrebe (jer još nigdje ne dođe do sudbenog spora oko pukog imena), iako je rasprava o tome primjerena za samo mišljenje.

Kakve su i kolike upravne službe nužne da bi bila država, te koje nisu nužne, ali su korisne za valjan državni poredak, - više bi tkogod mogao dvoumiti s obzirom na svaki državni poredak a osobito na male države. Jer u velikim [državama] i treba i mora se ustrojiti jedna upravna služba za jedan posao (jer mnogi mogu stupiti na upravne položaje zbog toga što ima mnogo građana, tako te se neke službe ponovo dobivaju tek nakon dugo vremena, dok neke samo jednom, a svaki pojedini posao biva boljim ako je briga oko njega jedno vrsna nego ako je mnogo-vrsna)¹²⁹. Dočim u malim [državama] nužno se mnoge upravne dužnosti stječu u rukama manjine (naime, zbog malobrojnosti pučanstva nije lako da mnogi budu u upravnim službama; jer tko su oni koji će opet tē naslijediti?). A trebaju pokatkada iste upravne položaje i zakone male države kao i velike, samo što jednima trebaju često, a drugima u velikom vremenskom razmaku. Stoga ništa ne priječi da jedan obavlja više dužnosti (jer neće one smetati jedna drugoj); i zbog oskudice u pučanstvu upravne službe

¹²⁷ Ili 'nadzornici žitnih mjera i prodaje'. Grč. *σιτομέτρης*; lat. *frumenti mensor*; engl. *corn measurer*; franc. *commisaire aux distributions de blé*; njem. *Getreidekontrollleur*; rus. *cumojnemp*; novogrč. *σιτομέτρης*.

¹²⁸ To jest: kakvim se imenima dotično naziva.

¹²⁹ To jest: ako se dotičnik bavi samo jednim određenim poslom, a ne mnogim dužnostima.

moraju biti poput ražnjeva-svijećnjaka¹³⁰. Ako, dakle, uzmognemo reći koliko [upravnih položaja] nužno biva u svakoj državi, te koliko nije nužno ali su potrebni, lako bi tkogod - pošto se to spoznalo - utvrdio koliko se služba prikladno može spojiti u jednu. Ne smije se, dalje, smetnuti s uma ni to, koje dužnosti prema mjestu može obavljati više služba i nad kojim stvarima može svugdje imati vrhovništvo jedna upravna služba, kao treba li red na sajmištu održavati sajamnik¹³¹, neki drugi na drugome mjestu ili pak svugdje jedan te isti? I treba li službe razdijeliti prema poslu ili prema ljudima, npr. da se jedan brine o javnome redu, ili pak jedan o djeci, drugi o ženama? A zatim, prema državnim porecima, da li se treba razlikovati prema svakom pojedinome i rod upravnih položaja, ili pak ne? Na primjer, u pučkoj vladavini, vladavini manjine, vladavini najboljih i jednovladi - jesu li isti glavni upravni položaji, iako nisu [birani] ni među jednakima, ni među staleški sličnima, nego su različiti u različitim porecima, pa se tako [dotičnici] u vladavinama najboljih izabiru između obrazovanih, u vladavinama manjine između bogatih, a u pučkim vladavinama između slobodnjaka, ili pak biva te kakve su razlike u [državnim porecima] takve su i razlike u službama, i negdje pristaje da budu isti, negdje pak različiti (jer dok ovdje priliči širi djelokrug [dotične službe], ondje priliči znatno uži)?

Nu neki su svojstveni [stanovitim porecima] kao služba predsavjetnikâ¹³², koja inače ne pripada puč-

¹³⁰ Posrijedi je 'štap sa šiljkom', koji se mogao upotrebljavati u različite svrhe; naime: *ražanj*, *sulica*, *koplje*, na koje se mogla objesiti i svjetiljka. Grč. *οἷον ὀβελιοχολύχνια*; lat. *similes instrumentis Ulis quae candelabri et verriculi usum simul praebeant*; engl. *like the spits which also serve to hold a lamp*; franc. *analogues à ces instruments formés d'une lanterne au bout d'une lance*; njem. *wie die Geräte... die gleichzeitig Gabeln und Leuchter sind*; rus. *denamb ceoezo pada eepmenbt - ceemuAbHUKu*; novogrč. *ὡς καὶ τὰ ὀβελισκολύχνια*.

¹³¹ To jest: nadzornik trgovinskog i robnog prometa na sajmištu, koji je pazio na kakvoću robe i sprečavao prevare.

¹³² Posrijedi su *οἱ πρόβουλοι*; što je na ovome mjestu latinski prevedeno kao »*praeconsultatores sive provisores*«, dok se inače grč. *πρόβουλος* zamjenjuje lat. riječju *consul*. Množinski oblik

koj vladavini, dok je savjet¹³³ pučka vladavina. Jer mora postojati nekakvo tijelo kojemu je dužnost unaprijed svjetovati¹³⁴ puk, kako bi se [ljudi] držali svojeg posla. Ako je takvih činovnika brojem malo, služba pripada vladavini manjine; a kako predsavjetnikâ mora biti brojem malo, dotična ustanova ima značajku manjinske vladavine. Nu gdje su obje upravne službe, predsavjetnici su pretpostavljeni savjetnicima¹³⁵, jer savjetnik pripada pučkoj, a predsavjetnik manjinskoj vladavini. Ali iščezava i moć savjeta u onim pučkim vladavinama u kojima se puk [uvijek] sastaje na skupštinama i raspravlja o svim stvarima. To se običava dogoditi kada dođe do kakve lasnoće ili kad se podjeljuju mazde skupštinarima. Jer kako dokoličare, često i skupštinare te o svim stvarima sami odlučuju. A nadzornik nad djecom i nadzornik nad ženskinjem, i ako je koji drugi činovnik s ovlašću slična nadzora, ustanova je vladavine najboljih, a ne pučke (jer kako bi tkogod tu mogao priječiti izlazak siromaškim ženama?), te ne ni manjinske vladavine (jer žene manjinskih vladatelja žive mekoputno).

Nu o tim stvarima nek je zasad rečeno toliko, a o ustrojstvima¹³⁶ upravnih položaja treba pokušati iz početka razmotriti. Razlike su tu određene trima čimbenicima, koji spojeni nužno pružaju sve [moguće] načine. Od toga troga *jedno* je: tko su oni što postavljaju na položaje; *drugo*: između kojih, i *treće*: kojim načinom? Svako pojedino od toga troga dopušta tri razlike, jer ili svi građani postavljaju ili tek neki, te ili između sviju ili između nekih određenih

može značiti i 'vijeće' (npr. u Tebi ili Korintu, a u Ateni zakonodavno tijelo od deset članova). Vidi i ranije tumačenje dotičnog nazivka.

¹³³ Ili 'vijeće'.

¹³⁴ U izvorniku je *προβουλευειν*, što je dakako u korijenskoj i smislenoj svezi sa 'predsavjetnikom' (to jest: s onim koji unaprijed savjetuje i nadzire).

¹³⁵ To jest: jedni su u opreci prema drugima, što je slučaj svugdje gdje neko malobrojno tijelo upravlja mnogobrojnijom skupštinom. Otuda u Lambinovu lat. prijevodu: *»praeconsultatores consultatoribus opponuntur atque ideo imponuntur.«*

¹³⁶ Ili o 'uredbama, postavljenjima, imenovanjima', koji se tiču vladatelja, upravitelja, upravnih činovnika.

(npr. ili po dohodarini ili rodu ili kreposti ili čemu drugome, kao u Megari¹³⁷ samo između povratnika iz progonstva i suboraca protiv puka); zatim, birani mogu biti ili glasovanjem ili ždrijebom (i, dalje, i tē se stvari mogu udvojiti, naime: neke mogu postavljati neki, neke pak svi, neki [se postavljaju] između sviju, neki tek između nekih, te se jedni biraju glasovanjem, drugi opet ždrijebom).

Od tih u svakome pojedinome bit će četiri načina razlike¹³⁸. Naime, ili svi biraju između svih glasovanjem, ili svi između svih ždrijebom (ili svi između nekih glasovanjem, ili svi između nekih ždrijebom) (i, ako između svih, onda ili dijelom, kao po pleme-

¹³⁷ Sâm taj povijesni događaj, na koji se Aristotel poziva, nije pobliže poznat.

¹³⁸ Budući je ovo mjesto oštećeno, i nije posve jasno i obiluje ponavljanjima, pomoći ćemo se komentarom O. Gigona, prema kojem postoje sljedeće mogućnosti postavljanja na upravne položaje:

1. Svi glasovanjem izabiru između svih.
2. Svi izabiru između sviju ždrijebom.
3. Svi glasovanjem izabiru između nekih.
4. Svih izabiru ždrijebom između nekih.
5. Svi izabiru između svih, dijelom glasovanjem, dijelom ždrijebom.
6. Svi izabiru između nekih, dijelom glasovanjem, dijelom ždrijebom.
7. Neki izabiru glasovanjem između svih.
8. Neki izabiru ždrijebom između svih.
9. Neki izabiru između nekih glasovanjem.
10. Neki izabiru između nekih ždrijebom.
11. Neki izabiru između svih, dijelom glasovanjem, dijelom ždrijebom.
12. Neki izabiru između nekih, dijelom glasovanjem, dijelom ždrijebom.
13. Dijelom svi, dijelom neki izabiru glasovanjem između sviju.
14. Dijelom svi, dijelom neki izabiru ždrijebom između sviju.
15. Dijelom svi, dijelom neki izabiru glasovanjem između nekih.
16. Dijelom svi, dijelom neki izabiru ždrijebom između nekih.
17. Dijelom svi, dijelom neki izabiru između sviju dijelom glasovanjem, dijelom ždrijebom.
18. Dijelom svi, dijelom neki izabiru između nekih, dijelom glasovanjem, dijelom ždrijebom.

Uzme li se kako u cijeloj shemi može se birati između sviju i između nekih, dobiva se još devet mogućnosti. Načelo je jedno-

nima, kotarima, bratstvima¹³⁹, sve dok se ne izredaju svi građani, ili uvijek između sviju), ili jedni takvim načinom, drugi pak drukčijim. I zatim, ako samo neki izabiru [postavljaju], onda ili između svih glasovanjem ili između svih ždrijebom, ili između nekih glasovanjem ili između nekih ždrijebom, ili jedni takvim načinom, drugi pak drukčijim; to jest: jedni između svih glasovanjem, drugi ždrijebom (i jedni između nekih glasovanjem, jedni pak ždrijebom), tako te biva dvanaest načina, osim onih dvaju udvojenih. Od tih opet tri postavljanja pripadaju pučkoj vladavini: kad biraju svi između svih glasovanjem ili ždrijebom ili pak obadvama, jedne od položaja ždrijebom, jedne glasovanjem. Kada ne svi ujedno, nego kad postavljaju između sviju ili između nekih, bilo ždrijebom bilo glasovanjem bilo obadvama, ili pak jedne između svih a jedne između nekih, (bilo ždrijebom bilo glasovanjem bilo) obadvama (pod obadvama podrazumijevam: jedne ždrijebom, druge glasovanjem), značajka je ustavne vladavine. I postavljati neke između svih ili glasovanjem ili ždrijebom ili obadvama, neke pak ždrijebom, neke glasovanjem, značajka je manjinske vladavine (i više je takvo negoli iz obojega). Postavljati jedne između svih, jedne između nekih pripada ustavnoj vladavini sa značajkom vladavine najboljih; ili jedne glasovanjem, druge ždrijebom, dok [izabirati] neke između nekih (glasovanjem) značajka je manjinske vladavine, čak i kad su posrijedi neki između nekih ždrijebom (pa i kad se zbiljski ne dogodi, ipak je takva značaja), ili da su neki između nekih na oba načina. A [postavljati] neke između sviju, i glasovanjem između nekih sve, značajka je vladavine najboljih. To su, dakle, načini postavljanja na upravne položaje i toliki im je broj, i tako se raspodjeljuju prema državnim porecima; koji je pak koristan kojima i kakva trebaju biti

stavno, jer postoje tri odredbena čimbenika: tko bira, tko se izabire, kako se izabire. Za svaki od ta tri slučaja moguća su tri odgovora: A-B-dijelom A/dijelom B. Tih devet mogućnosti mogu se dalje različito spajati, što u konačnici daje 27 mogućnosti. Jedan dio tih mogućnosti su demokratske (1, 2, 5), druge su značajne za ustavni poredak (7, 8, 11), a treće (9, 10, 12) mogle bi pripadati oligarhiji, dok u cijelosti nije jasno koliko bi mogućnosti trebalo pripadati aristokraciji.

¹³⁹ To jest: 'filama', 'demama', 'fratrijama'.

postavljenja, zajedno s moćima dotičnih položaja, te koje su one, bit će bjelodano poslije¹⁴⁰. A kažem moć upravnog položaja, kao što je ovlast nad prihodima ili nad obranom. Jer druge je vrste moć vojskovođe od ovlasti koja nadzire kupovinu i prodaju na tržnici.

16 Preostalo od trojega je sudstvo, o kojem treba reći koju. I dotičnome valja istražiti načine prema istoj pretpostavci. I razlike među sudištima određuje se trima čimbenicima: između kojih se [izabiru], čim se bave i kako. Kažem 'između kojih': da li su [dotičnici] između svih ili između nekih; čime se bave, koliko je vrsta sudišta? Pod onim *kako* podrazumijevam: [biraju li se suci] ždrijebom ili glasovanjem. Prvo dakle odredimo koliko je vrsta sudišta. Tih ima osam. Jedna je za polaganje računa¹⁴¹, drugo ako tkogod počini nepravdu protiv načela zajedništva¹⁴², treća za činove urote protiv ustava, četvrta za sporove između činovnika i zasebnikâ zbog izrečenih kazna, peta o zasebničkim ugovorima koji su veće važnosti, a mimo tih postoje sudišta za ubojstva te za tuđince (a sudišta za ubojstva ima više vrsta, kao: je li se spor vodi pred istim ili pred različitim sucima, o ubojstvima hotimičnim ili nehotimičnim, te za koja postoji priznanje ali se spori oko pravednosti, i četvrta [vrsta] o ubojicama-bjeguncima kojima se sudi pri povratku, kakav kažu da je u Ateni sud u Freatu . Nu takvi se slučajevi veoma rijetko događaju i u velikim gradovima. Od sudišta za tuđince, jedno je za sporove između njih samih, a drugo za sporove tuđinaca i građana). Uz to, mimo svih tih vrsta postoje i sudovi za manje ugovore¹⁴⁴, kao od

¹⁴⁰ To obećanje nije ispunjeno u *Politici*.

¹⁴¹ To jest: kad nadzor nad 'računovodstvom' otkrije zloporabe. Vidi i ranije tumačenje nazivka *ἐὐθύνα/εὐθύνογ*.

¹⁴² Ili 'protiv državnog poretka'.

¹⁴³ Gdje se nalazio sudbeni stol za ubojice. Komentatori (npr. Tricot) misle kako tu Aristotel govori o čovjeku koji je prvo bio izgnan zbog nehotičnog ubojstva, a pri povratku mu se ponovo sudi, ovaj put zbog hotimičnog ubojstva. Inače, sam *Freat* bijaše jezičak zemlje koji je zatvarao luku Zea. Optuženik koji nije imao pravo stupiti na tlo Atike, iznosio je svoju obranu obično s broda ispred sudaca koji su sjedili na kopnu.

¹⁴⁴ Ili 'za sitnije sporove' ili 'kad su posrijedi ugovori male vrijednosti'.

jedne do pet drahmi i malo više, jer i o tima se mora suditi, ali tu nije potrebno mnoštvo sudaca.

35

Nu o takvim sporovima nek je dosta, kao i u sudištima za ubojstva i tuđince, nego govorimo o [slučajevima] protiv državnog poretka, koji ako se ne rješavaju ispravno, nastaju razdori i poremećaji u državnome poretku. Nužno je, dakle, ili da svi sude¹⁴⁰ o svim već razlučenim stvarima, bilo glasovanjem bilo ždrijebom, ili pak svi o svima jednom ždrijebom jednom glasovanjem, ili o nekima od tih slučajeva [postavljaju se] jedni ždrijebom, drugi glasovanjem. Tih načina ima, dakle, četiri. A isto ih je toliko i kad su posrijedi drugi [izabrani] samo dijelom. Jer opet između nekih oni koji sude o svim stvarima [mogu biti postavljeni] glasovanjem, ili između nekih [da sude] o svim stvarima mogu se birati ždrijebom, ili jedni ždrijebom jedni glasovanjem, ili pak neka sudišta, koja sude o istim stvarima, mogu se sastojati i od izdrebanih i od izglasanih. 'H su, dakle, kako je rečeno, načini kao neki >protu-primjeri< onima već navedenima.

35

40

1301^a

5

Uz to, dotična se [sudišta] mogu i udvajati.¹⁴⁷ Kažem, na primjer, da se neka [sudbena tijela] biraju između sviju, neka između nekih, neka opet između obojih (kao, ako se isto sudište bude sastojalo od jednih što su [izabrani] između sviju i drugih između nekih), te ili ždrijebom ili glasovanjem ili na oba načina.

Rečeno je, dakle, kolikim se načinima mogu postavljati sudišta. Od tih opet oni prvi pripadaju pučkoj vladavini, naime oni u kojima se [suci biraju] između svih ili sude o svim stvarima; drugi pripadaju manjinskoj vladavini, koji se [postavljaju] između nekih i sude o svim stvarima; treći pripadaju i vladavini najboljih i ustavnoj vladavini, u kojima se jedni [suci] izabirani između svih, jedni između nekih.

10

15

¹⁴⁵ Grč. περί δε των πολιτικών; lat. *de civilibus*; engl. *of political cases*; franc. *des juridictions de nature politique*; njem. *über die politischen Gerichte*; rus. *zocydapcmeeuHbie npecmynne-Hun*; novogrč. *περί των »πολιτικών«*.

¹⁴⁶ Podrazumijeva se: bivaju birani ili postavljeni da sude.

¹⁴⁷ Prema nekim tumačiteljima i 'spajati' ili 'kombinirati'.

E. V.

- 1 O drugim dakle stvarima, o kojima smo kanili raspravljati, rečeno je gotovo sve¹; s kojih se uzroka mijenjaju² državni poreci, koliko ih je i kakvi su, i kakvi su razori svake pojedine države, iz kojih se oblika u koje [države] najčešće preinačuju, te koje su stvari spasonosne i općenito i posebice za svaki pojedini od državnih poredaka, i, uz to, kojim bi se načinom najviše mogla ušćuvati svaka pojedina država, - valja razvidjeti nakon onoga što je kazano. Mora se prvo pretpostaviti kao počelo, da su nastali mnogi oblici državnog poretka i u svima se priznavalo ono koje je pravedno i prema razmjeru jednako, ali se upravo u tome zastranjivalo, kako je prije³ rečeno. Jer pučka je vladavina nastala iz toga što oni po bilo čemu jednaki (isti) mislili su kako su i naprosto jednaki (budući su svi slično slobodni, misle kako su i naprosto jednaki); manjinska vladavina [nastala je] iz toga što oni po jednome nejednaki misle kako su i u cijelosti nejednaki⁴ (budući su, naime, nejednaki

20

25

25

30

¹ Usp. IV. C. 2.

² Iako je u izvorniku posrijedi pojam promjene/mijene, neki prijevodi imaju *prevrat*, *preokret*, pa i samu imenicu *revolucija*. Grč. *ἐκ τίνων δε μεταβάλλουσιν αὐ τοῖς πολιτεῖαι*; lat. *quibus autem ex causis rerum publicarum formae mutantur*; engl. *the causes of revolution in states*; franc. *les causes des changements dans les constitutions* (dok se u podrupku kaže izravno: *programme du livre V consacré aux révolutions politiques*); njem. *was für Ursachen die Verfassungen sich verändern*; rus. *ecenecmeue Kacxux nпуHУH nпo-uxoxdcm zocydapcmeeHHbie nepeeopombi* (gdje su možda posrijedi i »državni udari«, jer je *zocydapcmeeHHbiū nepeeopom* - *coup d'état*); novogrč. *και ποίων αιτίων μεταβάλλονται τα πολιτεύματα* (s kojih se uzroka mijenjaju državni poreci).

³ Vidi III. 1282b 18-30; 1280a 9.

⁴ To jest: i time u cijelosti iznad ostalih.

prema imutku, smatraju da su i naprosto nejednaki). Oni pak [iz pučke vladavine], budući su kao jednaki, misle da trebaju u svim stvarima jednako sudjelovati. Dočim oni [iz manjinske vladavine], budući su nejednaki, teže u svemu imati više, a ono što je više⁵, to je i nejednako. Dakle, svi ti [oblici državnog poretka] imaju nešto pravedno, ali su naprosto manjkavi; i zbog toga uzroka, kada god ne sudjeluju u državnome poretku prema pretpostavci koju imaju, i jedni i drugi se bune. A od svih s najviše prava mogli bi se buniti (iako ti to najrjeđe čine)⁶, oni što se ističu prema kreposti; jer najviše su s razlogom naprosto nejednaki⁷ jedino dotičnici. Postoje i drugi koji premašuju prema rodu⁸ i koji smatraju kako nadmašuju jednake upravo zbog tē nejednakosti, jer oni se čine plemenitima u kojih su prisutni krepost i bogatstvo predaka⁹.

Počela su ti, dakle, tako reći, i sama izvorišta buna, ono što ih potiče da se bune. Stoga i promjene bivaju dvostruko: jer jednom su protiv državnog poretka, kao kad se iz postojećeg mijenja u neki drugi oblik, npr. iz pučke vladavine u vladavinu manjine ili iz vladavine manjine u pučku vladavinu, ili pak iz bilo koje od tih u ustavnu vladavinu ili vladavinu najboljih, ili opet obratno; drugi put, kad [promjena] nije protiv postojećeg poretka, nego dapače postojeće ustrojstvo pretpostavljaju drugima, i samo ga žele preuzeti u svoje ruke, bilo ono manjinska vladavina ili jednovlada. Uz to, katkad je posrijedi više ili manje, na primjer: bilo da se u postojećoj manjinskoj vladavini manjinski vlada više ili manje, bilo u pučkoj vladavini - pučanski više ili manje, te slično i u ostalim državnim porecima, ili da se dotični učvrste ili oslabe. Zatim [prevrati mogu težiti] promjeni tek jednog dijela državnog poretka, kao uspostavi ili ukinuću stanovite upravne službe, kao što u Sparti kažu kako je Lisandar pokušao

⁵ To jest: ono čega je pre-više, što premašuje.

⁶ Usp. 1304b 4.

⁷ Usp. III. 1284b 28-34.

* Ili 'koji se ističu plemenitim podrijetlom'.

" Usp. .IV. 1294a 21

"" Usp. IV. 1292b 11.

ukinuti kraljevstvo a kralj Pauzanija¹¹ nadzorništvo¹², pa i u Epidamnu državni poredak se promijenio samo dijelom (jer mjesto rodovođa¹³ postaviše savjet, a i dandanas moraju u državno sudište¹⁴ odlaziti vladajući službenici kad se izglasava izbor kojeg činovnika, pa i dužnost vladatelja¹⁵ u toj državi značajka je koja pripada vladavini manjine); naime, svugdje zbog nejednakosti nastaje buna, gdje se nejednakima ne daje ono što im po razmjeru pripada (jer vječna kraljevska vlast je nejednakost, bude li među jednakima). U cijelosti, tražeći ono jednako, ljudi se bune. A to jednako¹⁶ je dvostruko: jedno je brojem, drugo je prema dostojanstvu. Kažem pak brojem ono što je množinom ili veličinom isto i jednako, a prema dostojanstvu ono koje je to razmjerom, npr. prema broju jednako nadmašuje tri dva kao i dva jedan, dok razmjerom četiri premašuje dva kao i dva jedan, jer jednak je dio dva od četiri kao i jedan od dva, jer oboje je polovica. Ljudi se slažu da je naprosto pravedno ono prema dostojanstvu, ali se razlikuju (kako je i prije rečeno)¹⁷ u tome što jedni, ako su prema čemu jednaki, smatraju da su u cijelosti jednaki; drugi pak, ako su prema čemu nejednaki, smatraju se nejednakima u svim stvarima. Stoga i nastaju najviše dva državna poretka: pučka vladavina i vladavina manjine; jer plemenito podrijetlo i krepost nalaze se u manjine, [opreke]¹⁸ tima u mno-

¹¹ Usp. VII. 1333b 34.

¹² To jest: 'visoko službeno nadzorništvo' ili *eforat*, koji u Sparti bijaše tijelo od pet nadzornika (eforâ), koji su nadzirali kao suci rad kraljeva, sazivali pučku skupštinu i pregovarali s inozemnim poslanicima.

¹³ To jest 'rodovskih ili plemenskih glavara' (*φύλαρχοι*), što je pojam koji odgovara lat. *tribunus plebis*.

¹⁴ To jest: *ἡλιαία*, 'pravno zborište', 'državno sudište', koje bijaše i ime pravosudne palače u Ateni. 'Heliāja' se sastojala od 6.000 građana-sudaca, po 600 iz svakog od deset rodova (fila). Dijelili su se na 10 odjela po 500 sudaca, dok su 1000 preostalih bili zamjenici.

¹⁵ Riječ je o službi arhonta. Vidi i ranije tumačenje nazivka *ἀρχων* (lat. *praetor*).

¹⁶ Ili 'jednakost'. Grč. *ἰσον*; lat. *aequale*; engl. *equality*; franc. *l'égalité*; njem. *das Gleiche*; rus. *paeuecteo*; novogrč. *ῥῶ ἰσον* (jednakost).

¹⁷ Vidi: a 26.

¹⁸ Podrazumijeva se 'bogatstvo i siromaštvo'.

gih. Naime, plemenitih i dobrih nigdje nema stotina, dok su imućni <i neimućni> mnogobrojni svugdje. Urediti [državu] naprosto i posvema prema objema jednakostima, zaista je loše, što je bjelodano iz samih događaja, jer od tih država ni jedna nije postojana. Tomu je uzrok, što kad je nešto od početka i počela pogrešno, onda je nemoguće da mu i kraj ne bude nekakvo zlo. Stoga se treba poslužiti dijelom brojem jednakošću, dijelom pak onom prema dostojanstvu.

Pa ipak je pučka vladavina i postojanija i češće bez bunâ negoli vladavina manjine¹⁹. Jer u manjinskim vladavinama nastaju dvije vrste bunâ: što ona jednih protiv drugih²⁰, što pak buna protiv puka, dočim u pučkim vladavinama [nastaje] samo buna protiv vladavine nekolicine, a buna puka protiv samog puka ili, ako uopće nastane, nije vrijedna spomena, ili do nje i ne dolazi. I uz to, državni poredak sastavljen od pripadnika srednjeg staleža bliži je pučkoj negoli manjinskoj vladavini, i on je najpostojaniji od takvih državnih poredaka²¹.

2 Budući pak razmatramo iz kojih stvari bune nastaju te promjene državnih poredaka, treba uopće istražiti prvo njihove početke i uzroke. Postoji gotovo, tako reći, troje brojem, koje valja jedno po jedno iznijeti prvo u ocrtu. Jer treba shvatiti u kakvu se raspoloženju ljudi bune i poradi kojih stvari, te treće: koja su počela neredima u državi te bunama jednih protiv drugih. Kao općenit uzrok, dakle, raspoloženju za promjenu treba najviše smatrati ono što smo već rekli²². Jer jedni se bune poneseni jedna-košću, kad smatraju kako im je gore, i ako su jednaki s onima koji imaju više; drugi su opet gonjeni nejednakošću i nadmoćnošću kad pretpostavljaju kako, iako su nejednaki, ipak nemaju više, nego jednako ili

¹⁹ Usp. IV. 1296a 13.

²⁰ To jest: jednih 'oligarha' protiv drugih.

¹ Prema uvriježenu tumačenju, posrijedi su oblici države koji odstupaju od savršena obrasca, otuda u lat. prijevodu (Sepulveda, 1548): *depravatae respublicae, seu quae ab optimo statu reipublicae deflexerunt*, i u engleskome: *of the imperfect forms of government*.

²² Vidi 1301a 33.

manje (što kao zahtjev može biti pravedno, a može biti i nepravedno). Naime, oni što su podčinjeni bune se kako bi bili jednaki, dok oni što su jednaki [bune se] kako bi bili viši²³. Kakvo im je dakle raspoloženje kad se bune, sad je rečeno. Stvari pak oko kojih se bune su dobitak i čast te opreke tima. Jer bježeći od beščašća i kazne, bilo da se ti tiču njih samih ili prijatelja, podižu bune u državama. Uzroci i počela tih gibanja, koja i na same dotičnike djeluju rečenim načinom, i o rečenim stvarima, mogu biti sedam brojem ili pak i više; dva su od tih ista s već navedenima²⁴, ali ne i istim načinom. Jer zbog dobitka i zbog časti [ljudi] se gnjeve jedni protiv drugih, ali ne kako bi ih sami stekli, kako je već prije rečeno, već kako bi vidjeli druge gdje ih dobivaju, bilo pravedno bilo nepravedno. Uz to, zbog objesti, zbog straha, zbog premoći, zbog prezira, zbog porasta što je mimo razmjera²⁵. A zatim drugim načinom, zbog svađe, zbog zazora, zbog maloće, zbog nesličnosti²⁶. Od tih pak koju moć imaju objest i dobitak²⁷ i kako su uzroci [bunama], dostatno je bjelodano. Jer kad se uzobijeste oni koji su na položajima [u vlasti] i postanu gramzivi, bune se i jedni protiv drugih i protiv državnih poredaka koji im daju dotičnu ovlast. A njihova se gramzivost ostvaruje što na štetu zasebnika što na štetu same zajednice. - A jasno je i što je čast, te što može i kako biva uzrokom bune.

²³ To jest: u premoći.

²⁴ Vidi 1.32.

²⁵ Ili 'zbog nerazmjerna rasta u jednom dijelu države'.

²⁶ Nekima su tumačiteljima tu posrijedi i politički poroci, kao 'izborne spletke' ili 'nezakonito prikupljanje glasova' (npr. u engleskom, francuskom i latinskom prijevodu). Stoga je uputno navesti cijelu rečenicu s inačicama. Grč. *δι' ἐριθείαν, δι' ὀλιγορίας, δια μικρότητα, διὰ ἀνομοιότητα*; lat. *propter ambitum, propter negligentiam, propter parvitatem, propter dissimilitudinem*; engl. *election intrigues, carelessness, neglect about trifles, dissimilarity of elements*; franc. *la brigue électorale, l'incurie, l'inattention à de petits changements et la disparité*; njem. *die Amtersschleichung, die Nachlässigkeit, die Kleinheit, und die Ungleichheit*; rus. *npoucky, npeueōpexymeAbHoe ornuomenue, Mentcue yHuxeuH., necxodcmco xapaicmepoe*; novogrč. *ένεκεν ἀρριβισμον, ολιγορίας, μικρότητος και ἀνομοιότητος* (zbog skorojevištva /lakataštva/, nehata, maloće i nejednakosti).

²⁷ Podrazumijeva se 'želja za dobitkom'.

²⁸ Ili 'pojedinaца', ili 'privatnika'.

Jer ljudi se bune i kad su sami obeščašćeni i kad vide druge kako su čašćeni; a to pak nepravedno biva kada [su ljudi] mimo dostojanstva²⁹ ili čašćeni ili obeščašćivani, pravedno opet kada je to prema dostojanstvu. - Premoć pak [biva uzrokom bune], kada tkogod postane po moći veći (bilo pojedinac bilo više njih) nego što je u skladu s državom i prema moći državne uprave. Nastaje obično iz takvih uvjeta ili jednovlada ili obiteljska vladavina manjine³⁰. Zbog toga gdje gdje običavaju osuđivati na izgon³¹, kao u Argu i Ateni. A svakako je bolje od početka paziti da se ne pojave premoćnici, negoli, pustivši da nastanu takvi, to nastalo liječiti poslije. — I zbog straha bune se oni koji su štogod skrivili, bojeći se da ne budu kažnjeni, i oni koji predmnijevaju kako će im se nanijeti nepravda, želeći preteći da im se ona ne nanese, kao što su se na Rodu urotili velikaši protiv puka zbog straha od tužbi i osudbi koje su im se spremale. - I zbog prezira se bune i napadaju, kao u vladavinama manjine, kad su većina oni što ne sudjeluju u državnoj vlasti (jer misle da su jači), te u pučkim vladavinama, gdje imućnici preziru nered i bezvlašće, kao što je u Tebi, nakon boja kod Eno-fita³³, propala pučka vladavina zbog loše državne uprave, a i u Megari je došlo do poraza zbog nereda i bezvlašća, te u Sirakuzi prije Gelonova samosilništva³⁴ i još na Rodu prije ustanka.

A nastaju promjene državnih poredaka i zbog kakva porasta što je mimo razmjera; jer kao što se tijelo iz dijelova sastoji i treba rasti razmjerno, kako bi se zadržala sumjernost, a ako toga nema, ono propada: kao kad bi stopalo bilo četiri lakta, a ostalo tijelo tek dva pedlja; i katkad bi se izmijenilo u oblik druge životinje, ako bi preraslo mimo razmjera ne samo prema kolikoći nego i prema kakvoći; te se

²⁹ Ili 'mimo zasluga'.

³⁰ Ili 'monarhija ili dinastija' u izvornom i antičkom značenju.

³¹ To jest: primjenjuju ostracizam. Vidi ranije tumačenje dotičnog pojma. Usp. III. 1284a 17.

³² Usp. 1304b 27.

³³ Tu je Atena pobijedila 456. god. Enofit se nalazio u Beociji. Značaj samog događaja sadržava stanovite povijesne teškoće.

³⁴ Nakon pobjede nad Kartazanima, Gelon se 454. dočepao moći, i zaveo tiransku vladavinu, koja je trajala 7 godina.

tako i država sastoji iz dijelova, od kojih neki nezamjetljivo naraste, na primjer: mnoštvo neimućnika u pučkim i ustavnim vladavinama. A događa se takvo što katkada i slučajem, kao u Tarentu³⁵, pošto bijahu poraženi i pobijeni mnogi značajnici u boju s Japigima malo poslije perzijskih ratova, pa je uspostavljena pučka mjesto ustavne vladavine; te u Argu, kad je u sedmome danu mjeseca³⁶ Kleomen Spartanac pobio Argivljane i prisilio ih da prime među građane neke od okolnih susjeda³⁷; i u Ateni, nakon poraza pješaštva za Peloponeskoga rata, kad se smanjio broj istaknutih muževa, pa su morali vojačiti³⁸ s liste građana. Događa se to i u pučkim vladavinama, ali rjeđe. Jer kad se poveća broj imućnika ili porastu imanja, [državni poreci] se mijenjaju u manjinske vladavine ili obiteljske vladavine. - Mijenjaju se državni poreci katkada i bez bunâ, zbog izbornih spleta, kao u Hereji⁴⁰ (jer su tu mjesto glasovanjem prešli na izbor ždrijebom, zbog toga što se ranije biralo izbornim spletkarenjem); ili pak zbog nehata, kad dopuste da najviše položaje zauzmu oni koji nisu prijatelji državnog poretka, kao što je u Oreju propala manjinska vladavina kad Herakleodor postade vladatelj, jer je pretvorio vladavinu manjine u ustavnu i pučku vladavinu. - [Do promjena dolazi] katkada i postepeno⁴². A kažem 'zbog neznatnih stvari', jer često neopazice dolazi do velike promjene u ustanovama, kad se previđa neka sitnica, kao što u Ambraciji bijaše početno malena dohodarina, koja se napokon svela na ništa, kao da se ono malo vrlo neznatno ili nikako ne razlikuje od pukog ništa.

Uzrok bune može biti i neistorodnost⁴³, sve dok se ne slože. Jer kao što država ne nastaje iz bilo kojeg

³⁵ Tarent je bio stari grad u Apuliji (ili Japigiji). Otuda i Japigi.

³⁶ Podrazumijeva se dan posvećen Apolonu.

³⁷ To jest 'perijeke'; vidi II. 9. 1269a 36.

³⁸ Ili 'uzimali u vojnu službu'.

³⁹ Naime: u oligarhije i dinastije.

⁴⁰ Hereja, mjesto u Arkadiji.

⁴¹ Naime, jedan od arhontâ.

⁴² Zapravo: 'zbog neznatnih stvari' ili 'zbog sitnica'.

⁴³ Posrijedi je 'različitost rodova, plemena, naroda ili rasa'. Grč. *ΤΟ μὴ ὁμόφυλον*; lat. *diversitas gentis et generis*; engl. *difference of races*; franc. *l'absence de communauté de race*; njem. *die Anwesen-*

slučajnog mnoštva, tako ne nastaje ni u bilo koje vrijeme. Stoga oni koji primiše [u državu] ili one već naseljene tuđince ili došljake, najčešće imaju bune, kao što su Ahajci nastavali Sibarid zajedno s Trezen- 30 cima, a kad su postali brojniji, izbacili su Trezen- cima, i otuda je palo prokletstvo na Sibaricičane⁴⁴. U Turiju opet Sibaricičani se zavadiše sa svojim 'sunastanjeni- cima' (jer tražili su previše, smatrajući da im pripada ta zemlja, pa su bili izgnani). I protiv Bizančana⁴⁵ došljaci su kovali urotu, ali su otkriveni i otjerani nakon boja. I stanovnici Antise, koji bijahu primili 35 izbjeglice s Hija, morali su s njima ratovati i prognati ih; dočim Zanklejci, pošto su bili primili Samljane, bijahu od njih izgnani iz svoje države. I stanovnici Apolonije na Crnome moru, primivši došljake, dopali su bunâ; a i Sirakužani, pošto istjeraše samo- silnike, učiniše građanima tuđince i plaćenike, zapa- 1303^b doše u bune i pođoše u boj. A i stanovnici Amfipo- lisa, primivši pridošlice s Halcide, bili su od tih gotovo svi izgnani.

Buni se, dakle, u manjinskim vladavinama većina kao oni kojima se nanosi nepravda, jer ne sudjeluju u jednakim stvarima (kao što je rečeno i prije)⁴ iako 5 su jednaki, a u pučkim vladavinama [bune se] značaj- nici, zbog sudioništva u jednakim stvarima, iako nisu jednaki⁴. Bune se pokatkad države i zbog smještaja, kad sâmo zemljište nije naravljju prikladno za jedin- stvo države, tako su u Klazomeni Hitani bili protiv otočana, a Kolofonjani protiv Notijaca. A i u Ateni nisu svi jednako za pučku vladavinu, nego su stanov- 10 nici Pireja više za nju od onih iz grada. Jer kao što u ratovima prelasci preko rovova, pa i onih veoma malih, mogu raskidati bojne redove, tako čini se i svaka razlika⁴⁸ može izazvati razdor. A možda je 15 najveća oporba⁴⁹ između kreposti i opačine, zatim

heit verschiedener Stämme; rus. *pa3HonneMeHHOcmb uacenenun*; novogrč. *TO μη όμόφυλον τον πληῖνομον* (neistorodnost pučan- stva).

⁴⁴ Sibarid je bio ahajska naseobina u Velikoj Grčkoj. Razoren je 510, kao kazna za raniji izgon Trezenaca.

⁴⁵ Posrijedi su stanovnici starog Bizantija.

⁴⁶ Vidi: 1301a 33.

⁴⁷ To jest: premoćni su ostalima i tako »iznad njih«.

⁴⁸ Ili 'nesuglasica'.

⁴⁹ Izvorno: razdor, nesloga, rascjep.

između bogatstva i siromaštva, te dalje sve jedna veća od druge, od kojih je jedna i ta upravo spomenuta.

Bune, dakle, ne nastaju poradi sitnica, nego iz sitnica; jer ljudi se bune radi krupnica⁵⁰. Najviše pak i sitnice dobivaju na snazi kad se javljaju u moćnika, kao što se ono dogodilo u Sirakuzi u drevno doba. Jer 20 tu se državni poredak bijaše izmijenio zbog svađe među dvojicom mladića (a koji su bili na vlasti) oko ljubavnog povoda. Dok je jedan od dotičnika bio odsutan, prijatelj mu je primamio sebi njegova lju- bavnika; prvi pak, rasrđen time, zavede ženu ovome drugomu. Otuda, pošto u to uvukoše ljude iz državne 25 vlasti, svi se zavadiše. Stoga se treba čuvati i početa- tak takvih [sukoba] i odmah prekidati svađe među vođama i moćnicima. Jer u početku nastaje pogrje- ška, a početak je, kaže se, polovica svega, tako te i početno mala pogrješka razmjerna je pogrješkama u drugim dijelovima. Općenito pak bune među zna- čajnicima uvlače u sukob i cijelu državu, kako se dogodilo u Hestieji nakon perzijskih ratova, kad među dvojicom braće dođe do razdora oko diobe 35 očevine; onaj siromašniji (kad mu brat ne htjede pokazati imovinu i blago koje otac bijaše otkrio), pridobije za sebe pučane, dočim drugi brat, koji je bio veoma bogat, pridobije imućnike. U Delfima opet svadbena svađa⁵¹ postade početkom svih kasni- jih buna. Jer mladoženja, protumačivši sebi kako mu 1304^a je neki događaj zloslutan znak, kad je došao do nevjeste, ne uzme je i vrati se. Njezini [srodnic] uvrijeđeni time, podmetnu mu neke svete predmete dok je on bio prinosio žrtvu, pa ga ubiju kao hramo- dera . I u Mitileni buna oko neke baštince bijaše 5 početak mnogih zala pa i rata protiv Atenjana, u kojem im Pahet zaposjedne grad . Naime. Timo- fan, jedan od imućnika, bijaše ostavio dvije kćeri. Deksandar, kojega su odbili i koji ih nije uspio ispro- siti za svoje sinove, započne bunu i potakne Atenjane

⁵⁰ Podrazumijeva se: radi krupnih stvari koje su posrijedi.

⁵¹ Ili točnije: 'svađa među svojbinom', kako je npr. u lat. prijevodu (*orta ex affinitate dissentio*, naprama grč. *ἐκ κηδείας γενομένης διαφοράς*).

⁵² Ili 'kao svetokradicu'.

⁵³ To jest: Mitilenu.

(kojima je bio državni gost)⁵⁴ da se umiješaju. I u Fokidi bilo je došlo do bune oko neke baštince, kad su se zavadili Mnazej, Mnazoanov otac, i Eutikrat, otac Onomarhov, i ta je buna Fokidanima bila početkom svetoga rata. Promijenio se i u Epidamnu državni poredak zbog svadbene svađe. Jedan je tajno zaručio kćer za mladića; kad ga je zaručnikov otac (koji je postao jedan od vladatelja) zbog toga oglobio, on se, tako povrijeđen, uroti s onima koji bijahu izvan državne vlasti⁵⁵.

A mijenjaju se [državni poreci] što u manjinsku, što u pučku, što u ustavnu vladavinu i zbog dospjeća do časti ili porasta moći: ili u upraviteljstvu ili u nekom dijelu države, kao što je vijeće Areopaga, time što je izašlo na glas za perzijskih ratova, čini se učinilo strožim državni poredak; dok je opet gomila pučana pomoraca (postavši uzrokom pobjede kod Salamine⁵⁶ te time cjelokupne atenske prevlasti na moru) osnovala pučku vladavinu; a u Argu, značajnici, proslavivši se u boju protiv Spartanaca kod Mantineje, pokušali su srušiti pučku vladavinu; u Sirakuzi je puk postavši uzročnikom pobjede u ratu protiv Atenjana, promijenio ustavnu vladavinu u pučku vladavinu; u Halcidi je puk, svrgnuvši zajedno sa značajnicima⁵⁷ samosilnika Foksa, odmah zavladao državom; i u Ambraciji⁵⁸ opet isto tako, pošto je zajedno s urotnicima izгнаo Perijandra, puk je preuzeo vlast u državi. I u cijelosti ne smije se zaboraviti, kako oni koji su uzročnici moći⁵⁹ (bilo zasebnici, bilo činovnici, bilo plemena, ili bilo koji dio ili bilo koje mnoštvo) redovito podižu bune; jer ili oni koji zavide tima na počastima započinju bunu, ili sami dotičnici zbog svoje izvrsnosti ne žele ostati na istome s jednakima. A mijenjaju se državni poreci i onda kad

⁵⁴ To jest: *proksen*. Grč. *πρόξενος της πόλεως*; lat. *civitatis hospes*; engl. *proxenus*; franc. *proxène*; njem. *offizieller Proxenos*; rus. *поКсеу*; novogrč. *πρόξενος*. *Proksen* je inače, po dužnostima i pravima, bio sličan današnjem konzulu.

⁵⁵ Podrazumijevaju se oni koji nisu imali građanskih prava.

⁵⁶ Usp. II. 1274a 12; VIII. 1341a 29.

⁵⁷ Ili 's plemenitašima'.

⁵⁸ Usp. 1311a 39.

⁵⁹ To jest: oni koji su postojećoj državi osigurali moć.

su naizgled oprečne stranke u državi jednakih snaga, kao npr. bogataši i puk, dok srednjeg staleža ili uopće nema ili je posve neznatan. Jer ako uvelike [snagom] premašuje bilo koji od dijelova, protiv bjelodano jačega onaj preostali ne želi se izložiti pogibli. Stoga oni koji su istaknuti prema kreposti ne podižu bunu, tako reći; jer ostaju manjina naprama mnoštvu. Općenito, dakle, u svim državnim porecima započeci i uzroci bunâ i promjena bivaju takvim načinom.

A mijenjaju se državni poreci jednom s pomoću nasilja, jednom s pomoću obmane; s pomoću nasilja to biva ili odmah početka ili prisiljavaju poslije. A i obmana je dvostruka: jer jednom obmanu [podanike] da prvo dobrovoljno promijene državni poredak, a zatim ga silom održavaju protiv njihove volje, kao u vrijeme Vijeća četiri stotine⁶⁰, koje je obmanulo puk, govoreći kako će [perzijski] kralj dati novce za rat protiv Spartanaca, i s pomoću te laži pokušavali su zadržati vlast u državi. Katkad opet početka ljude nagovaraju, a kasnije ih nagovore toliko i tako, te ljudi od svoje volje puste da se njima vlada. Općenito, dakle, u svim državnim porecima nastaju promjene zbog spomenutih uzroka .

Pri svakom pojedinom obliku državnog poretka, a razdijelivši [poretke] prema navedenome, treba sada razvidjeti same događaje⁶². Pučke vladavine se dakle najčešće mijenjaju zbog drskosti pukovođa⁶³. Jer dijelom zasebno, himbeno optužujući⁶⁴ imućne

⁶⁰ Povijesni događaj u Ateni iz 411. ; jedan od znatnijih pokušaja ukinuća demokratskih ustanova.

⁶¹ Usp. 1302a 17.

⁶² Dotično mjesto nije u cijelosti jasno, pa se dosta različito prevodi. Nastojimo prevesti spornu rečenicu uz najnužnije dodatke i čini nam se da prenosimo okvirni smisao.

⁶³ Ili 'demagoga'. Ali, budući ta tudica (demagoga) danas ima isključivo pogrdno značenje, potreban je njezin prijenos u izvorniji oblik, Ona, naime, Aristotelu znači i vođu puka/pučke stranke i pukog pučkog zavoditelja, na što naš doslovak želi upozoriti.

⁶⁴ U osnovi je riječ *συκοφαντης*, koja se po predaji tumači kao 'prokazatelj smokava', te dalje 'himbeni tužitelj', 'klevetnik'. Grč. *συκοφαντοῦντες*; lat. *calumniando eos*; engl. *lay information against*; franc. *par des dénonciations calomnieuses*; njem. *führen Prozesse gegen*; rus. *nymen ложим doHocoe*; novogrč. *συκοφαντο-*

ljude, prisiljavaju ih da se ujedine (budući da zajednički strah sjedinjuje i najveće neprijatelje); dijelom pak javno nagovaraju gomilu protiv njih. Iz mnogih primjera može se vidjeti kako se dogodilo upravo tako. Jer i na Kosu pučka se vladavina promijenila, jer su se pojavili opake pukovođe (budući da su se značajnici udružili protiv nje), te isto tako na Rodu. Službu za mazdu tu su pukovođe uveli, ali su spriječili isplatu dugova zapovjednicima troveslicâ, koji - zbog nametnutih im parbi oko toga - bijahu prisiljeni udružiti se i srušiti pučku vladavinu. Oborena je i u Herakleji pučka vladavina odmah nakon naselbine⁶⁶ krivicom pukovođa. Budući su im ti nanijeli nepravdu, značajnici su morali napustiti grad, ali su se zatim izgnanici okupili te, vrativši se, srušili pučku vladavinu. Slično je i u Megari⁶⁷ srušena pučka vladavina; naime, pukovođe, kako bi ovima mogli plijeniti imovinu, mnoge su značajnike izgnali, sve dok se nije okupilo mnoštvo izgnanika, koji - udruženi - u boju pobijediše puk i ustanoviše vladavinu manjine. A i u Kumi se dogodilo isto s pučkom vladavinom koju je srušio Trazimah. A gotovo i u svim ostalim [državama], ako bi tkogod htio promatrati, vidio bi gdje promjene bivaju takvim načinom. Jer jednom [pukovođe] kako bi se dodvorili puku, nanoseći nepravdu značajnicima, prisiljavaju ih da se udruže: bilo ponovnom razdiobom njihove imovine, bilo smanjenjem prihoda dodatnim javnim službama; jednom pak iznose klevete, kako bi mogli plijeniti tečevine bogataša⁶⁸.

Uz to, u drevno doba kad je isti muž bivao i pukovođa i vojskovođa, poredak se mijenjao u samosilništvu⁶⁹. Jer gotovo većina drevnih samosilnika postali su od pukovođa⁷⁰. A uzrok što je to nekoć bivalo,

vvreg τούτους (klevećući dotičnike). Inače, Hjalmar Frisk misli kako je tradicionalno tumačenje (ono o zabrani izvoza smokava) pučke naravi, jer je prije posrijedi apotropejska kretnja kao tal. *far le fiche*, franc. *faire la figue à qu.*, čemu odgovara hrv. *pokazati (dati) šipak*.

⁶⁵ Usp. 1302b 23.

⁶⁶ Podrazumijeva se Osnutak kolonije'.

⁶⁷ Usp. 1302b 31; IV. 1300a 17.

⁶⁸ Usp. 1309a 14.

⁶⁹ To jest: u tiraniju. Vidi i ranije tumačenje pojma *τυραννίς*.

⁷⁰ Usp. 1310b 14; Platon, *Država*, VIII. 565 D.

dok sada ne biva, u tome je što tada pukovođe postajahu od vojskovođa (i nisu bili vični govorima), dok se sada govorničko umijeće razvilo, te oni vični govorima postaju pukovođe, nu zbog neiskustva u vojničkom umijeću ne nasrću na vlast, osim ponegdje nakratko i pomalo. Nastajala su samosilništva nekoć više negoli sada i zbog toga što su se velike ovlasti davale nekim pojedincima, kao što je u Miletu [samosilništvo] nastalo iz službe »staroglavara«⁷¹ (jer je dotičnik imao vlast nad mnogim važnim stvarima)⁷². Uz to, zbog toga što tada gradovi ne bijahu veliki, a puk je prebivao u poljima, zauzet svakodnevnim poslovima, pučke su poglavice, kad bi stekli vojničko umijeće, zavodili samosilničku vladavinu. Svi su to postizali dok im je puk vjerovao; a ta je vjera počivala na omrazi protiv bogataša, kao što je u Ateni Pizistrat digao bunu protiv poljana⁷³, dok je Teagen u Megari poklao imućnicima stada, zatekavši ih kako pasu pokraj rijeke; Dionizije opet, jer bijaše optužio Dafneja i bogataše, smatran je dostojnim samosilničke vladavine; naime, zbog mržnje prema tima stekao je povjerenje [u puka] kao pučanin. A dolazi do promjena i iz baštinjene pučke vladavine u onu najnoviju; jer ondje gdje se glasovanjem izabiru upravni činovnici, i to ne prema procjembenom razredu, i gdje puk bira, vlastohlepnici dotle zavode puk te ga postavljaju kao vlast čak iznad zakona. Lijek tome zlu, da do njega ili ne dođe ili da bude što manje, u tome je da pojedina plemena postavljaju ljude na vlast, a ne sav puk. U pučkim vladavinama, dakle, gotovo sve promjene nastaju zbog tih uzroka.

6 Vladavine manjine mijenjaju se najčešće dvama najbjelodanijim načinima: 1) jedan je kada nanose nepravdu mnoštvu, jer tad je svatko sposoban postati

⁷¹ Ili 'starosavjetnika' ('starosvjetnika'). Posrijedi je služba *pri-tana*: pritanija. Vidi i ranije tumačenje dotičnog pojma. Sama riječ je vjerojatno posudbenica iz nekog maloazijskog jezika. Slične se riječi nalaze u etruskom i licijskom za pojmove 'satrap', 'predsjednik', 'poglavica'.

⁷² Usp. 1310b 20.

⁷³ Vidi i Herodot, I. 59.

predstojnik , osobito kad je iz iste manjinske vlade sâm voda, kao na Naksu Ligdamid, koji kasnije nad stanovnicima Naksa zavede samosilništvo. Ali započetak bune može bivati i na više različitih načina. Jer katkada od samih imućnika, ali ne od onih koji su na vlasti, potječe prevrat⁷⁵, kad su veoma malobrojni oni koji obnašaju dužnosti, kao što se dogodilo u Masaliji, u Isteru⁷⁶, u Herakleji i drugim gradovima/državama. Jer oni što nisu imali udjela u upravnim položajima izazivali su nered, sve dok se nije [osiguralo udioništvo] prvo starije braće a kasnije i mlade; jer gdje gdje ne sudjeluju u vlasti istodobno otac i sin, gdje gdje opet stariji i mladi brat. U Masaliji vladavina manjine postala je sličnija ustavnoj vladavini, u Isteru je završila kao pučka vladavina, dok je u Herakleji iz ruku malobrojnika prešla na šest stotina ljudi. A promijenila se i u Knidu manjinska vladavina, kad su se značajnici pobunili jedni protiv drugih, zbog toga što ih je malo imalo dijela u vlasti, te - kao što je rečeno - ako je sudjelovao otac, sin nije; niti opet ako je bilo više braće, nego samo najstariji. Puk iskoristi položaj zavađenih, te izabere sebi predstojnika⁷⁷ između značajnika, zatim napadne i zavlada, jer uvijek je slabo ono što je međusobno zavađeno. I u Eritri⁷⁸, gdje je u drevno doba bila manjinska vladavina Bazilidâ, iako su ti dobro upravljali državom, ipak je puk - nezadovoljan što njime vlada nekolicina - promijenio državni poredak.

40
1305^b

5

10

15

20
22

2. A mijenjaju se manjinske vladavine unutar sebe i zbog zavoditeljskog nadmetanja svojih vođa (puko-

22

⁷⁴ Ili 'predvodnik'. Vidi i ranije tumačenje nazivka *προστάτης*, što katkad znači isto što i rimski *patronus*.

⁷⁵ Ili 'propast', slom, uništenje (državnog poretka). Grč. *κατάλυσις*; lat. *internus*; engl. *revolution*; franc. *le renversement des institutions*; njem. *die Auflösung*; rus. *Kpyменue зосудапсмен-Нозо сmpoH*; novogrč. *ή κατάλυσις τον πολιτεύματος* (uništenje oblika vladavine).

⁷⁶ Riječ je o miletskoj naseobini (Ister), koja je osnovana 650. pr. Kr. na ušću Dunava.

⁷⁷ Ili 'vođu'.

⁷⁸ Grad u Joniji, blizu Smirne.

vodstvo⁷⁹ je dvostruko - jedno među samim manjinskim vladateljima - jer javlja se pukovođa i među onima kojih je veoma malo, kao što su Harikle i njegovi u Ateni došli do moći, pridobivši zavoditeljskim spletkama Tridesetoricu, a Frinih i njegove pristaše Vijeće četiri stotine na isti način; ili kad gomilu zavoditeljski pridobivaju oni koji su u manjinskoj vladavini, kao što u Larisi učiniše 'čuvari građana'⁸⁰, koji su gomili zavoditeljski laskali zbog toga što ih je ona birala glasovanjem; i tako je u svim manjinskim vladavinama u kojima ne izabiru upravne položaje oni između kojih su sami upravitelj i/vladatelj, nego iako su vladatelji birani iz visokih procjembenih razreda ili iz udružbi⁸¹, njih izabiru teški oružanici ili puk, kako se dogodilo u Abidu; te gdje se sudišta ne sastoje od onih koji su u državnoj vlasti, dotičnici se dodvoravaju puku radi prosudbi u svoju korist, pa time mijenjaju državni poredak, kao što se dogodilo u Herakleji na Pontu; uz to, i kad neki teže svesti manjinsku vladavinu na još manje ljudi; jer oni koji žele jednakost prisiljeni su tražiti pomoć u puka). A nastaju promjene manjinske vladavine kada [vladatelj] rasipaju svoju imovinu živeći raskalašeno. Jer takvi onda novotariti žele, pa ili sami zavode samosilničku vlast ili je pripravljaju kome drugomu (kao što Hiparin pripremi Dioniziju u Sirakuzi, i u Amfipolisu⁸² onaj imenom Kleotim dovede halcidičke naseljenike, te pošto dođoše, pobuni ih protiv imućnika, pa i u Eginu onaj što se pogađao s Haretom⁸³ pokušao

25

30

35

40

1306^a

⁷⁹ Posrijedi je već poznata višeznačnica 'demagogija': puko vođenje puka i naopako zavodenje puka. Kao i *demagog* tako i *demagogija* danas ima isključivo negativno značenje. Grč. *ή δημαγωγία*; lat. *popularis assentatio*; engl. *oligarchical demagogu*; franc. *la démagogie*; njem. *Anführer*; rus. *dejnazozun*; novogrč. *ή δημαγωγία*.

⁸⁰ Grč. *οι πολιτοφύλακες*; lat. *civium custodes*; engl. *the guardians of the citizens*; franc. *gardiens des citoyens*; njem. *die Politophylak.es*; rus. *сmpaxu ζρασοκάαη*; novogrč. *οτ πολιτοφύλα-κес*. To je inače bio naziv državnih upravitelja u Larisi, gradu u Tesaliji.

⁸¹ Ili 'iz društvovnih /ili političkih/ klubova', kako je u nekih prevoditelja, dok je izvorno tu *εταρία* - društvo, bratovština, tajna udružba (lat. *sodalitas, factio*).

⁸² Usp. 1303b 2.

⁸³ Kao voda atenskih najamnika, Haret je 367. pr. Kr. opsjedao

je promijeniti državni poredak iz istoga razloga); 5
katkad dakle pokušavaju upravo promijeniti štogod,
katkad opet kradu državne novce, kada se bune ili ti
jedni protiv drugih ili oni što se bore protiv kradljiva-
vaca, kako se dogodilo u Apoloniji na Pontu. Nu
složna vladavina manjine ne raspada se lako sama od
sebe. Znak⁸⁴ je toga državni poredak u Farsalu; jer tu
10
nekolicina ima vlast nad mnogima zbog dobra uza-
jamnog razumijevanja.
12
A raspadaju se [manjinske vladavine] i kad u jed-
noj vladavini manjine nastane druga takva, to jest:
12
kad je cjelokupna državna uprava malena, pa svi od
nekolicine ne sudjeluju u najvišim položajima, kao
što se nekoć dogodilo u Elidi; jer državom upravljaše
15
malen broj i tek su nekolicina postajali 'staroviječ-
nici'⁸⁵. Zbog toga što ih je bilo samo devedeset takvih
doživotnika, a izbor im je bio iz stanovitih obitelji,
sličan onomu za spartanske starješine. Inače dolazi
do promjena manjinskih vladavina i u ratu i u miru;
20
u ratu stoga što zbog nepovjerenja prema puku prisi-
ljeni su unajmiti plaćenike (jer onaj tko postane
zapovjednik često završi kao samosilnik, kao Timo-
fan u Korintu; bude li ih pak više, onda oni međ-
usobno zasnuju zajedničku vladavinu;⁸⁶ katkad opet,
25
bojeći se toga, dopuste i mnoštvu udio u državnoj
vlasti, jer su prisiljeni služiti se pukom). U miru
dočim, zbog uzajamna nepovjerenja, prepuštaju
zaštitu države plaćenicima i vladatelju posredniku ,
koji onda katkada zagospodari i jednima i drugima,
kao što se dogodilo u Larisi za vladavine Simona iz

Eginu. Neki gradski imućnik, koji je inače istrošio imutak
u raskošnu životu, upustio se u pregovore s Haretom, da se dočepa
vlasti. Sâm događaj inače nije podrobnije poznat.

⁸⁴ Ili 'dokaz'.

⁸⁵ Ili 'starješine', 'starci', 'doživotni savjetnici', 'geronti', naime:
najplemenitiji starci u državi koji su vijećali o najvažnijim pita-
njima zajednice. Grč. *ot γέροντες*; \A. *senatores*; engl. *senators*;
franc. *Les gérontes*; njem. *Geronten*; rus. inače: *γέρων* = *человек*,
человек, *человек*, a ovdje - *зепourn*; novogrč. *oi γερωνισ-
ται* (članovi senata, senatori). Vidi i ranije tumačenje dotičnog
nazivka.

⁸⁶ To jest: opet neku vrstu 'oligarhije', ovaj put u obliku 'dina-
stije' ili kao 'savez velmoža'.

⁸⁷ Podrazumijeva se: kao presuditelju između dvaju oprečnih
staleža.

porodice Aleuada, i u Abidu u vrijeme udružbi⁸⁸, od 30
kojih jedna bijaše ona Ifijadova. 31

Nastaju bune i zbog toga što oni u manjinskoj 31
vladavini izguruju jedni druge i svađaju se zbog ženi-
daba ili parbi, od kojih smo one s bračnim povodima
već prije spomenuli (a i onu manjinsku vladavinu
vitezova u Eretriji Dijagora je srušio zbog nepravde 35
oko braka). Zbog prosudbe sudišta došlo je do bune
u Herakleji i u Tebi, zbog pravedne osudbe za pre-
ljubništvo, koja je međutim provedena stranački:
u Herakleji protiv Euritiona, u Tebi protiv Arhije 1306^b
(jer neprijatelji su ih toliko mrzili te su ih dali vezati
sred trga na drveno mučilo)⁹⁰. Mnoge su manjinske
vladavine, zbog toga što bijahu odveć samosilničke,
razorene od samih uvrijeđenih vladateljâ, poput vla-
davine nekolicine u Knidu i na Hiju. A nastaju i od 5
pukog slučaja⁹¹ promjene i takozvanog ustavnog
poretka i vladavina manjine, u kojima se prema
procjemi imovine obavljaju dužnosti savjetnika,
sudaca te dolazi na druge upravne položaje. Jer često
se procjemba imovine prvo odredila prema ondaš-
njim vremenima, tako te bi mogli u manjinskoj vlada- 10
vini sudjelovati nekolicina, a u onoj ustavnoj srednji
stalež; nu kad nastane blagostanje, bilo zbog mira
bilo zbog koje druge dobre kobi, dogodi se da isti
imutak postane mnogostruko vredniji, tako te svi
u svemu sudjeluju, pa iz toga pristupa — što pomalo
i nezamjetljivo što pak brže - dolazi do promjene. 15
Dakle, vladavine manjine mijenjaju se i u njima
nastaju bune zbog tih razloga (u cijelosti pak i pučke
vladavine i one manjinske mijenjaju se katkada ne
u oprečne državne poretke, nego u one istoga roda,
kao iz zakonitih pučkih i manjinskih vladavina u one
s neograničenom ovlašću⁹² ili pak obratno). 20

7 U vladavinama najboljih nastaju bune i zbog toga

⁸⁸ Ili 'političkih klubova'. Vidi *εταίρια*.

⁸⁹ Vidi 1303b 37 - 1304a 17.

⁹⁰ Ili prema nekim tumačiteljima, na 'sramotni stup'.

⁹¹ Još jedan od posebnih izričaja za 'slučaj': *ἀπα συμπτώματος*
(lat. *casu*; engl. *by accident* i si.).

⁹² To jest: u kojima puk ili nekolicina ima apsolutnu vlast, za
razliku od vlasti koja je samo prema zakonima.

što manjina sudjeluje u častima (koje, kako rekomo,⁹³ dovodi do mijena i u manjinskim vladavinama), zato što je i vladavina najboljih na neki način vladavina manjine (jer u objema su nekolicina vladatelji, iako ne nekolicina zbog istoga); stoga se i čini kako je vladavina najboljih vladavina manjine. A to će se najčešće nužno dogoditi kad se nađe gomila odviše zagrižanih ljudi koji drže kako su prema kreposti jednaki [sa svojim vladateljima], kao u Sparti takozvani Djevojčani⁴ (jer da potječu od jednakih), koje su zatečene u uroti poslali kao naseljenike u Tarent. Ili se to događa i kad su obeščašćeni neki izvršnici, koji nisu prema kreposti ništa manji, od onih u višoj vlasti, kao što bijaše Lisandar od spartanskih kraljeva; ili pak kad se kojemu odvažniku ne dopusti sudjelovati u častima, kao Kinadonu, koji za Agesilajeve vladavine podiže urotu protiv Sparta-naca; uz to, i kad su jedni presiromašni a drugi prebogati (što najčešće biva u ratovima; kako se dogodilo u Sparti za mesenskog rata, što je jasno i iz Tirtjeve pjesme nazvane 'Dobar poredak'; jer neki upropašteni ratom zahtijevali su tu prerazdiobu zemlje); i dalje, kada tko god velik, i uzmožan biti još veći, želi jednovladu, kao u Sparti Pauzanija, vojskovođa u Perzijskom ratu i Anon⁹⁵ u Kartagi.

Propadaju pak najviše ustavne vladavine i vladavine najboljih zbog kakve zastrane od prava u samoj državi. Uzrok je, naime, to što u ustavnoj vladavini nije skladna mješavina pučke i manjinske vladavine, a u vladavini najboljih opet dotičnih dviju i same kreposti, ali najviše prvih dvaju sastojaka: pučke i manjinske vladavine. Jer tē sastojke teže⁹⁶ pomiješati i ustavne vladavine i većina takozvanih vladavina najboljih. U tome se, naime, i razlikuju vladavine najboljih od takozvanih ustavnih vladavina, i zbog

⁹³ Usp. 1305b 2.

⁹⁴ Grč. *παρθένας*. Posrijedi su djeca rođena izvan bračnih veza, kopilad iz slobodnih veza 'jednakih' i pučkih djevojaka. A možda su posrijedi i potomci onih Spartanaca koji su bili ovlašteni - kako bi se popunilo pučanstvo - da održavaju izvanbračne veze s djevojkama iz puka.

⁹⁵ Ili Hanon.

⁹⁶ Usp. IV. 6. 7.

toga su jedne manje a druge više postojane. Jer one koje više naginju manjinskoj vladavini zovu se vladavinama najboljih; one pak sklonije mnoštvu - zovu se ustavnim vladavinama. Zbog toga su tē druge postojane od prvih; jer snažnije je ono što je više i ljudi više vole da su jednaki. Bogataši opet, ako im država dadne premoć, uzobijeste se i postanu gramzivi. U cijelosti, u kojem god smjeru naginje državni poredak, u tome se i mijenja kako god koji od njih ojača, kao: ustavna vladavina prema pučkoj, vladavina najboljih prema onoj manjine; ili pak u opreke: kao vladavina najboljih u pučku vladavinu (jer kao oni kojima je nanescena nepravda, siromašni odvođe poredak u njegovu opreku), dok se ustavne vladavine mijenjaju u one manjinske (jer jedino je ono postojano načelo u kojem je jednakost prema dostojanstvu i svatko ima svoje vlastito). A to se rečeno dogodilo u Turiju⁹⁷. Naime, kako bijaše visoka imovinska procjemba [za državne položaje], ona je smanjena te je povećan broj službi, ali zbog toga što su značajnici pokupovali svu zemlju mimo zakona (jer poredak je naginjao manjinskoj vladavini, tako te su mogli gramziti), puk - izvježban u ratu — ubrzo je nadjačao vojne posade, i napokon su oduzeli zemlju onima koji su imali previše.

Uz to, zbog toga što su sve države s vladavinom najboljih zapravo vladavine manjine, značajnici postaju sve gramziviji, kao u Sparti, gdje su imanja prešla u ruke nekolicine⁹⁸; tako značajnici mogu činiti sve što hoće i oroditi se brakovima s kime god žele; zbog toga i propade lokranska država što su se orodili s Dionizijem", a takvo što se u pučkoj vladavini ne bi moglo dogoditi, kao ni u usklađenoj vladavini najboljih. Najčešće se nezamjetljivo vladavine najboljih mijenjaju, kad se raspadaju pomalo, kao što je rečeno u ranijim [raspravama]¹⁰⁰ općenito o svim oblicima državnog poretka: kako uzrokom promjena

⁹⁷ Usp. 1303a 31.

⁹⁸ Usp. II. 1270a 18.

⁹⁹ Prema Diodoru, Dionizije se 397. oženio u isti dan Aristomahom, Dionovom sestrom i Lokrankom Doridom, majkom Dionizija Mlađeg. Kasnije su Lokrani ispaštali pod tiranijom drugog Dionizija.

¹⁰⁰ Usp. 1302b 4, 1303a 20-25.

može biti i sitnica. Jer kad jednom zanemare koju od stvari u ustavu, poslije lako i štogod veće promijene, sve dok se ne izmijeni cjelokupni državni ustroj¹⁰¹. Dogodilo se to državnom poretku u Turiju. Jer dok po zakonu vojno zapovjedništvo bijaše na pet godina, neki ratoborniji mladići na dobru glasu među mnoštvom vojne posade, prezirući ljude na vlasti i misleći lako zavladatai, pokušashe prvo dokinuti taj zakon, tako da njihovi uzmožnu neprestance voditi vojsku, vidjevši kako bi puk rado za njih glasovao. Oni pak kojima to bijaše u dužnosti, takozvani savjetnici, kaneći se prvo oprijeti tome, kasnije pristadoše, pretpostavivši kako će [dotičnici], pošto promijene taj zakon, ostaviti se ostalog ustava: nu kad poslije pokušashe spriječiti promjenu ostalih [zakona], ništa ne uzmožashe učiniti, nego cijeli ustroj države prijede u gospodstvo uvoditeljâ novina.¹⁰²

Svi pak državni poreci propadaju što zbog unutar-njih, što zbog vanjskih razloga (kad je oprečan državni poredak ili u blizini, ili u daljini, ali ima moć), kao što se događalo s Atenjanima i Spartan-cima: Atenjani su, naime, svugdje obarali manjinske vladavine, a Spartanci one pučke¹⁰³. Tako je gotovo rečeno odakle potječu promjene državnih poredaka i bune u njima.

- 8 O čuvanju¹⁰⁴ i uopće i posebno za svaki pojedini državni poredak sada valja govoriti. Prvo je dakle bjelodano kako, znamo li zbog kojih uzroka propadaju državni poreci, znamo i kojima se mogu čuvati. Jer opreke tvore opreke, a propasti je [očuvanje opreka¹⁰⁵].

¹⁰¹ Ili 'cijeli ustav države'. Grč. πάντα ... ΤΟΥ κόσμου; lat. *omnem ordinem reipublicae*; engl. *the whole fabric of the state*; franc. *l'ordre politique tout entier*; njem. *die ganze Ordnung*; rus. *eeeb zocydapcmeeHHbiü ηορηοοκ*; novogrč. *πάσαν την πολιτικήν τάξιν* (cjelokupni državni poredak). Uz to, treba imati na umu kako riječ *κόσμος* - između ostalog - znači i 'državni ustav'.

¹⁰² Ili 'u ruke prevratnika'. U engl. prijevodu postoji i znatan proširak: *into the hands of the revolutionists, who established a dynastic oligarchy*. Vidi i tumačenje nazivka *δυναστεία*.

¹⁰³ Usp. IV. 1296a 32.

¹⁰⁴ Ili o 'spasu', 'spašavanju' ili 'O sredstvima za čuvanje'.

¹⁰⁵ Usp. Aristotel, *Nikomahova etika*, V. 1129a 13.

U onim, dakle, dobro usklađenim državama treba više od svega ostaloga paziti da se ne čini ništa protuzakonito, i još najviše ne zanemarivati sitnice, jer krišom se uvlači protuzakonitost, kao što imutak rastače učestao sitan rashodak. Rashodak se zapravo ne zamjećuje, zbog toga što nije hrpimičan, i tî¹⁰⁶ varaju um kao i prevarljiv dokaz¹⁰⁷ 'ako je svako pojedino maleno, onda je i sve', što pak dijelom jest, a dijelom nije, jer cjelina i sve nisu maleno, nego se sastoje od malih [dijelova].

Treba se dakle čuvati takvoga početka, a zatim se ne smije vjerovati smicalicama što su radi obmane mnoštva, jer su već opovrgnute djelima (a na koje smicalice oko državnog poretka mislimo, prije je rečeno)¹⁰⁸. Uz to, može se vidjeti kako opstaju ne samo neke vladavine najboljih nego i vladavine neko-licine ne zbog toga što su postojani sami tî poreci, nego zbog toga što oni u vlasti dobro postupaju i s onima što su izvan državne uprave i s onima na državnim položajima: onima koji ne sudjeluju [u vlasti] ne nanose nepravdu i prvake među njima uvode u državnu upravu, te niti častohlepne nepravedno obeščašćuju, niti mnoštvo oštećuju pri dobitku; tako se jedni prema drugima i prema onima s udioništvom u vlasti odnose u duhu pučke vladavine. Ona jednakost, koju zagovornici pučke vladavine zahtijevaju za mnoštvo, ne samo što je pravedna među sličnima nego je i korisna. Stoga ako su mnogi u državnoj upravi, korisne su mnoge pučanske zakonske odredbe, kao što je da službe u vlasti traju šest mjeseci, kako bi svi 'sličnici' mogli u njima sudjelovati; jer [zajedništvo] sličnika je poput puka (zato se među tima često i javljaju 'pukovođe', kao što je prije rečeno)¹¹¹; [kratkotrajno držanje položaja]

¹⁰⁶ Podrazumijeva se 'ti sitni rashoci'.

¹⁰⁷ To jest: lažan, zavodljiv (sofistički) dokaz ili sud. Grč. *σοφιστικὸς λόγος*; lat. *sophistica ratio*; engl. *the fallacy*; franc. *L'argument sophistique*; njem. *sophistischer Beweis*; rus. *coqbutmuncKuiü ebieod*; novogrč. *το σόφισμα* (lažan, prevarljiv zaključak).

¹⁰⁸ Usp. IV. 1297a 13-38.

¹⁰⁹ To jest: one koje su u skladu s demokratskim ustanovama.

¹¹⁰ Ili 'oni koji su jednaki'.

¹¹¹ Vidi 1305b 23.

priječi da zapadnu u obiteljske vladavine¹¹² i manjin-
ske vladavine i vladavine najboljih (jer nije jednako
lako činiti opaçine vladajući malo i dugo vremena, te
zbog toga u manjinskim i pučkim vladavinama
nastaju samosilničke vladavine , jer ili oni najveći
u objema vrstama poretka teže samosilništvu, u jed-
noj pukovođe a u drugoj moćnici, ili oni na najvišim
položajima vlasti, kada vladaju dugo vremena).¹¹⁴
A mogu se očuvati državni poreci ne samo zbog
toga što su njihovi rušitelji daleko nego katkad i zbog
toga što su blizu, jer dok se boje, čvršće u rukama
drže državni poredak. Tako te trebaju oni koji se
brinu o državi utjerivati strah [podanicima], kako bi
se čuvali i ne bi, poput noćne straže, popuštali
u pozornosti oko državnog poretka, i [pogibelji] koje
su daleke predočivati kao da su blize. Uz to, svađe
i bune među značajnicima treba sprečavati s pomoću
zakona, dok one koji su izvan svađa spriječiti da ne
budu uvučeni u njih, jer spoznati zlo koje je u začetku
nije dužnost kakva slučajnika, nego državnika.
A protiv one promjene zbog procjembe imovine,
što nastaje u manjinskoj i ustavnoj vladavini, kad se
dogodi da procjembe imovine ostaju iste a povećava se
novčano bogatstvo, korisno je usporediti veličinu
zajedničke procjembe imovine s onom iz prošlosti,
i to: u onim državama u kojima se procjemba obavlja
godišnje, prema istom tome vremenu, dočim u onim
većim po trećoljeću ili petoljeću¹¹⁵; ako je [dohoda-
rina] mnogostruko veća ili mnogostruko manja negoli
u vrijeme kad su se uglavile imovinske procjembe
u dotičnom poretku, treba donijeti zakon kojim se
dohodarine povećavaju ili smanjuju; naime, ako [sa-
dašnja dohodarina prijašnju] premašuje, da se povećava
prema umnožbi; ako se pak smanjila, da se snizi
i smanji sama imovinska procjemba. Jer u manjin-
skim i ustavnim vladavinama, ako se ne postupi tako,
onda u jednoj nastaje obiteljska u drugoj opet
manjinska vladavina; ili drukčije: iz ustavne vlada-
vine nastaje pučka, a iz manjinske ustavna ili pučka
vladavina.

¹¹² Ili 'u dinastiji'.

¹¹³ Ili 'tiranide'.

¹¹⁴ Usp. 1305a 7.

^{1,5} Ili 'svake treće ili pete godine'

A [preporuka] je zajednička i u pučkoj vladavini
i vladavini manjine, [u jednovladi] i svakom držav-
nom poretku: ne dopustiti nikomu porast moći mimo
razmjera, već radije pobrinuti se da se ljudima podje-
ljuju sitne i dugotrajne časti¹¹⁶ negoli kratkotrajne
a velike (jer one kvare ljude, i svatko ne može
podnijeti dobru kob); ako se ne postupa tako, onda
časti što su odjednom dane ne treba odjednom i odu-
zimati, već pomalo. A još najviše treba nastupiti tako
zakonima urediti da nitko odveć ne premašuje ni
moću, ni prijateljima, ni novcima; nađu li se takvi,
treba ih odstraniti iz zemlje odlaskom u inozem-
stvo.¹¹⁷ Budući se kroza zasebničke živote uvode
novotarije, treba ustanoviti upravu koja će nadzirati
one čiji život je škodljiv za državni poredak: u pučkoj
vladavini za vlast puka, u manjinskoj vladavini za
vlast nekolicine, te slično i za svaki pojedini od
ostalih poredaka. A i porast dobra stanja bilo kojeg
pojediniog dijela u državi valja pozorno motriti s istih
razloga. Tomu zlu je lijek povjeravati uvijek opreč-
nim dijelovima¹¹⁸ dužnosti i državne službe (a kažem
kako su oprečni čestiti ljudi i gomila, te neimućni
i imućni); ili opet pokušavati bilo da se pomiješaju
mnogstvo neimućnika s imućnicima bilo da se uveća
srednji stalež (jer time se ukidaju bune nastale zbog
nejednakosti). Nu poglavito je u svakom državnom
poretku - i zakonima i drugim ustanovama tako
urediti da se državni službenici ne mogu bogatiti.¹¹⁹
Toga se opet najviše treba paziti u državama
s manjinskom vladavinom. Jer svjetina se toliko ne
srđi što su isključeni iz same vlasti, nego se dapače
i raduju ako im se dopusti da se bave svojim [zaseb-
ničkim] poslovima, koliko kada pomisle kako im
vladatelji kradu zajedničku imovinu; tada ih, naime,
boli i jedno i drugo: što ne sudjeluju ni u častima ni
u dobitima. Jer samo onda može biti istodobno
i pučka vladavina i vladavina najboljih, ako bi to¹²⁰

¹¹⁶ Ili 'položaji na vlasti'.

¹¹⁷ Podrazumijeva se Obavljanje poslaničkih dužnosti u tuđini',
čime se smanjuje opasnost od značajnika s prevelikom moći
u državi (prema J. Tricotu). Usp. i 1302b 18; III. 1284a 17.

¹¹⁸ Ili 'društvenim staležima'.

¹¹⁹ Usp. 1316a 39.

¹²⁰ To jest: urediti da se činovnici na dotičnim položajima ne
bogate.

uzmogao tkogod urediti. Mogli bi naime oboji, i značajnici i mnoštvo, imati ono što žele. Jer dopustiti svima da vladaju, značajka je pučka vladavine; dočim da su značajnici na vlasti, značajka je vladavine najboljih, a to će biti kad se ne mognu bogatiti od svojih položaja. Neimućnici neće htjeti vladati kada time ništa ne zarađuju, nego će se radije baviti svojim poslovima; imućnici će pak moći [vladati] zbog toga što im ne treba ništa od zajedničke imovine. Tako te će se dogoditi da će neimućni postati imućni, zbog toga što se mogu baviti svojim poslovima, dok značajnicima neće vladati puki slučajnici.¹²¹ A kako se ne bi potkradala zajednička riznica,¹²² predaja javnog novca treba se obavljati u nazočnosti svih građana, a prijepisi obračuna moraju se pohraniti u bratstvima, družbama¹²⁴ i plemenima. Onomu tko vlada bez pohlepe za dobitkom treba zakonom podijeliti počasti pripadne ljudima na dobru glasu. A u pučkim vladavinama imućnike treba poštediti, te ne samo ne dijeliti njihove imutke, nego valja [zaštititi] i njihove prihode, koje im u nekim državama kriomice oduzimaju. Dobro je dapače, i kad su oni voljni, spriječiti ih da priređuju rasipničke a nekorisne javne priredbe, kao opreme zborova, svečane trke sa zubljama i slično. U vladavini nekolicine opet veliku skrb treba pokazati prema neimućnima, pa njima davati državne službe koje donose dobitak; i ogriješi li se o njih koji od imućnika, kazna mora biti veća nego kad su posrijedi koji među njima samima; a baštinstva se ne smiju prenositi darovnicom¹²⁵, nego prema srodstvu, i pojedinac ne smije imati više od jednog baštinstva. Jer tako bi imanja bila ujednačenija i više bi neimućnika došlo do imutka. I u pučkoj vladavini i u manjinskoj, onima koji manje sudjeluju u državnome poretku probitačno je podijeliti od ostalih

¹²¹ To jest: ljudi iz nižih staleža.

¹²² Ili 'javna blagajna' /novac/. Grč. *τα κοινά*; lat. *aerarium*; engl. *the public money*; fran. *des deniers publics*; njem. *des öffentlichen Besitzes*; rus. *о́бщественная казна*; novogrč. *χρησὶς τῶν δημοσίων* (zloporaba državne imovine/blagajne).

¹²³ Podrazumijevaju se kopije s blagajničkim popisom /obračunom/ koje su mogle biti i urezivane u kamene ploče.

¹²⁴ Posrijedi su upravne ili vojne jedinice, koje su, na primjer u Sparti, imale 200 članova.

¹²⁵ Ili 'darovnom oporukom'.

stvari ili jednakost ili prednost - u pučkoj vladavini imućnicima, u manjinskoj neimućnima — izuzev glavne položaje u državi, koje treba povjeriti ili pojedinama ili većini od onih koji vladaju državom.

9 Troje trebaju imati oni koji će obavljati najviše službe: prvo, ljubav prema ustanovljenom poretku¹²⁶; zatim, najvišu sposobnost za poslove dotičnog upravnog položaja; i treće, krepost i pravednost primjerenu svakom dotičnom državnom poretku (jer ako nije ista pravednina¹²⁷ u svim državnim porecima, mora i pravednost biti različita). Postoji, međutim, dvoumlje kada se sve tē značajke ne stječu u istome čovjeku: kako treba provesti izbor. Na primjer, netko je valjan vojskovođa, ali je opak čovjek i nije prijatelj dotičnog državnog poretka, dok je drugi pravičan i naklonjen poretku: i kako treba birati? Čini se kako treba uzeti u obzir dvoje: u kojoj značajci više sudjeluju svi ljudi, u kojoj pak manje. Stoga, kad je posrijedi vojsko vodstvo, više se valja obazrijeti na iskustvo negoli na krepost (jer manje ljudi sudjeluje u vojskovođenju, a više u čestitosti); dočim kad je posrijedi čuvanje i blagajništvo, vrijedi oprečno (jer tu je potrebno više kreposti nego što većina ima, dok je znanje o tome zajedničko svima).

Nu mogao bi upitati tkogod, ako je prisutna sposobnost i ljubav prema državnome poretku, čemu je potrebna i krepost? Jer učinit će se korisne stvari i tima dvama [svojstvima]. Ili pak zbog toga što mogu i oni s tima dvjema značajkama biti neuzdržani, tako te kao što ne umiju sobom samima upravljati, iako znaju i vole sebe, tako ništa ne priječi da neki budu takvi i prema zajednici. A naprosto, one stvari u zakonima o kojima kažemo kako su korisne za državne poretke, sve takve i čuvaju dotične poretke; i često spominjano¹²⁸ najviše načelo je ovo: brinuti se da jače bude mnoštvo koje želi taj državni poredak od onoga [mnoštva] koje to ne želi. A uza sve to ne

¹²⁶ Ili 'prema postojećem ustavu'.

¹²⁷ To jest: 'ono što je pravedno', 'pravo'.

¹²⁸ Vidi: IV. 1296b 15; VI. 1320a 14.

¹²⁹ To jest: da u državi uvijek budu jači oni odani poretku od onih koji su protiv postojećeg stanja.

smije se zaboraviti ono srednje¹³⁰, koje se zapušta u državama koje su zastranile¹³¹, jer mnoge stvari koje se čine da pripadaju pučkoj vladavini, razaraju pučke vladavine, te slično one nalik na vladavinu nekolicine - razaraju manjinske vladavine. Oni koji mniju, kako postoji samo jedna krepost¹³², odvlače u pretjeranost, ne znajući ovo: kao što neki nos može biti zastrana od najljepše pravilnosti [nosa] prema svinutom ili prćastom, pa ipak još lijep i ugodan pogledu, što opet neće biti tako pođe li se više u pretjeranost, jer se prvo gubi razmjernost dijela, i napokon biva tako te se čini da više i ne tvori nos, zbog suviška i manjka opreka; istim načinom biva i s ostalim dijelovima [tijela]; a tako se događa i s [ostalim] državnim porecima. Jer i manjinska i pučka vladavina mogu nekako biti dostatne, iako su odmaknuće od najboljeg poretka; nu ako tkogod bilo koju od njih povuče u [pretjeranost], prvo će pogoršati državni poredak, i napokon ga posve uništiti. Zbog toga zakonodavac i državnik trebaju znati koji sastojci pučke vladavine čuvaju a koji razaraju pučku vladavinu, i koji sastojci manjinske vladavine u istome su odnosu prema vladavini nekolicine. Jer ni jedna od njih ne može ni bivati ni trajati bez imućnika i mnoštva, ali kad nastane jednakost imutka, državni poredak nužno poprima drugi oblik, tako te rušeći pretjeranim zakonima neke sastavine, ruše same tē državne poretke. Griješe, međutim, i u pučkim vladavinama i u vladavinama nekolicine; u pučkim vladavinama pukovođe, kad gomila ima vlast nad zakonima (jer uvijek razdvajaju državu, napadajući imućnike, dok bi trebalo činiti suprotno, da se uvijek čini kako govore u korist imućnika); te isto tako manjinski vladatelji u manjinskim vladavinama - u korist puka; a i prisege bi morale biti oprečne onima kojima se sada prisežu manjinski vladatelji. Jer sada se u nekim državama prisežu ovako: »I puku ću biti neprijatelj i svjetovat ću mu svako зло koje mogu«, dok bi trebalo poduzeti i pokazati upravo oprečno,

¹³⁰ Naime, 'sredina uopće', 'srednje stanje'.

¹³¹ Podrazumijeva se: u izopačenim oblicima državnog poretka.

¹³² To jest: kojima je sva krepost u njihovim stranačkim načelima (prema B. Jowettu).

izražavajući u prisegama: »Neću nanositi nepravdu puku.«

Nu najveće od svega spomenutoga za trajnost državnog poretka, a što sada zapostavljaju svi, svakako je odgoj primjeren [dotičnom] državnom poretku.¹³³ Jer nikakve koristi ni od najkorisnijih zakona i uz koje pristaju svi građani, ne budu li [mladi] privikavani i odgajani u duhu državnog poretka: ako su zakoni pučke vladavine, pučanski, a ako pak manjinske vladavine, onda u duhu vladavine nekolicine. Jer ako u pojedinca ima neuzdržnosti, ima je i u države. A odgajati za državni poredak nije činiti ono što je milo onima koji hoće vladavinu manjine ili pučku vladavinu, nego ono što će omogućiti jednima manjinsku, drugima pučku vladavinu. Sada pak u manjinskim vladavinama sinovi vladatelja mekoputno žive,¹³⁴ dok su [sinovi] neimućnika izvježbani i očvrsnuli od napora, tako te više i hoće i mogu uvoditi novotarije.¹³⁵ U pučkim vladavinama opet, u onima koje se najviše čine pučanskima, ustanovilo se ono što je opreka korisnome, a uzrok je tomu što loše određuju pojam slobode. Jer postoji dvoje koje, kako se čini, određuje pučku vladavinu: većina kao vrhovna vlast i sloboda. Jednako se naime čini pravednim, a jednako je što se takvo mnoštvu učini, i to ima vrhovnu ovlast, pa su sloboda i [jednakost] da svatko čini što mu se hoće, tako te živi u tim pučkim vladavinama svaki pojedinac kako zaželi, i kako mu se prohtjedne, kao što kaže Euripid.¹³⁶ A to je pogrešno. Jer ne smije se misliti kako je robovanje živjeti prema ustavu, nego je to [ljudima] spas.

Zbog kojih se stvari dakle državni poreci mijenjaju te propadaju, i čime se opet održavaju da dalje traju, naprosto je rečeno toliko.

Preostaje još raspravljati i o jednovladi,¹³⁷ zbog čega po naravi propada i čime se održava. Gotovo slično rečenome o ustavnim porecima je i ono što se

¹³³ Usp. VIII. 1337a 14.

¹³⁴ Usp. IV. 1295b 17.

¹³⁵ Ili 'izvršiti prevrat'. Vidi i Platon, *Država*, VIII. 556 D.

¹³⁶ Fr. 891, Nauck2.

¹³⁷ Ili o 'monarhiji'.

zbiva s kraljevstvima i samosilništvima.¹³⁸ Jer kraljevstvo je nalik na vladavinu najboljih, dok se samosilništvo sastoji od krajnje manjinske i pučke vladavine. Zbog toga i jest najškodljivije podanicima, kako je složeno iz dvaju zala, pa ima zastrane i pogriješke obaju dotičnih državnih poredaka. Ali iz samih opreka je nastanak svake pojedine od tih jednovlada. Jer kraljevstvo je nastalo radi zaštite značajnika¹³⁹ protiv puka, i kralj se bira između značajnika prema premoći u kreposti ili po kreposnim djelima, ili pak prema vrsnoći svojega roda, dočim samosilnik se bira iz puka i mnoštva a protiv značajnika, kako puk ne bi od njih pretrpio kakvu nepravdu. To je pak bjelodano iz samih događaja. Jer gotovo većina samosilnikâ postadoše od pukovođa, koji pridobiše [svjetinu] klevetama protiv značajnika.¹ Tim su naime načinom nastale neke od samosilničkih vladavina, kad su se države uvećale; druge pak prije tih od kraljeva koji su, prekršivši baštinjene zasade,¹⁴¹ težili samosilničkoj vlasti; neke opet od izabranika za glavne položaje u vlasti (jer u drevno doba puci su postavljali na dug rok državne i javne službenike); a neke od samih vladavina nekolicine, u kojima se pojedinac birao kao vrhovnik nad najvišim državnim službama. Jer zajedničko je svima tim načinima, da su dotičnici mogli, samo ako su htjeli, lako se domoći samosilničke vlasti, zbog toga što su već prije imali jedni kraljevsku vlast, drugi kakvu državnu počast,¹⁴² tako su Fedon u Argu, te drugi samosilnici, izvorno bili kraljevi, dok su oni [samosilnici] iz Jonije i Falatrid postali to zbog svojih visokih počasti;¹⁴³ a Panetije u Leontinu, Kipselo u Korintu, Pizistrat u Ateni, Dionizije u Sirakuzi, postadoše [samosilnici] istim

¹³⁸ Ili 'tiranska vladavina', 'tiranida'.

¹³⁹ Podrazumijevaju se *moćnici* u državi, to jest: glasoviti, istaknuti, značajni muževi, za razliku od prostih pučana.

¹⁴⁰ Usp. 1305a 8; Vidi i Platon, *Država*, 565 D.

¹⁴¹ Grč. *τα πάτρια*; lat. *mores et instituta majorum*; engl. *hereditary power*; fran. *coutumes de leurs ancêtres*; njem. *die Tradition*; rus. *otenenecKue Zaeembi*; novogrč. *των πατροπαράδοτων βασιλειῶν ὑσμῶν* (od predaka baštinjene kraljevske ustanove/zakone).

¹⁴² Usp. 1305a 15.

¹⁴³ Podrazumijevaju se 'visoki položaji'. Vidi ranije tumačenje pojma *τιμή*.

načinom od pukovođa. Kao što dakle rekosmo, kraljevstvo je na razini vladavine najboljih, jer biva prema dostojanstvu,¹⁴⁵ ili prema osobnoj kreposti ili prema onoj svojeg roda ili prema dobročinstvu,¹⁴⁶ ili prema tima i još prema moći. Jer svi su, ili vršeći dobročinstva ili uzmožni činiti dobra djela državama ili narodima,¹⁴⁷ stekli takvu čast: jedni su ratom spriječili pad u ropstvo, kao Kodar, drugi su, kao Kir, oslobodili [domovinu], ili su naselili ili stekli zemlju, poput spartanskih, macedonskih i moloških kraljeva. Kralj naime želi biti čuvarem, kako oni što su stekli imutak ne bi trpjeli nikakve nepravde, a da puku nitko ne nanosi uvrede. Samosilništvo opet, kao što je često rečeno,¹⁴⁸ ne obzire se ni na što zajedničko, osim poradi vlastita probitka. Samosilnička svrha je naslada, dok je kraljevska ono što je lijepo.¹⁴⁹ Stoga samosilništva teže za novčanim dobicima, a kraljevstva više za čašću. Zato i kraljevsku stražu tvore građani, a samosilničku tuđinci-najmljenici.

A bjelodano je kako samosilništvo ima loše značajke i pučke i manjinske vladavine. Od manjinske vladavine ima to što mu je svrha bogatstvo (jer samo time može se održavati i tjelesna straža i mekoputan život), i nepouzdanje u svjetinu (stoga joj i provode uskratu oružja), a i zlostavljanje gomile, te izgon iz grada i raseljivanje, zajedničko je oboma: i manjinskoj vladavini i samosilništvu. Od pučke vladavine potječe ratovanje protiv značajnika i njihovo uništavanje, što tajno što javno, te proganjanje kao oporbenjaka i zapreka na putu do vlasti. Jer od dotičnika i običavaju potjecati urote, ili od onih koji sami žele vladati ili od onih koji ne žele robovati. Otuda i onaj

¹⁴⁴ Usp. i I. 2.

¹⁴⁵ Ili 'prema zaslugama'.

¹⁴⁶ Usp. III. 1285b 6.

¹⁴⁷ Grč. *τα εὖνη*; lat. *populi*; engl. *nations*; fran. *nations*; njem. *das Volk*; rus. *nijejnena*; novogrč. *τα εὖνη*. Kako i polovica navedenih prijevoda pokazuje, dobro je razlikovati pojam *narod* (*εὖνος*) od pojma *puk* (*δήμος*). Vidi i ranija tumačenja dotičnih pojmova.

¹⁴⁸ Usp. III. 1279b 6; IV. 1295a 19.

¹⁴⁹ Podrazumijeva se 'čudoredno lijepo', te otuda i u prijevodu riječi kao 'čast', 'plemenitost' i 'dobro'. Grč. *το καλόν*; lat. *honestas*; engl. *honour*; fran. *ce qui est noble*; njem. *die Ehre*; rus. *нпекpacHoe*; novogrč. *το ἀγαθόν* (dobro).

Perijandrov savjet Trazibulu,¹⁵⁰ o trgadbi klasova koji strše, naime: kako treba uvijek uklanjati građane koji se ističu. Kao što je, dakle, već rečeno,¹⁵¹ treba smatrati kako su ista počela promjena u ustavnim vladavinama i jednovladama. Jer zbog nepravde, straha i prezira uroćuju se mnogi među podanicima protiv jednovlada (a od nepravde najčešća je ona zbog objesti), te katkad i zbog lišidbe osobne imovine.

I [urotnicima] ciljevi su isti, kao i u drugim porecima: i u samosilničkim vladavinama i kraljevstvima. Jer golemo se bogatstvo i čast nalaze u samovladarâ, što priželjkiju svi. Jedne urote bivaju protiv osobe vladatelja, druge protiv vlasti; urote izazvane obješću¹⁵² su protiv osobe. Budući je objest raznovrsna, svaka od njih postaje uzrokom srdžbe. A rasršeni se većinom uroćuju radi osvete, a ne radi premoći. Na primjer, urota protiv Pizistratidâ nastade zbog sramote nanesene Harmodijevoj sestri pa tako i Harmodiju (jer Harmodije se pobunio zbog sestre, a Aristogiton zbog Harmodija). Urotili su se bili i protiv Perijandra, samosilnika u Ambraciji, što je na gozbi upitao jednog od svojih ljubavnika je li već zatrudnio od njega. I protiv Filipa se urotio Pauzanija, zbog toga što je dopustio da ga uvrijede Atalove pristaše, a Derda protiv Aminte Maloga, zbog toga što se hvalisao kako se naužio njegove mladosti. Protiv Euagore Cipranina urotio se uškopljenik, koji ga je, da osveti nanesenu uvredu, ubio zbog toga što mu je [samosilnikov] sin bio zaveo ženu. Mnoge urote nastadoše zbog toga što neki jednovladari obeščastiše tijelo kojeg podanika. Takva je bila Kratejeva urota protiv Arhelaja; budući je uvijek teško podnosio puteno općenje [s vladarem], pogodan bi mu bio i manji povod od slijedećega: iako mu bijaše obećao, ne htjede mu dati ni jednu od kćeri, nego onu stariju, pod pritiskom rata protiv Sire i Arabeja, dade za ženu kralju Alimeje, a mlađu njegovu sinu Aminti, misleći kako će se tako ovaj manje svađati s njegovim sinom od Kleopatre, ali pravi razlog otuđenosti

¹⁵⁰ Usp. 1284a 26.

¹⁵¹ Vidi: 1310a 40.

¹⁵² Podrazumijeva se 'uvreda nanesena vladateljskom obješću'.

[prema Arhelaju] bijaše što je teško podnosio taj ljubavnički odnos. Uroti se pridružio i Helanokrat iz Larise zbog istog uzroka; jer kad, iskoristivši [cvijet] njegove mladosti, Arhelaj mu nije omogućio povratak [u zavičaj], iako je bio obećao, mislio je kako njihov odnošaj nije nastao zbog ljubavne žudnje, nego zbog želje za uvredom. Piton i Heraklid, Enejci, ubili su Kotija, kako bi osvetili oca, dok se Adamant odmetnuo od Kotija, da osveti sramotu što ga je dao uškopiti dok još bijaše dječakom.

Mnogi također i zbog toga što im je tijelo zlostavljano udarcima, rasršeni nanesenom sramotom, ili su ubili ili su pokušali ubiti visoke činovnike i moćnike s kraljevskom ovlašću; tako je u Mitileni Megakle, sa svojim prijateljima, urotivši se pobio Pentilide, koji su išli okolo i mlatili [ljude] toljagama, a kasnije je Smerd ubio Pentila, koji ga bijaše premlatio i otrgnuo od žene. A i u uroti protiv Arhelaja Dekamnih bijaše vođom i prvi je podjarivao urotnike. Uzrok njegove srdžbe bijaše što ga je [Arhelaj] izručio pjesniku Euripidu da ga išiba; Euripid je opet bio rasršen jer je Dekamnih govorio nešto o smrtnu zadahu iz [pjesnikovih] usta. I mnogi drugi iz istih uzroka bili su što poubijani, što izlagani urotama.

A slično biva i zbog straha;¹⁵³ jer upravo to bijaše jedan od uzroka, kako u ustavnim državama tako i u jedno vladama; kao što se Artapan urotio protiv Kserksa i ubio ga, bojeći se optužbe zbog Darija, jer ga je dao objesiti bez Kserksove naredbe, nego je mislio kako će proći bez kazne, kao da će se zaboraviti ono kazano za objedom. [Druge urote nastaju] zbog prezira, kao što je ono neki ubio Sardanapala, vidjevši ga gdje grebena vunu sa ženama (ako je istinito ono što pripovjedači pričaju; nu ako nije o njemu, moglo bi biti istinito o kome drugome);¹⁵⁴ i Dion se urotio protiv Dionizija Mlađeg zbog prezira, vidjevši kako su i ostali građani tako raspoloženi i da je on uvijek pijan. A i među prijateljima znaju se neki urotiti zbog prezira; zbog toga što im on vjeruje, oni ga preziru, [nadajući se] kako će ostati skriveni.¹⁵⁵

¹⁵³ Usp. 1302b 2, 21; 1311a 25.

¹⁵⁴ Usp. I. 1259a 7.

¹⁵⁵ To jest: 'jer vjeruju kako će njihov čin ostati skriven zbog

I oni koji mniju kako će uzmoći zadobiti vlast na neki način se uroćuju zbog prezira; jer kako su uzmožni te preziru pogibelj, zbog moći se lako odvažuju na čin, kao što vojskovođe [napadaju] jednovladare, kako je ono Kir napao Astijaga, prezirući i njegov osobni život i [vojnu] moć, jer vojska bijaše zapuštena, a on odan mekoputnu životu; a i Seut Tračanin urotio se protiv Amadoka, kojemu bijaše vojskovođa.

Neki se pak i zbog više razloga upuštaju u urotu, kao i zbog prezira i zbog dobitka, napr. Mitridat protiv Ariobarzana (a najviše zbog toga uzroka napadaju oni koji su neustrašive naravi, i zauzimaju visoke vojničke položaje kod jednovladarâ, jer hrabrost opskrbljena moću je neustrašivost); i zbog tih dvaju svojstava, nadajući se da će lako pobijediti, upuštaju se u urote. Onima koji se zbog slavohleplja uroćuju drukčiji je način uzroka, različit od onih već spomenutih. Naime, nikako ne izabire izložiti se pogibelji, poput onih koji se uroćuju protiv samosilnikâ, gledajući na dobitak i goleme počasti koje im kao takvima pripadaju, istim načinom i svaki od onih što su urotnici zbog slavohleplja, nego prvi to čine zbog spornenutog razloga, drugi pak kao da bi dotično bilo kakvo iznimno djelo kojim čovjek postaje slavan i poznat među ostalima; tako se oni uroćuju protiv jednovladarâ, ne želeći steći jednovladu, nego slavu. Nu veoma su malobrojni oni koji nasrću zbog takvoga razloga. Jer dotičnici moraju biti tako odlučni da ni ne pomišljaju na spas, ako im ne uspije poduzeto djelo. Ti trebaju slijediti onaj Dionov odgovor, iako to mnogi lako ne dosežu. Jer on je s malo vojske zaratio protiv Dionizija, govoreći kako se tako čuti, da dokle god bude uzmogao stići, dostatno će mu biti od poduzeta pothvata, pa ako tek što stupi na tlo [domovine], odmah i umre, lijepo će primiti samu smrt.

A propada samosilnička vladavina i na onaj jedan način kojim i svaki pojedini od ostalih državnih poređaka, naime - *izvana*, ako koji drugi oprečan državni

prijateljstva prema dotičniku; što potvrđuje i stariji latinski prijevod /Ps. Thomas/ - *credentes quod obliviscantur injuriae illatae propter amicitiam*.

poredak bude jači (jer da to dotični [poredak] želi, bjelodano je, budući da je prisutna oprečnost u temeljnim načelima; naime, ono što žele - ako su uzmožni - to svi i čine); a oprečni su kao državni poreci pučka i samosilnička vladavina, prema Heziodu, kao lončar lončaru¹⁵⁶ (jer krajnja pučka vladavina je samosilništvo), dok su kraljevstvo i vladavina najboljih oprečni samosilništvu zbog suprotnosti državnog poretka (i stoga Spartanci oboriše većinu samosilničkih vladavina, a i Sirakužani u ono doba dok su skladno vladali državom). [Ali samosilništva propadaju i *iznutra*], sama od sebe, kad se bune sami sudionici u vlasti, kao nekoć u slučaju Gelona i sada u Dionizija; u Gelona je Trazibul, Hijeronov brat, laskama zaveo Gelonova sina i poticao ga na naslade, kako bi sâm zavladao; njegovi svojaci okupe pristaše, ne kako bi u cijelosti srušili samosilništvo, nego samo Trazibula - nu njihove pristaše, iskoristivši prigodu, izbace sve njih. Protiv Dionizija opet zaratio je Dion, njegov svak, i pridobivši puk, zbacio je Dionizija s vlasti, ali je poslije i sâm poginuo.

Dva su uzroka zbog kojih najčešće dolazi do urota protiv samosilničkih vladavina - mržnja i prezir; jedno od toga, mržnja protiv samosilnikâ, uvijek je prisutno, ali i zbog prezira mnoge su [takve vladavine] propale. Dokaz je tomu ovo: oni koji su sami došli do vlasti, ti su je većinom i zadržali; oni pak koji su je baštinili,¹⁵⁷ tako reći su je svi odmah i izgubili; jer, živeći u raskošju, postaju dostojni prezira i pružaju mnoge prigode urotnicima. Dijelom mržnje treba smatrati i srdžbu. Jer na neki način ona biva uzrok istim činidbama. Često je ona i učinkovitija od mržnje: budući da žešće napada, zbog toga što se strast ne služi razborom (najčešće se ljudi prepuštaju nagonima zbog uvrede, zbog kojega je razloga propala i samosilnička vladavina Pizistratidâ i mnoge druge), dočim se mržnja više [služi razborom], jer gnjev biva s bolom, tako te tad nije lako biti razborit, dok u mržnji nema bola.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Posrijedi je navod /Heziod, *Djela i dani*, 25/, koji cio u doslovnu prijevodu glasi: 'I lončar lončara mrzi, i tesar se s tesarom spori.'

¹⁵⁷ Usp. Platon, *Zakoni*, III. 695.

¹⁵⁸ Usp. Aristotel, *O govorničkome umijeću* (Retorika), II. 1382a 12.

A uglavnom rečeno, one uzroke [propasti] koje navedesmo¹⁵⁹ za krajnju i nemiješanu vladavinu nekolicine i krajnju pučku vladavinu, tē iste treba postaviti i za samosilničku vladavinu. Jer su tī poreci zapravo »višedijelna samosilništva«.¹⁶⁰

Kraljevstvo veoma rijetko propada zbog izvanjskih čimbenika, i zbog toga je dugovječno; njemu propast najčešće potječe od njega samoga. Ono propada na dva načina: jedan je kad se bune jedni protiv drugih sami sudionici kraljevstva;¹⁶¹ drugi je način kad [kraljevi] teže vladati samosilnički, proširiti svoju vlast i mimo zakona. Nu sada¹⁶² ne nastaju kraljevstva, nego gdje i nastaju [takvi oblici državnog poretka], prije su to jednovlade i samosilništva, zbog toga što je kraljevstvo voljna vladavina,¹⁶³ i u krupnim stvarima vrhovna je ovlast, dok su danas mnogi jednaki, i nitko se ne razlikuje toliko te bi bio primjeren veličini i dostojanstvu dotičnog položaja u vlasti. Tako te zbog toga [ljudi] od svoje volje ne podnose takvu vlast; a zavlada li tkogod na prijevaru ili silom, već se to čini samosilničkom vladavinom. U kraljevstvima prema rodu,¹⁶⁴ već navedenim uzrocima propasti treba pridati još jedan, a to je što mnogi postaju vrijedni prezira, pa iako ne posjeduju samosilničku moć, nego sâmo kraljevsko dostojanstvo, [podanicima] čine nasilje. Jer tad je laka njegova propast; naime, čim ga podanici više ne žele, odmah više nije kralj, dok samosilnik ostaje na vlasti i kad ga [podanici] neće. Propadaju, dakle, jednovlade zbog takvih i tima sličnih uzroka.

11 Jasno je kako se one¹⁶⁵ čuvaju, naprosto rečeno, oprekama;¹⁶⁶ a prema pojedinome, kraljevstva se održavaju ako se vlada umjereno. Jer koliko im je manja vrhovna ovlast, nužno će dulje vrijeme trajati

¹⁵⁹ Usp. 1302b 25-33; 1304b 20 - 1306b 21.

¹⁶⁰ Podrazumijeva se: 'samosilničke vladavine podijeljene među više osoba.'

¹⁶¹ Kao npr. članovi kraljevske obitelji.

¹⁶² Ili 'u naše doba'.

¹⁶³ Podrazumijeva se 'vladavina uz pristanak podanika'.

¹⁶⁴ Ili 'u nasljednim kraljevstvima'.

¹⁶⁵ To jest: jednovlade ili 'monarhije'.

¹⁶⁶ Ili 'uzrocima koji su oprečni onima navedenim' ili 'uzrocima propasti' (?).

cjelokupna vlast. Naime, kraljevi tada bivaju manje samosilnički i po običajima više jednaki [drugima], pa im i podanici manje zavide. Zbog toga je i u Mološana kraljevstvo trajalo dugo vremena, a i u Spartanaca, jer se tu od početka vlast dijelila između dvojice, a kasnije je Teopomp, koji je tu vlast ograničio u mnogome, uveo i nadzorništvo.¹⁶⁷ Jer, oduzevši od moći [kraljeva], učinio je kraljevstvo vremenski trajnijim; tako te na neki način, ne samo što nije oslabio kraljevstvo nego ga je još ojačao; kako kažu da je i svojoj ženi odgovorio, kad ga je ona pitala, zar se ništa ne srami što sinovima ostavlja manje kraljevstvo nego što ga je sâm od oca baštinio: »Nikako se ne sramim, jer im ostavljam trajnije«.

Samosilništva se čuvaju dvama najoprečnijim načinima, a jedan je od njih onaj baštinen od starine i kojim održava vlast većina samosilnika. Kažu da je većinu toga ustanovio Perijandar iz Korinta. A mnogi se takvi [primjeri] mogu prikupiti i iz perzijske vladavine. Postoje već odavno propisana pravila za održanje samosilničke vladavine, ukoliko je ono moguće; naime: istaknute ljude suzbijati i ukloniti one uznosita duha, te ne dopustiti zajednička blagovanja, ni udružbe, odgoj, ni bilo što slično, nego se treba čuvati svega onoga od čega može nastati dvoje: ponos i pouzdanje; i ne treba dopustiti ni znanstvene razgovore, ni bilo kakve druge zajedničke skupove u dokolici, i mora se činiti sve da se ljudi što manje uzajamno upoznaju (jer poznanstvo rađa veće uzajamno pouzdanje). I svi prisutni građani moraju uvijek biti na oku i baviti se pred njegovim vratima¹⁶⁹ (jer tako će najmanje skrivati ono što rade, i teško će postati uznositi, uvijek tako robujući). Tim i takvim perzijskim i barbarskim načinima [treba se poslužiti] i oni su samosilnički (jer svima se postiže isti učinak). Isto tako [samosilnik] treba doznati što koji od njegovih podanika govori ili čini i mora imati uhode, kao u Sirakuzi one 'opovjednice' i one 'prislušnike'¹⁷⁰,

¹⁶⁷ Ili 'nadzorne vladatelje' ili 'efore'. Vidi i ranije tumačenje dotičnog nazivka.

¹⁶⁸ Usp. 1311a 15-22.

¹⁶⁹ Podrazumijeva se: manji ili veći značajnici (koji bi mogli biti pogibeljni) moraju biti vladaru pred očima.

¹⁷⁰ Riječ je o različitim špijunima, kakvi su i 'opovjednice'

koje je izašiljao Hijeron gdje god bi bilo kakvo okupljanje ili kakav sastanak (jer ljudi manje otvoreno govore, bojeći se takvih; a ako govore otvoreno, manje se mogu skriti). [A korisno je samosilniku] da se podanici uzajamno kleveću i sukobljavaju: prijatelji s prijateljima, puk sa značajnicima, te bogataši jedni s drugima. Pa i osiromašiti podanike samosilnička je značajka, kako bi se time izdržavala tjelesna straža, i kako podanici, zauzeti dnevnim poslovima, ne bi imali vremena za urote. Primjer su toga piramide u Egiptu, zavjetni darovi Kipselidâ, gradnja Olimpiona od Pizistratidâ i među javnim radovima na Samu oni Polikratovi (jer svima se tim pothvatima uzmaže isto: zaposlenost i osiromašenje podanika). Zatim prinos [izvanrednih] daća, kao u Sirakuzi (gdje je za vladavine Dionizija u roku od pet godina sva imovina [građana] otišla u državnu blagajnu kao porez). Samosilnik, uz to, potiče i na rat, kako bi podanici njime bili obuzeti i neprestance u potrebi za vojskovođom. I dok se kraljevstvo održava s pomoću prijatelja, značajka je samosilništva ne pouzdavati se u prijatelje, budući da svi žele srušiti [samosilništvo], a prijatelji to još najviše i mogu.

I stvari koje se događaju u krajnjoj pučkoj vladavini sve pripadaju i samosilništvu: ženska vladavina¹⁷² u domovima, kako bi one dojavljivale [vlastima]

i 'prokazivačice', te puki 'poslušnici'. Kako je posrijedi pradedna nadzorna ustanova, poučno je navesti različite prijevode. Grč. *ai ποταγωγίδες καλούμενοι, και οἷς ὠτακονστής*; tat. *quae Potagogides appellabantur, et Otacustae (quasi délatrices et auscultatores dicas)*; engl. *the 'female detectives'... and the eavesdroppers*; fran. *les espionnes femelles ... ei les écouteurs*; njem. *die sogenannten Potagogiden und die Otakusten*; rus. „*npueodumeAbHUu*,” *UJIU mex „nodcAyuiueameAei”*; novogrč. *ποταγωγίδες. . και ὠτακονστής* (uz podrobnu tumačiteljsku primjedbu za prvu imenicu: 'žene koje su spolno saobraćale s osumnjčenicima te izvlačile od njih njihove misli i nakane').

¹⁷¹ Posrijedi je hram Olimpijskog Zeusa u Ateni, koji su Pizistratidi počeli graditi, ali je ostao nedovršen.

¹⁷² Doslovno 'ženovlađe': vlada, uprava žena kućanstvima, obiteljima. Grč. *γυναικοκρατία*; lat. *mulierum licentia et dominatus*; engl. *the power given to women*; franc. *autorité absolue des femmes*; njem. *die Frauenherrschaft*; rus. *zocnodcmeo xceHw,UH*; novogrč. *ή γυναικοκρατία*.

o muževima, te popustljivost prema robovima zbog istog uzroka. Jer ne uroćuju se ni robovi ni žene protiv samosilnikâ, i kako su tu sretni, nužno su dobrohotni i prema samosilničkim i prema pučkim vladavinama. Naime, i puk želi biti jednovladar. Stoga je laskatelj kod obojih u časti; kod puka je to pukovođa¹⁷³ (jer pukovođa je laskatelj puku); kod samosilnikâ opet oni koji se ponizno ponašaju prema njemu, što i jest zadaća laskanja. Zbog toga samosilništvo voli nevaljalce¹⁷⁴. [Samosilnici] uživaju da im se laska, što pak neće učiniti nitko tko je slobodna duha, nego čestiti ljudi ili vole ili ne laskaju. A opaki su korisni za opačine. Jer »klin se klinom [izbija]«, kako kaže poslovice. Uz to, ne radovati se nikomu dostojanstvenu i slobodnu, također je samosilnička značajka (jer samosilnik drži kako je jedino on toga dostojan; onaj pak tko se nadmeće s njim u dostojanstvu ili slobodi, oduzima prvenstvo i gospodstvo samosilničke vladavine; takve mrze kao rušitelje vlasti). Isto je tako samosilnička značajka radije zajednički blagovati i dnevice općiti s tuđincima negoli sa sugrađanima, jer su mu ovi neprijatelji, dok mu oni nisu protivnici.

Tê i takve [značajke] pripadaju samosilništvu i njima se održava dotična vladavina, i u njima ne manjka nikakve opačine. A sve je to, tako reći, sadržano u trima zasadama. Jer samosilništvo smjera trojemu: prvo, učiniti podanike poniznima (malodušnik se, naime, neće urotiti ni protiv koga); drugo, izazvati međusobno nepovjerenje (jer samosilništvo ne propada prije nego što ljudi ne izgube pouzdanje jedni u druge; zbog toga i ratuju protiv čestitih ljudi kao škodljivih po njihovu vlast, ne samo zbog toga što ti neće da se njima vlada silnički nego i zato što su pouzdani i međusobno i prema drugima, pa niti optužuju, bilo svoje bilo druge); treće, [izazvati] nemoć za djelo (jer nitko ne pokušava ono što je nemoguće, te tako ni rušenje samosilničke vladavine, ako nije prisutna potrebna moć). Na ta se tri pravila, dakle, svode nakane u samosilnikâ. Jer sve njihove zasade mogao bi tkogod svesti na ove pretpostavke:

Ili 'demagog'. Vidi i ranije tumačenje dotičnog nazivka.
Ili 'opake, zle ljude'.

da se ljudi ne pouzdaju jedni u druge, da su nemoćni djelovati, te da su ponizni.

29

To je dakle jedan način kojim se mogu očuvati samosilništva. Drugi počiva na postupcima što su gotovo oprečni tima spomenutim. Taj se način može shvatiti iz propasti kraljevstava. Jer kao što je jedan način propasti kraljevstva učiniti njegovu vlast više samosilničkom, tako je spas samosilništva učiniti njegovu vlast više kraljevskom, čuvajući pri tome samo jedno: *moć*, kako bi se vladalo ne samo onima koji su voljni nego i onima koji nisu voljni [da se njima vlada], jer ostane li bez nje, ostaje i bez samosilničke vlasti. Nego ta moć treba ostati kao osnova, dok ostale stvari treba obavljati, ili hiniti da se obavljaju, skladno na kraljevski način; prvo, nek se čini kako [vladar] misli na zajedničke novce, i ne rasipa ih na darove koji vrijeđaju mnoštvo, osobito kad se novac oduzima od njih koji mukotrpno rade i teško zarađuju, kako bi se obilno razdavao priležnicama, tuđincima i umjetnicima; nego nek polaže računa o primicima i izdacima, kako su već činili neki među samosilnicima (jer tako bi se dotičnik mogao činiti više upraviteljem gospodarstva negoli samosilnikom; a ne treba se bojati da će mu uzmanjkati novaca, budući je vrhovnik u državi; pa i samosilnicima koji izbijaju izvan zavičaja korisnije je postupiti tako negoli ostavljati sa sobom nagomilano blago; jer tako je manje vjerojatno da će čuvari napasti vlast, budući da su po samosilnike pogibelniji ti što ostaju kao čuvari negoli građani koji pođu s njima; naime: dok su ovi zajedno s njima, oni ostaju iza njih). Zatim, treba se činiti kako [on] prikuplja poreze i prinose radi državnog gospodarstva, kako bi se to - ustreba li - upotrijebilo i u ratne svrhe, te u cijelosti da se prikaže kao čuvar i rizničar zajedničkog, a ne svojeg zasebnikog novca. On se ne smije činiti žestokim, već dostojanstvenim, i uz to takvim da ga se ne boje kad ga susretnu, nego da ga više štuju. Nu to mu nije lako postići ako je takav te zasluhuje prezir; stoga, ako se oko ostalih kreposti ne trudi, treba nastojati oko one ratničke, pa ostaviti dojam kako je takav. Zatim se treba činiti kako ne samo što on nije osramotio nikoga od podanika, bilo mladića bilo djevojku, nego ni tkogod drugi od njegovih, a slično i žene iz njegova doma

29

30

35

40

1314^b

5

10

15

20

25

imaju se ponašati prema ostalim ženama, jer su i zbog ženskih objesti propala mnoga samosilništva.

Što se tiče tjelesnih naslada treba činiti oprečno onome što čine sada neki od samosilnikâ (jer ti ne samo što se od rane zore tome odaju i čine to neprestance mnoge dane, nego žele i da ih drugi vide gdje to čine, kako bi im se divili kao blaženima i sretnima), i što je moguće više treba u tome biti umjeren; ukoliko to ne može, onda barem treba ostaviti pred drugima dojam kao da izbjegava dotične naslade (jer ne može se lako navaliti na trijezna čovjeka, niti ga prezreti, nego na pijana, i ne na budna, nego na pospana). Treba dakle činiti oprečno gotovo svemu onome što je već rečeno¹⁷⁵ (jer on treba izgraditi i ukrasiti grad¹⁷⁶ kao da je njegov zaštitnik, a ne samosilnik). Uz to, treba ostavljati dojam kako uvijek štuje bogove revnosno (jer podanici se manje plaše trpiti štogod protuzakonito od takvih, ako smatraju kako je vladar pobožan i štuje bogove, i rjeđe će se urotiti protiv onoga za koga drže kako su mu bogovi subojnici), ali [njegova bogobojaznost] treba biti bez ludosti. One pak koji se u čemu ističu treba častiti tako da ne pomisle kako bi ih više častili građani kad bi bili samostalni; i te časti treba osobno podjeljivati, dok kažnjavanja neka izvršavaju ostali činovnici i sudišta. Zajednička je obramba svake iednovlade ne činiti nikojega pojedinca velikim,¹⁷ nego ako se mora, onda više njih (jer će tada jedni paziti na druge); naime, ako se tkogod mora 'učiniti velikim', onda neka mu čud ne budu prkosna (jer takva je čud najsklonija nasrtaju u svim činidbama); ako je pak potrebno komu oduzeti moć, treba to činiti postepeno, i ne lišavati ga cjelokupne ovlasti u jednome mahu.¹⁷⁸ Uz to, [samosilnik] se treba suzdržavati od svake objesti, a još najviše od dvojega: [nasilja] nad tijelom i nad mladošću.¹⁷⁹ Takav je oprez još najpotrebniji prema častoljubivim ljudima;

30

35

40

1315^a

5

10

15

¹⁷⁵ Usp. 1313a 35 - 1314a 29.

¹⁷⁶ Ili 'državu', to jest: 'gradodržavu'. Vidi i ranije tumačenje višeznačnice *πόλις*.

¹⁷⁷ To jest: dati mu veliku ovlast (moć).

¹⁷⁸ Usp. 1308b 15.

¹⁷⁹ Podrazumijeva se nasilje nad nečijom osobom i spolna zloraba mladeži.

jer ljubitelji novaca teško podnose kad im se dirne u novce, a isto tako i obeščašćenje oni častoljubivi i čestiti među ljudima.

Stoga, ili takve stvari ne treba činiti, ili treba ostavljati dojam kao da kažnjavanja provodi očinski, a ne zbog zazora; druženje s mladeži nek je zbog ljubavnih uzroka, a ne zbog ovlasti [koju ima]; u cijelosti, ono što se čini obeščašćenjem treba iskupljivati uvećanim častima. Od onih što rade o glavi samosilniku najstrašniji su, i protiv njih je potrebna najveća zaštita, oni kojima nije ni do samoga života, samo ako [silnika] unište. Stoga se najviše čuvati treba onih što misle kako su uvrijeđeni: ili oni sami ili njihovi svojaci; jer bezobzirni su prema sebi samima oni koji zbog strasti napadaju, kao što i Heraklit kaže: »Teško je protiv srca se boriti, jer ono što želi, to dušom kupuje.«¹⁸⁰

Budući se države sastoje od dvaju dijelova, od ljudi neimućnih i od imućnika, [samosilnik] treba učiniti sve da oboji misle kako im je spas u dotičnoj vlasti, i da jedni drugima ne nanose nepravdu; i koji god budu snažniji, tē treba najviše uključiti u svoju vlast, tako te, bude li takvim načinom uredio stvari, neće samosilnik morati ni robove oslobađati, niti građane razoružavati; jer dostatno je bilo koji od tih dijelova pridati svojoj postojećoj moći, pa da bude jači negoli napadatelji. Nu suviše je govoriti pojedince o svim tim stvarima, jer sâm cilj je bjelodan: da se on treba činiti svojim podanicima ne kao samosilnik, nego kao upravitelj i kralj, i ne kao prisvajatelj, nego kao nadgledatelj, te da se drži umjerenosti u životu, a ne pretjeranosti; uz to, značajnicima treba omiljeti, dok mnoštvo treba laskama zavoditi. Iz tih je stvari nužno, ne samo da mu vlast bude ljepša i sretnija, zbog toga što vlada boljima,¹⁸¹ koji nisu poniženi, niti ga mrze ili se boje, nego će i vladavina biti dugotrajnija; uz to, on sâm se treba ponašati prema valjanu

¹⁸⁰ Frag. 85 (Diels). Izreka u cijelosti glasi: *ἔνμω μάχεσθαι χαλεπὸν ὁ γὰρ ἂν ὑέλτ' ψυχῆς γώνεται*; šire uzeto, podrazumijeva se smisao: sa srcem (strašću, žestinom) teško je boriti se, jer što ono zaželi, to kupuje i po cijenu duše (života).

¹⁸¹ Usp. I. 1254a 25.

običaju, ili lijepo u skladu s krepošću ili barem poluvaljano, i ne kao opak, nego poluopak.

12 Pa ipak su od svih državnih poredaka najkratko-trajniji manjinska i samosilnička vladavina. Jer najdulje je vrijeme trajalo samosilništvo u Sikionu, ono Ortagore i njegovih potomaka; održalo se, naime, stotinu godina. Uzrok je tomu što podanicima vladahu umjereno i u mnogim se stvarima pokoravahu zakonima; a i zato jer Klisten zbog svoje ratničke sposobnosti nije dopao prezira, a bijahu zadobili i naklonost puka, pobrinuvši se za mnoge potrebe. I priča se kako je Klisten nadario vijencem suca koji mu nije dosudio natjecateljsku pobjedu; neki opet kažu kako lik takvog presuditelja predočuje kip u sjedecern položaju na glavnome trgu. A priča se i o Pizistratu kako je jednom prigodom dopustio da zbog optužbe izađe pred Areopag.¹⁸² Druga po trajnosti bijaše vladavina Kipselidâ u Korintu, jer je i ona trajala sedamdeset i tri godine i šest mjeseci. Kipsel je samosilnički vladao trideset godina, Perijandar četrdeset i pol, a Psametih, Gorgov sin, tri godine. Uzroci su i tu isti, jer Kipsel bijaše pukovođa, ³ te za cijelo razdoblje svoje vladavine bijaše bez tjelesne straže; dočim Perijandar, iako bijaše samosilnik, bio je i vičan ratnik. Treća je [po trajnosti samosilnička vladavina] Pizistratidâ u Ateni. Nu ta ne bijaše neprekidna, jer je Pizistrat dva puta bio prognan za vrijeme svoje silničke vladavine, tako te je u trideset i tri godine samo sedamnaest godina i vladao kao samosilnik, a njegovi sinovi osamnaest, što je u svemu trideset i pet godina. Od preostalih [dulje se održala] vladavina Hijeronova i Gelonova u Sirakuzi. Nu ni ta nije potrajala mnogo godina, nego u svemu osamnaest godina. Jer Gelon je sedam godina vladao kao samosilnik, i u osmoj je umro, dok je Hijeron vladao deset godina, a Trazibul je bio izgnan u jedanaestome mjesecu svoje vladavine. Uopće, mnoge su samosilničke vladavine bile sasvim kratkotrajne.

¹⁸² Bio je, navodno, okrivljen za ubojstvo, ali se njegov tužitelj povukao.

¹⁸³ Podrazumijeva se da je uživao naklonost širokih slojeva, te otuda u latinskom prijevodu: *populum indulgenter tractabat*, a u engleskom: *was a popular man*.

Rečeno je, dakle, gotovo o svima ustavnim porecima i jednovladama, s kojih uzroka propadaju i čime se održavaju.

U *Državi*¹⁸⁴ Sokrat govori o promjenama, ali ne kazuje primjereno. Jer o promjeni najboljeg i prvog državnog poretka ne govori ništa posebno. Kaže, naime, kako je uzrok u tome što ništa ne ustrajava, nego se sve u nekom [vremenskom] oblazu mijenja, a početak je u onim brojevima 'od kojih trica i četvrtica, spojene s peticom, tvore dva sklada',¹⁸⁵ hoteći reći kad broj toga lika postane 'krutina', kao da narav katkada rađa opake ljude koji se ne mogu popraviti odgojem. A to opet možda i nije tako loše rekao (jer mogu bivati neki koje nije moguće odgojiti, niti da budu čestiti muževi), ali zašto bi ta promjena bila svojstvenija njegovoj najboljoj državi više negoli svim ostalim i svemu ostalome što nastaje? I da li s pomoću vremena, zbog kojega se - kako kaže - sve stvari mijenjaju, i stvari koje nisu nastale zajedno ipak se zajedno mijenjaju, kao ako je štogod nastalo dan uoči obrata,¹⁸ zar će se zajedno s ostalima mijenjati? Uz to, zbog kojega se uzroka ona¹⁸⁷ mijenja u spartansku državu?¹ Jer se češće u oprečan negoli u sličan oblik mijenjaju svi državni poreci. Isti je razlog i za ostale promjene, jer kaže kako se spartan-

¹⁸⁴ Posrijedi je Platonova *Država*.

¹⁸⁵ Ovo je tek dio opširnijeg stavka u Platonovoj *Državi* (VIII. 546 bc). Posrijedi je odnos brojeva 4:3, koji kad se spoje (združe, vjenčaju) s brojem 5, tvore pravokutni trokut, kojemu su stranice 3,4,5. A kad se 'broj toga lika' pretvori u 'krutinu', to jest: kad se 'kubira' - bilo dodavanjem kubusa stranica, ili kubiranjem površine - dobiva se broj 216, koji u danima daje najmanje razdoblje za razvoj ploda u čovjeka, i stoga je (prema Platonovu mnijenju) izvor izrođenja. Spomenuta dva sklada su kvadrat sa stranicama 3.600 i pravokutnik sa stranicama 4.800 i 2.700, a površina svakoga od njih je $12.960.000 = (3 \times 4 \times 5)^4$. Riječ je o svadbenom broju (koji se naziva i vjenčani, ženidbeni broj). Znanstvenik D'Arcy Thompson (1935) izračunao je da je broj minuta u 25 godina točno 12.960.000, pa je Platon naprosto htio reći kako se čovjek treba ženiti u dvadeset i petoj godini života. U tome tumačenju ima jedna teškoća: stari Grci nisu poznavali minute (prema komentaru B. Jowetta i J. Tricota).

¹⁸⁶ Ili 'prije ispunjenja vremenskog kruga'.

¹⁸⁷ To jest: najbolja, savršena država.

¹⁸⁸ Usp. Platon, *Država* (VIII. 544 c.)

ski državni poredak mijenja u vladavinu manjine, iz nje pak u pučku vladavinu, iz koje opet u samosilništvo. Mijenjaju se one, međutim, i obratno, kao iz pučke vladavine u manjinsku, i to češće negoli u jednovladu. Uz to, on ne govori ništa o tome hoće li biti promjene samosilničke vladavine, ili je pak neće biti, te zbog kojega uzroka i u koji oblik države. A uzrok je tomu što i nije mogao lako reći, jer dotično je nešto neodređeno, i jer prema njemu [samosilništvo] se mijenja u prvotni i najbolji državni poredak. Tako bi nastalo nešto neprekidno i kružno. Nu mijenja se i samosilništvo u samosilništvo, kao u Sikionu ono Mironovo u Klistenovo, i u manjinsku vladavinu, kao u Halcidi Antileontova vladavina, i u pučku vladavinu, kao Gelonovo samosilništvo u Sirakuzi, pa u vladavinu najboljih, kao Harilajevo samosilništvo u Sparti. A mijenja se i iz manjinske vladavine u samosilništvo, kao većina drevnih vladavina na Siciliji, na primjer ona u Leontinu u Panetijevo samosilništvo, ona u Geli u Kleandrovo, ona u Regiju u Anaksilajevo, te slično i u mnogim drugim državama. A neumjesno je i pomisliti kako se [državni poredak] mijenja u vladavinu manjine zbog toga što su lakomi na novac i pohlepni za probitkom oni koji su na vlasti, a ne prije zbog toga što oni koji uvelike premašuju imutkom smatraju kako nije pravedno da jednako sudjeluju u državnoj upravi oni bez ikakve stečevine i oni s tečevinom. I u mnogim manjinskim vladavinama [ljudima na vlasti] nije dopušteno bogatiti se, nego postoje zakoni koji to priječe; a u Kartagi, koja ima pučansku vladu, dotičnici se bogate, ali nije se promijenio državni poredak.¹⁹⁰

Neumjesno je i reći kako se vladavina manjine sastoji od dvije države: jedne bogataša i druge siromaha.¹⁹¹ Jer zašto bi ona bila više takva od spartanske ili bilo koje druge države, u kojoj svi nemaju iste stečevine ili pak svi nisu jednako čestiti? Pa i ako nitko ne postane siromašniji negoli je bio prije, ipak se manjinska vladavina mijenja u pučku, postanu li

¹⁸⁹ Usp. Platon, ibid. (VIII. 550 E.)

¹⁹⁰ Ili 'pa ipak do današnjeg dana u Kartazana nije došlo do prevrata' (prema B. Jowettu).

¹⁹¹ Platon, *Država* (VIII. 551 D.)

brojniji neimućnici, te iz pučke vladavine u onu neko-
 licine, postane li snažniji imućnički stalež negoli mno-
 šтво, i budu li jedni nehajni, dok drugi paze što rade.
 Iako ima mnogo uzroka zbog kojih nastaju prom-
 jene,¹⁹² on govori samo o jednom,¹⁹³ kako - živeći
 raskošno i zbog lihvarjenja - [podanici] postaju siro-
 masi, kao da u početku bijahu bogati svi ili barem
 većina. A to je neistinito; nego kad koji od vođa
 izgube imutak, stanu novotariti;¹⁹⁴ nu kad se to
 dogodi komu od ostalih, ne biva ništa čega se treba
 bojati, i ne mijenja se ni tada [vladavina nekolicine]
 ništa više u pučku vladavinu negoli u koji drugi
 državni poredak. Uz to, ako [građani] ne sudjeluju
 u javnim častima, ako im se nanosi nepravda ili ih
 sramote, oni se bune i mijenjaju državne poretke,
 iako nisu rasipnički potrošili svoj imutak..¹⁹⁵ zbog
 toga što svatko može činiti što hoće, čemu uzrok kaže
 da je pretjerana sloboda.¹⁹⁶ A iako postoji više
 manjinskih i pučkih vladavina, o njihovim promje-
 nama Sokrat govori kao da postoji samo jedan oblik
 svake od njih.

¹⁹² Podrazumijeva se: promjene iz manjinske vladavine u pučku
 (ili 'iz oligarhije u demokraciju').

¹⁹³ Vidi Platon, ibid. (VIII. 555 D.)

¹⁹⁴ Ili 'počnu zagovarati novine (novo stanje, novotarije)
 u državnom ustrojstvu'. Pri prijevodu ovog ključnog glagola
καινοτομέω (novo rezati, obnoviti, promijeniti; uz pejorativno
 značenje kao u lat. *novare*: novotariti, mutiti, buniti) - susreće se
 poprilična raznolikost. Grč. *καινοτομούσιν*; lat. *U res novas moli-*
untur; engl. *they are ripe for revolution*; franc. *se montrent*
partisans des innovations; njem. *dann schreiten sie zu Umsturz*; rus.
možda OBU cмpeMнmчн и uoeиeчmeoM β зocыdапчmeeHHOM
cmpoε; novogrč. *τρέπονται πράγματι εἰς πολιτικούς νεωτερι-*
σμούς (okreću stvar(i) prema novotarijama u državi).

¹⁹⁵ Tu stanoviti broj tumačitelja (Thurot, H. Rackham i J. Tri-
 cot) pretpostavljaju prazninu (lakunu) u tekstu.

¹⁹⁶ Vidi Platon, ibid. (VIII. 557 C, 564).

Z. VI.

Već je ranije rečeno kolike su i koje razlike savjeto-
 davnog i vrhovnog tijela, te o rasporedu upravnih
 položaja i sudišta, i koji od njih odgovaraju kojem
 državnom poretku,¹ a zatim o propadanju i čuvanju
 državnih poredaka, i o uzrocima zbog kojih do toga
 dolazi.² Budući se dogodilo da ima više vrsta puč-
 kih vladavina, a slično i drugih državnih poredaka,
 neće biti zgorega razvidjeti ujedno i o svakom
 pojedinom od njih ako je štogod preostalo, te ono što
 je primjeren i koristan način pridati svakom pojedi-
 nom od njih.³ Uz to, treba razmotriti spajanja svih
 spomenutih načina; jer od takvih spajanja državni
 poreci se preklapaju, tako te vladavine najboljih
 poprimaju značajke manjinske vladavine i ustavne
 vladavine značajke pučke vladavine.⁴ Mislim, naime,
 na ona spajanja koja treba razvidjeti, a dosad nisu
 razmatrana, kao kad su savjetodavni dio i izbor
 upravnog činovništva⁵ uređeni prema manjinskoj vla-
 davini, dočim su sudišta prema vladavini najboljih, ili
 su opet ona i savjetodavni dio postavljeni prema
 manjinskoj vladavini, dok je izbor upravnog činovni-
 šтва prema vladavini najboljih, ili kad se na bilo koji

¹ Usp. IV. 14-16.

² Vidi knjigu V.

³ Vidi 1318b 6 - 1319a 6.

⁴ Usp. IV. 1293b 34.

⁵ Riječ *αρχαιρεσία* znači 'izbor upraviteljstva' i 'izborna skup-
 ština' slično kao *comitia* U Rimljana. Grč. *τάς αρχαιρεσίας*; lat.
magistratum creandorum ratio; engl. *the election of officers*; fran.
le procédé d'élection des magistrats; njem. *die Beamtenwahlen*; rus.
ебиdопби доАХНОсmHbix nuu.; novogrč. *το σύστημα των αρχαιρε-*
σιών (sustav izbora državnih činovnika).

drugi način ne usklađuju sve značajke dotičnog državnog poretka.

Koja dakle pučka vladavina odgovara kojoj državi, te isto tako koja od manjinskih vladavina kojemu mnoštvu odgovara, i koji od ostalih državnih poredaka kojima koristi, već je prije rečeno.⁶ Treba međutim biti jasno ne samo koji je od tih državnih poredaka najbolji danim državama nego valja ukratko izložiti⁷: i kako treba ustanoviti tē i druge državne poretke. A prvo recimo koju o pučkoj vladavini, jer će onda istodobno biti bjelodano i o oprečnu državnom poretku, koji je onaj što ga neki nazivaju manjinskom vladavinom. Shvatiti treba poradi toga istraživanja sve značajke pučke vladavine i sve ono što se čini da prati pučanske poretke; jer iz tih spojeva nastaju različite vrste pučke vladavine, i njih ima više od jedne i one su različite. A dva su uzroka zbog kojih ima više pučkih vladavina: prvi, koji je već spomenut,⁸ različito je pučanstvo (jer jedno je mnoštvo seljačko, drugo rukotvoračko, treće najamničko; i doda li se prvi stalež drugomu, i opet treći tima dvama, ne samo što će se pučka vladavina razlikovati kao bolja i gora, nego neće ni bivati ista). Drugi je uzrok onaj o kojem sada govorimo. Jer one stvari koje prate pučke vladavine, i čine se značajkama toga državnog poretka, nađu li se u drukčijem spoju, tvore drukčije pučke poretke. Jer jedan će oblik onda imati manje, drugi više, a treći pak sve tē značajke. A korisno je spoznati svaki pojedini od njih, bilo da čovjek hoće zasnovati koji od tih poredaka, bilo radi popravka⁹ [onih već postojećih]. Jer oni koji zasnivaju državne poretke žele sve pojedinačne značajke skupiti za pretpostavljenu svrhu, ali čineći tako oni griješe, kao što je već rečeno¹⁰ pri raspravi o propasti i čuvanju državnih poredaka. Sad ćemo pak govoriti o temeljnim zasadama,¹¹ navičajima i zahtjevima [dotičnih država].

⁶ Vidi IV. 12.

⁷ Usp. IV. 1289b 20.

⁸ Usp. IV. 1291b 17-28, 1292b 25.

⁹ Usp. IV. 1289a 1.

¹⁰ Usp. V. 1309b 18-1310a 36.

¹¹ Ili 'aksiomima, postavkama, načelima'

2 Osnova pučkog¹² državnog poretka je sloboda (jer tako običavaju govoriti, kao da se jedino u tome državnom poretku može sudjelovati u slobodi; kažu, naime, kako tome smjera svaka pučka vladavina¹³). A jedna je od [zasada] slobode naizmjenice vladati i pokoravati se. Jer u pučkoj vladavini *pravedno* je ono što je jednako prema broju, a ne prema dostojanstvu. Budući je *pravedno* postavljeno tako, mnoštvu nužno pripada vrhovništvo, i što god većina odobri, to postaje svrhom i ono što je *pravedno*. Kažu, naime, kako mora imati jednako svaki pojedini od građana. Tako te se u pučkim vladavinama događa da više ovlasti imaju neimućnici negoli imućnici. Jer njih je više, i odluka većine je poglavita.¹⁴ To je dakle jedan znak slobode, koji svi zagovornici pučke vladavine postavljaju kao odredbu dotičnog državnog poretka. Drugi je znak živjeti kako god tko hoće. To je, naime, kažu učinak slobode, jer značajka je roba da ne živi kako bi htio. Takva je, dakle, druga odredba pučke vladavine: otuda je proizašlo ono 'da ljudima ne vlada', najbolje nitko; a ako je to nemoguće, onda naizmjenice [i vladati i biti vladan]; i time se pridonosi onoj slobodi koja je prema jednakosti.

Budući su takvi temelji i takvo počelo, ovo su značajke pučke vladavine: za sve službe u vlasti biraju se svi između svih; svi vladaju svima pojedini i svaki pojedini naizmjenice svima; ždrijebom se izabiru položaji u vlasti: ili svi ili oni za koje ne treba iskustva i umijeća;¹⁶ za upravne položaje ne zahtijeva se nikakva dohodarina, ili tek ona najniža; nitko ne može dvaput imati isti položaj, ili rijetko ili u malo slučajeva, osim ratničkih dužnosti; službe u vlasti su kratkotrajne: ili sve ili one koje mogu biti takve; sudačke dužnosti obavljaju svi, birani između sviju i o svim stvarima, ili barem o najčešćim, najvećim i najvažnijim, kao pri polaganju računa, o državnom ustrojstvu, te zasebničkim ugovorima; skupština ima vrhovnu ovlast nad svim stvarima ili nad najvećima,

¹² Ili 'demokratskog' (u izvornom značenju).

¹³ Usp. Platon, *Država*, VIII. 557.

¹⁴ Ili 'ima vrhunsku vrijednost/snagu'.

¹⁵ Usp. V. 1310a 31.

¹⁶ Usp. IV. 1298a 27.

a same upravne službe nikakvu ovlast ili samo onu nad stvarima neznatne važnosti (od položaja u vlasti savjet je najviše pučanski ondje gdje nema dostatno mazde za sve¹⁷; nu gdje je svi primaju, oduzima se moć i toj službi, jer bogateći se dotičnom mazdom, uzima sebi sve prosudbe,¹⁸ kao što je već rečeno u prethodnom istraživanju¹⁹) zatim, isplata mazdi²⁰ za sve službe: skupština, sudišta, upravne službe [svi primaju zaslužbu]; ako pak ne svi, onda upravne službe, sudišta, vijeće i glavne skupštine, ili barem od upravnih činovnika oni koji moraju zajednički obje-
dovati. I zatim, dok se vladavina nekolicine određuje plemenitim rodom, bogatstvom i naobrazbom, zna-
čajke pučke vladavine čine se opreka tima: prostoća podrijetla, siromaštvo, neobrazovanost;²¹ uz to, ni jedna državna služba nije doživotna, pa ako je koja i preostala od stare promjene [poretka], njezina se
moć ograničava, te se od izbora glasovanjem prenosi na izbor ždriježom.

To su, dakle, značajke zajedničke pučkim vladavi-
nama. Ali iz priznatog načela pravde u pučanskom
državnom poretku (koje je da svi budu jednaki prema
broju) proizlazi oblik koji se najviše smatra pučkom
vladavinom i pučanskim zajedništvom. Jer jednakost
je da ništa više ne vladaju neimućni negoli imućni,
niti da vrhovništvo imaju samo oni, nego svi jednako
prema broju;²² jer misle kako bi tako bile zajamčene
jednakost i sloboda u državnom poretku.

3 Nakon toga se dvoumi kako će se postići ta jedna-
kost: treba li razdijeliti procjembu imovine, tisući

¹⁷ Usp. IV. 1299b 32. Podrazumijeva se: gdje nema dostatno novčanih sredstava za plaću svim građanima (vijećnicima).

¹⁸ To jest: sve slučajeve o kojima treba odlučivati (suditi, prosu-
divati).

¹⁹ Usp. IV. 1299b 38.

²⁰ Ili 'zaslužbi', 'plaća za obavljene službe'.

²¹ Ili 'surov, prljav posao'. Posrijedi je riječ *βαυαρία*, koja znači i 'prljavo zanimanje', 'prljavo rukotvorstvo (ine)'. Otuda i razlike u prijevodima, ili barem prevoditeljske slobode. Lat. *sordida opificia*; engl. *mean employment*; fran. *vulgarité*; njem. *Unbildung*; rus. *зpyдoчmb*; novogrč. *ή σκαώτης* (grubost, suro-
vost).

²² Usp. IV. 1291b 30.

građana onu od pet stotina, i da tisuća ima jednaku
moć kao dotičnih pet stotina? Ili pak ne treba posta-
viti jednakost prema tome razmjeru, nego - razdije-
li vsi tako - uzeti zatim jednak broj između pet stotina 15
i između tisuću građana, te ih postaviti kao vrhovnike
nad izborima i sudištima? Je li dakle takva država
najpravednija prema pučanskoj pravednosti, ili je to
više ona koja je prema mnoštvu²³? Jer zagovornici
pučke vladavine kažu kako je *pravedno* ono što odo-
bri većina; zagovornici manjinske vladavine opet da
je to ono što odobre oni s više imutka; kažu, naime,
kako treba odlučivati prema veličini imutka. 20
A u obojem je i nejednakosti i nepravednosti. Jer
bude li pravo ono što odluči manjina, posrijedi je
samosilništvo (ako, naime, tko god posjeduje više od
ostalih imućnika, prema onome što je *pravedno*
u manjinskoj vladavini, pravedno je i da on vlada
sâm); ako je pak pravo ono što odluči većina prema 25
broju, nanijet će nepravdu pljenidbom i diobom imo-
vine bogataša i malobrojnih, kao što je već rečeno.²⁴

Što bi dakle bila jednakost oko koje se slažu i jedni
i drugi? Da bismo to doznali, valja razvidjeti čime
i jedni i drugi određuju ono koje je pravedno.²⁵ Jer
kažu, što god odobri većina građana, to treba biti
poglavitito. Nek bude tako, ali ne u cijelosti, nego 30
kako se iz dva dijela sastoji država - od bogataša
i siromaha - ono što odobre oboji ili većina, to neka
bude poglavito; ako pak oprečno odobravaj u., onda
nek bude ono što odobrava većina i oni s višom
imovinskom procjembom; na primjer, ako su jednih
desetorica a drugih dvadesetorica, i štogod odobra- 35
vaju šestorica bogataša nasuprot petnaestorici siro-
maha; onda pristupaju siromašnima četvorica boga-
taša a bogatašima četvorica siromaha; oni kojima
dohodarina premašuje, kad se sve uzajamno pribroji,
trebaju biti poglaviti. Budu li pak [dotični dijelovi]

²³ To jest: koja uzima u obzir samo broj građana.

²⁴ Usp. III. 1281a 14.

²⁵ Ili 'pravedninu'. Vidi i ranije tumačenje nazivka *το δίκαιον*.

²⁶ To jest (nešto slobodnije prevedeno): to treba smatrati za-
konom.

²⁷ To jest: 'imati pravo odluke' ili 'da im odluka (volja) postane
zakon'. Inače, postavivši kako je ukupna dohodarina bogataša
dvostruka naprama ukupnoj dohodarini siromaha, i kako jedan

- jednaki, teškoću treba smatrati zajedničkom s onom kakva je i sada kad se skupština ili sudište glasovanjem podijele na dva jednaka dijela; tada treba odlučiti ždrijećom ili kakvim sličnim načinom. Ali što se tiče jednakosti i pravednosti, iako je veoma teško odrediti istinu o njima, ipak je to lakše postići negoli nagovoriti one koji su uzmožni biti u prednosti; jer uvijek jednakost i pravednost traže slabiji, dok jači o tome ništa ne brinu.
- 4 Budući su četiri pučke vladavine, najbolja je prva po redu, kao što je rečeno u prethodnoj raspravi.²⁸ A ta je i najdrevnija od svih. Kažem kako je prva kao kad bi tkogod dijelio pučanstvo. Jer najbolji puk je ratarski,²⁹ tako te se pučka vladavina može zasnovati gdje mnoštvo živi od ratarstva ili stočarstva. Jer zbog toga što nemaju dostatna imutka, ti nisu dokoni, tako te često ne skupštinare; zbog toga što im manjka životnih potreština, bave se svojim poslovima i ne priželjkjuju ništa tuđega, već im je slađe zemlju obrađivati negoli državi službovati ili njome upravljati, ondje gdje nema velika probitka od državnih službi. Jer svjetina više teži koristi negoli časti.³⁰ A dokaz je tomu što u drevno doba podnošahu samosilničke vladavine i danas podnose vladavine nekolicine, samo ako im nitko ne priječi težati zemlju i ne oduzima im ništa od imutka. Jer jedni se među njima brzo obogate, dok drugi ne oskudijevaju. Uz to, kako imaju ovlast izabirati [državne činovnike] i tražiti da polažu račune, ispunjava im potreboću, ako je za častohlepljem imaju, jer u nekim pučkim vladavinama (iako svi ne sudjeluju u izboru upravnih službi, nego se tek pojedinci izabiru naizmjenice između svih, kao u Mantineji), to što imaju ovlast svjetovati, svjetini je i dostatno. A treba i to smatrati nekakvim oblikom pučke vladavine, kakva nekoć bijaše u Man-

bogataš ima dva glasa naprama jednome, kad 6 bogataša i 5 siromaha glasuju takvim načinom - a 4 bogataša i 15 siromaha drugim - onda je razdioba između tih dviju skupina (6x2) + 5 prema (4x2) + 15, što je 17:23, te posljednja skupina odlučuje, unatoč većem broju siromaha (prema tumačenju J. Tricota).

²⁸ Usp. IV. 1292b 22 - 1293a 10.

²⁹ Usp. IV. 1292b 25-33.

³⁰ Usp. IV. 1297b 6.

tineji, zbog toga je i korisno ranije³¹ spomenutoj pučkoj vladavini i u njoj običava tako bivati: da svi izabiru upravne službe, nadziru činovničko polaganje računa i sudjeluju u sudstvu, ali se za najviše položaje bira na temelju dohodarinâ, pri čemu je za više položaje i viša imovinska procjemba; ili, gdje nema nikakve imovinske procjembe, izabiru se oni koji su za što sposobni. Oni koji tako vode državu nužno njome prikladno upravljaju (jer tako će položaje u vlasti zauzimati uvijek oni najbolji; uz pristanak puka i bez zavisti prema čestitima); a čestite i značajne ljude mora zadovoljiti takav red, jer njima neće vladati nedostojniji od njih, i oni će upravljati pravedno zbog toga što će drugi imati ovlast zahtijevati od njih polaganje računa. Jer ovisiti o kome, i ne moći činiti sve što čovjek ushtjedne, doista je korisno; naime, onom slobodom da svatko čini što ushtjedne ne može se zaštititi od zla koje se nalazi u svakome čovjeku. Tako te se događa ono što je najkorisnije u državama: vladaju čestiti ljudi koji nisu skloni grijesiti, a bez štete za mnoštvo.

Kako je, dakle, ta najbolja od svih pučkih vladavina, bjelodano je, a i zbog kojega uzroka: zbog toga što je dotični puk posebne kakvoće.³² Radi preobrazbe puka u ratare, neki od drevnih zakona u mnogim državama općenito su korisni;³³ primjerice, zakon koji nije dopuštao zemljišni posjed iznad stanovite mjere, ili unutar zemljišta na stanovitoj udaljenosti od tvrđave ili grada (a bijaše od davnine u mnogim državama zakonom zabranjeno prodavati izvorne okućnice;³⁴ postoji i zakon koji pripisuju Oksilu, prema kojem se čovjek nije smio zaduživati³⁵ na stanovit dio svojeg zemljišnog posjeda.).

Danas bi trebalo ispraviti [izopačeno stanje] zako-

³¹ Usp. I. 6.

³² Ili 'zbog toga što pučki stalež posjeduje posebna svojstva'.

³³ Usp. V. 1315b 38.

³⁴ Ili 'prvotne zemljišne čestice'. Grč. *τους πρώτους κλήρους*; lat. *primae sortes*; engl. *original allotment of land*; fran. *lots de terre originels*; njem. *die ersten Landlose*; rus. *nepeonananbUbie uadeMbt*; novogrč. *των αρχήθεν κατακυρωθέντων κλήρων* (izvorno stečenih zemljišnih čestica). Usp. II. 1266b 21.

³⁵ Ili 'uzeti u zajam novac pod kamate na određen dio zemlje'.

nom Afitejaca, koji je za ovo o čemu govorimo
veoma koristan. Oni, naime, su mnogobrojni, posje- 15
duju malo zemlje, pa ipak se svi bave ratarstvom. Jer
imovinskoj se procjemi ne podvrgavaju cjelokupni
posjedi, nego dijeleći na toliko male dijelove da
i siromašni mogu nadmašivati dohodarinom.³⁶ 19

Nakon ratarskog mnoštva najbolji je pastirski puk, 19
koji živi od svojih stada. Ti, naime, imaju mnogo
sličnoga s ratarstvom, a najbolje su izvježbani i pri- 20
kladni za ratne pothvate, snažnih su tjelesa i uzmožni
prebivati pod vedrim nebom. Gotovo sva druga mno-
štva, od kojih su sastavljene ostale pučke vladavine,
mnogo su gora negoli dotičnici. Jer i život im je gori, 25
i nikakvo djelo ne biva prema kreposti od onih
kojima se bavi mnoštvo rukotvoraca, trgovaca
i najamnih radnika. Uz to, zbog toga što se trgov-
i gradom neprestance skita cjelokupan takav soj, oni
se lako sastaju u skupštini. Težaci, međutim, zbog
toga što su rasuti po poljima, niti se tako sastaju, niti 30
im slično treba takva zbora. Gdje se pak dogodi te
zemljište ima takav položaj da su ratarska polja
veoma udaljena od grada, lako je zasnovati valjanu
pučku i ustavnu vladavinu. Jer mnoštvo je prisiljeno 35
graditi naseline u poljima, tako te, iako postoji grad-
ska svjetina, u pučkim se vladavinama skupštine ne
mogu sastajati bez mnoštva koje prebiva na selu.
Rečeno je, dakle, kako treba zasnovati najbolju
i prvu pučku vladavinu; a bjelodano je i kako treba 40
urediti one druge. Treba samo susljedno pratiti
zastrane [tê prve i najbolje] te izdvajati sve gore
i gore mnoštvo.³⁷ Posljednji oblik takve vladavine, 1319^b
u kojoj svi sudjeluju, ne može podnijeti svaka država,
niti se može lako održati ukoliko nije dobro uređena
zakonima i običajima (a o čimbenicima zbog kojih

³⁶ To jest: da i siromašni mogu premašivati najmanju potrebnu
procjembenu stopu.

³⁷ To jest: sve pučke vladavine osim seoske demokracije
zapravo su zastrane (degradacije, izopačenosti) u odnosu na
polazni uzor. A stalež koji se isključuje iz vlasti svaki put je sve
gori. Tako pastirska pučka vladavina isključuje rukotvorce (obrtni-
ke); obrtnička isključuje trgovce, a trgovačka najamne radnike,
sve dok se ne stigne do krajnjeg oblika pučke vladavine, koji ne
isključuje nikoga (J. Tricot).

običava propasti ta dotična i druge države, već je
rečeno³⁸ gotovo sve). Radi osnutka takve pučke via- 5
davine i kako bi osnažili puk, običavaju pučanski
prvaci uključiti što više ljudi i načiniti građanima ne
samo one zakonita roda nego i nezakonita podrijetla
i kojima je samo jedan roditelj građanin, kao ili otac
ili mati.⁹ Jer sve je takvo mnoštvo prikladnije za 10
dotičnu pučku vladavinu. Običavaju, naime, puko-
vođe postupati tako, dok bi trebalo pridavati [gra-
đanstvu] samo dok svjetina ne premaši značajnike
i srednji stalež, i ne ići dalje preko toga. Jer kad
premaše, nastaje nered u državi, i značajnici, podno- 15
šeći teško takvu pučku vladavinu, postaju sve razdra-
ženiji, što i bijaše uzrok bune u Cirenima. Naime,
maleno zlo se previda, a kad naraste, više zapije za
oko. Uz to, za takvu pučku vladavinu korisni su i oni 20
izumci kojima se u Atenima poslužio Klisten, hoteći
proširiti pučansku vladavinu, te oni koji su zasnivali
pučku vladavinu u Cirenima. Jer treba osnovati više
novih plemena i bratstava, dok zasebničke svetko-
vine treba svesti na manji broj i pretvoriti ih u zajed- 25
ničke, i treba iznalaziti sve kako bi se što više svi
uzajamno izmiješali, te raskinule prijašnje družbe.
I dalje, svi izumci samosilnikâ čine se pučanskim, kao
dopuštena neposlušnost robova (koja donekle može 30
biti i korisna), te ženskinja i djece, i puštanje da
svatko živi kako hoće.⁴⁰ Mnogi će, naime, pružati
potporu takvomu državnom poretku, jer slađe je
svjetini živjeti raspušteno negoli umjereno.

Zakonodavcu i onima koji hoće ustanoviti neki
takav državni poredak nije sâm osnutak ni najveća ni 35
jedina zadaća, nego prije kako ga očuvati. Jer jedan,
dva ili tri dana nije teško održati bilo kakvu vrstu
vladavine. Stoga, na temelju zasada koje smo prije
razmatrali: koji su uzroci održanja i propasti državnih
poredaka,⁴¹ treba iznaći jamstvo stalnosti države,
izbjegavajući ono što je rastače, i postavljajući takve 40
zakone, i nepisane i zapisane, koji najviše sadržavaju
odredbe spasonosne za državne poretke. I ne smije se 1320^a

Usp. V. 2-7, 1311a 22 - 1313a 16.

Usp. III. 1278a 27.

Usp. V. 1313b 32.

Usp. V.

misliti kako je pučka vladavina ili ona nekolicine *ono* od čega će se u državi najviše vladati pučanski ili manjinski, nego je *ono* od čega će najduže trajati.⁴²

Današnje pukovođe, dodvoravajući se puku, provode mnoge pljenidbe imutka u sudištima.⁴³ Stoga oni koji se skrbe o državi trebaju se tome suprotstaviti, donoseći zakon po kojem imovina osuđenika ne postaje javnim dobrom i ne ide u zajedničku riznicu, nego se posvećuje.⁴⁴ Jer tada se prekršitelji zakona neće ništa manje bojati (budući da će ionako biti globljeni), dok će svjetina s mnogo manje žara glasovati protiv optuženika, kako neće imati nikakva dobitka. Uz to, državne parbe treba voditi što je moguće rjeđe, i najstrožim kaznama priječiti one koji bez osnove koga optužuju. Običavaju, naime, optuživati ne pučane, nego značajnike; jer prema državi trebaju biti dobrohotni svi građani, ili ako već nisu, onda barem da ne smatraju neprijateljima svoje vrhovnike.

Budući su krajnje pučke vladavine mnogoljudne i teško je prikupiti ljudstvo za skupštinu bez mazde, a kad uzmanjka državnih dohodaka, pogibelj odmah zaprijeti značajnicima (jer dohodak tada nužno pritječe od izvanrednih nameta, pljenidbe imovine i lažnih osudbi, što je već oborilo mnoge pučke vladavine), ondje, dakle, gdje ponestane dohodaka, treba biti manje skupština, dok u sudištima trebaju biti mnogi, ali na malo danâ (to, naime, pridonosi da se bogataši ne plaše rashodakâ, iako imućnici ne primaju sudačku naknadbu, dok je neimućnici dobivaju; a pridonosi i tome da se mnogo bolje donose presudbe, jer imućnici ne žele mnogo danâ izbivati od svojih poslova, ali na kratko vrijeme to im ne smeta); gdje pak ima dohodaka, ne smije se činiti ono što sada čine pukovođe (jer oni porazdijele pretičke⁴⁵; puk to uvijek prima i opet mu manjka istoga; naime, lijevati u probušeno bure isto je što i davati takvu

⁴² Usp. V. 1313a 20 -33.

⁴³ Usp. V. 1305a 3.

⁴⁴ To jest: pripada hramovima.

⁴⁵ Podrazumijeva se: demagozi svjetini podjeljuju višak zajedničkog novca (imutka).

potporu neimućnicima). Nego onaj tko je istinski pučanin treba se pobrinuti da mnoštvo ne bude presirovašno. Jer to je uzrok zbog kojega postaje izopačenom pučka vladavina. Treba iznaći štogod kako bi imućnost tima bila dugotrajna. A budući takvo što koristi i imućnicima, preostatke od državnih prihoda treba prikupiti i sve prikupljeno podijeliti neimućnicima, osobito ako se može prikupiti toliko da [oni] uzmognu pribaviti kakvo malo imanje; a ako ne to, barem početnu glavnice za trgovinu ili poljodjelstvo; i dalje, ako nije moguće priskrbiti svima, onda nek se porazdijeli naizmjenice prema plemenima ili drugim razdiobama; a u međuvremenu za nužne zborove imućnici trebaju pridonositi mazdu, dok su zauzvrat oslobođeni ispraznih javnih usluga. Upravljaajući državom na taj način, Kartažani su stekli naklonost puka. Uvijek, naime, šalju neke iz puka u ovisne okolne krajeve,⁴⁶ da se obogate. A dostojno je razboritih značajnika, podijeliti između sebe neke neimućnike i dati im početne glavnice te ih potaknuti na kakav posao. Lijepo je i oponašati primjer Tarentinaca. Oni, naime, dajući svoju imovinu na zajedničku upotrebu i neimućnicima, zadobivaju dobrohotnost mnoštva.⁴⁷ Uz to, sve su upravne službe podijelili u dva razreda: jedne koje se biraju glasovanjem, druge pak ždrijebam; ždrijebanje je zbog toga kako bi i puk mogao sudjelovati u njima, dok im glasovanje služi da bi se bolje upravljalo državom. Isto se može postići i razdiobom iste upravne službe, tako da se jedni ždrijevaju a drugi biraju glasovanjem. Rečeno je, dakle, kako treba zasnivati pučke vladavine.

6 Kakav pak treba biti osnutak manjinskih vladavina, gotovo je bjelodano iz navedenoga. Jer iz

⁴⁶ Posrijedi su *αἱ περιουίδες πόλεις* (izokolne naseobine, gradovi ili zemlje pokorenih starosjedilaca). Budući su bili ovisni od središnje vlasti, plaćali su namete, te su bili nešto poput novovjekih 'kolonija'. Grč. *προς τὰς περιουίδας*; lat. *ad urbes circumjectas* (*regendas*); engl. *into their dependent towns*, fran. *administrer les villes sujettes*; njem. *in die umliegenden Gebiete*; rus. *β ΟΚρεστηβιε зорода*; novogrč. *εις τὰς ὑπὸ την χριταρχίαν των περιοίκους πόλεις* (u okolne gradove pod njihovom vrhovnom vlašću). Vidi i II. 1273b 18.

⁴⁷ Usp. II. 1263a 37.

- opreka treba zasnivati svaku pojedinu manjinsku vladavinu, te je savniti s oprečnom pučkom vladavinom, osobito s onom od manjinskih vladavina koja je valjano smiješana i prva - a ta je ona što je blizu ustavnoj vladavini, u kojoj treba procjembene razrede razdijeliti: jedni da budu niži, a drugi viši; niži za one koji će sudjelovati u nužnim državnim službama, viši pak za one na višim položajima. Tko god stekne određenu dohodarinu, treba sudjelovati u državnom poretku; a treba uvoditi toliko mnoštvo puka na temelju dohodarine, da oni budu snažniji od onih koji ne sudjeluju. I uvijek treba uzimati tē pridruženi ke iz boljeg dijela puka. Slično treba zasnivati i slijedeću manjinsku vladavinu, uz ponešto stegnuća. Ona pak manjinska vladavina što je oprečna krajnjoj pučkoj vladavini, i koja je najviše moćnička i samosilnička među manjinskim vladavinama, kako je najgora tako i zahtijeva najviše opreza. Jer kao što tjelesa dobra zdravlja i plovila za plovību opskrbljena valjanim brodarima mogu podnijeti i veće nezgode a da ne propadnu zbog njih; dok bolesti sklona tjelesa i natrula plovila s lošim brodarima ne uzmažu podnijeti ni najmanje nezgode, tako i najgori od državnih poredaka zahtijevaju najviše opreza. Dakle, pučke vladavine u cijelosti spašava mnogoljudnost (to je, naime, ono što je oprečno pravednosti prema dostojanstvu); dok je bjelodano kako spas manjinske vladavine počiva u opreci, to jest: u redu i poretku.
- 7 Kako uglavnom postoje četiri dijela mnoštva - seljaci, ruko tvorci, trgovci i najamni radnici - postoje i četiri dijela korisna za rat: konjaništvo, teško pješništvo, lako pješništvo i mornarica.⁴ Gdje je zemljište prikladno za konjarstvo, tu se po naravi može osnovati snažna manjinska vladavina (jer spas stanovnicima jamči takva oružana moć, a konjogojstvom se mogu baviti samo vlasnici velikih imanja); gdje je pak [zemljište prikladno] za teško pješništvo, osniva se druga vrsta manjinske vladavine (jer teško oružano pješništvo prikladnije je za imućnike negoli za neimućnike), dok su moć lakoga pješništva i ratna mornarica potpuno pučanski. I danas, dakle, gdje je takvih veliko mnoštvo, kad izbije buna, [manjinska
- 20
25
30
35
1321^a
5
10
15
- vladavina] često loše prolazi. Lijek tome može se naći u vojskovođa, koji oružanoj snazi konjaništva pridaju prikladno lako pješništvo. Stoga u pobunama pučani svladavaju imućnike; budući su lako oružani, uspješno se bore protiv konjaništva i teškog pješništva. Podizati, dakle, između pučana takvu oružanu moć, znači podizati je protiv sebe. Budući je životno doba dvostruko, te su jedni stariji a drugi mlađi, još dok su im sinovi mlađi, oni⁴⁹ trebaju naučiti ih pokretima i umijeću lakoga pješništva, tako te, kad prerastu dječništvo, postanu i sami izvježbani u tome rodu vojske. Mnoštvo treba dodijeliti sudionništvo u državnoj upravi: ili, kako je prije rečeno, onima koji su stekli dohodarinu,⁵⁰ ili kao u Tebanaca⁵¹: onima što su se stanovito vrijeme suzdržavali od prostih radova, ili, kako u Masaliji, prosudivši zaslužnike: kako one u državnoj upravi tako i one izvan nje. Uz to, vrhunске državne položaje, na kojima trebaju biti koji upravljaju državom, potrebno je vezati uza [skupe] javne službe, tako da puk hotimice ne sudjeluje u tome i prašta onima koji vladaju jer velikim novcem plaćaju položaj u vlasti. A prikladno je da oni koji stupaju na tē položaje prinesu veličanstvene žrtve i izgrade štogod zajedničkog značaja, kako bi, sudjelujući u javnim gozbama i videći grad urešen zavjetnim kipovima i zgradama, puk rado gledao kako je državni poredak postojan; dok će značajnici tako imati spomenike svoje izdašnosti. Nu danas nositelji manjinske vladavine ne čine tako, nego posve oprečno: jer žude za probitcima ništa manje negoli za čašću. Stoga bi se takvi [poretci] primjereno mogli nazvati malim pučkim vladavinama. Kako, dakle, treba osnivati pučke i manjinske vladavine, nek je određeno na taj način.
- 8 Susljedice rečenome treba prikladno razlučiti o upravnim službama, koliko ih je, koje su i čega se tiču, kao što je već i rečeno.⁵³ Naime, kao što bez nužnih upravnih službi ne može opstojati država,
- 20
21
21
25
30
35
40
1321^b
5

Usp. IV. 1289b 32-40.

⁴⁹ To jest: prvaci manjinske vladavine (oligarsi).

⁵⁰ Usp. 1320b 25.

⁵¹ Usp. III. 1278a 25.

⁵² Ili 'predstavnicima vladajućeg staleža'.

⁵³ Vidi IV. 15.

tako ni bez onih koje su poradi održavanja reda, poretka i sustava ne može se skladno upravljati. Uz to je nuždan u malim državama manji broj službi, a u velikima veći, kao što je i prije rečeno.⁵⁴ Koje pak službe pristaje spojiti u jednu, a koje razdvojiti, također se ne smije zanemariti. Prva, dakle, od nužnih službi je ona koja vodi brigu o trgovištu, a za što treba uvesti ustanovu koja nadzire trgovinske ugovore i javni red. Jer gotovo svima državama je nužno jedne stvari prodavati a druge kupovati poradi uzajamne pribave životnih potrepština; i to je najbolji put do samodostatnosti,⁵⁵ zbog čega, čini se, ljudi se i okupljaju u jednu državu. Druga služba, koja je toj bliska i slična, briga je o zgradama i javnim i zasebničkim, poradi primjerena ukrasa, te o održavanju i popravljaju rusevnih nastambi i cesta, zatim o sprečavanju prepirki oko zajedničkih meda i o ostalome što zahtijeva skrb istoga značaja. Većina naziva tu službu 'gradska uprava',⁵⁶ i ona ima više odjela, kojima su na čelu različiti upravitelji u mnogoljudnim gradovima, na primjer zidotvori,⁵⁷ nadzornici izvora i lučki čuvari. Postoji još jedna služba koja je toj slična. Ona ima iste dužnosti, ali na selu i izvan samoga grada; upravitelje u toj službi jedni nazivaju poljskim nadzornicima, drugi šumskim nadzornicima. To su, dakle, tri službe za tē stvari; daljnja je državna služba koja prikuplja zajedničke dohotke, čuva javni novac i raspoređuje ga za pojedinačne

⁵⁴ Usp. IV. 1299a 34 - b 10.

⁵⁵ Podrazumijeva se 'gospodarska samodostatnost državnog sustava'. Grč. *προς αὐτάρκειαν*; lat. *ad copiant bonis omnibus cumulatam atque instructam*; engl. *to make a state self-sufficing*; fran. *réaliser la pleine indépendance*; njem. *die unentberliche Voraussetzung der Autarkie*; rus. *ОАВ боцмuMenuR mozo caudoeeone-Hun*; novogrč. *δια την αὐτάρκειαν*. Usp. i I. 1252b 27.

⁵⁶ Izvorno *αστυνομία*, službena briga o gradskoj čistoći i javnome redu. Dok je u njemačkom prijevodu jednostavan prijenos *Stadtverwaltung*, latinski donosi zanimljiv proširak: *apud Graecos astynomiam (apud Romanos aedilitatem)*.

⁵⁷ To jest: 'službenici kojima je dužnost bila brinuti se o popravcima gradskih zidina'.

⁵⁸ Posrijedi je poznat grecizam 'agronomi', ali ovdje u izvornijem i posebnijem značenju, jer je *αγρονόμος* 'poljski ili seoski dužnosnik, nadzornik nad poljima'.

izdatke. Tē činovnike nazivaju ubirateljima poreza i blagajnicima. Druga je pak služba u kojoj treba upisivati sve zasebničke ugovore i presudbe iz sudišta; kod tih istih treba zvesti i javne tužbenice i uvode u parbe. Gdjegdje se i ta služba dijeli na više njih, ali je jedna od njih vrhovna nad svima; njezini se činovnici nazivaju 'svetoskrbnicima', predstojnicima, 'pamtiteljima'⁵⁹ i drugim sličnim imenima.

Nakon tih slijedi ona što je najnužnija i gotovo najteža od svih služba, koja se bavi izvršbama kazni nad osuđenima i naplatom od onih koji su javnom objavom oglobljeni, te čuvanjem zatvorenika. Ta je služba, dakle, teška zbog mnoge omraze koja je u njoj, tako te ako od nje nema velika probitka, niti se ljudi rado prihvaćaju tē službe, niti su - kad je se i prihvate - voljni postupati prema zakonu. A ona je ipak nužna. Jer nema nikakve koristi od presuda o pravedninama, ako se one ne izvršavaju, te ako je bez tih [presudbi] nemoguće živjeti u zajedništvu, onda je nemoguće i bez njihove provedbe u djelo. Stoga je bolje da ta služba ne bude jedna, nego nek se porazdijeli među različita sudišta, i kad su posrijedi oni koji se globe javnom objavom, treba pokušati tako razdijeliti; uz to, neke stvari trebaju izvršavati i dotične službe, a druge opet radije novi činovnici negoli stari [koji odlaze], dok u slučaju postojećih službi, dobro je da jedni izriču presude, a da ih drugi izvršavaju, kao da gradski nadzornici izvršavaju presude tržišnih nadzornika, i neki drugi opet ono što oni odluče. Jer što manje omraze bude na izvršiteljima, to će se prije presude provoditi u djelo. Ako su, dakle, isti i presuditelji i izvršitelji, omraza će biti dvostruka; a budu li dotičnici i izvršitelji, u svim stvarima, (postat će) i neprijatelji svima. Na mnogim mjestima odvaja se čuvanje optuženika od izvršenja kazne, kao kod Jedanaestorice u Ateni. I doista je bolje razdvajati tē službe, pa i tome iznaći primjereno rješenje. Jer [čuvarska služba] nije ništa manje nužna

⁵⁹ Posrijedi su tri grčke riječi (*Ιερομνήμονες, επιστάται, μνήμονες*), od kojih prva označuje zapravo 'zapamtitelje svetinja i svetkovina', koje su ipak bliza značenja, što pokazuje i latinski prijevod: *qui scribae et tabelliones (graece: hieromnemones, epistatae, mнемones) et aliis similibus vocabulis appellantur*.

od spomenute, ali se događa te čestiti ljudi najčešće izbjegavaju takvu službu, a povjeriti je opet opakima, nije nikako sigurno, jer tima treba više čuvara negoli što oni sami mogu druge čuvati. Stoga ne smije biti jedna izdvojena služba za tu svrhu, niti da jedan neprestance obavlja dotičnu dužnost, nego je treba povjeriti mladeži, gdje god postoji odred mladića ili stražara, i različite državne službe trebaju se naizmjence brinuti o tome.

Tê, dakle, upravne službe kao najvažnije treba postaviti prve; nakon tih slijede one koje nisu ništa manje nužne, a višeg su stupnja, jer za njih treba veliko iskustvo i pouzdanje. Takve bi bile službe državne zaštite⁶⁰ i one ustrojene za ratne potrebe. Jer i u miru i ratu potrebni su jednako nadzornici za gradske dveri i zidine te za stavnju i vojnu ustrojbu građana. Negdje dakle za sve tê dužnosti postoji više službi, negdje pak manje, kao što u malim državama postoji jedna služba za dotične [potrebe]. A tê 'dužnosnike' nazivaju vrhovnim zapovjednicima i vojskovođama.⁶¹ Uz to, ako postoji konjaništvo ili lako oružano pješništvo ili strijelci ili ratna mornarica, onda se svakom pojedinom od tih dijelova postavlja nadstojnik; takvi se onda zovu zapovjednici brodovlja, zapovjednici konjaništva i zapovjednici pješništva, a prema odjelima oni koji su im podređeni: zapovjednici troveslicâ, stotnici pješačkih odreda, i podzapovjednici konjaništva, pod kojima su dalje manje jedinice. A sve je to jedna jedina vrsta, ona ratne državne

⁶⁰ Ili 'obrambeno-zaštitne službe u gradodržavi', jer se tiču zaštite i samog grada (kao tvrđave i naselja) i države kao zajedništva i društva.

⁶¹ Posrijedi su višeznačnice: *στρατηγός*, najviši vojni činovnik (kakvih je u Ateni bilo 10 i birani su svake godine); zapovjednik vojnog saveza; inače po položaju sličan rimskom konzulu ili pretoru; *πολέμαρχος*, vojskovođa. Prijevodi najčešće i ne donose moguće novije zamjene.

Grč. *στρατηγούς και πολέμαρχους*; lat. *stratēges et polemarchos* (*imperatores et belli principes*); engl. *generals or commanders*; fran. *stratēges ou polémarches*; njem. *Strategen und Polemarchen*; rus. *стратегаMu и полемархаMu*; novogrč. *»στρατηγούς« και »πολέμαρχους«* (gdje navodnici govore dostatno o prevoditeljskoj zatečenosti).

uprave. Takav je, dakle, način u toj državnoj službi.

Nu kako neke od tih službi, ako ne i sve, pod rukama imaju znatan dio zajedničkog novca, mora postojati služba koja ih nadzire i kojoj polažu račune, i koja sama ne rukovodi ničim drugim. Tê [činovnike] jedni zovu istraživačima, jedni računarima, jedni ispitateljima, jedni pak nadzornicima.⁶² Mimo svih tih služba postoji i jedna vrhovna nad njima, jer ima ovlast i uvođenja stanovite mjere i njezine provedbe, te predsjedava skupštinom, gdje je vrhovništvo u puka. Jer mora postojati tijelo koje okuplja u skupstinu vrhovništvo države. Tî se negdje zovu 'predsvjetnici'⁶³ zbog toga što unaprijed svjetuju, gdje pak puk vlada, češće se zovu 'vijeće'.⁶ To su, dakle, gotovo sve državne službe. Druga se vrsta službe brine o bogovima, kao što su svećenici i svetočuvari, kojima je dužnost održavanje urednih i popravljane ruševnih hramova te skrb o ostalome što se tiče bogova. Događa se te je takva služba negdje samo jedna, kao u malim državama, dok ih drugdje ima nadzornici, hramski čuvari, i blagajnici svetih riznica. Susljedna toj izdvojena je služba za prinošenje svih zajedničkih žrtava, koje nisu zakonom dodijeljene svećenicima, nego im dostojanstvo potječe od zajedničkog ognjišta. Tê službenike jedni zovu vladateljima, drugi pak kraljevima, a treći 'starosvjetnicima'.⁶⁶

⁶² Posrijedi su bjelodano različita imena za ondašnje određene računarske i novčarske službe, za koje već Rimljani nisu imali točne zamjene. O teškoći prijevoda dostatno govore latinski i engleski prijenosi, da navedemo radi potkrepe samo neke. lat. *quos alii euthynos (correctores), quidam logistas (ratiocinatores), nonnulli exetastas (quaesitores), interdum etiam synegoros (cognitores vel procuratores) appellant*; engl. *scrutineers, auditors, accountants, controllers* (što je isto toliko stegnuto koliko i osuvremenjen prijevod).

⁶³ Ili 'koji savjetuju unaprijed' (*πρόβουλοι*). Vidi i ranije tumačenje.

⁶⁴ Vidi IV. 1299b 31.

⁶⁵ Posrijedi je građanska služba *κοινή εστία* (fran. *foyer commun*), koja je bila smještena u zgradi pritaneja.

⁶⁶ Riječ je o *arhontima, bazilejima i pritanimi*. Vidi i ranija tumačenja. Usp. III. 1285b 23.

Dakle, nužne su službe u tim stvarima, i - ponov- 29
ljeno u sažetku - one su ove: o božanstvima, ratu, 30
dohocima i izdacima, o trgovištvu i gradu, lukama
i selu; zatim sudišta, sklapanje ugovora, izvršavanje
kazni, čuvanje osuđenika, nadzor i istraga, te polaga-
nje računa u državnih činovnika; i napokon, službe za 35
savjete o zajedničkim poslovima. Posebice u drža-
vama koje uživaju više mira i blagostanja, i vode
brigu o valjanu ustrojstvu, postoje službe kao nadzor
nad ženskinjem, zaštita zakonitosti, nadzor nad dje-
com, nadzorništvo vježbaonica, te uz njih i nadstoj-
nici za tjelovježbena natjecanja i dionizijske svetko-
vine, i slične takve priredbe. Neke od tih služba 1323^a
bjelodano nemaju značajke pučke vladavine, kao na
primjer nadzor nad ženskinjem i djecom⁶⁷ jer se
neimućnici moraju služiti ženama i djecom kao slu- 5
gama, zbog toga što nemaju robova. Budući postoje
tri državne službe ovlaštene birati vrhovnu vlast
(zakonočuvari, predsvjetnici i vijeće), zakonočuvari
pripadaju vladavini najboljih, predsvjetnici vladavini
nekolicine, dok je vijeće pučanska ustanova. Tako je,
dakle, kao u ocrtu, rečeno gotovo o svim državnim
službama. 10

⁶⁷ Usp. IV. 1300a 4.

H. VII.

O najboljem državnom poretku tko želi provesti 15
prikladno istraživanje treba odrediti prvo koji je život
najdostojniji izbora. Jer dok je to neznano, mora biti
neznan i najbolji državni poredak. Naime, činiti naj-
bolje stvari dolikuje onima koji najbolje upravljaju
državom¹ prema prisutnim datostima², ukoliko se ne
dogodi štogod neočekivano. Stoga se treba prvo slo-
žiti [oko toga] koji je život, tako reći svima, najviše 20
dostojan izbora, a nakon toga da li je zajednički
i zasebično najbolji taj dotični ili neki drukčiji.

Smatrajući, dakle, kako se dostatno mnogo reklo 25
u izvanjskim raspravama³ o najboljem življenju, i sad
je potrebno poslužiti se time. Jer uistinu nitko neće
osporiti onu jednu razdiobu prema kojoj su tri vrste
dobra⁴: ona izvanjska, dobra u tijelu i ona u duši, a da
sva ta trebaju biti prisutna u blaženima. Nitko,
naime, ne bi nazvao blaženim onoga tko nema ni
djelić hrabrosti, ni umjerenosti, ni pravednosti, nego 30
se plaši uzletalih muha, i ne suzdržava se ničega, pa
ni krajnjih postupaka, zaželi li jesti ili piti; koji bi za
novčić upropastio i najdraže prijatelje, te je slično
takav i u razumijeću: toliko je nerazborit i nepouzdan
kao djetešce ili pomamnik. Nu iako bi navedene 35

¹ Riječ je o 'državnicima' (ot πολιτευόμενοι).

² Ili 'koliko im dopuštaju prisutnine' (τα υπάρχοντα), ili 'okol-
nosti'.

³ Podrazumijevaju se 'rasprave izvan same škole', one namije-
njene širem općinstvu. Izvorno 'egzoteričke rasprave' (Εξωτερικοί
λόγοι).

⁴ Usp. Platon, *Zakoni*, III. 697 B, V. 743 E; Aristotel, *Nikoma-
hova etika*, I. 1098b 12.

20 nego većini. Budući je upravo to zadaća razumijeća i razmišljanja o državi, a ne ono koje bi trebao izabrati svaki pojedinac, sad smo i izabrali razmatranje o prvome, dok bi drugo bilo nuzgredno, a dotično pravi predmet našeg istraživanja. Bjelodano je, dakle, kako mora biti najbolji onaj državni poredak što je uređen tako da u njem svatko najbolje čini i živi 25 blaženo. Nu i oni koji se slažu kako je život prema kreposti najdostojniji izbora, sporit će se oko toga je li poželjniji državnički i djelatnički život ili pak onaj slobodan od svih izvanjskih stvari: kao onaj predan znanstvenom promatranju, o kojem neki kažu da je jedini dostojan mudraca.¹¹ Jer ta dva života čini se da 30 najradije izabiru oni od ljudi što su najčastohlepniji prema kreposti, i među prijašnjima i među sadašnjima; kažem dva života, koji su onaj državnika i onaj mudraca. A nije od male važnosti kojemu od tih pripada istina. Jer onaj tko dobro misli, nužno se raspoređuje prema boljem cilju, bio posrijedi zasebno pojedinac bila pak zajednički država. Neki 35 mniju kako vladati bližnjima samosilnički pričinjava najveću nepravdu, dok vladati ustavno ne pričinjava nepravdu, ali je smetnja pojedinčevu osobnom blagostanju. Drugi opet, kao iz opreke, mniju posve drukčije, jer tima je muža dostojan samo djelatni i građanski život; naime, zadaća je svake pojedine kreposti da 40 bude djelatnost, ništa više zasebnicima negoli onima što obavljaju zajedničke dužnosti i upravljaju državom.¹² Jedni, dakle, tako misle, dok drugi kažu kako 1324^b samo moćnički i samosilnički način vladavine državom jamči blaženstvo, pa je tako u nekih svrha i zakona i državnog poretka da zagospodare svojim bližnjima. Stoga, iako je većina zakona tako reći 5 u potpunome neredu u većine, ipak - ako se ti zakoni i na što *jedno* usmjeruju - svima im je cilj *vladati*, kao

¹⁰ Ili 'razumijevanja i znanstvenog promatranja države kao predmeta'. Grč. *πολιτική διάνοια και θεωρία*; lat. *intelligentia et cognitio civilis*; engl. *political thought and speculation*; fran. *la pensée et la spéculation politiques*; njem. *eine Aufgabe des politischen Denkens und Forschens*; rus. *deno nonumunecKOzopa3MbiuineuH u paccMompennun*; novogrč. *ζήτηση της πολιτικής σπουδής και θεωρίας* (pitanje proučavanja i znanosti o državi).

¹¹ To jest: ljubitelja mudrosti ili 'filozofa' (ali bez suvremenih suznačja), tek u izvornom i još neopterećenom značenju.

¹² Usp. Aristotel, *Nikomahova etika*, X., 9. 1179a 6.

što su u Sparti i na Kreti prilagođeni za ratne potrebe i odgoj i većina zakona. Uz to, među svima narodima uzmožnim natkriliti koga takva je sposobnost¹⁴ 10 u časti, kao među Skitima, Perzijancima, Tračanima i Keltima. U nekih, naime, postoje i nekakvi zakoni koji pobuđuju na takvu krepost, kao što se u Kartagi kažu dopuštao ukras nošenja narukvica prema broju vojni u kojima se sudjelovalo. A bijaše nekoć 15 i u Macedoniji zakon da se muž koji nije bio ubio ni jednog neprijatelja, mora opasati konjskim oglavnikom; među Skitima pak nije smio piti na gozbi iz kupe što se okolo dodavala onaj tko nije ubio ni jednog neprijatelja; a i među Ibercima, narodu ratničkome, pozabijali bi toliko šiljaka¹⁶ okolo groba pokojnikova koliko bi dotičnik pobio neprijatelja. I mnoge druge takve zasade postoje u drugih, što na temelju zakona što pak prema običajima. 22

Ipak bi se moglo učiniti odveć neumjesno onima 22 koji žele istraživati, što je državniku dužnost da uzmogne razmotriti kako bi svladao bližnje i zagospodario njima, htjeli to oni ili ne. Jer kako da bude 25 dužnost državniku ili zakonodavcu ono što nije ni zakonito? Nezakonito je naime, ne samo pravedno nego i nepravedno vladati (kime), a svladati (koga) može se i nepravedno.¹⁷ Ali ni u ostalim znanostima [i umijećima] toga ne vidimo; jer niti je liječniku, niti 30 kormilaru dužnost bilo uvjeravati bilo prisiljavati: ili 'liječenike' ili 'plovitelje'. Nu većina čini se misli kako je samosilnička vladavina državništvo, i ono što prema sebi samima ne smatraju ni pravednim ni

¹³ Usp. Platon, *Zakoni*, I. 633.

¹⁴ To jest: vojna, ratnička moć.

¹⁵ Podrazumijevaju se 'ratničke vrline'.

¹⁶ Ili 'zašiljenog kamenja', 'kolaca', 'raznjeva', 'kratkih kopa-lja', što sve može značiti *obelískos*, a što je izvorno umanjeno od riječi 'ražanj' (*obelós*). Grč. *obelískov*; lat. *obeliscos* (*verucula vel fastigiatas bases*): engl. *obelisks* (*or 'spits'*); fran. *petits obélisques*; njem. *Stäbe*; rus. *KOAbee*; novogrč. *obelískov*.

¹⁷ Smisao je ovaj: nezakonito je vladati bez obzira na pravednost, a nasilne vladavine (i pobjede) može biti i bez pravednosti. Takav smisao donosi Jowettov prijevod, iako pomalo i pjesnički: *Unlawful it certainly is to rule without regard to justice, for there may be might where there is no right.*

¹⁸ To jest: ili bolesnike ili brodske putnike.

korisnim, to isto se ne srame primjenjivati prema
 drugima; oni, naime, za sebe traže da se pravedno
 vlada, dočim kad su posrijedi drugi, nimalo ne brinu
 o pravednosti. Takvo što je besmisleno, ukoliko nije
 naravljju štogod [određeno] da se njime zagospodari,
 a drugo pak nije; tako te, ako i biva takvim načinom,
 ne treba pokušavati svima zagospodariti, nego onima
 što su [određeni] da se njima zagospodari, kao što ni
 za jelo ni za žrtve ne treba loviti ljude, nego ono što je
 prikladno za lov. Loviti, naime, treba divljač koja je
 jestiva. Nego mogla bi biti i sama za sebe blažena
 jedna država, kojom se bjelodano upravlja lijepo, jer
 može postojati i država koja se tako zasebice služi
 valjanim zakonima, samo što ustroj tē države neće
 služiti svladavanju neprijatelja; neka, naime, ne bude
 prisutno ništa takvo. Jasno je, dakle, kako sve tē
 ratne pothvate treba smatrati prikladnima, ali ne kao
 najvišu svrhu svih stvari, nego su oni poradi dotične
 svrhe. A dužnost je čestita zakonodavca, razmotriti
 državu i rod ljudi i svaku drugu zajednicu, kako bi
 mogli sudjelovati u dobru životu i njima dostupnu
 blaženstvu. Razlikovat će se doduše neke od zakon-
 skih zasada. A zakonodavstvu je zadaća razvidjeti,
 ako postoje susjedi,¹⁹ kako treba s kojima postupati
 i koje su dužnosti prema pojedincima od njih. Dočim
 kasnije će se primjereno istražiti kojoj svrsi treba
 težiti najbolji državni poredak.²⁰

3 Onima koji se slažu kako je izbora najdostojniji
 život prema kreposti, ali se razlikuju oko njegove
 upotrebe, trebamo odgovoriti: i to obojima (jer jedni
 odbacuju državne položaje, smatrajući kako je život
 slobodna čovjeka različit od državničkog i najpoželj-
 nijii od svega, dok drugi upravo državnički smatraju
 najboljim; nemoguće je, naime, da tko ništa ne čini,
 dobro čini, a dobročinstvo i blaženstvo su isto)
 - kako oboji jedne stvari kazuju ispravno, druge
 neispravno; što jedni kažu kako je život slobodnjaka
 bolji od samosilničkoga, to je istinito; jer služiti se
 robom kao robom nije ništa časno; naime, naredbe
 o životnim potrepštinama ne sudjeluju ni u čemu
 lijepome. Ali smatrati kako je svaka vladavina samo-

Usp. II. 1265a 20, 1267a 19.
 Vidi 1333a 11.

silnička, nije ispravno; jer se ništa manje ne razlikuje
 vladavina slobodnjacima od vlasti nad robovima
 negoli biće slobodno naravljju od onoga što je narav-
 lju ropsko, o čemu je dostatno razlučeno u prvim
 raspravama.²¹ A i više hvaliti nečinidbu negoli
 činidbu,²² također nije istinito, jer blaženstvo je
 činidba; a činidbe pravednih i umjerenih ljudi imaju
 za svrhu mnoge lijepe stvari.

Nu mogao bi lako tkogod pomisliti, pošto je
 dotično tako razlučeno, kako je vrhovna ovlast ono
 najbolje. Jer dotičnik bi tako bio uzmožan činiti
 najviše najljepših djela; tako te onaj što je uzmožan
 vladati, ne treba [vlast] prepuštati bližnjemu, nego
 mu je prije oduzeti, pa niti otac treba voditi računa
 o djeci, niti djeca o ocu, niti uopće prijatelj o prijate-
 lju; na to se ne trebaju obzirati, jer je ono najbolje
 i najdostojnije izbora, a 'dobra činidba' je ono najbo-
 lje. To, dakle, oni možda istinito govore, ako je
 u lupeža i nasilnika prisutno ono najpoželjnije od
 svega postojećega. Nu čini se kako im to ne pripada,
 te je dotična pretpostavka lažna. Jer činidbe ne mogu
 bivati lijepe u onoga tko se ne odlikuje²³ prema
 ostalima kao muž od žene ili otac od djece ili gospo-
 dar od robova; tako te tko je jednom zastranio [od
 zakona], neće moći nikad kasnije - djelujući ispravno
 - naknaditi onoliko koliko je zastranio od kreposti.
 Jer sličnicima²⁴ lijepo i pravedno je u uzajamnosti; to
 je, naime, jednako i slično. Dočim nejednako jedna-
 kima i neslično sličnicima, usuprot je naravi; a od
 stvari što su mimo naravi ništa nije lijepo. Stoga,
 bude li tkogod drugi bolji prema kreposti i prema
 činidbenoj moći za ono najbolje, toga je lijepo slije-
 diti i pravedno je toga slušati. Pri njemu treba biti ne
 samo krepost nego i sposobnost za činidbu. Nego ako
 se tako prikladno govori, i ako blaženstvo treba
 smatrati dobročinstvom, onda bi i zajednički za cijelu
 državu i za svakog pojedinca najbolji život bio onaj

²¹ Vidi I. 4-7.

²² Ili 'nedjelovanje negoli djelovanje'. Vidi i ranija tumačenja
 pojma *πραΐς*, i korijenski srodnih izvedenica.

²³ Preporučljivo je shvatiti ovaj glagol u dvama značenjima:
 i 'isticati se nad nekim' i 'razlikovati se od koga'.

²⁴ Ili 'onima koji su jednaki'.

činidbeni. Nu činidbeni život nije nužno naprama drugima, kao što mniju neki, niti su pak samo ona promišljanja činidbena koja se poduzimaju poradi ishoda činidbe, nego mnogo više - znanstvena promatranja i razmišljanja što su samosvršna i radi sebe samih. Jer 'dobročinstvo' je svrha, kao i nekakva činidba. A kažemo kako najviše čine²⁵ i gospodare izvanjskim činidbama oni koji su svojim promišljanjima²⁶ - graditelji. Nego ne moraju ništa ne činiti one države što su izdvojeno zasnovane, pa izabiru i živjeti tako. Jer i to može bivati u dijelovima. Mnoge naime zajednice jedna naprama drugoj dijele su države. Slično je to prisutno i u svakog pojedinog od ljudi. Jer inače bi jedva lijepo bilo i Bogu i cijelome svemiru, koji nemaju izvanjskih činidbi mimo onih koje su im svojstvene.²⁷ Bjelodano je, dakle, kako isti život nužno biva najbolji i svakomu pojedinom od ljudi i zajednički državama i ljudima.

4 Pošto kao uvod iznesosmo o tima ovo upravo

²⁵ Ili 'djeluju'.

²⁶ Ili 'koji su graditelji svojim umom i mislima', kao što prenosi latinski prevoditelj: *qui mente et cogitationibus sunt architecti*.

²⁷ Usp. I. 1323^b23; Aristotel, Metafizika, A6, 7, 9; Ortebu, I, 8, 9. Sama ključna rečenica dosta se različito prenosi. Grč. *συχολή γὰρ ἂν ὁ Θεὸς ἔχοι καλῶς καὶ πᾶς ὁ κόσμος, οἷς οὔτις εἰσὶν ἐξωτερικαὶ πράξεις παρὰ τὰς οικείας τὰς αὐτῶν*; lat. *Alioquin vix ipse Deus et mundus universus bene praeclareque sese haberet, qui, praeter suas et proprias, actionibus externis nullis funguntur*; engl. *// this were otherwise, God and the universe, who have no external actions over and above their own energies, would be far enough from perfection*; fran. *sinon, Dieu et le Monde entier, pour qui n'existe aucune activité externe qui soit en dehors de leur activité propre, seraient dans une condition passablement inférieure*; njem. *Denn sonst würden sich Gott und der ganze Kosmos schwerlich gut verhalten, da sie ja keine äusseren Tätigkeiten besitzen ausser den in ihnen eigentümlich beschlossenen*; novogrč. *Διότι ἄλλως οὐσυχολὸν & αὐτὴν τὴν χαρακτηρίσας ὡς καλὴ ἢ κατὰστασις τὸν θεὸν καὶ τὸν σύμπαντος κόσμον, διὰ τὰ ὅποια ὅν ὑπάρχον ἐξωτερικοὶ πράξεις παρὰ μόνον αὐτὴν ἰδίαν ἀντὶ τὴν φύσιν σύμφωνοι* (jer bi inače bilo teško označiti kao lijepo stanje Boga i cijeloga svemira, zbog toga što u njih nisu prisutne izvanjske činidbe mimo jedino onih što su u skladu s njihovom naravi).

kazano, dok smo o ostalim državnim porecima pre-tresali ranije,²⁸ o preostalome valja prvo reći koje trebaju biti načelne zasade one države što bi se ustanovila prema želji. Jer najbolji državni poredak ne može nastati bez primjerene opskrbe životnim potrepštinama.²⁹ Zbog toga mnoge stvari treba unaprijed pretpostaviti kao poželjnosti, ali nek ni jedna od tih ne bude nemoguća. Mislim, na primjer, mno-žina građana i veličina zemljišta. Jer kao što ostali gotovitelji, kao tkalac i brodograditelj, moraju imati tvar potrebnu za izradbu (što ona, naime, bude bolje pripremljena, i uradak dotična umijeća mora biti ljepši), tako i državnik i zakonodavac moraju imati vlastitu i prikladnu tvar.

Od državnih potrepština prva je množina pučanstva: kakvi i koliki ljudi moraju tu biti prisutni narav-lju, te isto tako i o zemljištu: koliko i kakvo treba biti. Većina, dakle, misli kako sretna³⁰ država treba biti velika. Nu ako je to istina, oni ne znaju koja je država velika a koja mala. Jer prema broju stanovnika pro-suđuju veličinu, a trebali bi se prije obzirati, ne na mnoštvo, nego na moć. I država, naime, mora obaviti neku radnju, te ona koja je najbolje uzmožna izvršiti dotičan rad, tu treba smatrati najvećom, kao što bi tkogod o Hipokratu rekao kako je, ne kao čovjek, nego kao liječnik, veći od nekoga koji ga nadmašuje veličinom tijela. Dapače, čak ako treba prosuđivati osvrćući se na mnoštvo [pučanstva], ne smije se to činiti prema bilo kojem mnoštvu (nužno, naime, u državama ima i stanovit broj robova, naselaca i tuđinaca), nego uzimajući u obzir one koji su dio države i od kojih se država sastoji kao od svojstvenih dijelova. Jer pretičak u mnoštvu takvih znak je velike države; dočim ona iz koje proizlaze mnogobrojni ruko tvorci a malobrojni teški oružanici, takva država ne može biti velika. Nije, naime, isto velika i mnogo-ljudna država.

²⁸ Usp. II.

²⁹ Ili 'bez primjerene materijalne osnove', kako je u njemačkom prijevodu: *ohne eine angemessene materielle Grundlage*.

³⁰ Izvorno 'blažena' (*ευδαίμων*). Vidi i ranija tumačenja pojma *ευδαιμονία* (Aristotel, *Nikomahova etika*; Grčko-latinsko-hrvatski rječnik).

Nego je iz samih činjenica bjelodano kako je teško, ako ne i nemoguće, dobro zakonima vladati u državi koja je odveć mnogoljudna. I doista, među državama poznatim po skladnoj upravi ne vidimo ni jednu s prevelikim pučanstvom. Dotično je jasno i na temelju samih razloga. Jer zakon je nekakav poredak, a dobar je zakon nužno dobar poredak; onaj pak broj koji odveć premašuje, ne može sudjelovati u poretku; to bi, naime, bilo djelo božanske moći, koja drži zajedno i svemir. Budući ljepota običava nastajati u mnoštvu i veličini,³¹ stoga država u kojoj je uz veličinu prisutna i spomenuta granica, nužno biva i najljepša. Ali postoji neka mjera i veličini države, kao i svemu ostalome: životinjama, biljkama, oruđima. Jer svako pojedino od tih, postavši premaleno ili preveliko, neće zadržati svoju moć, nego će katkad u cijelosti izgubiti svoju narav, dok će se katkad pokvariti, kao što³² plovilo od jednog pedlja neće uopće biti plovilo, ali isto tako ni ono dužine dva trkališta; iako - jednom došavši do neke veličine, a drugi put do neke maloće — ono još biva plovilo, ali loše za plovidbu. Isto tako i država: sastoji li se od premalo pučanstva, nije samodostatna (a država teba biti samodostatna); ako je pak s previše pučanstva, u životnim potrepsinama je samodostatna kao narod, ali ne kao država,³³ jer tada ne može lako opstojati ustavna vladavina. Jer tko će biti vojskovođa pregolemu mnoštvu, ili tko pak glasnik ako nije nalik Stentoru³⁴? Zbog toga prvotna država nužno je ona koja se sastoji od mnoštva što je prvo samodostatno za dobar život u državnoj zajednici. A može i takva, koja ovu mnoštvom premašuje, biti veća država, samo takvo što - kako već rekosmo - ne može biti neograničeno. Koja je granica takvu premašaju, lako je vidjeti iz činjenica.³⁵ Jer u državi su jedne činidbe one vladateljâ a druge vladanikâ. Vla-

³¹ Usp. Aristotel, *Nauk o pjesničkom umijeću*, 1450^b 36.

³² Usp. V. 1309b 23.

³³ Preveliko mnoštvo ne može se lako podrediti sustavu državne vladavine, kao u slučaju Babilona, koji je Aristotel već spomenuo (iii. 3, 1276a 27).

³⁴ To jest: tko nema njegov glas. Stentor je inače (prema Homeru) imao glas jak kao u pedesetorice muževa.

³⁵ Ili 'utvrđuju se na temelju iskustva'.

datelju su dužnost naredba i prosudba. Kako bi se prosuđivalo o pravedninama i državi položaji podjeljivali prema dostojanstvu, moraju građani poznavati jedni druge: Kakvi su koji; a ondje gdje toga ne može biti, nužno su loši i izbori na položaje i sudbene istrage. O obojemu, naime, nije pravedno odlučivati nepripremljeno, što je bjelodano prisutno u prevelikome pučanstvu. I uz to, tu je tuđincima i naselcima lako sudjelovati u državnome poretku; jer nije teško prikrivati se zbog prevelika mnoštva. Jasno je, dakle, kako je ovo najbolja granica pučanstvu u državi: najveći premašaj mnoštva primjeren samodostatnosti života a koji je lako pregledan. O veličini države, dakle, nek je određeno takvim načinom.

Slično je i sa zemljištem. Jer o tome kakvo to treba biti, bjelodano je kako bi svatko pohvalio ono što je najsamodostatnije (koje pak mora proizvoditi sve; samodostatan je, naime, onaj tko sve ima i ništa mu nije potrebno). Množinom i veličinom [zemlja] treba biti takva da stanovnici uzmognu živjeti u dokolici, istodobno i slobodno i umjereno.³⁶ A postavljamo li tu granicu prikladno ili neprikladno, poslije treba razvidjeti točnije, kada uopće budemo govorili o tečevini te izobilju imutka, kakva i na koji način treba bivati upotreba [imutka]. O tome, naime, pitanju postoje mnoge raspre. Zbog toga što ljudi navlače na jednu od pretjeranosti življenja: ili zapadaju u škrtost ili u raskošnost.

Oblik zemljišta nije teško odrediti (pri čemu u nekim stvarima treba poslušati iskusnike u ratničkom umijeću): ono, naime, neprijateljima treba biti nepristupačno, a svojim s lakim izmakom. Uz to, kao što rekosmo kako mnoštvo ljudi treba biti dobro pregledno, takvo treba biti i zemljište. Jer koje je zemljište dobro pregledno, to se i dobro brani. Sâm položaj grada, ako je odrediti prema želji, trebao bi biti povoljan i prema moru i prema kopnu. Jedno je već spomenuto pravilo (treba, naime, radi pružanja pomoći omogućiti jednako lak pristup sa svih mjesta); drugo, da je laka doprema i prijevoz ratarskih

³⁶ Usp. II. 1265a 32.

10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100
101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333
334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345
346
347
348
349
350
351
352
353
354
355
356
357
358
359
360
361
362
363
364
365
366
367
368
369
370
371
372
373
374
375
376
377
378
379
380
381
382
383
384
385
386
387
388
389
390
391
392
393
394
395
396
397
398
399
400
401
402
403
404
405
406
407
408
409
410
411
412
413
414
415
416
417
418
419
420
421
422
423
424
425
426
427
428
429
430
431
432
433
434
435
436
437
438
439
440
441
442
443
444
445
446
447
448
449
450
451
452
453
454
455
456
457
458
459
460
461
462
463
464
465
466
467
468
469
470
471
472
473
474
475
476
477
478
479
480
481
482
483
484
485
486
487
488
489
490
491
492
493
494
495
496
497
498
499
500
501
502
503
504
505
506
507
508
509
510
511
512
513
514
515
516
517
518
519
520
521
522
523
524
525
526
527
528
529
530
531
532
533
534
535
536
537
538
539
540
541
542
543
544
545
546
547
548
549
550
551
552
553
554
555
556
557
558
559
560
561
562
563
564
565
566
567
568
569
570
571
572
573
574
575
576
577
578
579
580
581
582
583
584
585
586
587
588
589
590
591
592
593
594
595
596
597
598
599
600
601
602
603
604
605
606
607
608
609
610
611
612
613
614
615
616
617
618
619
620
621
622
623
624
625
626
627
628
629
630
631
632
633
634
635
636
637
638
639
640
641
642
643
644
645
646
647
648
649
650
651
652
653
654
655
656
657
658
659
660
661
662
663
664
665
666
667
668
669
670
671
672
673
674
675
676
677
678
679
680
681
682
683
684
685
686
687
688
689
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699
700
701
702
703
704
705
706
707
708
709
710
711
712
713
714
715
716
717
718
719
720
721
722
723
724
725
726
727
728
729
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
740
741
742
743
744
745
746
747
748
749
750
751
752
753
754
755
756
757
758
759
760
761
762
763
764
765
766
767
768
769
770
771
772
773
774
775
776
777
778
779
780
781
782
783
784
785
786
787
788
789
790
791
792
793
794
795
796
797
798
799
800
801
802
803
804
805
806
807
808
809
810
811
812
813
814
815
816
817
818
819
820
821
822
823
824
825
826
827
828
829
830
831
832
833
834
835
836
837
838
839
840
841
842
843
844
845
846
847
848
849
850
851
852
853
854
855
856
857
858
859
860
861
862
863
864
865
866
867
868
869
870
871
872
873
874
875
876
877
878
879
880
881
882
883
884
885
886
887
888
889
890
891
892
893
894
895
896
897
898
899
900
901
902
903
904
905
906
907
908
909
910
911
912
913
914
915
916
917
918
919
920
921
922
923
924
925
926
927
928
929
930
931
932
933
934
935
936
937
938
939
940
941
942
943
944
945
946
947
948
949
950
951
952
953
954
955
956
957
958
959
960
961
962
963
964
965
966
967
968
969
970
971
972
973
974
975
976
977
978
979
980
981
982
983
984
985
986
987
988
989
990
991
992
993
994
995
996
997
998
999
1000

6 Oko povezanosti s morem,³⁷ da li je ona korisna državama s dobrim zakonima ili je štetna, nastaju mnogi prijepori. Jer pridolazak tuđinaca, odgajanih u drukčijim zakonima, kažu kako je škodljiv za valjanu zakonitost,³⁸ kao i mnogoljudnost. Jer od služenja morem nastaje mnoštvo trgovaca, koji odlaze i dolaze, što je oprečno skladnoj upravi državom. Nu jasno je, međutim, ako se takvo što ne dogodi, kako je bolje i radi sigurnosti i radi dovoza životnih potrepština, da gradodržava i zemljište³⁹ imaju pristup moru. Jer, i kako bi lakše izdržali protiv neprijatelja, braniteljima pomoć treba lako pristići s obiju strana, i kopnom i morem; i kako bi naškodili napadateljima, ako nije moguće s obiju strana, svakako će i s jedne uzmoći više sudjeluju li u objema. I zatim, stvari kojih manjka u njih treba uvoziti, dok suviše proizvedenih potrepština treba izvoziti. Jer država treba biti trgovačkom, ali ne drugima, nego sebi. Oni, naime, koji su svima otvoreni kao trgovište čine tako radi dohotka. Ona pak država kojoj ne treba udjela u takvu dobitku, ne treba ni takva trgovišta. Budući pak i sada vidimo, kako se u mnogim zemljama i gradodržavama nalaze sidrišta i luke s prikladnim položajem prema gradu, tako te gradsku tvrđavu niti zahvaćaju, niti su pak predaleko od nje, nego su učvršćeni zidinama i drugim takvim braništima, - bjelodano je da ako bude kakva dobra od takve povezanosti, to će dobro pripasti državi; bude li pak kakve škode, lako će se obraniti zakonima kojima se priopćuje i određuje tko smije a tko ne smije miješati se s drugima.

Nema dvojbe, kad je riječ o pomorskoj moći, kako je najbolje imati [mornaricu] do stanovite veličine (jer ne samo zbog sebe samih nego i zbog susjeda,⁴⁰ treba uzmoći i zastrašiti i pomagati, kako na kopnu tako i na moru). O množini i veličini tē pomorske

³⁷ Doslovno: 'zajedništvo s morem'.

³⁸ Usp. Platon, *Zakoni*, IV. 704 D - 705 B

³⁹ To jest: šire državno područje.

⁴⁰ Usp. II. 1265a 20.

moći treba odrediti prema životu [svake] države. Jer ako će živjeti životom predvodnika u vojnim i državnim stvarima, mora imati i pomorsku moć primjerenu takvim pothvatima. A u državama ne mora biti one mnogoljudnosti koja nastaje od mnoštva pomoraca. Ti, naime, i ne moraju biti dio države.⁴¹ Pomorsko vojništvo⁴² sastavljeno je od slobodnjaka i dio je pješastva, a ima vrhovnu ovlast i zapovijeda brodovima. Sve dok je prisutno mnoštvo susjednog pučanstva⁴³ i onih koji obrađuju zemlju, mora biti i obilje mornara. Vidimo kako je tako i danas u nekih, kao u državi Heraklejaca, jer oni opremaju posadama mnoge troveslice, iako je veličinom njihova država skromnija od drugih.

Nek je, dakle, takvim načinom određeno o zemljištu i lukama, gradovima i moru, te o pomorskoj moći.

O mnoštvu građana u državi, koja mu granica treba biti, već smo govorili,⁴⁴ a kakva pak treba biti njihova narav, govorit ćemo sada. To se može lako uvidjeti pogleda li tkogod najslavnije grčke države i cijelu nastanjenu zemlju, kako je razdijeljena među narodima. Jer narodi u hladnim mjestima i u Europi puni su srčanosti, ali su oskudni u razumijeću i umijeću, te stoga zadržavaju više slobodu, ali su neprikladni za državno zajedništvo i nisu uzmožni vladati svojim susjedima. Dočim narodi u Aziji posjeduju razumijeće i dušu sklonu umijećima, ali nemaju srčanosti, te stoga žive potčinjeni i u ropstvu. A rod Grka,⁴⁵ kako je na sredini između tih mjesta, tako

⁴¹ To jest: 'mornari ne moraju biti građani', ili 'ne moraju imati građanska prava'.

⁴² Posrijedi su preteče današnjih: 'pomorskih pješaka' ili 'marinaca'. Grč. *το επατιχόν*; lat. *vectores classicique milites*; engl. *the marines*; fran. *l'infanterie de marine*; njem. *die Seesoldaten*; rus. *Морскѣ еѡуѢби*; novogrč. *οί από των πλοίων πολεμοῦντες* (oni koji se bore s brodova; što odgovara i posebnom tumačenju u Tricota: 'borci koji se bore s neprijateljem pri jurišnom pristajanju uz protivničke brodove', dok Lambinov latinski prijevod ima: *vectores, qui naves conscendunt ut depugnent*).

⁴³ Vidi i ranije tumačenje pojma *περίοικοι*.

⁴⁴ Vidi 1362a 9 - b24.

⁴⁵ Ili 'grčka, helenska rasa'.

sudjeluje u obojim svojstvima, jer posjeduje i srca-
nost i razumijeće.⁴⁶ Zbog toga ustrajava u slobodi, te
ima najbolji državni poredak, i mogao bi zavladatai
svima, da se okupi u jednu državu. A ista se razlika
nalazi i među samim grčkim narodima, jer neki od
njih imaju jednostranu narav, a drugi skladno smije-
šana oba dotična svojstva. Bjelodano je kako i razu-
mijeća i srčanosti treba imati narav u onih koje će
zakonodavac lako privesti do krepости. Jer, kao što
neki⁴⁷ kažu, čuvari trebaju biti prijateljski raspolo-
ženi prema poznatima i žestoki prema nepoznatima,
a srce⁴⁸ je ono što nagoni na ljubav. To je sposobnost
duše kojom ljubimo. A dokaz je i ovo: jer se prema
pouzdanicima i prijateljima srce više uzbudi negoli
prema neznancima, kada mislimo kako nas zanema-
ruju. Stoga i Arhiloh, predbacujući prijateljima, pri-
kladno razgovara sa svojim srcem:

»Jer ti se zbog prijatelja gušiš u gnjevu.«⁴⁹
Nagon za vladavinom i slobodom potječe od tē
sposobnosti u svim ljudima. Jer srce hoće vladati i ne
dā se svladati. A ne govore lijepo oni što kažu kako
treba biti žestok prema nepoznatima, jer ni prema
komu ne treba biti takav; niti su pak velikodušni ljudi
naravljū žestoki, osim prema onima koji nanose
nepravdu. Ali to više osjećaju prema pouzdanicima,
kao što je prije rečeno, kad smatraju kako su im tī
naniželi nepravdu. Tako pak biva prema razlogu. Jer
oni za koje misle kako im duguju dobročinstvo, uza
štetu [koju nanose] smatraju da ih još lišavaju i toga
dobročinstva. Otuda se kaže: »Teške su borbe među
braćom«⁵⁰ i »Koji su previše ljubili, tī previše
i mrze«.⁵¹

O građanima u državi, dakle, koliko ih treba biti te
kakve naravi, a zatim i o zemljištu: kakvo i koliko,
približno je određeno (jer ne treba tražiti istu točnost

⁴⁶ Usp. Platon, *Država*, IV. 435 E, 436 A.

⁴⁷ Usp. Platon, *ibid.* II. 375 C.

⁴⁸ Posrijedi je višeznačnica *θυμός*, koja je ovdje *srce*, kao izvor
cjelokupne čovjekove čuvstvenosti.

⁴⁹ Fr. 67, Bergk (doslovan prijevod).

⁵⁰ Euripid, Fr. 975, Nauck⁴.

⁵¹ Navod iz djela nepoznata pjesnika (Fr. 78 Nauck).

u onome što se dokazuje razlozima i u sjetilnim
podacima).⁵²

Jer, kao što u ostalih sastavina prema naravi nisu
isti dijelovi cijelog ustroja bez kojih cjeline ne bi bilo,
bjelodano je kako ni dijelovima države ne treba
smatrati sve one koji su u državama nužno pri-
sutni,⁵³ kao ni bilo kojeg drugog zajedništva iz kojeg
nastaje neki jedan rod (naime, nešto *jedno* zajed-
ničko i isto 'zajedničari' moraju imati, bilo da u tome
sudjeluju jednako ili nejednako): kao hrana, ili mno-
žina zemlje ili štogod drugo takvo. Nu kad je jedno
sredstvo a drugo svrha, onda u tima nije ništa zajed-
ničko, osim da što jedno načini, to drugo prima:
kakav je kažen odnosaj svakog oruđa prema izra-
devini i izrađivačima. Jer kuća i kućegraditelj nemaju
ništa zajedničko, nego je kućegraditelj evo umijeće
radi kuće. Tako i državama treba svojine,⁵⁴ ali svojina
ipak nije dio države, iako su i mnoga živa bića dio
svojine.⁵⁵ Država je, naime, zajedništvo sličnih⁵⁶
poradi najboljeg mogućeg života. I budući je blažen-
stvo ono najbolje, a ono je djelatnost i savršena
primjena krepости, dok se događa tako te jedni u njoj
mogu sudjelovati, drugi pak malo ili nikako, - jasno
je kako je to uzrok što postoje [mnoge] vrste država
i više različitih državnih poredaka. Jer različitim nači-
nom i drukčijim sredstvima ljudi teže tome, te pri
tome tvore različite oblike života i državne poretke.
Razvidjeti treba *koliko je* onih stvari bez kojih ne bi
bilo države, jer one koje nazivamo dijelovima države
nužno bi bivale među tima.⁵⁷ Stoga treba utvrditi
broj zadaća [neke države], pa će iz toga biti jasan sâm

⁵² Posrijedi je opreka između znanstvenog promatranja i pukih
činjenica do kojih dolazimo sjetilima. Aristotel češće navodi
dotičnu opreku. Vidi I. 1323b 17 i *Nikomahova etika*, I, 1, 1094b
11-27.

⁵³ Usp. III. 1278a 2.

⁵⁴ Ili 'vlasništvo, stjecanje, posjed'. Vidi i ranije tumačenje
pojma *κτήσις*.

⁵⁵ Usp. I. 1253b 32.

⁵⁶ Prema nekim prijevodima 'jednakih'.

⁵⁷ Posrijedi je teže mjesto i različito se prevodi. Naš se prijevod
strogo pridržava predložka i prenosi smisao kako ga zahvaćaju
i latinski prijevodi: *in his enim necessario insunt* (O. O.) ili: *propterea quod necessarium existere* (Vêtus translatio).

- predmet. Prvo, dakle, mora biti hrane, zatim umijeća (jer su za življenje potrebna mnoga oruđa); treće je oružje (jer članovi zajednice moraju pri sebi imati oružje poradi obrane vlasti, što od nepokornikâ, što protiv onih koji izvana nastoje nanijeti nepravdu); četvrto, stanovita svota novca, kako bi imali za unutarnje potrebe i ratne troškove; peto, ili zapravo prvo, skrb oko bogoštovlja, koju zovu svećeničkom službom; šesto, koje je od svega najnužnije; prosudba o probicima i pravedninama u međusobnim odnosima. To su, dakle, službe koje tako reći trebaju svakoj državi (jer država nije bilo koje nasumično mnoštvo, nego [zajednica] samodostatna za život, kako rekosmo;⁵⁸ i uzmanjka li koji od tih sastojaka, nemoguće je da to zajedništvo bude naprosto samodostatno). Mora se stoga od tih djelatnosti sastojati država: mora postojati mnoštvo ratara koji pribavljaju hranu, te obrtnici, ratnički stalež, imućnici, svećenstvo i prosuditelji o nužnostima i probicima.
- 9 Pošto se to razlučilo, preostaje razvidjeti: trebaju li svi sudjelovati u svemu tome (jer mogli bi jedni te isti bivati i ratari i obrtnici i svj etnici i suci) ili pak za svaki od spomenutih poslova treba postaviti druge osobe, ili opet od tih su [djelatnosti] jedne zasebničke a druge zajedničke iz nužnosti? To pak nije isto u svakom državnom poretku. Jer, kao što rekosmo, mogu i svi sudjelovati u svim stvarima, te ne svi u svima, nego neki u nekima. Otuda, naime, i nastaju različiti državni poreci. Jer u pučkim vladavinama sudjeluju svi u svima [službama], dok je u vladavinama manjine oprečno tome. Budući pak raspravljamo o najboljem državnom poretku - a to je onaj pri kojem bi država bila najblaženija, dok je ranije rečeno kako je blaženstvo nemoguće bez kreposti,⁵⁹ - bjelodano je iz toga da u najljepše upravljanoj državi koja posjeduje muževe pravedne naprosto, a ne tek prema uvjetima, građani ne smiju živjeti ni rukotvoračkim ni trgovačkim životom (budući da je takav život neplemenit i suprotan kreposti),⁶⁰ a ni ratari ne smiju biti budući građani (treba, naime,

⁵⁸ Usp. II. 1261b 12, III. 1275b 20.

⁵⁹ Usp. 1323a- 1324a 4, 1328a 37.

⁶⁰ Usp. Platon, *Zakoni*, XI. 919 C-E.

dokolice i za nastanak kreposti i za državne djelatnosti).

Budući u državi postoji ratnički stalež, te onaj savjetnički o probitačnim stvarima i koji prosuđuje pravednine, a ti se još najviše čine dijelovima države, treba li njih razlučiti, ili pak istima povjeravati obje dužnosti? Nu bjelodano je i to, jer na jedan način [povjerava se] istima, na drugi pak različitim. Jer ukoliko svaka od dužnosti traži drukčiju životnu zrelost;⁶¹ jednom, naime, treba razboritosti drugi put jakosti, [povjeravaju se] različitim osobama. Ukoliko je pak nemoguće držati uvijek u podložnosti one koji su uzmožni upotrijebiti silu i spriječiti je, [dužnosti se daju] istima. Jer kojima je u vlasti oružje ti odlučuju hoće li ostati ili neće ostati dotičan državni poredak. Preostaje, dakle, da se u tome državnom poretku povjere istima obje dužnosti, ali ne istodobno, nego kako je po naravi, koja jakošću obdaruje mlade, a razboritošću starije. Tako dakle obojima podijeliti [dužnosti] i korisno je i pravično, jer takva je razdoba prema dostojanstvu. Nego i stečevine⁶² trebaju pripadati tima. Jer građani trebaju biti dobra imovnog stanja, budući da su oni [pravi] građani. Naime, rukotvorački stalež ne sudjeluje u državi, kao ni jedan drugi rod koji nije tvoritelj kreposti. A to je bjelodano i iz polazne postavke:⁶³ jer blaženim se mora bivati s krepošću; ne može se, naime, reći kako je blažena država, gledajući na neki njezin dio, nego na sve građane.⁶⁴ A bjelodano je kako posjedi trebaju pripadati tima, jer ratari moraju biti robovi ili barbari ili izokolni stanovnici.⁶⁵

Preostao je od nabrojanoga još rod svećenika. A bjelodano je i njihovo vrstanje. Jer ni ratar ni

⁶¹ Posrijedi je pojam 'životne zrelosti'. Prema Aristotelu tijelo je u svojoj zrelosti od 30 do 35 godine života, a duh u 50-oj godini. Grč. *αἰμή*; lat. *virium genus*; engl. *primes of life*; fran. *maturité*; njem. *Lebensalter*; rus. *возраст*; novogrč. *την ἄκραν Ικανότητα* (vrhunska sposobnost).

⁶² Ili 'imutak', 'imanja'.

⁶³ Usp. 1328b 35.

⁶⁴ Usp. II. 1264b 17-24.

⁶⁵ Vidi i ranije tumačenje pojma *περίοικοι*. Usp. 1330^a 25-31.

rukotvorac ne trebaju se postavljati za svećenike (budući da samo građanima dolikuje štovati bogove). Budući se državno tijelo dijeli na dva dijela, to jest: na oružanički i savjetnički, a dolično je iskazivati štovanje bogovima, te omogućiti odmor onima koji se zbog starosti povlače s dužnosti, tima treba dati svećeničku službu.

Rečeno je, dakle, koje su sastojine bez kojih država ne može opstojati i koji su dijelovi države (jer ratari i obrtnici i svakovrsni nadničari moraju se nalaziti u državama, ali dijelovi države su oružanički i savjetnički stalež), i svaki je pojedini od tih razlučen, jednom kao doživotna služba, drugi put djelomice.

- 10 Čini se kako nije tek sada ili odnedavno poznato onima koji znanstveno umuju o državi,⁶⁶ kako državu treba razlučiti napose po rodovima i razlikovati ratnički stalež od ratarskog. Jer u Egiptu i sada biva takvim načinom, kao i na Kreti; u Egiptu kažu da je tako uzakonio Sezostrijs, a Minos na Kreti. Drevna je čini se i ustanova zajedničkih blagovanja, jer na Kreti potječe iz razdoblja Minosove vladavine, dok je u Italiji još mnogo starija. Govore, naime, tamošnji učenjaci kako je neki Ital postao kaljem Enotrije, prema kojemu, promijenivši ime, nazvaše se Enotrijci Italcima, i koji dade ime Italija rtu Europe, što je između Skiletskog i Lametskog zaljeva,⁶⁷ koji su udaljeni jedan od drugog pola dana puta. Kažu kako je taj Ital Enotrijce, koji bijahu pastiri, pretvorio u ratare, a uz druge zakone koje im je postavio prvi je ustanovio i zajednička blagovanja. Stoga još i danas neki od njegovih potomaka služe se zajedničkim blagovanjima i nekim njegovim zakonima. Obalu Tirenskog mora nastanili su Osci, kojima je danas kao i nekoć nadimak Auzonci, dok prema Japigiji i Jonskome

⁶⁶ Ili 'onima koji se bave filozofijom države'. Grč. *τοῖς περὶ πολιτείας φιλοσοφούν;*; lat. *qui de republica philosophantur*; engl. *political philosophers*; fran. *la philosophie politique*; njem. *den S t a a t s w i s s e n s c h a f t l e r n*; ; novogrč. *φιλοσοφίσαντας περὶ των πολιτικῶν ζητημάτων* (oni koji se mislilački bave državnim pitanjima).

⁶⁷ Naime, između tih zaljeva i Mesinskog tjesnaca (prolaza).

zaljevu, u području koje se zove Sirit, nalaze se Honi, koji su također rodом Enotrijci. Dakle, ustanova zajedničkih blagovanja prvotno je odatle potekla, dok je razdvajanje državnoga mnoštva po rodovima⁶⁸ poteklo iz Egipta. Jer Sezostrijsova vladavina mnogo je starija od Minosove. Gotovo, dakle, i ostale [ustanove] treba smatrati kako su se često,⁶⁹ zapravo bezbroj puta, iznalazile tijekom vremena.⁷⁰ Jer nužnim je stvarima ljude naučila sama potreba; one pak koje su za ukras i izobilje mogle su se razviti tek pošto su prve potrebe zadovoljene; tako te i o državninama⁷¹ treba misliti kako vrijedi isto. A da su sve te ustanove drevne, dokaz je Egipat.⁷² Oni se, naime, čine najstarijima, jer su uvijek imali zakone i državno ustrojstvo. Stoga se treba već otkrivenim dostatno poslužiti, a propušteno pokušati iznaći. Kako, dakle, zemlja treba pripadati onima koji posjeduju oružje i sudjeluju u državnoj upravi,⁷³ već je rečeno; i zbog čega ratari trebaju biti različiti od njih, te koliko i kakvo treba biti zemljište. O razdiobi [zemlje] i ratarima, koji i kakvi trebaju biti, prvo treba reći, budući da ne mislimo - kao što neki tvrde⁷⁴ - kako vlasništvo treba biti zajedničko, nego da prijateljskom upotrebom⁷⁵ postane zajedničko, i da nitko od građana ne oskudijeva u hrani. O zajedničkim blagovanjima svi se slažu kako su ona korisna u dobro uređenim državama. S kojega se razloga i nama čini tako, kasnije ću reći. U njima trebaju sudjelovati svi građani, samo što siromašnima nije lako priložiti od vlastitoga određenu svotu i izdržavati svoje domaćinstvo. Uz to su i rashoci oko bogoslužja zajednički cijeloj državi. Stoga treba na dva dijela razdijeliti zemlju, te jedan treba biti zajednički a drugi zaseb-

⁶⁸ Ili 'podjela građanskog mnoštva na staleže' (kako je, na primjer, u njemačkom prijevodu).

⁶⁹ To jest: više puta.

⁷⁰ Ta se misao češće spominje i u Platona (npr. *Zakoni*, III. 676) i Aristotela (*Metafizika*, XII. 1074b 10; *Politika*, II. 1264a 3).

⁷¹ Ili 'državnim (građanskim) ustanovama'.

⁷² Usp. Aristotel, *Metafizika*, I. 981b 23; Platon, *Timej*, 22B.; *Zakoni*, II. 656, 657.

⁷³ Usp. 1328b 33 - 1329a 2; 1329a 17-26; 1326b 26-32.

⁷⁴ Usp. Platon, *Država*, III. 416 D.

⁷⁵ Ili 'prijateljskim pristankom'.

⁷⁶ Aristotel to u *Politici* ne objašnjava.

nički, i svaki od tih treba se dalje dijeliti na dvoje, i da jedan dio zajedničkog bude za troškove bogoslužja, drugi pak za izdatke oko zajedničkih blagovanja; dočim od zasebničkih posjeda jedan dio treba biti uz granicu a drugi blizu grada, tako da, posjedujući svaki po dva [zemljišta], svi budu imali dio na objema mjestima. Time se postiže i jednakost i pravednost te veća sloga u ratovima protiv susjeda.⁷⁷ Jer gdje to ne biva na taj način, jedni ne haju za neprijateljstvo sa susjedima, dok su drugi odviše zaokupljeni njime, pa i mimo onoga što je pošteno. Zato u nekih postoji zakon po kojem oni što graniče sa susjedima ne mogu sudjelovati u vijećanju o ratovima protiv susjedstva, zbog toga što dotičnici zbog svojeg vlasništva ne bi mogli pošteno savjetovati. Zemlju, dakle, treba razdijeliti tim načinom zbog navedenih uzroka. Ratari, ako treba prema želji, najbolje je da budu robovi, i ne svi istorodni,⁷⁸ niti pak srčani (jer tako bi bili i za radove korisni i pouzdani da neće novotariti⁷⁹); na drugom su mjestu izokolni stanovnici tuđinskog podrijetla⁸⁰ naravlju slični onim spomenutima; a od tih oni koji su na zasebničkim posjedima trebaju pripadati zasebničkim vlasnicima, oni pak na zajedničkoj zemlji⁸¹ trebaju biti zajednički. Na koji se način treba služiti robovima, i zbog čega je bolje svima robovima kao nagradu obećavati slobodu, kazat ćemo kasnije.⁸²

11 Već je rečeno, kako grad⁸³ treba biti otvoren

⁷⁷ Prema Jowettovoj opasci, Aristotel na drugome mjestu (II. 1265b 24) osuđuje diobu zemljišta koju ovdje usvaja. Usp. i Platon, *Zakoni*, V 745.

⁷⁸ Ili 'ne svi iz istoga naroda'. Grč. *μήτε ομοφύλων πάντων* (όντων); lat. *non tarnen omnes ejusdem nationis*; engl. *not all of the same race*; fran. *qui ne seront ni tous de même nationalité*; njem. *weder alle von gleicher Abkunft*; rus. *ne oοαμhoι npunadneoKamb* *κ odHoü HapoŌHoemu*; novogrč. *άλλα μήτε ομόφυλοι δλοι* (ali ne i svi iste rase). Usp. i Platon, *Zakoni*, VI. 777 C, D.

⁷⁹ Ili 'zametnuti bunu u državi'.

⁸⁰ Usp. 1329a 26.

⁸¹ Usp. II. 1267b 16.

⁸² Aristotel o tome ne govori u *Politici*, nego u *Ekonomici*; usp. 1344b 15.

⁸³ To jest: grad-država ili gradodržava. Vidi i ranije tumačenje središnjeg nazivka *πόλις*. Usp. i 1327a 4-40.

i kopnu i moru te povezan s cijelim okolnim zemljištem. Što se tiče samog njegova položaja, poželjno je uzeti u obzir četvero: kao prvo ono što je nužno za zdravlje (jer prema istoku okrenuti gradovi, koji su izloženi istočnim vjetrovima, ti su i zdraviji; iza njih su mjesta zaštićena od sjeverca, jer ta imaju blaže zime). A što se ostaloga tiče, smještaj treba biti prikladan i za državnu upravu i ratne pothvate. Što se, dakle, tiče ratnog stanja, građanima treba biti lak izlaz, a neprijateljima nepristupačan prilaz i teško opkoljivanje.⁸⁴ Osobito je potrebno imati dostatno vode i izvore; ako nema toga, onda je spas u građenju dostatnih i prostranih nakapnica za kišnicu, tako da ne uzmanjka vode budu li [građani] odsječeni od okolnog zemljišta zbog rata. Budući treba brinuti o zdravlju stanovnika, a ono je u prikladnu smještaju i položaju, te u upotrebi zdrave vode, briga oko toga ne smije biti nuzgredna. One, naime, stvari kojima se najviše i najčešće služi naše tijelo, tē najviše i pridonose zdravlju. A moć vodâ i vjetra⁸⁵ takvu ima narav. Stoga u državama s razboritom upravom, gdje ili vode sve nisu slične ili nema dostatno izvora, treba odvojiti pitke vode od onih za ostale svrhe.

Što se tiče utvrđenih mjesta, ona nisu jednako prikladna svim državnim porecima. Na primjer, gradska tvrđava⁸⁶ pristaje manjinskoj vladavini i jednovladi, ravnica pučkoj vladavini, dok ni jedno od toga ne odgovara vladavini najboljih, nego više utvrđenih mjesta. Raspored zasebničkih nastambi smatra se ugodnijim i pogodnijim za ostale djelatnosti ako je pravilno izveden na suvremen i Hipodamov⁸⁷ način, ali za sigurnost u ratu bolji je naprotiv [raspored] kakav je bio u drevno doba: jer je takav činio teškim izlaz tuđincima, i težak prolaz napadateljima. Zbog toga treba primijeniti oba načina (jer može se graditi onako kako težaci sade načinom koji zovu nasad trsa

⁸⁴ Ponavljanje već rečenog; usp. 1326b 40.

⁸⁵ To jest: zraka.

⁸⁶ Ili 'akropola'.

⁸⁷ Hipodam se i ranije spominje (Vidi II. 1267b 22); značajan je urbanist iz Periklova razdoblja. Pripisuje mu se pravokutnički raspored nastamba i ulica. Sudjelovao u izgradnji Roda, Mileta i Pireja. Pisao je i filozofske rasprave.

ukriž),⁸⁸ te cijeli grad ne treba biti izgrađen pravilno, 30
 nego samo pojedini dijelovi i mjesta. Tako će se
 skladno spojiti sigurnost i ures. Što se tiče zidina, oni
 koji govore kako ih ne trebaju imati gradovi što se
 suprotstavljaju krepošću,⁹⁰ odviše starinski pretpo-
 stavljaju, jer i sami vide činjenicama⁹¹ opovrgnute 35
 one koji su se time dičili. I doista, protiv sličnih,
 a mnoštvom ne mnogo brojnijih, nije lijepo nastojati
 naći spasa u jakosti gradskih zidina. Nu kako se
 događa, i može biti, da nadmoć napadatelja uvelike
 premašuje i ljudsku odvažnost i srčanost koja je 40
 u nekolicine, onda – ako se treba spasiti te izbjeći zlo i
 sramotu – treba smatrati kako je za rat najprikladnija
 najveća jakost zidina, osobito sada kad su pronađeni 1331^a
 i do savršenstva dotjerani hitala i opsadni strojevi. Jer
 misliti kako gradove ne treba opasivati zidinama,
 slično je kao i potražiti zemljište dostupno neprijatelj-
 skom napadaju, ili poravnati brdovita mjesta; i slično 5
 je kao i zasebničkim nastambama ne podići zidove,
 kako ukućani ne bi postali nemuževni. Ali ne treba
 smetnuti s uma ni to, kako se oni kojima su gradovi
 opasani zidovima mogu njima dvostruko poslužiti
 (kao da zidove imaju ili kao da ih nemaju), dok toga
 ne mogu oni koji zidine nemaju. Ako je tomu tako, 10
 onda ne samo što treba podići zidine, nego se valja
 pobrinuti da one budu i kao ures gradu i u različite
 ratne svrhe, osobito protiv sadašnjih pronalazaka.
 Jer kao što se napadatelji trude iznaći načine kojima
 stječu prednost, tako se i branitelji trebaju dijelom 15
 poslužiti onim već pronađenim a dijelom iznalaziti
 i izmišljati nove načine. One, naime, koji su dobro
 pripremljeni [neprijatelji] i ne pokušavaju napasti.

⁸⁸ Ili 'unakrsni redovi trsja'. Prijevodi se poprilično razlikuju.
 Grč. *των ἀμπέλων οὐστιάδας*; lat. *Vitium juga earum quas systadas
 rustici appellant* (iako već Varon ima *quincunx*- 'petični' raspored
 stabala pri sadnji); engl. *plant their vines in what are called
 'clumps'*; fran. *en quinconces*; njem. *das Prinzip der Rebpfähle*;
 ms. *nepeicepecmHbiMu pndaMu*; novogrč. *κλημάτων ουστιάδας*
 (skupovi - 'kupice' - trsja).

⁸⁹ Usp. Platon, *Zakoni*, VI. 778 D.

⁹⁰ To jest: 'svojom hrabrošću'. Podrazumijeva se i lakonska
 izreka kako su 'prsa (muževa) zidovi Sparte'.

⁹¹ Moguća aluzija na Epaminondinu pobjedu kod Leuktre, gdje
 je Spartancima malo vrijedio njihov 'bedem od muževnih prsa'.

12 Budući se mnoštvo građana mora podijeliti na
 javna blagovališta,⁹² dok su zidine razdijeljene stra- 20
 žarnicama i tornjevima na zgodnim mjestima, bjelo-
 dano je kako dotično zahtijeva da se neka zajednička
 blagovališta postave u tim stražarnicama. Tê bi se
 dakle mogle rasporediti na taj način. Zgrade posve- 25
 čene bozima i zajednička blagovališta vrhovne ovlasti
 trebaju imati prikladno i isto mjesto, osim onih sveti-
 šta koja se izdvajaju zakonom ili po kakvu pitijskom
 proroštvu.⁹³ To mjesto treba biti takvo da posjeduje
 istaknutost prikladnu položaju kreposti, i da je utvr- 30
 đenje od obližnjih dijelova grada.⁹⁴ Potrebno je
 ispod toga mjesta izgraditi onakvo zborište⁹⁵ kakvo
 imaju u Tesaliji i zovu ga Slobodno zborište; ono
 mora biti takvo da bude čisto od svake trgovine, i na
 njega ne smije stupiti nitko od rukotvoraca, ratara 35
 i sličnih, ukoliko ih vladatelji ne pozovu. A to mjesto
 bilo bi ugodno kad bi na njemu bila i vježbališta
 starijih građana. Jer dolično je da i taj ures [grada]
 bude podijeljen prema uzrastu, tako da neki od vlad- 40
 datelja⁹⁶ budu s mladićima, a neki od starijih zajedno
 s vladateljima. Naime, nazočnost vladatelja najviše
 ulijeva [prisutnima] istinsku skromnost i strahopoči-
 tanje dostojno slobodnih ljudi. Treba postojati i saj- 1331^b
 mište, drukčije i odijeljeno od toga trga, sa smješta-
 jem koji je prikladan za lak prihvaćaj svakovrsne
 robe s mora i kopna. 4

Budući se gradsko predstojništvo dijeli na svece- 4
 nike i upravitelje, potrebno je da i javna blagovališta 5
 za svećenike budu blizu svetišta. Za upravitelje koji
 vode brigu o ugovorima, tužbama, sudskim pozivima
 i sličnome, zatim o sajamskom nadgledništvu i grad-
 skoj upravi, [zajednička blagovališta] treba postaviti 10
 u blizini trga i kakva javnog sastajališta, a takvo je

⁹² To jest: na skupine građana koji zajednički blaguju. Vidi
 i tumačenje pojma *οὐσσία*. Usp. 1330a 3.

⁹³ Usp. Platon, *Zakoni*, V. 738 B-D.

⁹⁴ Iako je sama rečenica nejasna, jasno je kako je posrijedi opis-
 i položaj grčke akropole.

⁹⁵ Posrijedi je višeznačnica *αγορά* (skupština, zborište, tržište,
 sajmište, trg). Grč. *αγορά*; lat. *forum*; engl. *an agora*; fran. *agora
 (place)*; njem. *ein Markt*; rus. *nnou^adb*; novogrč. *αγορά*.

⁹⁶ Ili 'državnih upravitelja'.

mjesto blizu tržnice životnim potrepštinama. Jer gornji je trg posvećen dokolici, a ovaj drugi nužnim djelatnostima. Raspodijeliti treba prema istome poretku i na seoskome području. Jer i tu upraviteljima, koje jedni nazivaju šumskim nadglednicima, drugi poljskim nadglednicima, potrebno je osigurati dok su na straži i stražarnice i zajednička blagovašta. A i svetišta treba razdijeliti po tome području: jedna posvećena bozima, druga junacima.⁹

Nu zadržavati se sada na tim pojedinostima i raspredati o njima, doista je nekorisno. Jer nije teško zamišljati takve stvari, nego prije provoditi ih. Jer govoriti o tome pripada priželjkivanju, dok ishod ovisi od sreće. Zbog toga za sada nemojmo više raspravljati o tim stvarima.

13 Sada treba govoriti o samom državnom poretku," od kojih se i kakvih sastojaka treba sastojati država koja će biti sretna i kojom će se skladno upravljati. Budući postoji dvoje u kojemu je *dobro* svima - od toga je jedno ispravno postaviti cilj i svrhu djelatnostima, a drugo iznaći djelatnosti koje pridonose svrsi (jer tē se stvari mogu međusobno ne slagati i slagati: cilj se, naime, katkada postavi skladno, ali u činidbi do njega ljudi griješe; katkada opet postižu sve što vodi svrsi, ali je sama postavljena svrha loša; a katkada griješe u obojem, kao u liječništvu: jer katkada niti prikladno prosuđuju kakvo treba biti zdravo tijelo, niti uspijevaju pronaći sredstva za sebi postavljeni cilj; a i u umijećima i znanostima potrebno je vladati obojim: svrhom i djelatnostima radi svrhe), - bjelodano je, dakle, kako svi teže dobru življenju i blaženstvu, samo što jedni imaju moći da to postignu, drugi pak ne, zbog kakva slučaja ili zbog naravi (potrebna je, naime, i nekakva potpora za lijepo življenje, i to manja onima koji bolje stoje, a veća onima kojima je göre); nu ima ih koji ispočetka ne tragaju ispravno za blaženstvom, iako posjeduju samu sposobnost. Kako je pak naša zadaća razvidjeti najbolji državni poredak, to jest kad se

⁹⁷ To jest: 'građanskim djelatnostima u slobodnom vremenu'.

⁹⁸ Ili 'herojima' (u antičkome smislu).

⁹⁹ Ili 'O ustavu'. Vidi ranije tumačenje pojma *πολιτεία*.

najbolje upravlja državom, a najbolje se upravlja gdje država uzmaže postići najviše blaženstva, bjelodano je da ne smijemo zanemariti što je blaženstvo.¹⁰⁰

Rekosmo (i odredismo u *Etici*,¹⁰¹ ako je od tih dokaza koja korist) kako je ono djelatnost i savršena upotreba kreposti, i to ne po pretpostavci,¹⁰² nego naprosto. 'Po pretpostavci' podrazumijevam nužnosti, 'naprosto' ono što je lijepo.¹⁰³ Uzmimo, na primjer, činidbe koje se tiču pravednosti: pravedne kazne i odmazde potječu od kreposti, ali su nužnosti, i ono što je lijepo imaju nužno (jer poželjnije bi bilo da ništa takvoga nije potrebno ni mužu pojedincu ni državi), dočim one djelatnosti koje teže za častima i lasnoćom¹⁰⁴ naprosto tē su najljepše. Jer prvo je oduzeće¹⁰⁵ nekakvoga zla, dok su druge djelatnosti upravo oprečno: priprave i tvorbe dobara.

Čestit se čovjek može lijepo ponijeti i u siromaštvu i u bolesti i u drugim zlim kobima, ali sretnost je u oprekama¹⁰⁶ (jer i to se određuje prema čudorednim dokazima: čestit je čovjek onaj kojemu su, zbog kreposti, dobra ona koja su dobra naprosto, pa je jasno kako je nužno i da njihove upotrebe budu čestite i lijepe naprosto). Zbog toga ljudi i mniju kako su uzroci blaženstva izvanjska dobra, kao kad bi tkogod sjajnu i lijepu glazbu pripisao radije glazbalu negoli umijeću [glazbenika].

Prema rečenome, dakle, jedne stvari moraju biti

¹⁰⁰ Naime, blaženost ili sretnost. Grč. *ευδαιμονία*; lat. *vita beata* (*fēlicitas*); engl. *happiness*; fran. *bonheur*; njem. *Glückseligkeit*; rus. *CHacm.be*; novogrč. *ευδαιμονία*.

¹⁰¹ Usp. Aristotel, *Nikomahova etika*, I. 1098a 16, X. 1176b 4.

¹⁰² Ili 'uvjetno'.

¹⁰³ Prema nekim tumačiteljima: 'ono što je dobro' ili 'ono koje je pohvalno'. Grč. *τό καλός*; lat. *quod laudabiliter fiat*; engl. *that which is good in itself*; fran. *ce qui est essentiellement bon*; njem. *das Schöne*; rus. *нпеначHoe CCUAO no ceđe*; novogrč. *τῆς »ευγε-veίς«* (čestitosti, dobrâ, plemenitosti).

¹⁰⁴ Ili 'za obiljem, imutkom, prednošću'.

¹⁰⁵ Ili 'odmaknuće'.

¹⁰⁶ Ili 'u oprečnim uvjetima'. Usp. Aristotel, *Nikomahova etika*, I. 1100b 22, 1101a 13.

¹⁰⁷ Usp. Aristotel, *ibid.* III, 1113a 22-b 1.

- već prisutne, dok druge zakonodavac mora sâm prirediti. Zbog toga molitvom poželimo ono ustrojstvo državi kojemu je sreća gospodarica (jer tu priznajemo njezino gospodstvo), ali da država bude valjana,¹⁰⁸ ne pripada slučaju, nego znanosti i izboru. A država je valjana kad su valjani građani koji sudjeluju u državnome poretku. U nas svi građani sudjeluju u državnome poretku. Stoga treba razvidjeti kako čovjek postaje valjan. Jer ako bi svi i mogli biti valjani, a da svaki pojedince od građana ne bude takav, ipak je to drugo poželjnije, budući da iz pojedinačno valjanih proizlazi isto i za sve. Nu ljudi postaju dobri i čestiti trima stvarima, koje su narav, navada, razbor.¹⁰⁹ Jer roditi se treba prvo, kao čovjek, a ne koje drugo od živih bića, a zatim imati stanovito svojstvo tijela i duše. Neka svojstva nije korisno imati naravljju, jer se ona običajima mijenjaju. Postoje, naime, svojstva što su već od naravi dvojaka, koja se običajima mijenjaju nagore i nabolje. Dakle, ostala živa bića žive većinom po naravi, a neka ponešto i po običajima,¹¹⁰ čovjek dočim i po razboru, jer jedino on ima razbor; tako te se to troje¹¹¹ treba međusobno uskladiti. Mnoge, naime, stvari mimo navika i naravi ljudi čine zbog razbora, ako su uvjereni kako je drukčije bolje. A već smo odredili,¹¹² kakva treba biti narav onima koje će zakonodavac najlakše uobličiti. Preostalo je zadaća odgoja. Jer jedne stvari ljudi uče navikavajući se, a druge slušajući.
- 14 Budući se svako državno zajedništvo sastoji od vladateljâ i vladanikâ,¹¹³ valja razvidjeti trebaju li bivati različiti vladatelji i vladanici, ili pak isti doživotno.¹¹⁴ Jasno je, naime, kako će i odgoj morati slijediti dotičnu razdiobu. Jer kada bi se ti jedni od drugih tako razlikovali kako mislimo da se bozi i junaci razlikuju od običnih ljudi, nadmašujući ih uvelike prvo tijelom a zatim i dušom, tako te bi

¹⁰⁸ Ili 'čestita, dobra'.

¹⁰⁹ Usp. Aristotel, ibid. X. 1179b 20.

¹¹⁰ To jest: po navadama ili navikama.

¹¹¹ To jest: narav, navada (običaj), razbor.

¹¹² Usp. 1327b 36.

¹¹³ Ili 'od onih koji vladaju i onih kojima se vlada

¹¹⁴ Usp. III. 1279a 8.

- nedvojbenâ i bjelodana bila vladanicima nadmoćnost vladateljâ, jasno je kako bi bolje bilo da uvijek sasvim isti jedni vladaju, a drugima da se vlada.¹ Ali kako takvo što nije lako prihvatiti, niti pak jest kako Skilaks¹¹⁶ kaže da se u Indijaca kraljevi upravo tako razlikuju od podanika, bjelodano je zbog mnogih uzroka nužno da svi jednako i naizmjenice i vladaju i pokoravaju se. Jer *jednako* je ono isto sličnima, i teško je opstati državi koja je ustanovljena mimo pravednosti. Naime, vladanicima se pridružuju svi koji u toj zemlji žele novotariti,¹¹⁸ a da toliki budu mnoštvom upravitelji države te uzmognu nadvladati sve dotične, doista je nemoguće. Nu ipak je nedvojbeno da vladatelji trebaju nadmašivati vladanike. A kako će to biti i kako će ti sudjelovati, o tome treba zakonodavac razvidjeti. O tome se već govorilo.¹¹⁹ J&r sama je narav pokazala razliku, načinivši u istome rodu jedno mlađim a drugo starijim, od kojih jednima dolikuje pokoravanje, drugima opet vladanje. I ne srđi se nitko kad se njime zbog mladosti vlada, niti sebe smatra boljim, osobito što će i sâm uživati istu povlasticu, kad dostigne potrebne godine.
- Treba, dakle, reći kako su jednim načinom isti koji vladaju i kojima se vlada, drugim pak drukčiji. Tako te im i odgoj jednom treba biti isti, drugi put pak drukčiji. Jer onaj tko želi lijepo vladati, prvo kažu treba se pokoravati.¹²⁰ (A vladavina, kako sam rekao u prvim raspravama, jedna je poradi vladateljâ, a druga poradi vladanika;¹²¹ za jednu kažemo da je samosilnička, dok je druga slobodnjačka. Razlikuju se, naime, neke od naredaba ne samim djelima, nego onim radi čega je što. Zbog toga mnoge od poslova koji se čine služničkim, slobodni mladići lijepo opslužuju. Jer naprama lijepome i nelijepome ne razlikuju

¹¹⁵ Usp. I. 1254b 16, 1284a 3.

¹¹⁶ Skilaks, grčki geograf (VI. st. pr. Kr.), istraživao je azijsku obalu od ušća Inda do Crvenog mora.

¹¹⁷ Podrazumijeva se: jednakost se sastoji u istome postupku prema sličnima.

¹¹⁸ To jest: koji teže prevratu.

¹¹⁹ Vidi 1329b 2-17.

¹²⁰ Usp. III. 1277b 9.

¹²¹ Usp. III. 1278b 32 - 1279a 8.

se toliko djelatnosti same po sebi koliko po svrsi i onome radi čega su.) Budući kažemo¹²² kako je u građanina i vladatelja potrebna ista krepost kao i u najboljeg čovjeka, te da isti prvo treba biti vladanik a zatim vladatelj, zakonodavac se treba pobrinuti da oni postanu dobri muževi, te kojim načinima, i da utvrdi što je svrha najboljeg života.

Duša se dijeli na dva dijela, od kojih jedan ima razum sâm po sebi, dok ga drugi nema sâm po sebi, ali je uzmožan poslušati razum.²³ O tima kažemo da su kreposti po kojima se čovjek nekako naziva dobrim. A u kojem se od tih nalazi svrha, onima koji razdjeljuju kao i mi, nije nejasno što treba reći. Jer uvijek je ono gore poradi boljega, i to je jednako bjelodano i u stvarima koje su prema umijeću i onima koje su prema naravi. A bolje je ono koje ima razum. On se pak dijeli na dvoje, prema načinu kojim smo navikli dijeliti; jer jedan je razum činidben, drugi pak motriteljski. Bjelodano je, dakle, kako se isto tako mora razdijeliti i taj dio. A i činidbe se, prema naliči, moraju slično dijeliti; i one [činidbe] koje su od dijela što je naravljju bolji poželjnije su onima koji mogu postići ili sve ili tē dvije. Uvijek je svakomu, naime, ono najpoželjnije koje mu je najviše što može postići. A dijeli se i cio život na zaposlenost i dokolicu,¹²⁵ na rat i mir, i od djelatnosti jednima su cilj nužnosti i korisnosti, drugima pak stvari koje su lijepe.¹²⁶ A o tim stvarima mora biti isti izbor kao i u dijelova duše i njihovim činidbama, jer rat biva radi mira, zaposlenost radi dokolice, a nužnosti i korisnosti radi stvari koje su lijepe. Sve to mora uzeti u obzir državnik kada donosi zakone, i prema

¹²² Usp. III. 4, 5.

¹²³ Usp. Aristotel, *Nikomahova etika*, I. 1102b 28.

¹²⁴ Ili 'djelatni i rasudbeni'. Grč. *ὁ μὲν γὰρ πρακτικὸς ἐστὶ λόγος ὁ δὲ θεωρητικὸς*; lat. *quorum altera in agendo, altera in contemplando versatur*; engl. *for there is a practical and a speculative principle*; franc. *l'une pratique et l'autre théorique*; njem. *die eine Vernunft ist handelnd, die andere betrachtend*; novogrč. *ὁ μὲν λόγος πρακτικὸς, ὁ δὲ θεωρητικὸς*. Usp. i Aristotel, *Nikomahova etika*, VI. 1139a 6.

¹²⁵ Usp. Aristotel, *ibid.*, X. 1177b 4.

¹²⁶ To jest 'čudoredno lijepe', naime: dobre, valjane, poštene.

dijelovima duše i prema njihovim činidbama, a još više naprama stvarima koje su bolje i predstavljaju svrhe. A istim načinom [treba imati na umu] i razdiobe ljudskih života i djelatnosti; jer treba biti sposoban raditi i ratovati, ali još više za mir i dokolicu; i treba činiti nužnosti i korisnosti, ali još više stvari koje su lijepe. Tako te u tē ciljeve treba odgajati one koji su još djeca a i [osobe] ostalog uzrasta kojima je potreban odgoj.

Ni oni među Grcima o kojima se danas misli kako imaju najbolju vladavinu, ni zakonodavci koji su im ustanovili takve državne poretke, čini se kako nisu ustrojili tē državne vladavine prema najboljoj svrsi, niti pak zakone i odgoj prema svim krepostima, nego su prostački spali na one koji se čine korisnijim i probitačnijim. Slično tima i neki od novijih pisaca iznesoše isto mnijenje: jer hvaleći spartanski državni poredak, dive se zakonodavčevu cilju,¹²⁷ kojim je ozakonjeno da sve služi svladavanju i ratovanju, što se i dokazom lako pobija, a opovrgnuto je sada i samim činjenicama. Jer kao što većina ljudi želi gospodovati nad mnogima, budući da to pruža golemo obilje dobara, tako i Tibron¹²⁸ — kao i svaki pojedinac od pisaca koji pišu o njihovom državnom poretku — čini se hvali spartanskog zakonodavca zbog toga što su [Spartanci], izvježbani za pogibelj, zvaladali mnogima. Iako je posve bjelodano, pošto Spartanci više nemaju prevlasti, kako niti su oni sami blaženi,¹²⁹ niti je njihov zakonodavac dobar. Kako je to i smiješno, ako su pridržavajući se njegovih zakona, dok ih nitko nije priječio da se njima služe, ipak izgubili svoje lijepo življenje¹³⁰! A ne postavljaju ispravno ni o vladavini koju bi čini se trebao odobriti zakonodavac. Jer od samosilničke vladavine je ljepša

¹²⁷ Usp. Platon, *Zakoni*, I. 628, 638.

¹²⁸ Ne zna se točno koja je povijesna osoba ovdje posrijedi.

¹²⁹ Ili 'sretni u višem smislu'.

¹³⁰ Ili 'čestit i blažen život'. Grč. *τὸ ζῆν καλῶς*; lat. *redam beatamque vitam*; engl. *the better part of life*; fran. *le bonheur de vivre*; njem. *das vollkommene Leben*; novogrč. *τὸ καλῶς ζῆν*. Zanimljivo je da stariji latinski prijevod ima: *honestae vitae fructum* (plod časna života).

i više je u skladu s krepošću vlast nad slobodnim ljudima.¹³¹ Uz to, niti treba državu smatrati blaženom, niti pak hvaliti zakonodavca, jer je uvježbavao građane da svladaju susjede i njima zavladaju; u tome je, naime, velika šteta. Jer bjelodano je kako bi svaki od građana, koji to može, pokušao nekako dočepati se vlasti, da zavlada u vlastitoj državi, za što Spartanci optužuju kralja Pauzaniju,¹³² iako je inače u velikoj časti.

Stoga ni jedno od tih načela i ni jedan od tih zakona niti su državnički, niti korisni, niti istiniti. Jer iste su stvari najbolje i zasebnički i zajednički, što zakonodavac mora usaditi u duše ljudima. Vježbe u ratnom umijeću ne smiju služiti porobljivanju onih koji to ne zaslužuju, nego prije svega kako oni sami ne bi robovali drugima; zatim, da teže vladavini koja je na korist vladanicima, a ne gospodstvo nad svima; i treće, kako bi zagospodarili onima koji su zaslužili ropstvo. Jer, da se zakonodavac treba više truditi kako bi zakoni o ratu i ostalo zakonodavstvo bili radi dokolice i mira, svjedoče jednako činjenice kao i razlozi. Naime, većina takvih država održavaju se ratujući;¹³³ a pošto steknu vlast, one propadaju. Jer one u doba mira gube svoju tvrdoću, poput željeza. A krivac je tomu zakonodavac što građane nije naučio živjeti u miru i dokolici.

15 Budući se čini kako je ista svrha ljudima i zajednički i zasebnički, te ista mora biti odredba najboljeg čovjeka i najboljeg državnog poretka, bjelodano je kako tu trebaju biti prisutne kreposti koje pripadaju dokolici.¹³⁴ Jer, kako se često reklo,¹³⁵ svrha je ratu mir, a zaposlenosti - dokolica. Za dokolicu i zabavu korisne su i one kreposti kojima se služimo u dokolici kao i one u zaposlenosti.¹³⁶ Trebaju, naime, biti

¹³¹ Usp. I. 1254a 25.

¹³² Usp. V. 1301b 20, 1307a 3.

¹³³ Usp. II. 1271b 3.

¹³⁴ Ili 'koje pridonose dokolici (slobodnom vremenu).'

¹³⁵ Usp. 1333a 35, 1334a 2.

¹³⁶ Podrazumijeva se: 'ne samo motriteljske kreposti nego i one činidbene'.

prisutne mnoge životne potrepeštine, da bi se imala dokolica. Zbog toga država treba biti umjerena, zatim hrabra i izdržljiva. Jer, prema onoj poslovi 'dokolice nema robovima'; i oni koji nisu sposobni hrabro se izložiti pogibelji, postaju robovi napadateljima. Hrabrost, dakle, i izdržljivost potrebne su u poslu, a ljubav prema mudrosti u dokolici, dočim umjerenost i pravednost u objema dobima, i osobito onima koji su u miru i dokolici. Rat, naime, prisiljava ljude da budu pravedni i umjereni, a užitek u dobroj sreći te dokolica u miru više ih čini objesnim. Mnogo, dakle, treba pravednosti i mnogo umjerenosti onima za koje se čini da im je najbolje i koji uživaju u svemu što usrećuje, koji - ako takvih ima - kako pjesnici kažu, prebivaju na 'otočju blaženika'.¹³⁷ Jer tima će najviše trebati ljubavi prema mudrosti, umjerenosti i pravednosti, što više budu dokoličarili, u izobilju dotičnih dobara. Bjelodano je stoga zašto država koja hoće biti blažena i čestita, mora sudjelovati u tim krepostima. Jer sramotno je ne uzmoći služiti se dobrima, a još više: ne moći se služiti njima u dokolici, nego na poslu i u ratu pokazati se dobrim, a u miru i dokolici živjeti ropki. Zbog toga ne treba primjenjivati kreposti poput spartanske države.¹³⁸ Jer oni se ne razlikuju od drugih u tome što nešto drugo smatraju najvećim od dobara, nego zbog toga što misle da se dotično postiže jednom jedinom krepošću.¹³⁹ Budući pak (misle) kako su veća ta dobra i užitek u njima negoli onaj u krepostima...¹⁴⁰ jasno je iz toga, da je treba primjenjivati radi nje same. A sada teba promotriti kako i kojim se sredstvima može to postići.

Već smo prije razlučili, kako su potrebni narav, navada i razum.¹⁴¹ I od toga kakva treba biti narav

¹³⁷ Usp. Heziod, *Djela i dani*, 170; Pindar, *Olimpijske ode*, II. 53.

¹³⁸ Usp. II. 1271a 41.

¹³⁹ Podrazumijeva se 'ratnička krepost', 'odvažnost'.

¹⁴⁰ Slijedi lakuna koju Newman ispunjava ovako: '... vježbaju se samo u onoj kreposti koja se čini da tima koristi. A kako se dakle treba vježbati u cijeloj kreposti (ili: 'primjenjivati cijelu krepost'), -'.

¹⁴¹ Usp. 1332a 39.

[građanima], ranije je određeno;¹⁴² preostalo je razmotriti treba li ih prije odgajati razumom ili pak navikama,¹⁴³ jer to se dvoje mora uskladiti najboljim skladom. Može, naime, i razum zastraniti od najboljeg načela, te slično i navike zavesti na stranputicu. Bjelodano je, dakle, prvo kako, kao i u ostalim stvarima, i ovdje je postanak od [stanovita] početka,¹⁴⁴ i svrha je od nekog početka, što je (počelo) neke druge svrhe.¹⁴⁵ Nama su razum i um svrha naravi, tako te prema tima treba urediti i nastanak¹⁴⁶ i napor oko navika. I dalje, kao što su duša i tijelo dvoje, tako i duša vidimo ima dva dijela: nerazumni i razumski, te i dva stanja, od kojih je jedno žudnja,¹⁴⁷ a drugo um; i kao što je tijelo postankom prije duše, tako je i nerazumni dio prije razumskog. Bjelodano je, naime, i to, jer srdžba i volja, te uz to požuda, prisutne su u djece čim se ona rode, dok se promišljanje i um po naravi javljaju u zrelijoj dobi. Zbog toga briga oko tijela mora biti prije one o duši; zatim slijedi briga o nagonu, pa ipak je briga o nagonu radi uma, a ona o tijelu radi duše.

16 Budući dakle od početka zakonodavac treba razvijati kako će bivati najbolja tijela u gojenaca, prvo se treba pobrinuti o braku:¹⁴⁸ kada dotičnici trebaju stupati u bračno zajedništvo te kakvi trebaju biti. Onaj koji uzakonjuje takvu zajednicu treba razmotriti i same osobe i doba njihova života, da po svojim godinama usklađeno stare, te da ne bude nesklada u njihovim sposobnostima, kao: da je on još uzmožan začinjati djecu, dok ona ne može više rađati, ili da

¹⁴² Vidi C. 7.

¹⁴³ Ili 'navičajima' ili 'običajima'. Posrijedi je višeznačnica *εῦος*.

¹⁴⁴ Podrazumijeva se rođenje, kojemu prethodi sveza između roditelja.

¹⁴⁵ Cijelo ovo mjesto dosta je teško, i posve se različito, pa i oprečno, tumači. Usto je posrijedi i višeznačnost pojma *αρχή* (započetak, početak, počelo, zasada).

¹⁴⁶ To jest: rođenje. Prema Jowettu širi je smisao ovaj: rađanje potomstva, koje je svrha sveze između roditelja, upućuje na daljnju svrhu koja je razvoj uma.

¹⁴⁷ Ili: želja, poriv, nagon. Vidi tumačenje pojma *ορεξις* (lat. *appetitus*).

¹⁴⁸ Izvorno 'O ženidbenom sjarmljenju' ili 'O bračnom upregnuću u jaram' (grč. *σύζευξις*).

žena može, ali muž ne može (jer to dovodi do međusobnih svađa i razmirica). Zatim treba razvidjeti i nasljeđivanje u djece, jer niti smiju svojom dobi djeca odviše zaostajati za roditeljima (naime, vremenskim roditeljima nekorisna je dječja zahvalnost, dok sama djeca od takvih roditelja nemaju nikakve pomoći), niti im biti preblizu (jer i u tome je velika nezgoda: takvi, naime, slabo štuju roditelje, kao da su im vršnjaci, te prebliza životna dob dovodi do razmirica u kućanstvu). I uz to, vrativši se na polazište,¹⁴⁹ s kojeg smo skrenuli, kako bi tijela¹⁵⁰ novorođenčadi odgovarala zakonodavcevoj želji.

Gotovo sve te stvari mogu se svesti na jedan uvjet. Budući se granica rađanja određuje većinom za muškarce negdje do sedamdesete, a za žene do pedesete, treba početak braka prema životnoj starosti uskladiti s dotičnim razdobljima. Veza između dvoje mladih nepogodna je za rađanje djece. Jer u svih ostalih živih bića mladunčad od mladih [životinja] nedostatno su razvijena i više su ženskog spola i sitna, te nužno tako biva i u ljudi, čemu je dokaz što u onim državama gdje običavaju sklapati brakove veoma mladi [mladići i djevojke], ljudi su nedostatno razvijeni i sitnih tijela. Uz to, mlade majke pri porodu više se muče i češće stradavaju. Neki kažu kako odgovor proročišta¹⁵¹ Trezenjanima bijaše zbog toga razloga, što su im mnoge žene umirale jer su se premlade udavale, a ne zbog ubiranja plodina. Uz to, i zbog umjerenosti koristi ženiti se starijim udavačama, jer raskalašenije čini se bivaju one što su mlade počele puteno općiti. A i u muškaraca čini se da škodi tjelesnom stasu, ako puteno opće dok im sjeme još raste. Jer i to ima neko određeno vrijeme, preko kojega rast više ne napreduje (ili tek neznatno). Zbog toga je ženama prikladno udavati se oko osamnaeste godine, a muškarcima ženiti se oko trideset i sedme [ili ranije]. Tako će do braka doći kad su im tijela u punome cvatu, i prestanak rađanja djece

¹⁴⁹ Usp. 1334b 29.

¹⁵⁰ Ili 'tjelesni ustroj'.

¹⁵¹ Izvorno *μη τέμνε νέαν αλοκα*. Značenje je 'ne ori mladu njivu' ili 'ne paraj mladu brazdu (usjeklinu)', pa je posrijedi i susmisao: ne razdjeviju premlado žensko...

oboma će biti u prikladno vrijeme. Uz to, nasljeđiva-
nje će u djece tako nastupiti kad ona počnu bivati
u punoj snazi (ako odmah, kako je i razložno, dođe
do rađanja), dok će očevima već opadati snaga, pošto
se bliže sedamdesetoj godini života. 35

Rečeno je, dakle, kada treba stupati u bračnu 35
vezu; a što se tiče toga u koje godišnje doba, treba se
poslužiti onim kojim i većina, koja i danas posve
prikladno priređuje svadbe u zimu. Trebaju, uz to,
i sami roditelji razmotriti naputke koje o rađanju
djece daju liječnici i naravoslovci. Jer liječnici 40
dostatno savjetuju o pogodnim tjelesnim uvjetima,
a naravoslovci o vjetrovima, hvaleći više sjeverne
negoli južne vjetrove. 1335^b

O tome kakav bi tjelesni ustroj [u roditelja] bio
najkorisniji za potomstvo, doznat će se više kad se
bude govorilo o odgojnom nadzorništvu. Naime,
natjecateljska tjelesna grada¹⁵³ nije pogodna za dobar 5
tjelesni ustroj u građana, kao ni za zdravlje i rađanje
djece, upravo kao ni boležljivo ni preslabo tijelo,
nego neka sredina između tih. Ono treba biti izdrž-
ljivo prema naporima, ali ne prema onima što su
odveć siloviti, ili samo prema jednome naporu,
kakvo je tjelesno stanje u natjecatelja, nego izdržljivo 10
za sve djelatnosti slobodnih ljudi. Ta svojstva trebaju
biti jednako prisutna u muževa i u žena. 12

A trebaju se i trudnice brinuti o svojim tijelima, da 12
se premalo ne gibaju, te da im prehrana ne bude
slaba. To će zakonodavac lako postići, odredivši da
one dnevno odlaze u šetnju do kakva hrama, kako bi
se pomolile bozima što bdiju nad rađanjem.¹⁵⁴ Nu 15
njihov um, suprotno njihovim tijelima, treba što je
moguće više mirovati. Jer čini se da potomci dobivaju
svoj značaj od roditeljke kao raslinje od zemlje.

Što se tiče izlaganja¹⁵⁵ i odgajanja novorođenčadi, 20

¹⁵² Aristotel zapravo ne ispunjava to obećanje.

¹⁵³ Ili 'atletski ustroj tijela'.

¹⁵⁴ Vidi i Platon, *Zakoni*, VII. 789 E.

¹⁵⁵ Posrijedi je glasovito 'izlaganje' nerazvijene ili nakazne

nek se donese zakon da se ni jedno nakazno ne
odgaja; zbog samog mnoštva djece sustav običaja
nalaže da se ne izlaže ni jedno od novorođenčadi;
nego treba ograničiti množinu rađanja djece, bude li
ih previše u nekih supružnika, ali pobačaj treba izvr-
šiti prije nego se razvije sjetilnost i život. Jer što je tu 25
dopušteno a što nije, odredit će se prisutnošću sjetila
i života.

Budući je određen početak za životno doba i mužu
i ženi kada trebaju zasnovati bračnu svezu, nek se
odredi i koliko je vremena primjereno da služe zajed-
nici rađanjem djece. Jer potomstvo postarijih, kao 30
i ono mlađahnih, biva nesavršeno i tijelom i umom;
jer odvjeci prestarih roditelja bivaju slabašni. Stoga
nek je [granica] u doba njihove pune duhovne snage.
A ono je u većine - kako govore neki od pjesnika što
sedmobrojem mjere životno doba - negdje oko pede-
sete godine.¹⁵⁶ Tako te, četiri ili pet godina preko 35
toga doba, treba prestati s rađanjem djece na svijet,
a za preostalo vrijeme treba održavati spolnu vezu
radi zdravlja ili kakva drugog slična uzroka.

Što se pak tiče odnošaja s drugom ili s drugim,¹⁵⁷
on je naprosto nelijep i nigdje i nikako nije dopušten,
dok se dotičnici zovu suprug i supruga. Ako se za 40
vrijeme rađanja djece tkogod zatekne gdje takvo što
čini, neka se kazni uskratom građanske časti¹⁵⁸ prema
veličini prijestupa.¹⁵⁹ 1336^a

17 Pošto su pak djeca rođena, mora se pretpostaviti
kako je za tjelesnu snagu od velike važnosti kakvom
se hranom hrane. Pokazalo bi se onima koji proma- 5
traju iz primjera ostalih životinja, te naroda koji
nastoje ucijepiti ratničke navike, kako je hrana koja

djece, ili pak strovaljivanje u ponore. Grč. ἀποθέσις τέκνων; lat.
abolendis autem foetibus; engl. *the exposure of children*; fran.
exposition d'un enfant nouveau-né; njem. *Aussetzung der Kinder*;
rus. *omK03 om ux ebipamueanua*; novogrč. *εχυσις των τέκνων*
(izlaganje djece).

¹⁵⁶ Usp. Solon, Fr. 27 Bergk.

¹⁵⁷ Podrazmijeva se bračna nevjernost: ili u muža s drugom
ženom, ili u žene s drugim muškarcem.

¹⁵⁸ Vidi i ranije tumačenje pojma *ατιμία*.

¹⁵⁹ Usp. Platon, *Zakoni*, VIII. 841 D, E.

obiluje mlijekom najprikladnija za tijela, ali sa što manje vina zbog bolesti.¹⁶⁰ Uz to su korisna sva gibanja koja se mogu podnijeti u tome dobu. A kako se ne bi iskrivili udovi zbog njihove tjelesne nježnosti, služe se i danas neki narodi umjetnim napravama, koje mališima održavaju tijelo uspravnim. A korisno je već odmalena navikavati ih na hladnoću, jer to uvelike pridonosi i zdravlju i ratnim djelatnostima. Zbog toga je u mnogih barbara običaj ili u hladnu rijeku zagnjurivati novorođenčad ili ih odijevati tek laganim pokrivalom, kao Kelti. Jer na sve stvari na koje je moguće naviknuti se, bolje je početi odmah navikavati se, ali postepenim privikavanjem. Jer zbog same svoje topline tjelesno je stanje u djece po naravi prikladno za privikavanje na hladnoću.

U prvome dakle dobu korisno je voditi o njima takvu i sličnu brigu. Slijedeće je razdoblje do pete godine, kada djecu ne treba opterećivati ni učenjem ni potrebnim radovima, kako im se ne bi spriječio rast, nego ih treba podvrgnuti tolikome gibanju koliko je potrebno da se izbjegne tjelesna tromost. A to se može postići i s pomoću drugih djelatnosti i s pomoću igre. I tē igre¹⁶¹ ne smiju biti ni nedostojne slobodne djece, ni zamorne, ni razuzdane. I o pričama i bajkama, koje trebaju slušati¹⁶² djeca toga uzrasta, neka brigu vode nadzornici koji se zovu odgojitelji dječaka.¹⁶³ Jer sve im tē stvari trebaju prokrčiti put za kasnije poslove.¹⁶⁴ Stoga i igre trebaju većinom biti oponašanja poznijih zanimanja. Oni koji viku i plač u djece zakonima zabranjuju, ti ne postupaju ispravno, jer je to na korist njihovu rastu, i na stanovit je način vježbanje njihovih tijela.¹⁶⁵ Naime, zadržavanje daha daje snagu onima koji se naprežu, a isto se događa i u djece koja napinju glas.

Dužnost je dječaćkih odgojitelja da brinu o njihovu

¹⁶⁰ To jest: hrana s vinom ili alkoholom izaziva različite bolesti u djece.

¹⁶¹ Ili 'zabave'.

¹⁶² Usp. Platon, *Država*, II. 377.

¹⁶³ Izvorno *παιδωνόμοι* - nadzorništvo za brigu o odgoju i čudo-ređu dječaka (u Sparti i na Kreti).

¹⁶⁴ Usp. Platon, *Zakoni*, I. 643.

¹⁶⁵ Usp. Platon, *ibid.*, VII. 792 A.

načinu života, a osobito da se zadržavaju što manje s robovima. Jer u tome razdoblju, sve do sedme godine, djeca se moraju odgajati doma. Razložno je dakle pretpostaviti da i u toj nježnoj dobi oni mogu primiti od onoga što čuju i vide i stvari nedostojne slobodnih ljudi. U cijelosti, dakle, kao i što drugo takvo, zakonodavac treba iz države progoniti bezobraznost u govoru (jer se lako s bezobraznih riječi prelazi i na bezobrazne čine), a još najviše priječiti takvo što mladima, kako toga ne bi govorili, a ni slušali. Ako se tkogod zatekne gdje govori ili čini ono koje je zabranjeno, onda ako je slobodnjak (ali još bez povlastice posjédanja na zajedničkim blagovanjima), treba biti kažnjen sramoćenjem i udarcima; ako je pak stariji, treba biti kažnjen sramoćenjem kao neslobodnjak zbog ponašanja koje dolikuje robu. A budući branimo govoriti koju od tih stvari, bjelodano je kako [ne treba dopustiti] sramotnih slika i predstava. Neka se, dakle, vladatelji pobrinu da nikakav kip niti slika ne budu oponašanje dotičnih postupaka, osim u slučaju [službe] onim bogovima kojima zakon dopušta i izrugivanje.¹⁶⁶ Uz to i zakon dopušta onima zrele i prikladne dobi da, poradi sebe, svoje djece i žena, časte dotična božanstva. Međutim, ne treba dopustiti gledanje satiričkih priredaba i rugačkih ophoda, prije nego dosegnu doba u kojem mogu sudjelovati u zajedničkim blagovanjima i pijacama, a tada će ih već odgoj štititi od štetna utjecaja tih stvari.

Sada smo, dakle, uzgredice govorili o tome. Poslije će se trebati pobliže odrediti sâm predmet, te zatim prvo treba li dotično dopustiti ili ne, i kako treba dopustiti. Za sad smo tek spomenuli ono što je potrebno. Jer možda nije loše rekao Teodor, tragički glumac, kako ne bi nikomu dopustio izlazak na

¹⁶⁶ Posrijedi su svetkovine i svečani ophodi u slavu Dioniza ili Demetre. S time su u svezi i svečanosti u slavu plodnosti, pri kojima se nosio lik muškog uda, uz primjerene pjesme (*τα φαλλικά*).

¹⁶⁷ Riječ je o 'jambima i komedijama' više u izvornom smislu po podrijetlu (iz rugačkih i raskalašenih ophoda u slavu plodnosti) negoli u proširenom književnom i kazališnom značenju; grč. *οὔτ' ἰάμβων οὔτε κωμωδίας*.

pozornicu prije sebe, pa ni najneznatnijem od glumaca, jer gledatelji rado prihvaćaju ono što prvo čuju. Tako se događa u odnošajima i s ljudima i stvarima. Jer sve što je prvo volimo više. Stoga od mladeži treba držati podalje sve što je opako, a najviše ono što navodi na izopačenost i mrzost. Pošto prođe pet godina, u one dvije do sedme godine, djeca već trebaju gledati one predmete¹⁶⁸ koje će poslije morati učiti.

Dva su životna doba na koja treba razdijeliti odgoj: od sedme godine života do spolne zrelosti, te od tê doraslosti do dvadeset i prve godine. Jer oni koji sedmobrojem¹⁶⁹ razdjeljuju životna razdoblja uglavnom ne govore neprilično, ali treba pratiti razdiobu po samoj naravi. Naime, sve umijeće i sav odgoj teže upotpuniti nedostatke naravi.

Prvo dakle valja razvidjeti, treba li postaviti kakav poredak u odgoju djece, a zatim je li korisnije zajednički o njima brinuti ili pak zasebničkim načinom (kao što biva sada u većini država), te kao treće: kakav treba biti taj odgoj.

¹⁶⁸ To jest: već trebaju biti prisutni na tjelovježbenim i glazbenim priredbama.

¹⁶⁹ Usp. 1335b 33.

Θ. VIII.

1 Nitko, dakle, dvoumiti neće kako zakonodavac treba pokloniti najveću pozornost odgoju mladeži; jer u državama gdje to izostane, škodi se državnom poretku. Treba, naime, odgajati u skladu sa svakom pojedinom državom¹. Jer svaki pojedini državni poredak ima svoje običaje,² koji su izvorno zasnovali dotični poredak i dalje ga održavaju, kao što pučansko [ćudoređe] održava pučku vladavinu, a ono manjinske vladavine - vlast nekolicine, i uvijek: što su bolji dotični običaji, to su uzrokom boljeg državnog poretka.

Uz to, za sve sposobnosti i umijeća postoji neka radinost kojom se u svakom pojedinom od tih unaprijed vježbamo i privikavamo; tako te je bjelodano da postoje takve djelatnosti i radi krepости. I budući je jedna svrha svakoj državi, bjelodano je kako i odgoj mora biti jedan i isti za sve, i briga o tome treba biti zajednička a ne zasebnička, na način kakvim se sada svatko brine o svojoj djeci zasebice i uči ih zasebnom podukom, kako mu se već sviđi; dok stvari koje su zajedničkoga značaja treba i uvježbavati zajednički. Istodobno ne smije se smatrati kako ijedan od građana pripada sebi samome, nego svi pripadaju državi, jer je svaki dio države. Po samoj naravi briga o svakom pojedinom dijelu treba uzimati u obzir i brigu

¹ Usp. V. 1310a 12-36.

² Ili 'ćudoredne navike'. Posrijedi je višeznačnica *το ήθος* (običaj, navada, navičaj, značaj), te otuda razlike u prijevodu. Lat. *mores*; engl. *a peculiar character*; franc. *moeurs propres*; njem. *eigentümliche Charakter*; rus. *ceoucmeeHHbiū xapaxmep*; novogrč. *oίxetov πνεύμα* (svojstveni duh).

o cjelini. A i u tome bi tkogod pohvalio Spartance,³ jer posvećuju veliku brigu djeci i ona im je zajednička.⁴

- 2 Kako je potrebno, dakle, donijeti zakone o odgoju te da on treba biti zajednički, posve je jasno. Nu kakav treba biti odgoj i kako treba djecu odgajati, ne treba također smetnuti s uma. Jer danas se ljudi o tome spore; naime, ne postavljaju svi iste stvari kao ono čemu treba poučavati mladež, bilo radi kreposti bilo radi najboljeg života, niti je pak bjelodano treba li odgoj biti više radi uma ili radi svojstava duše.⁵ Pođe li se sad od odgoja što je pred nama, istraživanje je poremećeno, i nikako nije jasno treba li uvijek bavati stvari korisne za život ili one što teže kreposti ili neke izvanrednije⁶ (jer svako od toga troga ima svoje zagovornike). A i o stvarima koje su radi kreposti nema općenita slaganja (jer jednu te istu krepost na časte svi, te se tako posve razložno razlikuju i u njezinoj primjeni). Nije, naime, nejasno kako od korisnih stvari treba poučavati o onima koje su nužne; nu isto je tako jasno kako ne treba o svima, jer se one dijele na poslove primjerene slobodnjacima i one pripadne neslobodnima, tako te [mladež] treba sudjelovati u onim 'korisninama' od kojih se neće poprostačiti. Prostačkim treba smatrati svaki posao, umijeće ili nauk, koji slobodnjacima čine tijelo, dušu ili um neprikladnim za primjene i činidbe kreposti. Zbog toga ona umijeća koja teže izopačiti

³ Ili 'Lakedemonce'.

⁴ Usp. Aristotel, *Nikomahova etika*, X. 1180a 24.

⁵ Ili 'više radi razumske kreposti ili pak radi značaja'. Grč. *προς την διάνοιαν*. .. ή προς το της ψυχής ήθος; lat. *ad moresne animi an ad intelligentiam potius*; engl, *with intellectual or with moral virtue*; fran. *au développement de l'intelligence plutôt qu'à celui des qualités de l'âme*; njem. *mehr den Intellekt als den Charakter*; rus. *паЗеумие AU yMcmeHHbix cнocoднoчmeи UAU npaцeмeeHHbix Kaneчme*; novogrč. *μάλλον εις την άνάπνεξιν τον πνεύματος ή εις την διάπλασιν του ήθους της ψυχής* (više radi razvoja duha ili /nego/ radi uobličenja duševnog značaja). Dakle, unatoč raznolikosti, prijevodi većinom upućuju na opreku *um - duševna svojstva*, što potvrđuje i stariji latinski prijevod: *animi virtutes* (stanja ili raspoloženja duše, to jest: značaj ili karakter).

⁶ Podrazumijeva se 'uzvišeniije znanje', kao što je izvorno *φιλοσοφία*.

tijelo nazivamo prostačkim, kao i nadničarske poslove, jer ona umu oduzimaju slobodno vrijeme i unižavaju ga. Postoje neke među slobodnim znanostima kojima slobodnjaku nije neprilično baviti se do stanovite mjere, ali revnovati odviše u njima, već uzrokuje spomenute štete. Velika je razlika i u tome radi čega tkogod štogod čini ili uči; jer čini li štogod poradi sebe samoga, ili radi prijatelja ili zbog kreposti, nije to nedostojno slobodnjaka; ali čini li to zbog drugih, često se može činiti kako je dotični čin nadničarski ili ropski.

Danas rašireni nastavni predmeti, kako je već rečeno,⁸ kolebljiva su značaja. Postoje četiri predmeta koje običavaju predavati: pisanje i čitanje, tjelovježba, glazba i u nekih kao četvrto - risanje.⁹ Pisanje i čitanje te risanje smatraju korisnima za život na više načina, a tjelovježbu kao ono što pridonosi muževnosti. Što se tiče glazbe mogao bi tkogod dvoumiti. Jer danas se ljudi njome bave uglavnom radi užitka, dok je ona izvorno uključena u odgoj zbog toga što sama narav zahtijeva, kako je često rečeno, ne samo da se ispravno poslom bavimo nego i da možemo lijepo uživati u dokolici. Ona je, naime, počelo svih stvari, da to o njoj još jednom kažemo. Ako je pak oboje potrebno, ali je bolje izabrati dokolicu nego zaposlenost, i dokolica je svrha, valja istražiti što treba činiti u dokolici. Zacijelo ne - baviti se igrom¹¹, jer onda bi nam svrha života morala biti igra. Nu ako je to nemoguće, i ako se igrama treba služiti više među samim poslovima (jer onomu koji se trudi treba otpočinka, a igra je porodi otpočinka, dok zaposlenost biva s trudom i naporom), zbog toga igre treba uvoditi u zgodno vrijeme, kako bi poslužile kao lijek. Jer takvo je gibanje odlanuće duši, te otpočinak zbog užitka.

⁷ Usp. III. 1277b 3.

⁸ Usp. a39 - b3.

⁹ Grč. *γράμματα, γυμναστική, μουσική, γραφική* (lat. *literae, palaestra, musica, pictoria ars*). Uz napomenu da *μουσική* (*mušica*) izvorno znači, široko uzeto, i 'svaka umjetnost', 'ljubav prema znanosti i mudrosti', ali 'osobito pjevanje i sviranje', dakle: *glazba*.

¹⁰ Vidi II. 1271a 41; VII. 1333a 16 - 1334b 3.

¹¹ Ili 'zabavom'.

Cini se dočim kako sama dokolica sadržava i užitak i sretnost i blaženo življenje. A takvo što ne pripada onima koji su zaposleni, nego onima koji su u dokolici. Jer onaj tko je zaposlen, taj je u poslu radi neke svrhe, koju još nije postigao; dok je blaženstvo svrha, koja - kako svi ljudi misle - ne biva s bolom, nego s ugodom. Ali ta uгода nije svima ista, nego je svatko drukčije postavlja prema sebi i svojem stanju; u najboljeg čovjeka ona je najbolja i potječe od najljepših stvari. Tako te je bjelodano kako treba i radi dokolice u življenju neke stvari učiti i poučavati, i dok takvi nauci i takve znanosti bivaju radi sebe samih, one što su radi posla samo su nužne i bivaju poradi drugih stvari. Stoga su i glazbu naši stari uveli u odgoj, ne kao štogod nužno (jer u njoj nema ničega takvog), niti pak kao korisno (kakvo je čitanje i pisanje u novčarstvu, u gospodarstvu, u znanosti te mnogim državnim djelatnostima, a i risanje, koje je korisno za bolju prosudbu umjetnina), niti je opet poput tjeleovježbe, koja je radi zdravlja i jakosti (jer ni jedno od toga ne vidimo da nastaje iz glazbe). Ostaje, dakle, da bude radi življenja u dokolici, zbog čega su je čini se i uveli. Jer svrstavali su je među načine življenja dostojne slobodnih ljudi. Stoga je i Homer ovako pjevao:

'Nego koga pozvati treba na gozbu obilnu'.¹² I rekavši tako, govori o drugim koji

'Pozivaju pjevača što uveseljava sve'.¹³

Drugdje pak kaže Odisej kako je najbolje življenje kada se ljudi vesele i

'Gosti u domu, sjedeći po redu, slušaju pjevača'.¹⁴

Bjelodano je, dakle, kako postoji odgoj kojim treba odgajati sinove, ne kao ono što je korisno ili nužno, nego kao dostojno slobodnjaka i nešto

1338^a

5

10

15

20

25

30

30

¹² Takav se stih ne nalazi u današnjem izdanju Homerove *Odiseje*, ali je vjerojatno postojao u Aristotelovu predlošku; možda je bio mjesto stiha XVII. 383. Ovdje se donosi doslovan prijevod.

¹³ *Odiseja*, XVII. 385 (Doslovan prijevod).

¹⁴ *Odiseja*, IX, 7.

lijepo. A je li on brojem jedan ili ih ima više, te kakvi su i kako ih treba primjenjivati, trebat će odrediti kasnije.¹⁵ Sad smo pak toliko odmakli te možemo reći da i kod starih imamo svjedočanstvo u uobičajenim nastavnim predmetima. Jer glazba to jasno potvrđuje. Uz to, i u slučaju korisnih stvari, djecu treba odgajati ne samo zbog toga što je nešto korisno, kao pisanje i čitanje, nego i zbog toga što se time mogu steći i mnoga druga znanja, a slično je i s risanjem: [ne uči se ono] kako ne bi u zasebničkim kupovinama pogriješili, i da se ne prevare pri kupnji i prodaji odjeće i pokuca, nego da postanu prosuditelji¹⁶ ljepote u tijelima. A tražiti svugdje korisninu još najmanje dolikuje velikodušnima i slobodnjacima.¹⁷ Budući je, dakle, bjelodano kako prije treba odgajati navikama negoli poukama, te prije samo tijelo nego um, iz toga je jasno kako djecu treba podvrgnuti tjeleovježbi i hrvačkom umijeću, od kojih jedno uobličuje tjelesno stanje, dok drugo jača za djela.

35

40

1338^b

5

4 Sada, dakle, one države koje se, kako se čini, najviše brinu o djeci nastoje razviti u njih natjecateljska i borilačka tijela, ali im nagrđuju tjelesni izgled i koče razvoj tijela. Iako Spartanci nisu zapali u takvu pogrešku, poživinčuju djecu surovim naporima, kao da je to najkorisnije za hrabrost. Međutim, kao što je često rečeno,¹⁸ briga o odgoju ne smije se posvećivati samo jednoj [kreposti], niti pak najviše jednoj. Pa i kad bi bili u pravu što se nje tiče, ipak je tako ne bi postigli. Jer ni među ostalim životinjama, niti u drugih naroda, ne vidimo da hrabrost prati divljačnosti, nego prije pitomije i lavovske čudi. Postoje, naime, mnogi narodi pripravnici i na ubojstvo i na ljudožderstvo, poput Ahejaca i Henioha oko Crnoga mora, te drugi među kopnenim narodima, što slični njima što još više takvi, koji se ponašaju razbojnički, ali nisu hrabri. Uz to, znamo kako Spartanci, dok se sami vježbahu neprestanim naporima, nadmašivali su

10

15

20

25

¹⁵ Posrijedi je Aristotelovo neispunjeno obećanje.

¹⁶ Ili 'upućeni motritelji'.

¹⁷ Usp. Platon, *Država*, VII. 525.

¹⁸ Usp. II. 1271a 41b - 10; VII. 1335b 5.

¹⁹ Podrazumijeva se *hrabrost* kao isključivi cilj u odgoju među Spartancima.

ostale, ali danas i u natjecanjima i u bojevima zao-
staju za drugima. Jer nisu oni nadmašivali time što su
mladež vježbali takvim načinom, nego samo zbog
toga što su ih uvježbavali protiv neuvježbavanih.
Tako te ono koje je lijepo, a ne zvjersko, treba
postaviti na prvo mjesto. Jer ni vuk, ni bilo koja
druga zvijer, neće se suprotstaviti nikakvoj lijepoj
pogibelji, nego samo čestit čovjek.²⁰ Oni koji odviše
tome prepuštaju djecu, zapuštajući pri tome nužnu
naobrazbu, zapravo ih poprostačuju, učinivši ih
korisnim samo za jedno u državničkom umijeću, pa
i u tome - kako je već dokazano - gorima od drugih.
Ne treba, naime, prosuđivati [Spartance] na temelju
prijašnjih djela, nego prema sadašnjim činjenicama.
Jer sada oni imaju takmace u tome odgoju, dok ih
prije nisu imali.

Prihvaćeno je, dakle, načelo da se treba koristiti
tjelovježbom, te kako je iskoristiti (jer sve do dora-
slosti treba primjenjivati lakše vježbe, izbjegavajući
strožu prehranu i silovite napore, kako se ne bi
spriječio tjelesni razvoj. A nemalen je dokaz što
takvo [pretjerano] vježbanje može prouzročiti to da se
među olimpijskim pobjednicima ne mogu naći nego
tek dvojica ili trojica koji su pobjeđivali i kao dječaci
i kao muševci, zbog toga što su, vježbajući premladi
veoma naporne vježbe, iscrpili svoje snage. Ako se
pak tri godine nakon spolne zrelosti posvete drugim
nastavnim predmetima,²¹ onda se u slijedećem život-
nom razdoblju mogu primijeniti napornije radnje
i stroža prehrana. Jer istodobno se ne smije naprezati
i um i tijelo;²² naravljju, naime, svaki od tih napora
ima oprečan uradak; to jest: tjelesni napor sputava
um, a umni napor tijelo).

5 Iako smo neke dvojbe o glazbi i prije²³ iznijeli,
prikladno bi bilo ponoviti ih, te krenuti dalje, kako bi
to poslužilo kao uvod razmatranjima koja bi tko-
god poduzeo o dotičnome predmetu. Jer niti je lako
odrediti koja je moć u glazbi, niti pak radi čega treba

²⁰ Usp. Aristotel, *Nikomahova etika*, III. 1115a 29.

²¹ Podrazumijeva se 'slovnica, glazba, risanje'.

²² Usp. Platon, *Država*, VII. 537 B.

²³ Vidi 1337b 27 - 1338a 30.

sudjelovati u njoj: da li poradi zabave i otpočinka,
kao što treba san i pijanstvo (ti, naime, sami po sebi
nisu nešto valjano, ali su ugodni i istodobno 'odgone
brige', kako kaže Euripid;⁴ zbog toga je tu i svrsta-
vaju, i služe se svima tima slično: snom, pijanstvom
i glazbom, kojima neki pridaju i plesanje)? Ili pak
treba smatrati kako glazba pridonosi nekoj kreposti,
budući da uzmaže - kao što tjelovježba tijelo priprav-
lja za štogod određeno - uobličiti čovjekov značaj,
privikavajući ga da može uživati ispravno; ili pak
pridonosi štogod življenju²⁵ i razboritosti (a to treba
postaviti kao treće među spomenutim stvarima).
Nije, dakle, nejasno kako mladež ne treba odgajati
radi igre (jer [djeca] se ne igraju učeći; i s mukom se
stječe znanje); ali isto tako ni [duhovno] življenje ne
pristaje djeci toga uzrasta (jer ničemu nesavršenome
ne priliči svrha). Ali bi se možda moglo reći kako se
djeca bave [glazbom] poradi zabave koju će imati kao
odrasli i savršeni muševci. Nu ako je tomu tako, radi
čega bi trebali sami učiti, mjesto da - poput perzijskih
i medijskih kraljeva - s pomoću drugih koji se time
bave sami sudjeluju i u užitku i u nauku? Jer moraju
to isto bolje izvoditi oni kojima je [glazba] posao
i umijeće negoli oni koji se njome bave tek koliko
vremena koliko treba za učenje. Ako bi se, naime,
morali sami truditi oko tih stvari, onda bi se trebali
upućivati i u kuharsko umijeće, a to je besmislica. To
jest, isto dvoumlje ostaje, čak ako glazba i može
poboljšati sâm značaj: zašto je ljudi trebaju sami
učiti, i zašto ne bi, slušajući druge, mogli ispravno
i uživati i prosuđivati, poput Spartanaca? Jer oni,
iako ne uče glazbu, ipak mogu - kako kažu
- ispravno prosuđivati koji su od napjeva korisni
a koji nekorisni. Isti je razlog i ako je glazba korisna
za vedro raspoloženje i življenje dostojno slobod-
njakâ: zašto bi [mladi] morali sami učiti glazbu, mje-
sto da uživaju u izvedbama drugih? Dotično možemo
razvidjeti i na temelju predodžbe koju imamo o bogo-
vima, jer u pjesnika sâm Zeus niti pjeva niti svira na
glazbalu; mi, dapače, prostacima nazivamo takve,
i tako djelovanje ne smatramo dostojnim [slobodna]

Euripid, *Bakhe*, 381.

Ili 'duhovnome životu u dokolici'.

muža, osim kad je pijan ili se šali. Ali će možda o tim stvarima trebati poslije razvidjeti.²⁶

Prvo je pitanje treba li glazbu uvrstiti u nastavne predmete ili pak ne treba; i što ona može postići od onoga troga o kojem smo dvoumili: da li odgoj ili zabavu²⁷ ili dostojno življenje? Ona se, naime, s razlogom svrstava među sve tē stvari i čini se sudjeluje u njima. Jer igra je radi otpočinka, a otpočinak mora biti ugodan (jer je nekakv lijek mucu zbog napora), a dostojno življenje - u čemu se svi slažu - mora sadržavati ne samo ljepotu nego i užitak (blaženstvo se, naime, sastoji od toga obojega). Svi se slažemo kako je glazba među najugodnijim stvarima, bilo ona sama bilo s pjevanjem (jer i Muzej²⁸ kaže: 'Smrtnicima najslade je pjevanje'; stoga se ona s razlogom uvodi na zajedničke sastanke i zabave, jer može razveseljivati); tako te bi se i otuda moglo pretpostaviti kako mladiće treba učiti glazbi. Jer koji su neškodljivi od užitaka, ti ne samo što su prikladni svrsi nego su takvi i otpočinku. Nu kako se ljudima rijetko događa te postižu svrhu, dok često otpočivaju i služe se igrama, ne radi više svrhe nego zbog užitka, korisno bi bilo otpočiniti prepuštajući se užicima koje pruža glazba.

Događa se te ljudi od igara²⁹ čine svrhu: jer ima možda nekakva užitka i u svrsi, ali ne bilo kakvoga³⁰, i tražeći jedan užitak brkaju ga s drugim, zbog toga što [užitak] ima neke sličnosti sa svrhom samih činidba.³¹ Svrhu, naime, ne treba izabrati radi neke od budućih stvari, i ni jedan od takvih užitaka nije radi budućih stvari, nego je zbog onih koje su se već dogodile, kao zbog napora i muke. To bi se s pravom činilo uzrokom zbog kojega traže blaženstvo što nastaje od tih užitaka. Nu čini se kako se ljudi bave

²⁶ Vidi pogl. 6.

²⁷ Ili 'igru'.

²⁸ Posrijedi je grčki mitski pjesnik (*Muzej*), koji je bio smatran Orfejevim učenikom. Pripisivali su mu mnoge pjesme mitologij-skog i vjerskog sadržaja.

²⁹ Ili 'zabava'.

³⁰ Podrazumijeva se 'prostački' ili 'niži užitak'.

³¹ Usp. Aristotel, *Nikomahova etika*, VII. 1153b 33.

glazbom ne samo zbog toga već i zato što je korisna za otpočinak. Nego dapače istražiti valja nije li tako tek pripadkom, jer je narav njena plemenitija nego što je spomenuta korist, i treba ne samo sudjelovati u zajedničkome užitku koji ona pruža i za koji svi imaju sjetilo (ima u glazbi, naime, nekakva naravnog užitka, te je stoga svim uzrastima i značajevima ugodna njezina primjena), već treba vidjeti utječe li ona nekako ne značaj i dušu. To bi bilo bjelodano, ako bi nam se zbog nje i čud mijenjalo. A da nam se čud i mijenja, jasno je na mnoge druge načine, osobito pak na primjeru Olimpovih³² pjesama; svi se, naime, slažu u tome kako one dovode duše u ushićenost, a ushićenje³³ je trpnost čudorednog dijela duše³⁴. Uz to, slušajući oponašanja [čuvstava], svi suosjećaju, čak i bez plesa i pjesme.

Budući se događa te je glazba jedan od užitaka, a krepost³⁵ je u ispravnu radovanju, voljenju i mrženju, bjelodano ne treba ništa više učiti i tomu se navikavati: kao ispravnu suđenju te radovanju čestitim značajevima i lijepim činima.³⁶ U razmjerjima i napjevima³⁷ nalaze se najbliže istinskim naravima same nalike gnjeva i blagosti, zatim hrabrosti i umjerenosti, te svih njihovih opreka i ostalih svojstava značaja (što je opet bjelodano iz činjenica: jer, slušajući ih, u duši se mijenjamo). Onaj, naime, tko je naviknut u nalikama žalostiti se ili radovati, blizu je čutjeti se istim načinom i u istinskim stvarima³⁸ (kao ako tkogod uživa promatrajući nečiju sliku ni zbog kojega drugog uzroka nego zbog sama oblika, mora

³² *Olimp*, frigijski glazbenik iz VII. st. pr. Kr. Prema predaji, Marsijin je učenik i pronalazač harmonije. Neki spominju i njegove tužne melodije.

³³ Ili 'ushićuju duše'. Grč. *ποιεῖ τὰς ψυχὰς ἐνθουσιαστικὰς*; lat. *quibus animos constat in furorem rapi*; engl. *they inspire enthusiasm*; fran. *elles rendent les âmes enthousiastes*; njem. *sie machen die Seele enthusiastisch*; novogrč. *πλεροῦν τὰς ψυχὰς ἐνθουσιασμοῦ* (ispu-
njavaju duše zanosom, ushićenošću).

³⁴ Ili 'onoga dijela duše koji se tiče čovjekova značaja'.

³⁵ Ili 'vrlina'. Vidi tumačenje nazivka *αρετή*.

³⁶ Usp. Platon, *Država*, III. 401, 402; *Zakoni*, II. 659 C-E.

³⁷ Ili 'u ritmovima i melodijama'.

³⁸ Usp. Platon, *Država*, III. 395.

mu biti ugodno i promatranje onoga kojega sliku promatra). Dogodilo se da u ostalim sjetilima nije prisutna nikakva nalika čudorednim značajkama,³⁹ kao u dodirninama ili okusninama, dok je u videvinama⁴⁰ veoma neznatna (jer likovi jesu takvi, ali u maloj mjeri, i svi ne sudjeluju u takvoj sjetilnosti; uz to, oni i nisu nalike čudorednih značajki, nego su prije nastali⁴¹ likovi i boje znaci čudorednih stanja, a to je naznaka u čuvstvima⁴²; pa ipak, kolika god bila razlika u njihovu promatranju, mladež ne treba promatrati Pauzonova djela, nego Polignotova⁴³, ili kojega drugog slikara ili kipara koji izazivaju čudoredne značajke). Dočim u napjevima nalaze se opo-
našci čudorednih stanja (što, je i bjelodano: jer je narav glazbenih suglasja tako različita da slušatelji bivaju različito raspoloženi i različitim načinom primaju svako pojedino od njih. I neka su tužnija i ozbiljnija, kao ona koja nazivaju polulidijskim napjevima; druga smiruju um, kao opuštenije skladbe; neka opet dovode [dušu] u srednje stanje i podaruju postojanost, kako čini se djeluju jedino dorska glazbena suglasja, dok frigijska izazivaju zanos. O tome, naime, prikladno govore oni⁴⁴ koji su sustavno razmišljali o takvome odgoju, jer iznose potkrepe svojim riječima na temelju činjenica). Istim načinom biva i s glazbenim razmjerjem⁴⁵ (jer jedno je postojanijeg značaja, drugo je pokretljivije, a od toga opet jedno je prostijih pokreta, drugo plemenitijih). Iz tih je dakle stvari bjelodano kako glazba uzmaže utjecati na čudoredne značajke duše; a ako to može učiniti, jasno je da je valja približiti mladeži, koju treba odgajati u glazbi. Poučavanje u glazbi, naime, usklađeno je s naravljju toga životnoga razdoblja, jer mladici - zbog svoje mladosti - ne podnose svojevoljno

³⁹ Ili 'odnošaj prema osobinama značaja'.

⁴⁰ To jest: u stvarima koje pripadaju osjetilu dodira i okusa i vida.

⁴¹ Podrazumijeva se: likovi i boje koje je načinio slikar.

⁴² Doslovno: 'u trpnostima'.

⁴³ *Pauzon* nije pobliže poznat; možda je bio u neku ruku karikaturist. *Polignot* je bio na glasu kao dobar slikar ljudskog karaktera. Usp. i Aristotel, *O pjesničkom umijeću*, 1448a 5, 1450a 26.

⁴⁴ Usp. Platon, *Država*, 398 E.

⁴⁵ Ili 's ritmovima'. Usp. Platon, *ibid.*, III, 399 E, 400.

ništa neugodno, a glazba je po svojoj naravi nešto veoma ugodno. I čini se kako postoji nekakva srodnost [u ljudima] sa glazbenim suglasjima i razmjerjima. Stoga govore mnogi među mudracima ili da je duša suglasje ili da ima u sebi suglasje.

- 6 Ali kako treba mladež poučavati, da li trebaju sami pjevati ili svirati ili pak ne, kao što se i prije dvo-
umilo,⁴⁶ sada bi valjalo raspraviti. Nije nepoznato kako je golem razlika u tome kako se stječu stano-
vita svojstva, da li tkogod sâm sudjeluje u dotičnome umijeću. Jer jedna je od nemogućnosti ili barem
teškoća da budu valjani prosuditelji umijeća oni koji se sami nisu njime bavili.⁴⁷ Istodobno djeci treba
pružiti neku zabavu, i valja smatrati prikladnim [izumom] Arhitino čegrtalo, koje se daje dječici kako bi
se njime zabavila te ne bi razbijala stvari po kući, jer dijete ne može mirovati. Takvo je čegrtalo, dakle,
prikladno nejačadi, dok je sâm odgoj čegrtalo odraslijoj djeci. Iz tih je stvari bjelodano kako djecu treba
tako učiti glazbi da je i ona sama izvode.

Što pak dolikuje a što ne dolikuje kojem životnom dobu, nije teško odrediti, te opovrći prigovore onih kojima je bavljenje glazbom prostačko.⁴⁸ Prvo, naime, budući da poradi prosudbe trebaju sudjelovati i u izvedbi, zbog toga trebaju još dok su mladi sami izvoditi glazbu, kako bi, kad budu stariji, mogli prestat i izvedbom, te kako bi uzumgli prosuđivati lijepe [skladbe] i ispravno uživati u njima zbog nauka koji bijahu stekli u mladosti. Što se pak tiče ukora kojim neki kore glazbu kao ono što ljude poprostačuje, nije ga teško opovrći, razmotrimo li do koje mjere trebaju sudjelovati u glazbenim djelima oni koji se odgajaju u građanskoj krepsti, te kakvim se napjevima i razmjerjima⁴⁹ trebaju služiti, i na kakvim se glazbalima imaju učiti, jer je vjerojatno i to važno. To jest, u tima je opovrgnuće dotičnog prigovora. Ništa, naime, ne priječi da neki načini poduke iz glazbe izazivaju spomenuti učinak. Bjelodano je

⁴⁶ Usp. 1339a 10.

⁴⁷ Usp. 1339a 42.

⁴⁸ Usp. 1339b 8, 1341b 14.

⁴⁹ To jest: kojim melodijama i ritmovima.

dakle kako poduka u glazbi niti smije sprečavati kasnije djelatnosti, niti pak izopačivati tijelo, niti ga činiti neprikladnim za ratničke i državničke dužnosti: već u početku za vježbe, kasnije za primjene.⁵⁰

A to bi se u glazbenoj podučici moglo postići, ako se učenici ne bi naprezali da postignu ono što pripada vičničkim nadmetanjima, niti one zadivljujuće i izvanredne izvedbe, što su sada iz javnih natjecanja prešli u odgoj, nego kad bi se glazbenim umijećem bavili tek toliko da uzmognu uživati u lijepim napjevima i razmjerjima, a ne samo u onoj uobičajenoj glazbi, kao što čine i neke životinje, te gomila robova i djece.

A bjelodano je iz toga i kojim se glazbalima treba služiti. U glazbeni odgoj ne treba uvoditi ni frule, niti koje drugo glazbalo za vičnike, kao što su citara i slična glazbala, nego samo ona koja će načiniti dobre slušatelje, bilo u glazbenom bilo u kojem drugom odgoju. Uz to, frula ne izražuje čudoređe, nego više zanosno uzbuđenje,⁵¹ tako te se njoma treba služiti u onim prigodama u kojima prizor više teži pročišćenju⁵² nego podučavanju. Dodajmo i da je frulanje oprečno odgoju, jer priječi upotrebu riječi.

⁵⁰ Prema nekim tumačiteljima i 'za kasnija proučavanja' (npr. u J. Tricota i B. Jowetta). Grč. προς μὲν τὰς μαθήσεις ἤδη, προς δὲ τὰς χρήσεις ὕστερον; lat. *prius ad usus, postea vero ad disciplinas*; engl. *whether for the bodily exercises at the time or for later studies*; fran. *qu'il s'agisse de la pratique immédiate de ces travaux ou des études qu'on entreprendra plus tard*; njem. *und zwar zunächst für das Leben, später für das Lernen jener Dinge*:

novogrč. είτε κατά τὴν πρακτικὴν ἀσκήσιν τῶν τώρα, είτε κατά τὴν θεωρητικὴν σπουδὴν τῶν βραδύτερον (ili za sadašnje vježbanje u tome predmetu, ili za kasnije znanstveno proučavanje). Posrijedi je teže mjesto, te otuda i razlike u prijevodima i tumačenjima.

⁵¹ Ili 'frula ne djeluje etički, nego orgijastički'.

⁵² Posrijedi je frulačeva izvedba uz svirku i ples.

⁵³ Riječ je o pojmu 'katarze' (κάθαρσις), što je i čudoredno i umjetničko pročišćenje, kojemu je korijen u obrednom činu pokajanja ili pomirbe, te u posvetnom čišćenju; tek mnogo kasnije od toga je postao poseban estetički pojam u Aristotelovom *Nauku o pjesničkoj umijeću*.

Stoga su [naši] stari s pravom zabranjivali upotrebu frule mladeži i slobodnjacima, iako se ranije bijahu njome služili. Jer stekavši više dokolice zbog izobilja i postavši velikodušniji u potrazi za krepošću, već prije a i poslije perzijskih ratova, poneseni svojim uspjesima, upustiše se u sve znanosti, s više žara negoli rasuđivanja. Stoga su i frulačko umijeće uveli među nastavne predmete. U Sparti je nekakav zborovođa, svirajući na fruli vodio zbor, a u Ateni se frulanje tako raširilo te se gotovo većina slobodnjaka bavila tim umijećem. Vidljivo je to i iz pločice koju je Trazip kao zborovođa⁵⁴ posvetio Ekfantidu.⁵⁵ Kasnije su odbacili frulu na temelju iskustva, pošto su uz mogli bolje prosuđivati što pridonosi kreposti a što pak ne. Slično se dogodilo i s mnogim drugim drevnim glazbalima, kao što su lidijska harfa⁵⁶ i mnogostrana lira,⁵⁷ te ona što su služila samo radi pružanja užitka slušateljima, kao 'sedmokatnici', 'trokatnici', egipatske 'stranačke',⁵⁸ i sva ostala glazbala koja traže izuzetno umještne ruke.⁵⁹ A posve su s razlogom stari zapamtili i priču o fruli. Priča se, naime, kako je Atena pronašla frulu, pa ju je odbacila. I nije loše što pričaju kako se božica rasrdila stoga što frulanje nagrđuje lice, pa ipak je vjerojatnije [da je to učinila] zbog toga što poduka u frulanju ne pridonosi ništa umnom razvoju, a upravo Ateni pripisujemo znanost i umijeće.

Dakle, mi odbacujemo i za glazbala i za glazbene izvedbe sâm strukovni odgoj (a 'strukovni' nam je onaj koji je radi natjecanja; jer tu se izvoditelj ne bavi umijećem radi svoje kreposti, nego radi užitka slušatelja, i to onoga prostačkoga, te zbog toga sudimo kako to nije slobodnjačka izvedba, nego prije najamnička; a oni se tako poprostačuju, jer je loša i sama svrha kojoj teže.⁶⁰ Budući je, naime, gledatelj pro-

⁵⁴ To jest 'koji je opremio zbor (kor)'.

⁵⁵ *Ekfantid* je inače pjesnik iz stare komedije, a *Trazip* je vjerojatno osobno svirao na fruli pred zborom.

⁵⁶ Grč. *πηκτίς*.

⁵⁷ Grč. *βάρβιτος*.

⁵⁸ Posrijedi su drevna glazbala sa strunama (grč. *ἐπτάγωνα, τριγωνα, σαμβύκα*).

⁵⁹ Usp. Platon, *Država*, III. 399, C. D.

⁶⁰ Usp. Platon, *Zakoni*, III. 700.

Budući prihvaćamo razdiobu napjeva kako ih 32
dijele neki mislioci, postavivši čudoredne, djelatne
i ushitbene napjeve, te narav suglasja što je svoj- 35
stvena svakome pojedinome od tih, mi kažemo kako
se ne treba baviti glazbom radi jedne koristi, nego
poradi više njih (naime, poradi odgoja i pročišćenja
- a što je ovo 'pročišćenje' sada govorimo naprosto,
dok ćemo o tome govoriti podrobnije u raspravama
O pjesničkom umijeću⁶⁴ - i treće, radi dostojna življe-
nja, radi opuštanja te otpočinka nakon napora), pa je 40

⁶¹ To jest: o harmonijama i ritmovima.

⁶² Usp. Platon, *Država*, III. 398 D.

''' Grč. τα μὲν ἠθικά τα *bi* πρακτικά τα ο' Ενθουσιαστικά; lat. *quosdam morales, alios actives, nonnullos instinctu divino mentem concitantes*; engl. *ethical melodies, melodies of action, and passionate or inspiring melodies*; fran. *mélodies morales, mélodies actives et mélodies provoquant l'enthousiasme*; njem. *die Lieder in ethische, praktische und enthusiastische t e i l e n*; ; n o v o - grč. διάκρισιν των μελωδικῶν ασμάτων εἰς ἠθικά, πρακτικά καὶ ἐνθουσιαστικά (razdioba pjesmovnih skladba na čudoredne, dje-latne i one koje dovode do zanosa/ushita).

⁶⁴ Usp. Aristotel, *Nauk o pjesničkom umijeću*, 1449b 27. Samo to obećanje Aristotel ovdje ne ispunjava, i vjerojatno je posrijedi izgubljeni dio navedenog djela.

bjelodano da se treba služiti svim glazbenim suglas-	1342 ⁿ
jima, ali ne svima na isti način, nego radi odgoja	
onima koja su najčudorednija, a za slušanje tuđih	
izvedaba i onima djelatnim i onim ushitbenim. Jer	5
čuvstvo koje je u nekih duša veoma snažno, prisutno	
je u svima [dušama], ali se razlikuje time što je	
u jednima manie a u drugima veće. kao milosrđe	
i strah, te usnit. ⁶⁵ Jer takvim [duševnim] gibanjem	
neki se silovito ushićuju, i vidimo ih zanesene sve-	
tim pjesmama, ali pošto su se poslužili napjevima koji	10
dovode dušu u božanski zanos, oni se vraćaju sebi	
kao nakon liječenja i očišćenja. Isto to moraju pretrp-	
jeti i koji doživljavaju milosređe i strah, i u cijelosti	
oni koji su čuvstveni, te i ostali na koliko su podložni	
takvim uzbuđenjama, i svi osjećaju stanovito pročiš-	
ćenje i olakšanje popraćeno užitkom. Slično i djelatni	15
napjevi ⁶⁶ pružaju ljudima neškodljivu ugodu. Zbog	
toga takvim glazbenim skladbama i takvim napje-	
vima trebaju se natjecati oni koji izvode kazališnu	
glazbu. Nu budući je gledatelj dvostruka značaja	
- jedan je slobodnjak i obrazovan, dok je drugi	20
prostak, kakvi su već oni među obrtnicima, najamni-	
cima i sličnima, - treba i tima drugima prirediti	
natjecanja i predstave radi otpočinka. I kao što su	
njihove duše odvrćene od onoga stanja koje je	
prema naravi, tako postoje i zastrane glazbenih	
suglasja te napjevi koji su žestoki i nepravilne boje,	
a svima pričinja užitak ono što im je prema naravi	25
svojstveno, pa treba dopustiti natjecateljima da se	
pred takvim gledateljstvom posluže i takvom vrstom	
glazbe. Ali, radi odgoja, kako je već rečeno, ⁶⁷ treba	
primijeniti čudoredne napjeve i takva glazbena	
suglasja. Takvo je dorsko pjevanje, kako je ranije	
rečeno. ⁶⁸ Iako treba prihvatiti i koje drugo [pjevanje]	30
kakvo preporučuju oni koji se bave mislilaštvom	
i posjeduju glazbeni odgoj. Sokrat u <i>Državi</i> ⁶⁹ nema	
pravo kad ostavlja jedino frigijsko pjevanje, zajedno	
s dorskim, osobito pošto je od glazbala odbacio frulu.	

⁶⁵ Ili 'božanski zanos'.

⁶⁶ Prema nekim predlošcima i 'napjevi koji dovode do pročišćenja'.

⁶⁷ Usp. 1342a 2.

⁶⁸ Usp. 1340b 3.

⁶⁹ Vidi Platon, *Država*, III. 399 A.

Jer među glazbenim suglasjima ono frigijsko ima istu 1342^b
moć kao frula među glazbalima. Naime, oboje izaziva-
ju uzbudenost i strastvenost. [A što potvrđuje
i pjesništvo.] Jer svaki se bakhički zanos i svako
takvo uzbudenje od svih glazbala najbolje izražuje
frulama, a među glazbenim suglasjima najpogodniji 5
su za to frigijski napjevi (što također pokazuje pjesni-
štvo). 6^a

Tako je, u čemu se svi slažu, ditiramb frigijski.
A to poznavatelji potkrepljuju mnogim primjerima,
te i onim kako je Filoksen pokušao sastaviti diti-
ramb *Mizijci* u dorskome suglasju, što pak nije uzmo- 10
gao izvesti, nego se po samoj naravi vratio na primje-
renije frigijsko suglasje. O dorskome opet suglasju svi
se slažu kako je najpostojanije i najviše je muževna
značaja. Uz to, budući mi pretpostavljamo ono sred- 15
nje krajnostima i zagovaramo težnju prema njemu,
a dorsko ima takvu narav naprama ostalim suglas-
jima,⁷¹ bjelodano je kako dolikuje odgajati mladež
dorskim napjevima. 17

Postoje, naime, dva cilja: ono što je moguće i ono 17
koje dolikuje. I svi trebaju postupati kako prema
stvarima koje su moguće tako i prema onima koje
pojedinicima dolikuju. A i tē su stvari određene život- 20
nim dobom, kao što onemoćalima zbog starosti nije
lako pjevati strastvene napjeve, nego takve sama
narav upućuje na opuštenije pjesme. Stoga s pravom
neki glazbenici kore Sokrata, zbog toga što je opu-
štenija glazbena suglasja izbacio iz odgoja, pod izli-
kom da djeluju opojno, ne prema samoj moći opija- 25
nja (jer samo piće više razdražuje ljude), nego zbog
malaksalosti. Tako te za poznije doba, kad ljudi
ostare, treba se baviti takvim suglasjima i napjevima;
i, uz to, ako postoji neko takvo glazbeno suglasje 30
koje dolikuje dječjem uzrastu, zbog toga što ujedno

može pružiti i osjećaj reda i naobrazbu, kakvo je
među svima najviše lidijsko glazbeno suglasje. Bjelo-
dano je dakle kako treba postaviti tri odredbenice
u odgoju: sredinu, ono što je moguće i ono koje
dolikuje.⁷³

⁷⁰ *Filoksen*, grčki pjesnik (435 - 380 pr. Kr.), pisac poznatog
ditiramba *Ciklop*.

⁷¹ Usp. 1340a 42.

⁷² Vidi Platon, *Država*, III. 398 E.

Budući da se tekst ovako naglo završava, komentatori (kao
J. Tricot) s pravom na kraju dodaju: *cetera désuni*.

POGOVOR PREVODITELJA

ZNAČAJKE PREDMETA I MOGUĆNOSTI PRIJEVODA ARISTOTELOVE POLITIKE

I.

Od svojeg nastanka *Politika* je znatno djelovala, upravo kao što još i danas djeluje. Ona je u Rimljana utjecala ni na koga manjeg nego na jednog Cicerona; na njoj su se sustavno obrazovali bizantinski pravници, a bavili su se njome i srednjovjekovni aristotelovci kao Boecije. Zapravo već u XI. st. o *Politici* piše Mihovil Efeški, a nakon Moerbekova prijevoda (oko 1260.) komentira je Albert Veliki. Posredstvom njezine obradbe u Tome Akvinskog - piše Dante svoj spis o kraljevstvu na latinskome jeziku (*De monarchia*). Kao što je općenito poznato, na temeljne zasade iz Aristotelove *Politike* oslanjaju se i takve preteče novovjeke duhovnosti kao Machiavelli, Erazmo, Hobbes, Spinoza, Locke, Montesquieu, Rousseau. Od XVII. stoljeća javljaju se brojna kritička izdanja samog teksta, visoke kakvoće i točnosti u jezikoslovnoj obradbi. Glavnim izdanjima teksta smatraju se ona koja su načinili I. Bekker, F. Susemihl, W. L. Newman i O. Immisch.

Stožerna po predmetu i utjecaju već dva tisućljeća, *Politika* nije ništa manje nezaobilaziva ni po sklopu i izričaju. Pri prosudbi dotične knjige potrebno je imati na umu kako cjelokupan izričaj, pa i posebije jezične značajke nosivog pojmovlja, ne određuje samo mislioevo temeljno motrište nego i sâm predmet djela. Jer od svih djela iz *corpus-a Aristotelicum-a* upravo je *Politika* ono koje je moglo biti privlačno najrazličitijim čitateljima i slušateljima zbog toga što se bavi odsudnim odredbenicama pojedinačnog i društvoavnog života kakav je nuždan u zajedništvu doma, naselja, sela, grada, države. Međutim, i tu nas očekuje iznenađenje. Prije svega, sâm sadržaj nije ono što bi se očekivalo; raspored promatranog gradiva (u VIII. knjiga) zadavao je goleme teškoće već i drevnim tumačiteljima, dok je upotreba strukovnog nazivlja možda još najneobičnija.

Uzeto u priručnu sažetku, I. knjiga sadržava odredbu pojma države. Razmatraju se dijelovi od kojih se ona sastoji.

Grad ili država sastoji se od selâ/naseljâ, koja su sastavljena od domaćinstava/kućanstava, a ta se opet zasnivaju na odnosima muškarca i žene, te roba i gospodara. Slijede gospodarske značajke domaćinstva, položaj robova, žena i djece, te pitanje posjeda ili vlasništva. U II. knjizi posvećuje se pozornost savršenim državnim porecima. Aristotel tu raščlanjuje nauk o državi kakav je u Platona, Faleja, Hipodama. Kao najbolje države proučavaju se Sparta, Kreta i Kartaga. Govori se i o značaju grčkih zakonodavaca (napr. o Solonu). Predmet III. knjige je građanin, njegove kreposti /ili vrline/, zatim skupine građana i dioba vlasti. Slijedi odnos između pojmova dobar građanin i dobar čovjek, pa razredba državnih ustava i poredaka: pučka vladavina i vladavina manjine, uz narav kraljevstva i same oblike jednovlade. Različite vrste ili oblike državnog poretka sadržava IV. knjiga, u kojoj se govori i o najboljem državnom poretku, kako onome naprosto tako i o takvim porecima u danim uvjetima ili okolnostima. Bunama, pobunama i prevratima bavi se V. knjiga, u kojoj je i razludžba njihovih uzroka. Promatrajući pobune ili prevrate u pojedinim državama, pisac navodi i načine vladavine kojima bi se moglo spriječiti izbijanje bunâ. Primjerenim ustrojstvima pučkih i manjinskih vladavina posvećena je VI. knjiga, pri čemu se posebno ističe važnost rasporeda državnih služba ili dužnosti. Glasovitim 'najvišim dobrom', onim što je najbolje za pojedince i države, bavi se VII. knjiga, u kojoj je i slika savršenog ili najboljeg državnog poretka, uz opis odgojnog sustava primjerenog takvoj državi, s njegovim ciljevima, sredstvima i stupnjevima primjene. Odgojnim ili obrazovnim sustavom u savršenoj državi bavi se i VIII. knjiga, u kojoj se pisac posebije bavi glazbom i tjelovježbom.

Već i takav ovlašan pregled sažetka sadržaja otkriva neobičnosti, neusklađenosti i nepovezanosti - čak i oku pukog prosječnika. Naime, koliko god je tu i sprva uočljiva izuzetnost i posebnost razudbe i rasudbe promatranog predmeta, zamjetljiva je i znatna isprekidanost i skokovitost u nizanju i obrađivanju postavljenih odredbenica: od temeljne zajednice muža i žene do savršenog društvoavnog ustrojstva. Zapravo, samo po sebi to i ne bi pričinjavalo velike teškoće, da se tome ne pridružuju i neke druge otegotne okolnosti, koje su inače - u manjoj ili većoj mjeri - značajne za Aristotelova djela u onome obliku kako su do nas došla.

II.

Što se tiče samih predložaka knjige, ukupno je poznato osamnaest grčkih kodeksa, od kojih su pet prvotnog značaja (a potječu iz XIV. i XVI. st.), s odlomcima koji su iz X. st. Potpun latinski prijevod sačuvan je iz XIII. st. (Wilhelma od Moerbeke).

To što su predlozi iz poznijeg razdoblja samo po sebi ne bi bila neka veća teškoća, ali svakako su prevoditeljima i tumačiteljima dosta muke zadavale otegotne okolnosti u obliku i rasporedu pojedinih poglavlja ili knjiga. Tako od osam knjiga *Politike* III., V., VI. i VIII. bjelodano su oklaštrene ili nepotpune, dok posljednja i nema završetka. Uz to, cijeli je tekst izpresijecan 'ispuštenim mjestima' ili prazninama. I poredak knjiga uvelike je sporan. Najvjerojatnije, knjige nisu ni prvotno prepisivane posve ispravno. Ispremještane su mnoge rečenice i nizovi rečenica, pa su i raznoliko raspoređeni. Naravno, različiti priređivači *Politike* pokušavali su zavesti red, ali svatko po svojem, pa su tako još u starini morale nastati i dodatne zamršenosti. Prirodno je, dakle, kako su se *Politikom* dva tisućljeća bavili i filozofi i filolozi - raznorodni prevoditelji i tumačitelji - da se oko nje omotalo podebelo povjesmo pogriješaka, protuslovlja i nejasnoća. Ponegdje iz teksta strše mjesta gdje su prepisivači i predavači unosili svoje stavove, pripisujući ih Aristotelu, a gdje su posrijedi i bjelodane krivotvorine potonjih pisaca.

Sudeći po svemu, Aristotel je napisao više djela o državi, državicima i državništvu, to jest: rasprave - kako bi se danas reklo - 'političkog' sadržaja i značaja. Samo, sva su ta djela, čini se nepovratno, izgubljena. Međutim, *Politika* se često povezuje upravo s njima. Sâm se pisac zgodimice ili poziva na njih, ili ih na stanovit način podrazumijeva, što je sve - naravno - samo još jedna dodatna poteškoća za potpuno shvaćanje i prevođenje grčkog izvornika kakav nam je na raspolaganju. Među tim izgubljenim djelima spominju se *Državnik*, *O govorniku ili državniku*, *Aleksandar ili o naselbinama*, *O kraljevstvu*, *Zakoni u barbarima*. Aristotel je morao obraditi 158 različitih ustava i poredaka, od čega je sačuvan samo *Ustav atenski*. Istraživači predmetnog gradiva i njegova rasporeda na pojedine knjige (od I. do VIII.) slažu se gotovo svi u tome da je *Politika* rađena i dorađivana u različitim vremenima, s izmjenama i dopunama, kakve su i uobičajene u otvorenom predlošku za poučna predavanja slušateljstvu. Takvo što posve naravno podrazumijeva i počesta pozivanja na vlastita već postojeća djela i poznate stavove, ali i neočeki-

vane praznine - uz očekivana česta ponavljanja - te iznenadne prijelaze, što sve čini od *Politike* necjelovit, rastrgan i skokovit tekstovni sklop, uvelike neusklađen po izrazu, slogu i rasporedu predmeta. Knjiga je uostalom i izvorno ostala nedovršena, što po sudu mnogih doduše ne mijenja njezinu bit, naime: da ona jest jedno od temeljnih djela o društvu i državi u Antici, s neizmjerljivim utjecajem na kasniji (pa i današnji) razvoj društvenih i državnih sustava: uže, u Europi, i šire u svijetu, kako na desnici tako i na ljevici, upravo poput Platonova nauka o državi.

Moglo bi se, dakle, mirne duše zaključiti kako u osnovi postoje tri razloga 'ispremješanosti' predmeta i rečenica u cijeloj Aristotelovoj *Politici*: /a/ različiti priređivači ili izdavači ski rasporedi gradiva u dobivenim rukopisima; /b/ različita pisačka pozivanja ili poluupućivanja na ranija (izgubljena) djela; *Id* sama narav pismenog predloška za predavanja, u kojem se navode i ponavljaju glavne točke, dok se ostalo dodaje i popunjava prema predavačkoj potrebi. A sve te tri značajke još se najbolje oprimjeruju u III. knjizi *Politike*.

Uostalom, O. Gigon će reći kako ta istraživanja o društvu/državi pripadaju nedvojbeno najnejedinstvenijim Aristotelovim tekstovima, jer ono što bi trebalo ići zajedno, posve se razdvaja; nespojivi stavovi nižu se bez ikakve oporbe jedan uz drugi, a kao dodatak povrh svega toga nailazimo na česte propuste ili praznine. Za sâm nagli završetak knjige - koja se inače pokazuje kao hirovita, mješovita i raznorodna mješavina - taj tumačitelj i prevoditelj na njemački kaže ovo:

»Aristotel je tako mogao iste stvari pretresati na trima mjestima ili više, a prigodice možda još i u više oblika. A uredniku /priređivaču/ teksta bijaše onda cilj, dijelom izbjeci ponavljanja što je moguće više, dijelom spasiti što je moguće više tekstova, a dijelom napokon da iz tih tekstova oblikuje čitke pojedine knjige. Stoga nije čudo što u mnogim Aristotelovim knjigama koje su do nas došle stoje stvari koje nismo očekivali, dok manjkaju one koje nam se čine nužnima. U našem slučaju urednik je donio tekstove o glazbi, koje nije mogao drugdje svrstati, a to što je njihov opseg poremetio stvarnu ravnotežu knjige, njemu nije smetalo.« I zatim nešto dalje: »... jer i ovlašan pregled pokazuje kako je *Politika* neobično nepregledna. Na više mjesta tekst se sastoji od 'odlomaka', koji su tek labavo povezani, i suvremeni čitatelj mora to znati, kako bi se tu uopće mogao snaći.« (O. Gigon, *Uvod*, str. 45-45 passim.).

Već je napomenuto kakve teškoće mogu pričinjavati piščeva česta pozivanja na već napisana djela (koja su izgubljena),

a ništa manja nezgoda nisu ni mjesta gdje su piščeva obećanja kako će o nečemu još govoriti (koja pak ne ispunjava). U svezi s takvim i sličnim dvojabama dobro je imati na umu što kaže W. D. Ross u latinskom predgovoru grčkom tekstu (prema kojem je načinjen ovaj naš prijevod):

»... necesse est multis locis *Politicorum* studere in quibus Aristoteles aut dicit se de aliqua re iam scripsisse aut promittit se de ea posterius scripturum esse; quod opus tractatum separatim potius quam partem praefationis requirit« (to jest: potrebno je pozabaviti se mnogim mjestima u *Politici* na kojima Aristotel ili kaže kako je o nekoj stvari već pisao ili obećava kako će o njoj poslije pisati, a takvo što prije zahtijeva posebnu raspravu negoli dio predgovora; *Praefatio*, viii.)

I napokon, mnogim nagađanjima oko toga zašto je Aristotelova *Politika* ostala nedovršena (naime: zbog čega nam nije sačuvan njezin završetak, koji sudeći po svemu ne bijaše bio poznat ni u starini) već spomenuti njemački komentator dodaje i ovu mogućnost:

»Pomisliti bi se napokon moglo, nisu li možda opsežna i u helenističkim stoljećima vrlo utjecajna politička djela Teofrasta (Aristotelova učenika) ako već ne skrivila nestanak završnog dijela Aristotelove *Politike*, a ono ga barem ubrzala. U cijelosti imamo dojam da sve negdje do Ciceronova doba peripatetičku znanost o državi bijaše zastupao Teofrast, a ne Aristotel; tek u doba carstva mogla su propasti Teofrastova djela, ali tada već nije više bilo ni samog završetka Aristotelove *Politike*. Koja je od ocrtanih pretpostavaka napokon najvjerojatnija, ovdje se ne može pretresati, niti se pak može konačno riješiti s materijalom koji nam je na raspolaganju. Pa ipak, unatoč prazninama, to djelo ostaje najsadržajnije i najdojmljiviji dokument antičkog nauka o državi.« (O. Gigon, *ibid.*, *Primjedbe*, str. 394.)

III.

Kada, dakle, ne bi bilo spasonosne tvrdnje (koja je većinom prihvatljiva, a dijelom i potkrijepljena) kako se Aristotel u *Politici* počesto poziva na svoja prethodna djela sličnog predmeta i značaja /nama - kako je već rečeno - nepoznata osim po naslovima/, sâm tekst bi se često morao promatrati kao složevina raznorodnih odlomaka koje povezuju tek ključni obrađivani pojmovi. To jest, ako drukčijega vezivnog tkiva ovdje doista manjka, ostaje nosivo pojmovlje, na koje se uvijek možemo osloniti, te ga po potrebi izdvojiti i proučavati

i po nastanku i po značenjskoj upotrebi... Naime, desetak općenito poznatih grecizama (kao *politika*, *demokracija* ili *tiranija*) obično se bez ikakva pridržaja ostavljaju i u prijevodu, bilo u izvornom pismu ili podomaćeno. Prešutno se to uzima kao nešto posve naravno. Pa i u slučajevima gdje su prevoditelji predlagali inačice prepoznatljiva smisla i značenja, ili pak jednočlane ili višečlane 'sažete rječničke odredbe' - koje bi morale pomoći shvaćanju izvorne poruke -, naši službeni predavači drevne mudrosti radije su mimoilazili ili odbacivali takve mogućnosti i ostajali čvrsto pri tuđicama koje se značenjski poistovjećuju s novinskim *izlizanicama*, u obliku proste govorničke monete. Naime, to što puka čitateljska ili slušateljska većina upotrebljava radije uobičajene tuđice, još uvijek ne znači da ona i razumije što one znače. A dodatna zbrka nastaje zbog toga što dotične natuknice nikako nisu isto za svijet izvornog grčkog zajedništva i suvremene državne sustave. U najboljem slučaju, tē navodno svima poznate tuđice poprimile su prava ili kriva nova značenja, koja nikako nisu istovjetna s izvornim sadržajem danih pojmova.

Kako bismo doznali što je tu zapravo posrijedi, pozabavit ćemo se nekoliko primjerima. Imenice kao *monarhija*, *aristokracija* i *demokracija* toliko su poznate da se obično i ne pita što one znače. Prije svega, ti se pojmovi vežu uz drevne državne sustave Atene, Sparte, Kartage, Krete, Egipta. Od grčke drevnine do današnje upotrebe doživjeli su goleme mijene. Na tome dugome putu kroz vrijeme i prostor dodavana su mnoga, pa i neočekivana značenja. Zapravo, uspoređen s polaznim, izvornim stanjem svaki je od tih pojmova danas pred nama poput značenjske snježne grude što se izvaljala u pravu gromadu. Pa ipak, unatoč svim povijesnim pridodacima i krajnjim odmaknućima smisla svaki je od njih značenjem svojeg korijena vezan uz osnovni sadržaj polaznog pojma. To je vjerojatno jedan od razloga zašto se neki tumačitelji tvrdoglavo drže tuđica... Pri tome se, međutim, nedvojbeno gubi iskonski, izvorni sadržaj tih danas odveć poznatih nazivaka. On se opet može shvatiti samo ako se prije točno odredi što znači obuhvatniji pojam, koji je svima njima i smislaono polazište, a to je nedvojbeno *πόλις*, zajedno s grozdom nazivaka koji se iz njega izvode. Korijenski riječ je srodna sanskrtskom *pur* (grad); u osnovi je značenje *utvrda*, *tvrđava*, *utvrđeno pribežište*, *sklonište*, pa onda *grad*, *gradska zajednica*, *višegrad*, *gornji grad* (*ἀκρόπολις*, *urbs*), *gradodržava*, *država* (*civitas*). Taj središnji pojam francuski prevoditelj određuje ovako:

»Naziv *πόλις* (*cit  , ville,   tat*) može se uzeti bilo u značenju

zajedništva građana, bilo u značenju svakog okupljanja, svake skupine pojedinaca, koji zaposjedaju jedno određeno područje. U prvom značenju, raspršenost građana ne priječi opstanak grada/države, dok je u drugom slučaju država vezana za zemlju i nestaje.« (J. Tricot, *ibid.*, str. 175.) Ovdje je bjelodan skok u mnogo novija značenja, koja su posljedica dodatnog domišljanja što je hranjeno naukom o državi koji se zasniva na dva tisućljeća europskog državnog iskustva. Tricot će slično postupiti i s pojmovnim parom *πολιτεία* - *πολίτευμα*, jer mu je prvome glavna svrha organizirati ustanovu drugoga, koji je pak najviši organ države (str. 198, *ibid.*). Još će dalje otići suvremeni ruski tumačitelj, jer prema njemu središnji antički pojam ima još noviji sadržaj:

»Nazivak *politija* obično se upotrebljava za označivanje republikanskog ustrojstva, prvenstveno demokratskog«. (*APHCTOTEJIB, COHHHEHHH*, TOM 4, str. 765.). Takvo što doista može poprilično zbuniti i upućenijeg čitatelja, a kamoli prosječnika koji se priprema shvatiti antički nauk o državi. Sâm sadržaj pojma još se više zamućuje, uzme li se u obzir da u predgovoru postoji i drukčije tumačenje istog termina.

»U *Politici* za označivanje državnog poretka, u kojem se vlast nalazi u rukama većine - 'srednjih' ljudi, koji posjeduju određenu neveliku dohodarinu i upravljaju državom u interesu svih građana, Aristotel upotrebljava termin 'politija'. /Istina, on upozorava, kako ta riječ može značiti i državno ustrojstvo uopće (III. 5,1279^a 35). U tako širokom smislu termin 'politija' susreće se mnogo puta u *Politici*./ (Ibid., *Uvodna rasprava*, str. 42.)

Njemački prevoditelj mnogo je oprezniji. On upozorava i na pojmovne veze koje nama danas nisu više poznate, ali i na nedosljednost i kolebljivost u samoj upotrebi nazivaka, među koje svakako ide i najpoznatiji grozd grecizama od *politije* do *politike*, s čime je ne samo u drevnoj korijenskoj vezi i najsuvremenija - *policija*...

»Već po svojem imenu 'politija' je poseban oblik. Svoje podrijetlo ona mora imati u određenim političkim programatskim tezama, koje nama više nisu shvatljive; bjelodano je samo da je ona bliska spartanskoj državi o kojoj se mnogo raspravlja.« (O. Gigon, *ibid.*, str. 34.). Usput budi rečeno, Gigon je već prije doveo u pitanje prevođenje 'politije' /*πολίτεία*/kao 'ustav' (Ibid., str. 29.), koji mu je manjkav. Međutim, on nikako ne previda nestalnost u Aristotelovoj upotrebi nazivaka, naime činjenicu da njegova terminologija nije ni stroga ni jedinstvena (str. 30.).

A ni sama *politika* nije pojam tako jednostavan kao što se sprva može činiti. Prije svega, ona izvorno nije značila sve ono što danas znači ili se misli kako znači... O tome što je drevnim Grcima i Aristotelu značila *politika*, pisac predgovora novogrčkom prijevodu Aristotela Panagês Lekatsas kaže:

»U Grkâ uopće i u Aristotela odredba toga pojma drukčija je od one koju on ima danas; ona je bila znanost, a ne primjena /djelatnost/; znanost koja se općenito tiče znanja o državnom poretku, koja kao takva uključuje pravednost, čudorednu i državničku činidbu; s činidbenog motrišta, *politika* je poučavanje građana u djelatnosti državnog života.« (Uvod, str. 63).

I napokon, pojmovno trojstvo *polis-politija-politika* nužno za sobom povlače i pojmove *naroda* i *puka*. Gigon to povezuje i razrađuje ovako:

»... 'politija' /državni poredak/ je poredak stanovnika 'polis-a' /što je ovdje prevedeno kao *država*, ali se ta dva pojma u cijelosti nikako ne pokrivaju/. Već se ovdje mora reći kako se *politija* prema *polisu* odnosi kao oblik prema stvari.« (Ibid., *Primjedbe*, str. 294.). Dočim, nasuprot takvome poretku, ili izvan njega, nalazi se 'narodno zajedništvo': »S onu stranu državnog poretka *polis-a* stoji u načelu proizvoljno proširivo plemensko i narodno zajedništvo /*εἶνος*/.« (Ibid., *Primjedbe*, str. 297.)

I pojam *narod* bio bi sâm po sebi razumljiv, da se ne određuje kao posebne zajedništvo, koje redovito nije istovjetno s pojmom *puk*, kao što ćemo to poslije vidjeti.

»Termin *εἶνος* /narod/ označuje kod Aristotela stanovito 'zajedništvo' koje je šire i mnogo razvijenije nego li je *πόλις* /država/. Narod može imati zakone i žrtve, ali zbog prostranosti svojeg područja i velikog broja svojih pripadnika, on ne posjeduje državni ustav u pravom smislu, i nije postigao jedinstvo i snažnu organizaciju grčke države. Tuđinski narodi, osobito Macedonija, njemu su *έθνη*.« (J. Tricot, str. 26.)

Uostalom, prema novogrčkom prevoditelju i tumačitelju Aristotela to *έθνος* / *τα έθνη* ima ovo značenje:

»Danas riječ *εἶνος* /narod, nacija/ ima posebno značenje, i označuje uglavnom razliku od ostalih istovrsnih cjelina: skupinu ljudi povezanih zajedničkim povijesnim životom, zajedničkim podrijetlom i jezikom, te sviješću da su zbog toga potrebni jedni drugima, takozvanom 'etničkom' sviješću. U /starih/ Grka imao je taj pojam ograničeno značenje; označivao je pojedina grčka plemena prema nadimku /atički *εἶνος*, dorski *εἶνος*/ ili pak općenito /helenski narodi/. U Aristotela taj se naziv upotrebljava za barbarske i neorganizirane 'puke'

/λαός/, koje uglavnom naziva *εὖνη*, dok Grke kao cjelinu naziva *ἑλληνικόν γένος*, za razliku od naziva po plemenima, *Ἑλλήνων εὖνη*.« (P. Lekatsas, ibid., str. 58-59.)

Dakle, Aristotel u *Politici* razlikuje riječ *εὖνος* (narod, nacija) od riječi *δήμος* (puk), koja je u lat. obično *populus*, *plebs*, eng. *people*, fr. *peuple*, njem. *Volk*. Vidimo kako postoji i treća riječ *λαός*, koja se dijelom razlikuje od dvije navedene a dijelom im se značenja preklapaju. Slično je i s hrvatskim riječima *puk* i *narod*. Obje su potvrđene od starine i obje su slavenskog podrijetla. Prema Akademijinu rječniku, riječ *puk* (koja se većinom upotrebljava u hrvatskih pisaca) obrađuje se na nekih deset stupaca, a *narod* na šest. *Puk* obično znači *populus*, *progenies*, *plebs*, *vulgus*, *multitudo*, a *narod* - *progenies*, *homines*, *populus*, *genus*, *natio*. Čini se kako se vrlo rano u oba slučaja izdvaja i značenje *turba*, *populus* (*λαός*). Pa iako postoje mnoge značenjske podudarnosti riječi *puk* i *narod* već od davnine, čuva se i ono posebije, možda i zbog moguće korijenske veze s riječju *πόλις*. Ako, naime, postoji potvrđena razlika između tih dvije riječi, i ako Aristotel razlikuje *εὖνος* i *δήμος*, bit će preporučljivo zadržati takvo razlikovanje i u našem prijevodu, tim prije što nam je ono i potrebno, kao što će se vidjeti iz daljnjih navoda. Stoga mi posve s razlogom prevodimo *δημοκρατία* kao 'vladavina puka' ili 'pučka vladavina'. Korijenska riječ *δήμος* ima sinonim *λαός* koji znači *puk*, *pučina*, *ratništvo*, *pučanstvo*. Usporedimo li sinonimne pridjeve u novogrčkom *λαοκρατικός* - *δημοκρατικός*, vidjet ćemo kako se prvi na ruski prevodi kao *narodno-demokratski*, a drugi kao *demokratski*. Sinonim *λαοκρατία* njemački je *Volksherrschaft*, dok je *δημοκρατία* - *Demokratie*, *Republik*. Prvo bi bilo naprosto 'pukovlada', a drugo *pučka*, *pučanska vladavina*. Međutim, u starih je Grka *δημοκρατία* katkad značila isto što i *ὀχλοκρατία* (*Poebeiherrschaft*) - 'vladavina svjetine', što je često posrijedi i kod Aristotela...

Zbog svega toga nedvojbeno je uputnije prevesti nekolikim riječima (pa i u obliku stegnute rječničke odredbe) višeznačni izvorni nazivak, ostavivši naravno i mogućnost njegove neprevedene upotrebe u obliku ponašene tuđice, uz upozorenje kako u drevnini napr. *demokracija* nije značila - i nije ni mogla značiti - ono što znači u današnjim imenovano *demokratskim* državama bilo Istoka bilo Zapada... A i u samog Aristotela odredba je nešto drukčija:

»Stoga i određuje *demokraciju* kao državnu upravu u kojoj općenito slobodnjaci sudjeluju u vrhovnoj vlasti, bez razlike i imućni i neimućni, ali kao oni koji su većina.« (P. Lekatsas,

ibid., str. 56.). Nemojmo, uz to, zaboraviti ni to kako Aristotel *demokraciju* svrstava među zastrane /ili izopačenja/ ustavnih poredaka, zajedno s tiranijom i oligarhijom. I dalje - kako izlaže spomenuti novogrčki tumačitelj - »oblik zastrane *demokracije* je *demagogija* i *ohlokracija*,« čemu je bjelodano potreban prijevod nazivaka: 'pučka vladavina', 'zavođenje svjetine' i 'vladavina svjetine', inače dotični pojmovi ne bi bili do kraja jasni.

Uostalom, pogledamo li što je *demokracija* prema nekim današnjim odredbama (u desetak jezičnih priručnika), gotovo ćemo zorno zamijetiti razliku između izvornog sadržaja pojma i različitih suvremenih tumačenja i primjena.

1/ *democracy*: government by the people; rule of the majority; a form of government in which the supreme power is vested in the people and exercised by them indirectly through a system of representation and delegated authority in which the people choose their officials and representatives at periodically held free elections (*Webster's Third New International Dictionary*);

2) *demokratija*, forma gos-va, osnovannaja na priznanii naroda istočnikom vlasti, ego prava učastvovat v.rešenii gos. del v sočetanii s širokim krugom gražd. prav i svobod. V klas. ob-ve D. vsegda javljaetsja vyrazeniem diktatury gospodstv. klassa. (*Sovetskii enciklopedičeskii slovar*);

3) *Demokratie*, Volksherrschaft, eine Form des polit. Lebens, die von der Gleichheit und Freiheit aller Bürger ausgeht und die Willensbildung der Gemeinschaft oder des Staates vom Willen des gesamten Volkes ableitet (*Der Neue Brockhaus*);

4) *Demokratie*, Staatsform, deren Inhalt vom Charakter des jeweiligen Staates bestimmt wird. »Die Demokratie ist eine Staatsform, eine der Spielarten des Staates.« (Lenin, 25, 486) (*Philosophisches Wörterbuch*, Leipzig, 1975);

5) *Démocratie*. Doctrine politique d'après laquelle la souveraineté doit appartenir à l'ensemble des citoyens; organisation politique (souvent, la république) dans laquelle les citoyens exercent cette souveraineté. (*Le Petit Robert*);

6) *Democrazia*. Forma di governo in cui la sovranità risiede nel popolo che la esercita per" mezzo delle persone e degli organi che elegge a rappresentarlo. (*// Nuovo Zingarelli*);

7) *democracia*. 1. Regimen político en que el pueblo ejerce la soberanía. 2. Doctrina política favorable a la intervención del pueblo en el gobierno. (*Diccionario general ilustrado de la lengua española*, Vox);

8) DEMOKRACIJA, oblik upravljanja državom u kojem

sudjeluje cijeli narod, najčešće posredstvom izabраних predstavnika; društveno-polit. sistem u kojem vlada većina, uz osiguranje političkih prava manjine, te osobnih polit. prava svakog građanina; društveni odnos tolerancije za koji su presudna načela slobode, pravde, jednakosti i zajedništva. (*Opća enciklopedija*, JLZ »Miroslav Krleža«);

9) *demokracija*. 1. vlada naroda; politički poredak u kojem vlast pripada narodu; država u kojoj je na vlasti narod preko svojih predstavnika. 2. narodne mase, napredne snage. 3. sloboda uopće, naprednost, progresivnost. (*Rječnik stranih riječi*, B. Klaić).

Sve u svemu, navedene suvremene odredbe posvećenog pojma *demokracija* (koji se u svjetskoj primjeni danas više otkriva kao manjak ili neprisutnost onog sadržaja koji sâm nazivak zagovara — pa čak i kao njegova čista opreka — negoli kao njegova ozbiljenost) unatoč sadržanoj sličnosti i okvirnim svjetonazornim razlikama, bjelodano pokazuju kako im manjka izvorno antičko značenje; dapače: stanovit unutarnji pridržaj prema *puku*, stav koji je u Aristotelovu djelu sadržan, pa i izričit, sustavno se mimoilazi pa i prešućuje. Naime, teško je i zamisliti da bi Aristotel bio nekakav zagovornik *demokracije* u suvremenome smislu, kad je on tek suzdržan opisivač i prosuditelj 'pučke vladavine' kao 'zastrane' (novinski rečeno: *devijacije* ili *deformacije*) pravog poretka. Stoga, kako bi se upozorilo upravu na tu osnovnu razliku, donosi se i prijevod izvornog pojma, koji se može primiti i kao prevoditeljska i tumačiteljska dopuna preširokom i preotrcanom 'globalnom grecizmu'... To jest: ako su tē različite današnje odredbe na različitim jezicima — iako korijenski vezane za iskonski pojam - poprilično odmaknute od izvornog značenja, ili barem onoliko različite od njega koliko se i međusobno razlikuju, - upozorenje na polazni smisao ne može biti na štetu. A omiljena međunarodna krilatica grčkog podrijetla takvim se dodatnim tumačenjem nipošto ne isključuje, nego se dapače nastoji izoštriti značenjski snop dotičnog nazivka u Aristotelovu predlošku, još najviše zbog toga što su 'pukovođe' poznijih stoljeća nadodavale toliko toga polaznome značenju pojma da se gotovo zatrpao pravi smisao Aristotelove upotrebe našeg središnjeg nazivka.

Naravno, na isti način mogli bismo pokazati kako mnogo drukčija nije sudbina ni *monarhije* i *aristokracije*. I tim se nazivcima, što naravno što protunaravno, toliko izmijenio i proširio smisao, da se i u njih gotovo izgubilo izvorno značenje. Stoga, kad se oni svedu na polaznu odredbu - kao 'jednovlada' ili 'vladavina najboljih' — onda bi takvu prevodi-

lačko-tumačiteljsku napomenu trebalo primiti barem kao dodatak uobičajenom nazivku, ako već ne kao upozorenje da postoje bitne razlike između Aristotelove i današnje upotrebe 'nositelja pojmovnog sadržaja'.

IV.

O okvirnim načelima i radnim zasadama pri ovakvoj vrsti prevođenja prevoditelj je već pisao u strukovnim pogovorima i predgovorima svojim ostalim prijevodima Aristotelovih djela (*Nikomahova etika*, *Metafizika*, *Fizika*). Stoga nema potrebe ponavljati već rečeno. Mjesto toga čini se uputnije zadržati se na značenjskim svojstvima nekih nosivih pojmova i značajkama njihovih mogućih prijenosa u hrvatski jezik.

Ne samo prosječniku koji ušćitava Aristotelovu *Politiku* nego i upućenijem strukovnjaku često izmiče činjenica (zbog nepoznavanja izvornog predloška) da Aristotel nije ni ovdje posve sustavno upotrebljavao temeljne nazivke, a katkada ne čak ni primjereno. Nailazimo tako i na ovakve sudove u poznavatelja i tumačitelja Aristotelova djela:

»Sve do danas je ostalo nejasno otkuda je Aristotel za vladavinu većine koja teži zajedničkoj koristi uzeo ime *politija* /πολιτεία,/ i zašto se čvrsto drži toga imena, koje je kao *terminus technicus* posve neprimjereno.« (O. Gigon, *ibid.*, *Primjedbe*, str. 305.)

Zapravo, među današnjim poznavateljima Aristotelove *Politike* O. Gigon svakako ne zauzima posljednje mjesto, pa ipak se on još najviše žali na teškoće s Aristotelovim djelom, i to pri prijenosu na njemački jezik, koji je *prevodilački* u mnogo boljem položaju nego što su francuski i engleski, kad je posrijedi što bliži prijevod temeljnih nazivaka, već zbog većeg stupnja kovkosti njemačkog jezika i izobilja različitih strukovnih inačica načinjenih prema grčkim uzorcima. Ili možda upravo zbog toga što se ne zna da li je Gigon temeljitiji ili oprezniji prevoditelj ili tumačitelj, nailazimo u njega i ovakve zamjedbe o primjerima tegotnog prevođenja (na primjer, kad su posrijedi nazivci kao 'rukorade', 'rukotvorci', koji inače ne bi trebali zadavati muke njemačkome prevoditelju):

»Za Aristotela su u istome redu s robovima oni kojih posao počiva isključivo na radu ruku (bez sudjelovanja duhovnoga plana). Za izdvajanje toga staleža najnižih ručnih radnika (koji nisu pravno, ali su ipak antropologijski robovi) upotrebljava Aristotel *terminus technicus* 'hemes' *Ιχερνής*I, koji mi pobliže

ne možemo objasniti.« (O. Gigon, ibid., str. 300.) Dogada se, uz to, katkada da prevoditelj - i prešavši sve jezične zapreke - ne može odrediti pouzdano o čemu je riječ u dotičnome izričaju. Tako na primjer, kada pisac razmatra razlike u stano-vitim krepostima (između kreposti vladatelja i onih vlada-nikâ), postavlja se pitanje: što je posrijedi - nije li možda i razlika između proizvođačâ i upotrebiteljâ? A možda je tomu uzrok naprosto odveć stegnut i 'neslikovit' Aristotelov izričaj... U takvim slučajevima prevoditelju ništa drugo ne preostaje nego ostaviti onakvom kakvu je i našao tu spornu tvrdnju, koju je Aristotel tako sažeto uobličio, »da nam izmiče što on zapravo hoće reći i na što mu se dotično odnosi«. Uostalom, možda posrijedi i nije ništa drugo nego stari pisački grijeh obuhvaćen Horacijevom izrekom: *Brevis esse laboro, obscurus fio*.

Međutim, možda sama narav njemačkog jezika (koji dopu-šta te omogućuje i doslovne prijevode, a bez goleme štete po čitljivost i razumljivost) i nije uzrok navedenoj prevoditeljskoj zdvojnosti. Prije će sve to biti i zbog nešto korjenitijeg obrad-benog načela, prema kojem se do krajnjih granica štuje ne samo izvorni smisao riječi, nego i prvotni raspored rečenica u predlošku, pa se nastoji mimoći sve što su dodavale druge ruke i druga vremena. Prihvativši takve zasade kao svoje radno polazište, prevoditelj je - izabравši najteže - i mogao očekivati samo najgore, koje znade uslijediti kao iznenađenje i nakon najvećeg uloženog truda. To jest, Gigon i nije mogao očekivati da će lako proći kad se već omedio i opteretio - uza sve ostalo - i ovakvim pristupom:

»Istraživanje je stoljećima pokušavalo pridati tekstu više koherentnosti i dosljednosti s pomoću premještanja, brisanja i si. Danas znamo da tako ne ide. Moramo ostaviti tekst onakvim kakav je, te pokušati tumačenjem prodrijeti često i iza nesprenog rasporeda antičkog priređivača teksta, i svaki pojedini komad Aristotelova rukopisa samostalno istraživati u odnosu na sadržaj i nakanu.« (Ibid., str. 21.)

Ako bi se učinilo neobičnim što se toliko zadržavamo na dvojama i tegobama njemačkoga prevoditelja, neka se uzme u obzir da ni dvoumlja hrvatskog prevoditelja ne mogu biti bitno drukčija, što zbog kovkosti koja je slična u oba jezika što zbog prijevodnih tradicija koje nisu daleko jedna od druge. U takvim prigodama engleskom će prevoditelju uvijek biti lakše - možda i zbog toga što polazi od lakše ostvarivih načela prevođenja. On, naime, ne oklijeva primijeniti ni ovakve radne zasade:

»U pokušaju da se prenese nešto od složenosti značenja što

je sadržava u nekim grčkim nazivcima, za njihov prijevod upotrijebljene su različite engleske riječi.« (T. A. Sinclair, *Uvod*, str. 22.)

S istom lakoćom s kojom se odvažuje prevoditi počesto iste grčke riječi (dakle: Aristotelove strukovne nazivke) različitim engleskim zamjembenicama, dotičnik bez mnogo okolišanja unizuje i odbacuje ključni srednjovjekovni prijevod na latin-ski, a da se pri tome isto toliko nije htio prisjetiti bitnih razlika između latinskog i engleskog načina prevođenja koliko nije pokazao ni sklonosti da shvati razloge i drukčijeg pristupa prijevodu mislilačkih temeljaca. »Utjecaj Aristotelove *Etike* i *Politike* ne pojavljuje se u zapadnom kršćanstvu sve do trinaestog stoljeća; taj početak se pripisuje trojici članova Dominikanskog reda - Wilhelmu od Moerbeke (u Flandriji), Albertu Velikom i Tomi Akvinskom. Wilhelm od Moerbeke poznavao je grčki dostatno dobro da načini doslovan prijevod na latinski za upotrebu Albertu i Tomi. Njegove verzije *Etike* i *Politike* su sačuvane, jedva razumljive, ali zanimljive kao vježbe u prevođenju.« (T. A. Sinclair, *The Politics*, Uvod, str. 11-12).

Istini na volju valja reći kako je u Engleza uobičajen takav stav prema doslovnijem ili više jezikoslovnom prijevodu opće-nito, uvjetovan vjerojatno i činjenicom što je na engleski (zbog same naravi engleskog jezika) takav prijevod najčešće nemo-guć, dok je uglavnom ostvarljiv pa i čest na njemačkom ili na slavenskim jezicima, upravo kao i na latinskom. Naime, pre-voditelju s takvim polaznim stavom i 'ćirilometodski način prevođenja' (koji je temelj cjelokupne slavenske pismenosti i književnosti) bio bi posve neprimjeren...

Naravno, upućenik će odmah prepoznati kako je ovdje u pozadini spora razlika između sintetskih i analitičkih jezika, koji zapravo i ne mogu imati isti pristup prevođenju. Me-đutim, engleski i današnji romanski jezici i ne moraju biti 'čisto' analitički jezici, kao što latinski, njemački i slavenski jesu nedvojbeno sintetski jezici, ali dobri prijevodi u objema skupinama pokazuju kako ni jedni ni drugi ne mogu izbjeći oslanjanje na korijenski smisao, osobito kad se radi o znan-stvenim i mislilačkim djelima. Zapravo, gotovo da nema ni jednog nosivog nazivka za koji ne važi etimologijsko načelo. Desetine pa i stotine riječi iz Aristotelove *Politike* pokazuju kako su naprosto neprozirne i neshvatljive ako se ne uzme u obzir i značenjski sadržaj samog njihova korijena - od *anarhije* pa sve do *monarhije*. To načelo korijenskog značenja ili smisla, tog 'iskonskog kućišta pojma', stari su istinski poštivali, a suvremenici ga ne mogu zaobilaziti. Naime,

upravo je to posrijedi i kad je samo piščevo shvaćanje korijena krivo, kao u slučaju pojma *το αὐτόματον* (vidi: *Fizika* 197^b 30, uz podrubnu primjedbu).

Zbog svega toga neće biti suvišno potruditi se prevoditelj oko korijenskog, iskonskog ili izvornog smisla, ostavljajući pri tome uobičajenu tudicu kao značenjsko poštapalo, jer je ona kao značenjska izlizanica postala preširoka pa i razvodnjena značenja, te je često i bez ikakve sveze s prvotnim smislom, sadržajem i upotrebom. Uzmemo li tako kao primjer drevnu i današnju učestalicu kakva je *demagog* (koja, istina, ni danas nije bez svoje iskonske značenjske pupkovine!), odmah ćemo vidjeti kako njezino prvotno značenje prevoditelji ne mogu zaobilaziti, pa bio njihov jezik i ne-znam-koliko analitički. Toga je i te kako svjestan suvremeni francuski prevoditelj. Nakon njegove primjedbe dostatno je bjelodano koliko bi bilo uputno ostavljati u prijevodu samu tudicu (preopterećenu značenjskom poputbinom od dva tisućljeća), a bez početnog odredišta pojma, o kojem je ipak riječ: »Nazivak *δημαγωγός* uzima se, unutar istog poglavlja, sad u svojem korijenskom značenju *voditelj puka*, *vođa pučanske stranke*, sad u pogrdnome smislu istinskog *demagoga* I 'zavoditelja puka'./...« (J. Tricot, *ibid.*, str. 357.)

Tražeci što pogodnije riječi i oblike - kako bi što primjerenije izrazio prvotnu poruku - prevoditelj će posve prirodno posegnuti i za starijim, rjeđim i neobičnijim oblicima, izlažući se dakako opasnosti da mu i upućeni i neupućeni prigovore takozvane 'arhaizme'. Ali, ima li se na umu koliko je važan prijenos izvornog značenja, tobože zastarjele riječi nisu onda stilske, nego su i te kako i semantičke nužnosti. Naravno, najširi krug trošitelja jezika (kojima je neupućenost najbolje opravdanje) sve što je nešto starije smatra i zastarjelim, dok upućenici odviše ovisni od stava i mišljenja većine, lagodno se za njom povode (za što i nemaju istinskog opravdanja). Znajući sve to, prevoditelj će se čak i ispričavati (što uopće ne bi trebao činiti) kad upotrijebi uvjetni arhaizam. Tako O. Gigon kaže za riječ *Tugend* (*αρετή*, krepost):

»Najveće pravo na sudioništvo u državnim službama imaju oni koji su se posredstvom kreposti (nek se oprostiti ova staromodna ali zgodna riječ za označivanje najvišeg čudorednog svojstva) najviše približili savršenom životu i blaženstvu.« (O. Gigon, *ibid.*, *Primjedbe*, str. 307.)

Ali napokon, kako god prevodili (trsili se da budemo što doslovniji ili što čitkiji; nastojali spojiti jedno i drugo, uz štogod treće, koje je također poželjno), mi ne možemo izbjeći sudbinu bilo kojeg prijevoda: da jedan manji ili veći dio

izvornika nikad ne uspijevamo prenijeti. To jest: i naš zagovor 'korjenitog' prijevoda ne nijeće i ne isključuje slatkogorku istinu koja uvijek prati prevoditeljski posao. Jer u završnici vreba nakostriješeno dvoumlje zbog toga što ishod uvijek može biti neizvjestan. A u tome duhu i inače samopouzdan T. A. Sinclair završava predgovor svojem prijevodu (*Ibid.*, str. 22.):

»Čitatelj treba imati na umu... da prevoditelj evo tumačenje Aristotelova značenja ne mora uvijek biti prihvatljivo. On je pokušao učiniti *Politiku* čitljivom; od njega se ne može očekivati da je u svemu učini i laganom.«

POPIS UPOTRIJEBLJENIH PREDLOŽAKA I POMAGALA

1. Grčki izvornik (ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΑ ΟΚΤΩ) prema izdanju:
ARISTOTELIS POLITICA

Recognovit brevique adnotatione critica instruxit
W. D. Ross
OXONII
1973.

2. Latinski prijevod:
ARISTOTELIS OPERA OMNIA, graece et latine cum indice nominum et rerum absolutissimo. volumen primum. *politica*. (p. 482-634), Parisiis, MDCCCLXXVHI.

3. Engleski prevodi:
a) The Works of Aristotle, volume X, POLITICA by Benjamin Jowett, Oxford 1972.
b) Aristotle, THE POLITICS, translated with an introduction by T. A. Sinclair, Penguin Books, 1980.

4. Francuski prijevod:
Aristote, *La Politique*, nouvelle traduction avec introduction, notes et index par J. TRICOT, troisième édition, Paris 1977.

5. Njemački prijevod:
Aristoteles POLITIK, Übersetzt und herausgegeben von Olof Gigon, DTV München 1973.

6. Ruski prijevod:
APMCTOTEJIB, *coHunenuH β nembipex moMax*, *moM* 4,

нОJИHTMKA, »MbICJИb«, aemop ecmynumeAbHOÛ
ctambi Ā. M. Jloeatyp, nepceod C. A. iKedeneea, Moεkβa,
1983.

7. Novogrčki prijevod:
APICTOTEΛHΣ, πολιτικά, I-VIII, εισαγωγή, μετά-
φραση, σχόλια ΠΑΝΑΓΗΣ ΑΕΚΑΤΣΑΣ, Αθήνα (bez
godine izdanja).

8. A DICTIONARY OF SELECTED SYNONYMS IN
THE PRINCIPAL INDO-EUROPEAN LANGUAGES by
Carl Darling Buck, Chicago & London, 1965.

9. Liddell-Scott-Jones, *A Greek English Lexicon*, Oxford,
1968.

10. *Lexikon tes Hellenikes Glosses...* hypo Skarlatou D. tou
Byzantiou, en Athenais, 1852.

11. Hjalmar Frisk, *Griechisches Etymologisches Wörterbuch*,
Heidelberg, 1973.

12. *Index nominum et rerum absoluässimus*. Aristotelis
OPERA OMNIA. volumen quintum. Parisiis,
MDCCCLXXIV.

13. H. Bonitz, INDEX ARISTOTELICUS, secunda editio,
Graz, 1955

14. ELEMENTA PHILOSOPHIAE ARISTOTELICO-
-THOMISTICAE, auctore Iosepho Gredt O.S.B, editio
undecima recognita, Volumen I, Volumen II,
Friburgi Brisg. - Barcinone, MCMLVI.

Tomislav Ladan

KAZALO POJMOVA

(U ovome kazalu navode se najčešći ili osnovni oblici pojmova, uz koje se
vežu izmjene, inačice i slični oblici prema brojnim oznakama i podrubnim
primjedbama)

52^a-99^b = 1252^a-1299\ 0^a-42^b = 1300^a-1342^b

bakhički zanos (βαρχειά) 42^b 4
barbar (βάρβαρος) 52^b 5, 8, 9, 55^a
29, 34, 63^b 8, 85^a 17, 20, 95^a 11, 13^a
10, 29^a 26, 30^a 29, 36^a 15
beščasće, obeščasćenje/uskrata gra-
đanske časti (ατιμία) 2^a 33, 8^a 9,
15^a 19, 23, 36^a 1, "11
'bez grada/države (απολις) 53^a 3
bežvlašće, neposlušnost (αναρχία)
72^a 12, 2^b 29, 31, 19^a 28
blaženstvo (ευδαιμονία) 64^b 16, 69^b
14, 80^a 33, 23^b 26, 24^a 5, 25^a 10, 22,
32, 28^b 36, 31^b 39, 32^a 3, 7, 25, 38^a
2, 5, 39^a 38 def. 28^a 37
bog/božanstvo (θεός) 52^a 24, 27, 53^a
29, 54^a 35, 64^b 12, 67^a 35, 72^a 19,
84^a 10, 85^a 6, 23^a 87^a 29, 14^b 39,
15^a 2, 22^b 19, 22, 23^b 23, 25^b 28,
29^a 32, 30^a 8, 12, 31^b 18, 32^b 17,
35^b 15, 36^b 16, 19, 39^a 7, 41^b 6
bogatstvo (πλούτος) 56^b 26-37, 57^a
7, 8, 67^b 11, 69^b 24, 73^a 38, 81^a 7,
83^a 2, 5, 15^a 32, 84^a 20, 27^a 86^b
16, 89^b 34, 41, 91^b 28, 93^b 15, 94^a
11, 95^a 11, 95^b 14, 96^b 18, 1^b 4, 3^b
16, 11^a 10, 30, 17^b 39, 23^a 37
bratstvenik (φράτωρ) 62^a 12
bratstvo/fratrija (φωτρία) 64^a 8, 80^b
37, 0^a 25, 9^a 12, 19^b 24
častohleplje, slavohleplje (φιλοπι-
μία) 67^a 24, 71^a 18, 12^a 21, 24, 18^a
22
čuvar građana (πολιτοφύλαξ) 68^a
22, 5^a 29
ditiramb (διθύραμβος) 42^b 7
dobitak/porod (τόκος) 58^b 5, 35^a 17
dohodarina, imovinska procjemba/
procjemba imovine, porezovni
razred (τίμημα) 66^a 13, 23^a 78^a
23, 82^a 30, 39, 83^a 17, 91^b 39, 92^a
39, 1^a 30, 94^b 3, 97^a 20, 2^b 98^a 37,
39, 3^a 23, 5^a 30, 32^a 6^a 8, 9, 13, 7^a
28, 8^a 35, 37, 38^b 3, 17^b 22, 18^a 12,
33, 37, 31^a 20^b 23, 25, 27, 21^a 28
dokolica (σκολή) 73^a 36, 7^a 23^b 39,
29^a 1, 33^a 31, 34^a 15, 16, 21, 38^a 10,
21
dorski /oblik/, dorsko suglasje/pjeva-
nje (δωριστή) 90^a 21, 40^b 4, 42^a 30,
34, n o, 12
državna uprava, državni ustav (πολι-
τευμα) 78^b 10, 79^a 26, 83^b 22, 31,
93^a 16, 24, 97^b 10, 1^b 24, 3^b 26, 5^b
34, 6^a 14, 8^a 7, 13, 21^a 27, 32^b 31
državni (ustavni) poredak/politeja
(πολιτεία) 93^a 31-94^b 41, 96^a
34-38, 97^a 7-28, 97^b 37, 74^b 38,
78^a 8, 89^a 15, 90^a 7, 79^a 25, cf. 78^b
11, 65^a 1, 73^b 32, 74^b 15-23, 86^a 3,
89^a 13, 98^a 17, 24^b 4, 75^a 38, 78^a 15,
6-80^a 6, 89^b 27-95^a 24, 75^a 1, 79^a
17-10, 82^b 11, 84^a 4, 87^a 40-88^b 4,
89^a 26-26, 93^b 22-27, 60^b 23, 66^a
2, 67^b 29, 76^b 17, 84^a 1, 25, 86^a 15,
88^a 33, 3, 22, 25, 89^a 31, 15, 90^a
25, 93^a 19, 95^a 25, 28, 96^a 2, 7, 97^b
33, 16^a 3, 13, 28, 23^a 14-42^b 34, 24^a
17-23, 25^a 15, 37, 28^a 34, 32^a 4,
34^a 13, cf. 88^a 34, 89^a 40, 93^a 25,
89^b 14, 95^a 33, 88^b 26, 96^b 9, cf. 88^b
32, 38, 88^a 24, 89^b 17, cf. 96^b
24-97^a 6, 75^b 1, 79^a 20, 31, 4, 82^b

13,83°29,84^b4,23,87"40,89"28, 39, "9, 1° 19-16" 27, 11" 24, "37, 15" 40, 72" 10, 10" 1, 4" 17-7" 25, 7" 26-10° 36, 65" 26, 73° 4, cf. 79" 4-10, 96" 37, 2" 13, 90" 17, 93" 9, 20, 22, 94° 31, 95° 33, 6" 6, 7° 13, 20" 22
 državno sudište/pravno zborište (*ήλιαία*) 1" 23
 'dva obola'/plaća za glumište (*διωβελία*) 67" 2
 duša (*ψυχή*) 33°38,34" 18-19,60" 11
 frigijski/oblik, suglasje, napjev (*φρυγιστί*) 90° 21, 40" 5, 42° 33, h, 6, 11
 frula (*αυλός*) 82" 32, 83° 1, 41° 18, 21, "4, 42" 1, 5
 frulanje (*αὔλησις*) 41° 25, "7
 glasnik (*κήρυξ*) 84° 29, 31, 99° 19, 26" 6
 glazbalo (*λύρα*) 32° 27
 /glazbeni/ sklad, /glazbeno/ suglasje (*αρμονία*) 54° 33, 76" 8, 40° 17, 19, 41" 19, 20, 41" 32-36, 42" 1 + 42° 28-29, 42° 3, 42° 3, 40" 3, 42" 22, 24, 42" 21, 42° 26, 42" 27, 42" 23, 90"20-22 (cf. 76°8), 40°4,42" 30,34,"10,12-17,42"29-33,40" 1, 40" 5, 42" 33, "2+90" 26, 16° 6
 glazbeno djelo /umijeće/, glazba $\text{Oow7i} > 4) 81^{\circ} 8, 37^{\circ} 24, 27, 38^{\circ} 14, 21, 37, 39^{\circ} 11, 20, "12, 20, 40, 40^{\circ} 4, 14, "12, 41^{\circ} 5, 15, "16 +, 42^{\circ} 18, 28, "24, 41^{\circ} 20, "29, 42^{\circ} 32, 41^{\circ} 28$
 gospodar (*δεσπότης*) 52° 11, 55" 11, 29, 31, 77" 7, 52° 34, 53° 6, 54° 11, 12, "4-55° 3, 77° 8, 78" 30-37
 gospodarstvo/kućanstvo (*οίκονομία*) 53" 1-60" 20,64°6,65>>25,77° 24, 78" 18, 8" 32,14" 15, 35° 3,38° 16
 gozba, zbor, sastajalište (*σύννοδος*) 71° 28, 19° 32, 20" 3, 31" 10
 gozba muževa/andrija (*ανδρεία*) 72" 3
 grad/država, gradodržava/polis (*πόλις*) 76° 23/13-15,52° 5, "28,74" 34, 79° 21,28° 36, "16, 52" 30,53° 19, 52" 27-30, 78" 15-30, 80" 39, 52" 26-"30, 28° 21-29° 39, 53° 1, 61° 23, 77° 5, 90° 1, 95° 2, 96° 16, 26°20,27°9,76°32,26°5-"25,96" 17, 77° 2, 88° 39, 23° 30, cf. 78° 8, 84° 13,20+ (*άστυ*) IV 14,21" 19, 29, 27°34 3° 12, 19°9, 19° 29
 'grad s pučanstvom od deset tisuća' (*μυριάανδρος πόλις*) 67" 31

graditelj/voditelj (*αρχιτέκτων*) 53" 38, 60° 18, 19, 25" 23
 gradska tvrđava/akropola (*ακρόπολις*) 30" 19
 gradska uprava (*αστυνομία*) 21" 23, 31" 10
 gradski/nadzornik (*αστυνομικός*) 64° 31+ (*αστυνόμος*) 22° 13
 građanin (*πολίτης*) 74" 41-76° 8,77" 33, 75° 17, 78° 6, 75° 6, 78° 5 + (*αστός*) 78° 34, 0" 32
 heloti, porobljeno pučanstvo/robovi (*εἰλωτεία*) 64° 35, 69" 12+ (*εἰλωτες*) 69° 38, 71" 41, 72" 19
 igra, zabava (*παιδιά*) 36° 28, 29, 33, 37°36,38,40,39°16,27,32,"13 + 'istomliječnici' (*ομογύλαττες*) 52" 18
 'istonačvari' (*όμόκαποι*) 52 15
 'istostolnici', (*όμοσπίνοι*) 52" 14
 'izabrani presuditelj'/esimnet (*αλσινμήτης*) 85° 31, 86° 38, 95° 14
 'izabrano presuditeljstvo'/esimnetija (*αίσυνμητεία*) 85" 25
 izbor, biranje (*αἵρεσις*) 56° 26, 66° 14,26,71°9,15,72° 3,1,82°7,26, 98°3,6,6°18,9°40,"3,18°23,33" 34, 41, 0° 18+, "1 + , 1° 3, 4, 10
 izborna skupština/izbor upravnog činovništva (*αρχαιρεσία*) 81" 33, 82° 13, 98° 20, 17° 5, 8
 izlaganje/novorodenčadi (*ἀπθόσεις*) 35" 19
 izokolni stanovnici /perijeci/, susjedno pučanstvo (*περιόικοι*) 69 3, 27"11,29°26,30°29,71°30,72°1, 18, 3° 8
 izvanjske rasprave (*Ἐξωτερικοί λόγοι*) 78" 31, 23° 22
 izvršnik/čestit čovjek (*καλός καγα-Θόξ*) 70°24,71°23,93" 39,42,94° 18
 jambički/satirički (*ίαμβος*) 36" 20
 /javna/ zajednička služba, priredba, prinos, usluga (*λειτουργία*) 72° 20, 91° 38, 5° 5, 9° 18, 14" 14, 20" 4, 21° 33, 30° 13
 jednakost (*Ισότης*) 80° 19, 2° 7
 jednovlada, samovlada/monarhija/ (*μοναρχία*) 65" 36, 37, 66° 23,79° 33, "6, 85° 17, 30, 92° 18, "8, 93° 17,31,38,94°26,95°19,99°22,1° 13, 2° 17,15° 8, "40,16° 24, 85° 4, 79°16,85°2,85°23,"3,95°16,98° 33, 10° 39-13° 17, 13° 18-15" 10
 kamena ruka (*λιθινή χεῖρ*) 53" 22
 kralj, kraljevski (*βασιλεύς*) 77" 18,

84" 33, 85° 26, "15,17,23,86" 11, 34, 87° 1,3,10, 88° 19,10" 10,18, 40,13° 15,22°29, 70° 35, "15,23, 71°18-26,39,72°37,38,85°7,15, 17,"26-33, 1°21,6°33,10°39,72° 8,72" 37, 38,73° 7, 30, 84° 41-"3, 39° 34, 10" 39
 kraljevstvo, kraljevina, kraljevska vlast (*βασιλεία*) 65°37,71°19,40, 72° 8,73° 37,79° 5,84° 35-88° 29, 89°27+ , 95°4,8,10,97" 17, 1°28, 10°2-11°8,12°6,14°33,95°5,89° 30+ (cf. 87° 35-88° 6, 88° 15-"2), 52° 19-27, 85° 6-19, 86° 8+ , 10° 7+ 12" 38-13° 17, 13° 18-33
 kuća, dom/domaćinstvo, kućanstvo/obitelj (*οικία*) 52° 13, "17, 20, 53" 23, 59° 35, 60° 13 (cf. 89° 28), 63" 32, 78" 38, 80° 26, 34, 85° 32,13" 34, 52" 17-"12, 53" 6, 60" 14, 69" 15 (cf. 52" 10), 61" 20, "11
 lidijski napjev (*λυδιστί*) 42° 32
 lihvarstvo (*τοκισμός*) 58" 25
 lončar (*κεραμεύς*) 15" 5
 lovno /lovačko/ umijeće (*θηρευτικός*) 55" 38, 56" 2, 5, 23
 ljepota i dobrotu (*καλοκαγαθία*) 59" 34
 ljudožderstvo (*ανθρωποφαγία*) 38" 20
 mnogovlade (*πολυκοιρανίη*) 92° 13
 more (*θάλασσα*) 58° 24, 71° 34, 35, 37, 91" 20, 4° 24, 27° 11-"15, "17, 30° 35, 31" 3
 nadničarski/najamnički (*θητικός*) 74°21,78°21,91°6,17°25,19°28, 21°6, 29°36, 37° 21, 41" 14
 nadzor nad djecom/odgojno nadzorništvo (*παιδονομία*) 22° 39,23° 4, 35" 4
 nadzor nad ženskinjem (*γυναικονομία*) 22° 39, 23° 4
 nadzornik/nadzorni vladatelj /efor (*έφορος*)65°39, 40,70°31,71°6, 72°5+ , 75° 10, 13° 27
 nadzornik /nadstojnik/ nad ženskinjem (*γυναικονόμος*) 99° 22, 0" 4
 nazorništvo vježbaonica (*γυμνασ-αρχία*) 23" 1
 najamnik/nadničar (*θήξ*) 78" 13, 18, 22
 napjev/melos (*μέλος*) 39° 4, 41" 36, 40°10,42°9,41°34,42°28,41°34, 42°15,41°34,42°9,42°24,42°16 42" 6

narav/priroda (*φύσις*) 53" 9, 56" 21, 52" 32, 32° 40, 34° 6, 33° 23, 37° 2
 narod (*έθνος*) 52" 20, 57° 25, 61° 28, 63°5,76°29,33,84°38,85°30,33, 10° 35, 24° 10, 19, 26° 4, 27" 23, 34, 36" 11, 38" 17, 20, 22
 naselac, preseljenik/metek (*μέτοικος*) 75°7,12, "37,77" 39, 26° 20, "21
 nasilje, objest (*ῥβρις*) 67" 39,95" 11, 2°2, 5, 11°27, 33, "19,12"30,14" 27, 15° 14
 nauk o imovini/umijeće stjecanja ($\kappa\tau\tau\iota\kappa^{\circ}53^{\circ}23,55^{\circ}37,56^{\circ}26-39$
 neobrazovanost, prljav posao (*βανασία*) 17" 41
 nepisani zakoni (*άγραφοι νόμοι*) 19" 40
 'nevezan potez' (*άσυξ*) 53° 7
 običaji *li!* [državnog poretka] (*ήθος*) 37" 14
 oboružana nepravda (*αδικία έουχουσα όπλα*) 53" 33
 obranik /izabrani sudac/, obranični sudac (*διαιτηής*) 68" 6, 97° 5, 6
 obroci prisjednik/fidicija (*φιδίτια*) 71° 27, 72° 2, "34
 obrtnik/izvoditelj (*τεχνίτης*) 60° 38, 41, 62°26,64° 27, "15, 23, 34,67" 15,32,68" 17,77" 1,78° 25,91" 4, 14° 4, 28" 21, 26, 29° 36, 38° 18, 41" 17
 odgoj/obrazovanje (*παιδεία*) 64° 30, 32, 38, "38, 40, 65° 7, 66" 33, 77" 20, 83° 25, 88° 1, 91" 29, 93° 37, 96" 18,13" 1, 16° 9, 17° 39, 24" 9, 32" 8-42" 34, 38" 4-39° 10, 39° 11-42" 34, 41" 10
 odluka mnoštva/skupštine (*ψήφισμα*) 92° 6
 odmor, otročinak (*άνάπαυσις*) 29" 32, 37" 38, 39, 38" 1, 39" 15 + , 41" 41, 42" 22
 olakšanje s užitkom (*κουφιζεσθαι μεθ' ήδονής*) 42° 14
 'onaj /i/ s jarmom za oranje' (*ζευνγί-ται*) 74° 20
 ostracizam (*όστρακισμός*) 84° 17, 36, "17
 osuditi crepičnim glasovnicama/ ostracizirati (*όστρακίζειν*) 84" 21, 88" 25, 2" 18
 otočje blaženika (*μακάρων νήσοι*) 34" 31
 pastirski život (*νομαδικός βίος*) 56" 1,5

tragedija (*τραγωδία*) 36^b 28
tronožac (*τρίπους*) 53ⁿ 36
/tražiti/ štogod protuzakonito (*παρά- νόμων γράφεσθαι*) 55ⁿ 8
trg, tržište, tržnica/trgovina, sajmište (*αγορά*) 78ⁿ 26, 99^a 16, 0^a 11, 6^b 2, 15ⁿ 20, 19^a 29, 21^b 13, 22^b 33, 27^a 29, 31^a 31, ^b1, 10, 11
trgovina na malo (*καπηλεία*) 56^a 41, 91^a 6
trka sa zubljama (*λαμπαδαρχία*) 9^a 19
tvoritelj, tvorac, gotovitelj /upravitelj, obrtnik (*δημιουργός*) 73^b 32, 74ⁿ 18, 75ⁿ 29, 77ⁿ 2, 82^a 3, 25ⁿ 41, 28^a 31
ubirač poreza, poreznik (*αποδέκτης*) 21^b 33
uglednici, značajnici/istaknuti muševi (*γνώριμοι*) 74ⁿ 18, 89^b 32, 91^b 18, 28, 93^b 39, 96^b 31, 98^b 21, 25, 3^a 4, 9^b 6, 31, 4ⁿ 25, 30, ^b27, 33, 37, 5^a 4, "13, 17, 7" 30, 35, 37, 8^a 31, 9^a 3, 9, 10ⁿ 13, 16, 11^a 16, 13ⁿ 18, 15^a 4, 18^b 35, 19ⁿ 13, 15, 20ⁿ 14, 19, ^b7, 21^a 39
umijeće zaradbe/stjecanje bogatstva, novca (*χρηματιστική*) 53^b 14, 56ⁿ 1, 58^a 6, 56^a 3-13, 57^b 5, 58^b 20-35, 57^b 2, 56ⁿ 1-58^b 8, 58^a 9-59^a 36
ureditelji (*κόσμοι*) 72^a 4-12, 27^{-a} 15
ushićen, /u zanosu/, ushidben (ἐνθουσιαστικὸν) 40ⁿ 11, ^b4, 41^b 34
usihićenje, ushit, zanos (*ενθουσιασμός*) 40^a 11, 42ⁿ 7
uzvraćena /jednakost/, uzvraćaj (*ἀντιπεπονητός*) 61^a 30
vijeće, savjet (*βουλή*) 82ⁿ 35, 39, 99^b 32, 39, 17^b 31, 37, 22^b 17, 23^a 8, 9, 72ⁿ 8, 1^b 23, 66ⁿ 14
vježbanje tijela (*γυμνάσια*) 36ⁿ 37
vladatelj/vladatelj posrednik (*άρχων*) 1^b 25, 6ⁿ 28
vladatelj posrednik (*μεσίδιος ἄρχων*) 6ⁿ 28
vladavina manjine /nekolicine, malobrojnih/, manjinska vladavina/oligarhija (*ολιγαρχία*) 65^b 36, 38, 66ⁿ 7, 73^a 6, 76^a 9, 84ⁿ 35, 89^a 37, 90^a 16, 93^a 36, 38, "21, 94* 26, 1^b 8, 4^a 18, ^b39, 8^b 10, 10^b 22, 11^a 9, 16* 22, 17ⁿ 18, 18^b 18, 37ⁿ 17, 79^b 4-80^a 6, 89ⁿ 29, 90^a 32, "19, 94ⁿ 11, 17ⁿ 39, 28^b 33, 75^a 4, cf. 78* 22, 78ⁿ 13, 79ⁿ 17, 89^b 2, 92* 39-^b 10, 93* 12-23, cf. 89* 9, 23, ^b10, 96^b 4, 20^b 19, 93^b 33,

cf. 65^b 26-29, 94^b 14, 96* 2, 12^b 35, cf. 73^b 36, 20ⁿ 21, 96^b 31-34, cf. 89ⁿ 19, 17^a 11, 98^a 32, cf. 92^b 10, 20^b 31, 1^b 26-2* 2, cf. 91^b 2-13, 96^a 2-6, 15^b 11, cf. 96* 13, 2* 8, 86ⁿ 14, 89^b 36, 96^a 32, 1* 31, 20^b 18-21ⁿ 3, cf. 89ⁿ 22, 94* 38, "12, 98ⁿ 17, 26, 99ⁿ 25, 9* 20, 96* 4, 2^b 26, 3* 18, 6^b 16-7^b 25, 8^b 6, 9^b 21, 10* 22, 16* 34-"27, 6* 9, 8* 4, "34, 9ⁿ 20, "18-10ⁿ 12, 21ⁿ 3
vladavina najboljih/aristokracija (*αριστοκρατία*) 70ⁿ 16, 73ⁿ 4, 21, 32, 79ⁿ 35, "5, 86^a 4, 6, 87ⁿ 6, 89ⁿ 27, 29, 34, ^b3, 90^a 2, 16, 93ⁿ 39, ^b24, 36, 40, 94^a 9-25, 28, 98ⁿ 7, 99ⁿ 22, 25, 1ⁿ 9, 8^a 3, ^b39, 10^b 3, 32, 12^b 6, 16^b 33, 17ⁿ 2, 93ⁿ 1-21, 94ⁿ 24, 83ⁿ 21, 89^a 31, 93ⁿ 19, 94ⁿ 41, 95ⁿ 31-34, 7ⁿ 12, 6^b 22-7ⁿ 19
vladavina vitezova (*Ιππέων ολιγαρχία*) 6^a 35
vladavina žena/bit pod vladavinom žena (*γυναικοκρατεῖσθαι*) 69ⁿ 24
vlast gospodara, gospodstvo/gospodarenje čovjekom, vlast nad rodom (*δεσποτεία*) 53ⁿ 18, 19, 55ⁿ 16, 78ⁿ 32, 37, 25^a 28, 34^a 1
vlast nadzornika/nadzornništvo (*εφορεία*) 65ⁿ 40, 70^b 7, 25, 71* 7, 94^b 31, 1^b 21
vojno savezništvo/bojni savez (*συνμαχία*) 61^a 24, 26, 80* 34, 40ⁱ 10, 23, 98* 4, 26
vojskovođa (*στρατηγός*) 68* 22, 71* 40, 73* 30, 85ⁿ 22, 38, 99ⁿ 21, 5* 8, 12ⁿ 14, 21ⁿ 17, 22* 39, 26ⁿ 5 + (*πολέμαρχος*) 22* 39
zajednički objedi/blagovanja (*συσσίτια*) 64ⁿ 8, 65* 8, 9, 66* 35, 74ⁿ 11, 13* 41, 30* 3, 13, 31ⁿ 19, 22, 25, 31ⁿ 5, 16, 36ⁿ 10, 65ⁿ 41, 71ⁿ 26, 33, 94ⁿ 27, 72ⁿ 1, 12, 20, 26, 29ⁿ 5, 72ⁿ 34, 29ⁿ 5, 16, 17
zakon (*νόμος*) 87ⁿ 32, 87ⁿ 4, 53^a 32, 92* 24, 30-37, 82ⁿ 1-6, 86* 9-12, cf. 69* 9-12, 92* 32-37, 74ⁿ 15-18, 86* 3, 19ⁿ 40, cf. 87ⁿ 5
zakonočuvar (*νομοφύλαξ*) 87* 21, 98ⁿ 29, 23* 7, 8
zakonodavstvo (*νομοθεσία*) 63ⁿ 15, 67ⁿ 14, 74* 26, 84* 12, 97* 35, 98* 21, 34* 4
zaposlenost, posao (*ασχολία*) 13ⁿ 25,

33* 30-"3, 34* 16, 18, 23, 37ⁿ 34, 37, 38* 13
zapovjednici pješastva (*ταξιαρχία*) 22ⁿ 3
zapovjedništvo konjanništva (*ίππαρχία*) 22ⁿ 3
zapovjedništvo nad brodovljem /gospodstvo nad morem (*ναυαρχία*) 71* 40, 74* 12, 22ⁿ 3
zapovjedništvo pješačkih odreda (*λοχαγία*) 22ⁿ 4
zapovjedništvo/ci troveslicâ (*τριηραρχία*) 22ⁿ 4
zastrane ispravnih poredaka (*παρεκβάσεις των ορθών πολιτειών*)

79* 20, "4, 89* 39, 40, 90* 25, 93ⁿ 24, 27, cf. 73* 3, 31
zaštita zakonitosti (*νομοφυλακία*) 22ⁿ 39
'za što se bori' (*περιμαχητός*) 71ⁿ 8
zdravlje (*ύγεια*) 58^a 12, 32, 20ⁿ 34, 30* 38, 35ⁿ 6, 37, 36* 14, 38* 20
znanstveno promatranje, javno /vjersko/ službeništvo (*θεωρία*) 58ⁿ 11, 10ⁿ 22
ždrijeb/ždrijebanje (*κλήρος*) 0* 19-"2, 1ⁿ 4, 10
ženska vladavina, 'ženovlade' (*γυναικοκρατία*) 13ⁿ 33
žrtveni nadzornik (*ιεροποιός*) 22ⁿ 24

KAZALO IMENA

Adamant 185
Afrodita 57
Agamemnon 105, 113
Agesilaj 172
Alkej 106
Amadok 186
Amasis 25
Aminta 184
Anaksilaj 197
Androdamant 72
Anon 172
Antileont 197
Antimenid 106
Antisten 102
Apolodor 23
Arabej 184
Argo 103
Argonauti 103
Arhelaj 184, 185
Arhija 171
Arhiloh 230
Arhita 265
Ariobarzan 186
Aristofan 34
Aristogiton 184
Artapan 185
Astijag 186
Atal 184
Atarnej 37
Atena 267
Autofradat 49

Dafnej 167
Darije 185
Dedal 8
Dekamnih 185
Deksandar 163
Derda 184
Dij agora 171
Diofant 50

Dioklo 71
Dion 185, 186
Dionizije 24, 111, 167, 169, 173, 182, 185, 186, 187, 190
Drakon 72

Efijalt 70
Ekfantid 267
Epimenid 3
Euagora 184
Eubul 49
Eurifont 50
Euripid 3, 80, 181, 185, 261
Eurition 171
Eutikrat 164

Falarid 182
Falej 46, 48, 49, 50, 72
Fedon 44, 182
Filoksen 270
Filolaj 71
Fokilid 138
Foks 164
Frinih 169

Gelon 160, 187, 195, 197
Gorg 195
Gorgija 27, 76

Halkiona 71
Haret 23, 169
Harilaj 63, 197
Harikle 169
Harmodije 184
Haronda 3, 71, 139, 142
Hefest 7
Helanokrat 185
Heraklid 185
Herakleodor 161
Heraklit 194

Heraklo 103
Heziod 3, 187
Hijeron 187, 190, 195
Hiparin 169
Hipodam 50, 51, 52, 144, 237
Hipokrat 225
Homer 3, 4, 25, 48, 84, 105, 107, 126, 258

Ifijad 171
Ital 234

Jazon 81

Kinadon 172
Kipsel(o) 182, 195
Kir 183, 186
Kleandar 197
Kleomen 161
Kleopatra 184
Kleotim 169
Klisten 77, 195, 197
Kodar 183
Kotije 185
Kratej 184
Kserkso 185

Ligdamid 168
Likofron 91
Likurg 57, 63, 70, 71, 139
Lisandar 156, 172

Megakle 185
Mida 19
Minos 63, 234, 235
Miron 197
Mitridat 186
Mnazej 164
Mnazin 164
Muzej 261

Odisej 258
Oksil(o) 205
Onomakrit 71
Onomarh 164

Ortagora 195

Pahet 163
Panetije 182, 197
Pauzanija 157, 172, 184, 246
Pauzon 264
Pentil 185
Perijandar 103, 164, 184, 189, 195
Periklo 49, 70
Pitak 72, 106
Piton 185
Pizistrat 167, 182, 195
Platon 29, 35, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 62, 72, 124, 130, 144, 196, 221
Polignot 264
Polikrat 190
Psametih 195

Sardanapal 185
Seut 186
Sezostris 234, 235
Simon 170
Sira 184
Skilaks 243
Smerd 185
Sokrat 27, 29, 30, 32, 34, 38, 39, 40, 41, 42, 124, 196, 269, 270
Solon 16, 70, 139
Stentor 226

Tales 23, 71
Telekle 144
Teodekt 12
Teodor 253
Teopomp 189
Teramen 139
Tibron 245
Timofan 163, 170
Tirtej 172
Trazibul 103, 184, 187, 195
Trazimah 156
Trazip 267

Zaleuk 71
Zeus 25, 93, 104, 261